مشهور سنڌي قصا: سنڌ جا عشقيه داستان-٦

سورٺ - راءِ ڏياچ ۽ هير - رانجهو

لوڪ ادب سلسلي جو انيهون ڪتاب

مشهور سنڌي قصا: عشقيه داستان -٦

سورٺ - راءِ ڏياچ

۽

هير - رانجهو

مرتب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
ڊائريڪٽر لوڪ ادب اسڪيم

سنڌي ادبي بورڊ
حيدرآباد سنڌ
پاڪستان
١٩٧٦ع

چاپو پهريون]   سال ١٩٧٦ع   ١٠٠٠]

سنڌي ادبي بورڊ جا حق ۽ واسطا قائم

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

قيمت: ١٠-٠٠ رپيا

ملڻ جي ائڊريس:

سنڌي ادبي بورڊ بڪ اسٽال

سنڌ يونيورسٽي ڪئمپس

پوسٽ باڪس نمبر ١٢، حيدرآباد سنڌ.

هي ڪتاب اعجاز محمد صديقي مئنيجر سنڌ يونيورسٽي پريس حيدرآباد ۾ ڇاپيو ۽ غلام رباني آگري، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد مان شايع ڪيو.

مهاڳ

سنڌ جي "لوڪ ادب" کي سهيڙڻ لاءِ هڪ تفصيلي تجويز، سنه ١٩٥٥ع ۾ "سنڌي ادبي بورڊ" جي سامهون رکي ويئي، جا ١٩٥٦ع جي آخر ڌاري بورڊ بحال ڪئي، ۽ ان جي عملي نگراني ۽ تڪميل بنده جي حوالي ڪئي.

ان تجوير مطابق، جنوري ١٩٥٧ع کان لوڪ ادب سهيڙڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو؛ انهيءَ سلسلي ۾ تعلقيوار ڪارڪن مقرر ڪيا ويا ته ذيل هدايتن موجب، ٻهراڙي مان مواد گڏ ڪري موڪلين. سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ "سنڌي لغت آفيس" سان گڏ "لوڪ ادب" جي مرڪزي آفيس قائم ڪئي ويئي، ۽ ڪارڪن مقرر ڪيا ويا ته مقامي طور گڏ ڪيل توڙي ٻاهران آيل مواد کي هدايتن موجب ورچي ورهائي، پيٽي صاف ڪري، ڇپائڻ لائق بنائين.

ٻهريان ٻه سال ١٩٥٧ع ۽ ١٩٥٨ع، لوڪ ادب جي مواد سهيڙڻ ۾ صرف ٿيا. انهيءَ عرصي ۾ تعلقيوار ڪارڪنن، ڳوٺن مان گهربل ڳالهيون هٿ ڪيون؛ مرڪزي آفيس جي عملي ڇپيل ڪتابي ذخيري مان ضروري مواد اتاريو؛ ۽ بنده ڪوشش ڪري سنڌ جي هر ڀاڱي جو گشت ڪري، سڄاڻ سگهڙن سان ڪچهريون ڪيون ۽ عام سنڌي ادب جي هر پهلو کي سمجهڻ ۽ ان جي خاص ذخيري کي قلمبند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. انهي سعيي ۽ همت، بلڪ جذبي ۽ محبت سان قدري ايترو مواد گڏ ٿيو جو ان جي آڌار تي عام سنڌي ادب جي هر ڀاڱي بابت، نموني طور هڪ ڪتاب مرتب ڪري سگهجي. ڪتابن جي تاليف جو سلسلو ٽئين سال

١٩٥٩ء کان شروع ڪيو ويو. هت ٻه ڳالهيون واضح ڪرڻ ضروري آهن:

پهريون ته هن تجويز موجب، سنڌي ٻولي جي عام ادب جون اهي جملي جنسون، جيڪي هن وقت تائين ٻهراڙيءَ جي عوام ۾ عام مقبول ۽ مروج آهن، تن کي "لوڪ ادب" جو ذخيرو تسليم ڪيو ويو آهي. انهي ذخيري ۾ سنڌي ادب جون معياري جنسون ٻڻ شامل آهن، مثلاً: مداحون، مولود، تيهه اکريون، ڪافيون وغيره؛ مگر جيئن ته اهي هن وقت تائين ٻهراڙي ۾ عام مقبول ۽ مشهور آهن، انهيءَ ڪري انهن کي ٻڻ "لوڪ ادب" جي دائري ۾ شمار ڪيو ويو آهي. انهيءَ لحاظ سان، هن تجويز هيٺ گڏ ڪيل "لوڪ ادب" کي بعينه، "فوڪ لور" (Folk lore) جي مغربي مفهوم سان تعبير ڪرڻ صحيح نه ٿيندو. اسان جي ملڪ ۾ شهري زندگي اڃان ايتري وسعت يا خاص نوعيت اختيار نه ڪئي آهي، جو اها عام ملڪي تمدن جو يا "معياري ادب" جو سرچشمو بڻجي. سنڌي زندگي جو مرڪزي دائرو اڃان تائين ڳوٺ آهي، ۽ انهي ڪري سنڌي ادب جو وڏو ذخيرو اهوئي آهي جو عوام جي زندگي جو آئينو آهي. انهيءَ ڪري هن مرحلي تي سنڌي ٻولي جي "لوڪ ادب" ۽ "معياري ادب" جي وچ ۾ حد فاصل قائم ڪري نٿي سگهجي.

ٻيو ته هن تجويز ذريعي "لوڪ ادب" جو سمورو مواد گڏ نه ٿي سگهيو آهي؛ ان سهيڙڻ لاءِ وڏي ڪشالي ۽ ڪاني ذريعن جي ضرورت آهي. لوڪ ادب جو سڄو ذخيرو سربستو گڏ ڪرڻ چڻ اٿاهه سمنڊ سوجهي مڙني موتين ۽ ماڻڪن کي ميڙڻ برابر ٿيندو، جو ٿوري وقت اندر ناممڪن آهي. البت جو ڪجهه، گڏ ٿي سگهيو آهي، سو لوڪ ادب جي هر جنس بابت مثالي مواد آهي. انهيءَ لحاظ سان هن تجويز هيٺ تاليف ڪيل ڪتاب اميد ته آئنده ڪوششن لاءِ نمايان نشان ۽ نيڪ فال ثابت ٿيندا.

"لوڪ ادب تجويز" جيتوڻيڪ بنده جي طرفان پيش ٿي مگر ان جي عملي سربراهي توڙي تڪميل ۾ گهڻن ئي مخلصن جون ڪوششون شامل آهن. اول ته "سنڌي ادبي بورڊ" جي ميمبرن کي جس جڳائي جن هن تجويز کــي سنه ١٩٥٦ع ۾ منظور ڪيو. ان بعد گهربل مواد گڏ ڪرڻ، صاف ڪرڻ ۽ ترتيب ڏيڻ، ابتدائي مسودا توڙي پريس ڪاپيون تيار ڪرڻ ۽ آخر ۾ ڪتابن ڇپائڻ ۾ ڪيترائي ساٿي پاڻهن پيلي ٿي بيٺا. هن تجويز کي ڪامياب بنائڻ ۾ تعلقيوار ڪارڪنن، مرڪزي آفيس جي با همت فردن، سنڌ جي سڄاڻ سگهڙن، توڙي انهن مڙني دوستن جو حصو آهي، جن بنده لاءِ سگهڙن کي ڳولي هٿ ڪرڻ ۽ ساڻن ڪچهرين ڪرڻ ۾ پنهنجي هڙان وڙان مدد ڪئي.

هيءُ ڪتاب "لوڪ ادب" سلسلي جو اڏهيهون ڪتاب آهي. ان جو بنيادي مواد ڊسمبر ١٩٥٨ع تائين گڏ ٿيو. سڄي مواد کي ڇڪاسي، مختلف روايتن کي پيڙي ترتيب ڏني، جون ١٩٦٥ع ۾ ڪتاب جــو ابتدائي مسودو تيار ڪيو ويو، ۽ فيبروري ١٩٦٧ع ۾ مسودي جي آخرين تصحيح ڪري، پريس ڪاپي تيار ڪئي وئي.

هيءُ ڪتاب هن کان گهڻو اڳ تيار ٿي ڇپجي وڃي ها، مگر بدقسمتي سان لوڪ ادب جي تجويز کي بند ڪيو ويو ۽ هن ڪتاب جي اشاعت پڻ روڪجي وئي. ٢٥ - اپريل ١٩٦٨ع تي سنڌي ادبي بورڊ جي صدر جناب مخدوم محمد زمــان صاحب "طالب المولي" جي سفارش تي، سنڌي ادبي بورڊ وري لوڪ ادب جي تجويز کي پايهٔ تڪميل تي پهچائڻ جو فيصلو ڪيو ۽ ها ذميواري بنده کي سونپي. جون ١٩٦٨ع کان ڪم شروع ڪيو ويو، پر ڇهن مهنن بعد وري بورڊ طرفان ڪم بند ڪرڻ جو اطلاع مليو. وري ١٨ - جون ١٩٦٩ع تي بورڊ، لوڪ ادب جي تجويز عمل ۾ آڻڻ جو فيصلو ڪيو ۽ جناب مخدوم صاحب جن کان خط پهتو ته

دوباره ڪم شروع ڪيو ويو. باوجود انهن تڪليفن جي جيڪي هڪ مخلص ڪارڪن کي پهچن ٿيون، ۽ جيڪي راقم کي پڻ ”لوڪ ادب“ جي خدمت ڪندي سهڻيون پيون آهن، بنده هي ڳرو بار ٿيون پيرو پنهنجي ڪلهن تي کنيو، انهيءَ لاءِ ته سنڌي لوڪ ادب جي قيمتي سرمايي کي جيترو ٿي سگهي اوترو سهيڙي ان کي ضايع ٿيڻ کان بچائجي، ۽ رٿيل پروگرام موجب ”لوڪ ادب“ جي چاليهن جلدن کي مڪمل ڪيو وڃي.

بهرحال توڪل جو ترهو ٻڌي ڪم شروع ڪيو ويو ته ”لوڪ ادب تجويز“ وري زير بحث آئي ۽ سنه ١٩٧٣ع ۾ هن تحقيقي ڪم کي بند ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو. چوٿون پيرو وري نومبر ١٩٧٣ع کان ڪم شروع ٿيو آهي. هن وقت تائين رٿيل چاليهن جلدن مان جملي ايڪٽيهه جلد ڇپجي چڪا آهن ۽ هي ٻٽيهون جلد آهي جو شايع ٿي رهيو آهي. جيڪڏهن حياتي وفا ڪئي ته باقي رهيل ڪتابن بابت مواد گڏ ڪري چاليهن جلدن جي هن تحقيقي ڪارنامي کي توڙ تائين پهچايو ويندو.

مرڪزي آفيس جي ٻين ڪارڪنن سان گڏ خاص طرح محترم ممتاز مرزا ۽ محمد يوسف شيخ هن ڪتاب جي مواد کي اتاري يڪجاءِ ڪرڻ، پيٽڻ ۽ دوباره صاف ڪري لکڻ ۾ تحسين جوڳو ڪم ڪيو: عابد بلوچ پروفن پڙهڻ ۾ مدد ڪئي ۽ محترم محمد اسماعيل شيخ ان سڄي ڪم جي نگراني ڪئي. ڪتاب جي رٿا ۽ آخري سٽاءُ توڙي ترتيب ۽ تاليف لاءِ بنده خود ذميوار آهي.

خادم العلم
نبي بخش

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد سنڌ
١٥ - ٢ - ١٩٧٦ع

عنوانن جي فهرست

پاڱو پهريون : سورٺ - راءِ ڏياچ

● سورٺ - راءِ ڏياچ جي سنڌ واري ڳالهه جا تفصيلي ٽاٽا ۳

روايت [۱] راءِ ڏياچ جو راڳ تي ريجهي بيجل کي
سخا ۾ سر ڏيڻ واري ڳالهه ۲۳

- ميين شاه عنات ۽ شاه عبداللطيف جي بيتن مان اهڃاڻ ۲۶
- خليفي نبي بخش صاحب جي بيتن مان اهڃاڻ ۳۰
- مل محمود ٻلي جي بيتن مان اهڃاڻ ۳۵
- اسيد علي لغاري جي بيتن مان اهڃاڻ ۳۹

روايت [۲] ابوبڪر جي چيل بيتن مطابق انيراه ۽ راءِ ڪنگهار
جي لڙائي واري ڳالهه ۴۳

- ابوبڪر جا چيل بيت ۵۶

روايت [۳] سورٺ جي سڱ تان انيراه جي راءِ ڏياچ مان
جنگ ۽ چارڻ کي چوري سندس سر وڍڻ واري ڳالهه ۷۷

- سگهڙ ڏٿي بخش ڏونڪالي جي پڌايل ڳالهه ۷۷
- نا معلوم شاعر جا جهونا ڏوها ۸۴
- غلام حيدر تيرهيي جا چيل بيت ۸۶
- محمود شيخ جا چيل بيت ۹۰
- الهڏني ماڇي جا چيل بيت ۹۷

روايت [۴] بيجل ، راءِ ڏياچ جو پاٽيجو هجڻ ، نجومي جي
پيشنگوئي سببان ڪيس جهنگ حوالي ڪرڻ ۽ پوءِ انيراءِ
جي اشاري تي راءِ ڪنگهار جي سر وڍڻ واري ڳالهه ۱۰۴

- منشي آڏارام جي ترتيب ڏنل ڳالهه ١٠٣
- ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل ڳالهه ١١٥
- تعلقي گوني مان مليل ڳالهه ١١٩

روايت [٥] ڀيجل جو سورٺ تي عاشق ٿيڻ، ڪيس ڏيهه نيڪالي ملڻ ۽ انيراءِ مان ملي راءِ ڏياچ جي سر وڍڻ واري ڳالهه ١٢٣

- سکهڙ محمد يعقوب ڀرڙي جي ٻڌايل ڳالهه ١٢٣

روايت [٦] سکهڙ قل بجير جي ٻڌايل ڳاهن ۽ بيتن مان ڳالهه ١٢٨

ضميمو – ١ : ٿرپارڪر طرف جو راڻڪ ديوي ۽ راءِ ڪنگهار وارو قصو ١٣١

- تعلقي ننگر پارڪر مان مليل ڳالهه ١٣٢
- ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل ڳالهه ١٤١

ضميمو – ٢ - ڪاٺياواڙ ۽ گجرات طرف جو قصو ١٤٥

پاڃو ڀڱو : هير - رانجهو

- هير رانجهي جو سنڌ ۾ هلندڙ قصو ١٥١

روايت [١] فقير مولابخش ميراثي جي ٻڌايل ڳالهه ١٥٢

روايت [٢] سچل جي ڪلام مان هير رانجهي جي داستان بابت بيت ١٧٧

روايت [٣] سيد حيدر شاهه جي بيتن ۾ چيل ڳالهه ١٨١

روايت [٤] سکهڙ شير محمد لغاري جي بيت تان ترتيب ڏنل ڳالهه ٢٢٢

باسمه تعاليٰ

اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰىO فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُوْلٰىO

مقدمو

هن ڪتاب ۾ ٻه قصا شامل آهن، جيڪي سنڌ جي ٻن پاڙيسري خطن ۾ آسريا، پر سنڌ ۾ عام مشهور ٿيا. ”سورٺ ۽ راءِ ڏياچ“ جي قصي جو شروعاتي مرڪز ڪانياواڙ جو مشهور شهر ”جهونا ڳڙه“ آهي، جيڪو اُن وقت ’چوڙن سمن‘ جي حڪمراني هيٺ هو. اتر طرفان ان سان لاڳو علائقا هالار، جهالار ۽ ڪڇ، پوءِ جاڙيجن سمن جي اثر هيٺ رهيا. غالباً سمن راڄن جي انهيءَ سماجي سلسلي سان، ”سورٺ - راءِ ڏياچ“ جو قصو سنڌ ۾ رائج ٿيو، ۽ خاص طرح سمن حاڪمن جي دور (١٣٣٩ - ١٥٢٠ع) ۾ هن قصي کي ڀٽن ۽ چارڻن، منگتن ۽ مڱڻهارن ڳائي مشهور ڪيو.

ٻئي قصي ”هير - رانجهي“ جو شروعاتي مرڪز ”جهنگ - سيال“ (سيالن جو شهر جهنگ) آهي، جيڪو هن وقت پنجاب جي ضلعي جهنگ جو مکيه شهر آهي. سنڌ جي سرحد ويندي اوڻيهين صدي تائين ديري غازي خان کان اتر طرف تائين هئي، جتان جهنگ جو ملڪ ويجهو پاڙيسري هو. سنڌوندي جي پاڻي واري شاهراه سان سنڌ ۽ جهنگ جي وچ ۾ اچ وڃ توڙي سرائڪي ٻولي جي مشترڪ سلسلي سببان ”هير-رانجهي“ جو داستان سنڌ ۾ مقبول پيو ۽ ١٨- صدي کان وٺي وڏيڪ مشهور ٿيو.

سورٺ - راءِ ڏياچ

سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جو داستان سنڌ ۾ سخين ۽ سوالين جي سماجي ماحول جو يادگار آهي. منگتن طرفان ساراه سان مشهوري ۽ سنڌن ڪَوار(هَجوَ) جي ڊِڄ سببان، سوالين جي سوال‌جي اهميت وڌي ۽ ڏاتارن طرفان ان جي قدرداني ٿي؛ منگتا ڳائي وڄائي ساراهيندا هئا ، انهيءَ ڪري هڪ طرف هيءُ منگتن مڱڻهارن جي موسيقي ۾ مهارت جو داستان آهي؛ ته ٻئي طرف هڪ ڏاتار جي سخاوت سان گڏ سندس راڳ جي چاهه جو داستان آهي ، بلڪ راڳ جي رس ۽ اثر کان متاثر ٿي ، سر قربان ڪرڻ جو داستان آهي .

قصي جا مکيہ ڪردار

راءِ ڪنگهار يا راءِ ڏياچ. قصي جي اڪثر روايتن ۾ ڪنگهار کي راءِ ڏياچ پڻ سڏيو ويو آهي. سندس اصل نالو ڪنگهار هو ۾ جڏهن سخا ڪيائين ۽ ڏان ڏنائين، تڏهن 'ڏيڻ' واري گڻ سببان کيس 'ڏياچ' سڏيو ويو. ڪاٺياواڙ-گجرات جي هڪ ٻئي قصي ۾ راجا کي 'راءِ دياس' سڏيو ويو آهي (۱) ۽ ٿي سگهي ٿو ته 'دياس' واري نالي پويان 'ڏياچ' نالو رائج ٿيو هجي.

اڪثر روايتن موجب راءِ ڪنگهار، سمن جي 'چوڙا سما' نک مان هو. سمن جون ٻه وڏيون نکون ٿيون: هڪڙا اهي جيڪي هميشه لاءِ سنڌ ۾ ئي رهيا ۽ ٻيا اهي جيڪي آڳاٽي زماني ۾ ڪڇ ٿيي وڃي ڪاٺياواڙ طرف ويٺا. سنڌ وارن کي 'سنڌ سما' ۽ ڪاٺياواڙ وارن کي 'چوڙا سما' ڪري سڏيو ويو. 'سنڌ سمن' مان وري 'جاڙيجا' ٿيا، جن هميشه لاءِ وڃي ڪڇ ملڪ کي وسايو. پوئين تاريخي دور وارا ڪڇ جا راجا جاڙيجا هئا ، جن مان

---

(۱) ڏسو ضميمو ص ص ۱۴۵ - ۱۴۸

'کنگھارجي' (پھريون) ۱۵۳۷—۱۵۸۵ع واري عرصي ۾ ٿي گذريو. سندس پٽ 'پارمل جي' هو، جنهن جو پٽ 'ميگھجي' هو، جنهن جو پٽ 'کنگھارجي' (ٻيو) ٿيو، جنهن جو زمانو ۱۶۳۵—۱۶۵۴ع وارو آهي. راءِ کنگھارجي (ٻيو)، پنائي صاحب جي ڄمڻ کان ۵۰ سال کن اڳ ٿي گذريو، ۽ راءِ کنگھارجي (پھريون) هڪ سئو سال اڳ ٿي گذريو؛ جئي سگھجي ٿو ته شايد پنائي صاحب انهن نالن جي ياد ۾ 'راءِ کنگھار' جو نالو آندو هجي، پر پنائي صاحب کان اڳ ميين شاه عنات، سر سورٺ جي هڪ وائيءَ ۾، ڪانياواڙ جي مکيه ذاتين جا اهڃاڻ ڏيندي 'چوڙن سمن' جو نالو آندو آهي:

سٿو ۾ ڪينڪار يار، اجان ڏان ڏيندو سئن مگٽا!

هالا، جهالا، چوڙا سما، ڪاٺي، ڪالي پهڻ - وار

انهيءَ ڪري غالباً هن قصي وارو راءِ کنگھار جيڪو چوڙن سمن مان هو، سو اجان به اڳ ٿي گذريو. اهڙو هڪ اهڃاڻ ڪن پين لکيتن ۾ پڻ ملي ٿو. ڪئپٽن ولبر فورس "ڪانياواڙ جي تاريخ" ۾ هڪ روايت آندي آهي ته سنه ۱۰۲۰ع ڌاري 'راءِ ڏياچ' جو پٽ نوگھڻ، گجرات مان سنڌ تي چڙهي آيو. انهيءَ ناٽي موجب راءِ ڏياچ جڻ ٻارهين صدي جي شروع ۾ ٿي گذريو، ۽ انهي لحاظ سان هن قصي جي آکاڻي ۾ آکاڻي اوسر جو گمان ٻارهين صدي عيسوي تائين پهچي ٿو.

<u>سورٺ جي نک ۽ نهو</u>. سورٺ جي نک ۽ نيهي بابت جدا جدا روايتون آهن. سندس پيءُ کي 'پوج'، 'پوڳ' توڙي 'راجا نند جي نالن سان سڏيو ويو آهي، جيڪو امبل - ديس، سنڪلديپ، سنگلديپ، يا سنڪل - ديس جو راجا هو، مثلاً:

- سورٺ 'امبل - ديس جي راجا ٻوڳ جي ڌيءَ هئي ، جيڪو ذات جو پرمار هو . سورٺ کي رتن ڪنيار پالي وڏو ڪيو ؛ هوءَ راجا انيراء رائوڙ سان مڱي، پر سندس شادي راءِ کنگهار سان ٿي :

سورٺ امبل - ديس ڪي، ذات وڏي پرمار
ٻيٽي راجا ٻوڳ ڪي، پالي رتن ڪنيار
مڱ انيراء رائوڙڪي، پرڻي راءِ کنگهار(١).

ڪن سگهڙن وٽ هن ساڳئي بيت ۾ 'راجا ٻوڳ' جي بدران 'راجا نند' جو نالو آهي . انهن روايتن ۾ پڻ آهي ، ڇاڪاڻ ته سومل جي پيءُ جو نالو ' راجا نند ' هو. پر ته ' ٻوڳ ' بدران اصل نالو 'ٻوج' آهي، جيئن هيٺين بيتن ۾ آهي.

سورٺ 'سنگلديپ' جي راجا 'ٻوج' جي ڌيءَ هئي، جيڪو ذات جو پرمار هو ، ۽ کيس 'رتن يا 'پل' نالي ڪنيار پالي وڏو ڪيو :

سورٺ سنگلديپ ڪي ، ذات ٻلي پرمار
ٻيٽي راجا 'ٻوج' ڪي، راکي رتن ڪنيار
آنڪـي انيـراوَ ، ٻوڳـي راوَ کنگهار.

سوررٺ سنگلديپ ڪي ، پالي پل ڪنيار
منگيتي انيراو ري ، مائي راوَ کنگهار.(٢)

ٻين روايتن ۾ سورٺ جي جنم ۽ نيپڻي بابت ڪي وڌيڪ اهڃاڻ

---

(١) روايت مرحوم محمد يعقوب پرڙو ، ويٺل ميرپور پرڙو ، تعلقو ٺل.
(٢) هيءَ روايت ڳوٺ گلو پتافي ، تعلقي ميرپور ماٿيلي ۾ ڪيل ڪچهري ۾ شاعر سگهڙ غمدار مهر کان ملي

ڏنل آهن، جن موجب ’راجا ڀوڄ‘ (يا راجا روڙ) کي اولاد ڪونہ ٿيندو هو، سو وڃي ڇڙو واٽيءَ تي بيٺو ۽ ايندن ويندن درويشن کان ڀيو اولاد گهري. هڪ ڀيري هڪ ملنگهہ فقير اچي لنگهيو، جنهن کي چيائين تہ اولاد ڏي نہ تہ ماريانءِ ٿو. ملنگهہ چيس تہ تنهنجي ڀنيئون اولاد لکيل ڪونهي، پر ڪو حيلو ڪريان ٿو. هاڻي وڃي ڪوري ڍڪڻي ڪٺي آڻ. ڍڪڻي آندائين تہ ان ملنگهہ پنهنجي چيچ کي ٽڪو ڏيئي، ان ۾ رت جو هڪ ڦڙو هاريو، ۽ چيائين تہ منهنجي ڀويان ٽياسي ڀيا ملنگهہ اچن ٿا، جيڪي پڻ توکي رت ڦڙو ڏيندا. پوءِ ائين ٿيو ۽ آخري ملنگهہ، چيس تہ: اها ڍڪڻي ڪوري ٿانءَ اندر رکي، منهن بند ڪري آويءَ ۾ پچائجو ۽ جڏهن پچي راس ٿئي تڏهن کولجو تہ ٻارڙو ملندو. ائين ڪيائون ۽ اهو ٿانءُ ’پل‘ يا ’رتن‘ نالي ڪنڀار پنهنجي آوي ۾ پچايو. جڏهن آوي کوليائون تہ ڏسن تہ ان ٿانءَ جي چوڌاري ٿانون جو سڄو گهيرو ٿي ڪچو پيو آهي ۽ وچ ۾ سهڻي ڇوڪري پئي لڇي، جنهن کي ڪنيائون ۽ سندس نالو سورٺ رکيائون. راجا ڇوڪري پاڻ وٽ ڪانہ رکي، پر ’پل‘ يا ’رتن‘ ڪنڀار جي حوالي ڪيائين، جنهن جي گهر واري ڪيس نپائي وڏو ڪيو.

سورٺ سنگلديپ ڪي، ذات وڏي پرمار
باپ آسي ڪو ’چوراسي‘، ڏي نڪر گهر نار
پيٽي راجا ’ڀوڄ‘ ڪي، پالي ’رتن‘ ڪنڀار
مگ انيراء ڪي، پرٽي راء ڪنگهار (١).

---

(١) راوي سکهڙ ڦل بجير، ويٺل لڳ شهر ٺٽي ضلعو ڏرپارڪر.

سورٺ سنڪلديپ جي، ذات وڏي پرمار
پيءُ جنهين جو ’چوراسي گهر‘، ٺڪرچائي نار
ٻيٺي راجا ’روڙ‘ جي، پالي پل ڪنيار
مگَ هئي انيراءَ جي، پر پرٿي راءِ ڪنگهار(۱).

هڪ روايت موجب اهي ملنگهه فقير جملي ايڪاسي (۸۱) هئا(۲). ٻيءَ روايت موجب اهي جملي سورهن(۱۶) نانگا نيڪ فقير هئا، جن آگرين کي ٽڪا ڏيئي ’سورهن‘ (۱۶) ٽيپا رت جا، هڪ ڪوري مٽ ۾ وڌا ۽ نون مهينن کان پوءِ جڏهين اهو کوليائون ته ان مان سهڻي سدا ملوڪ ڇوڪري پيدا ٿي، جنهن کي سڏيائون ”سورٺ“، يعني ”سورهن رت“. اجان ٻه هڪ ٻي روايت موجب سورٺ ٻين ٻارن وانگر ”سنڪل - ديس“ جي راجا ٻوج جي گهر ۾ ڄائي پر نجومين اڳڪٿي ڪئي هئي ته سورٺ جي سڱ تان وڏا فساد ٿيندا، ۽ جنهن مان پرٽبي انجو سر ويندو. انهيءَ ڪري راجا ٻوج کيس صندوق ۾ وجهي سمنڊ ۾ لوڙهائي ڇڏيو. اها صندوق پوءِ رتن ڪنڀار ڪڍي ۽ سورٺ کي پنهنجي گهر ۾ نپائي وڏو ڪيائين.

سورٺ سنڪل- ديس ڪي، جات وڏي پرمار

---

(۱) هي روايت سگهڙ مرحوم صابر شر (پٽ فتح خان، ويٺل پيروتا، ريتي اسٽيشن کان ٽي ميل ڏکڻ) جي زباني ۹-۱۰ سيپٽمبر ۱۹۶۱ع تي ڏهرڪي ۾ ڪيل ڪچهري ۾ قلمبند ڪئي ويئي.

(۲) سگهڙ شاعر مختار مهر (ڳوٺ گلو پتافي، تعلقو ميرپور ماٿيلو ۾ ڪيل ڪچهري ۾) چيو ته سورٺ راجا ’سنڪلداس‘ جي ڌيءَ هئي ۽ ذات جي ’پنهوار‘ هئي. ’چوراسي‘ نه پر ايڪاسي لهري وارا (موج ڪندڙ) هئا، جن پنهنجي آگرين کي ٽڪا ڏنا:

سورٺ سنڪلداس جي، ذات وڏي پنهوار
پيءُ جنهين جو ايڪاسي، ماءُ ته ٺڪرنار
سڱ تہ انيراءَ جي، پرٿيو راءِ ڪنگهار.

پيئي راجا پوچ ڪي، سا تاري سمنڊين پار
انگ ازل ڪان لکيو، پالي رتن ڪنيار
مگ انيراء جي، پرٽيو راء ڪنگهار (١).

پيچل ۽ سندس ساز ۽ سوال: پيچل کي چارڻ، پٽ، پارت، پاڻ، منگتي ۽ مگڻهار جـي نالن سان پڻ سڏيو ويو آهي؛ ۽ ڳائڻ وڄائڻ جي لحاظ سان ڪيس عطائي، راڳائي، جاجڪ، تنبير يا تنبيري، پاٺ، گن-گويو ۽ قوال ڪوٺيو ويو آهي. اڪثر روايتن مطابق پيچل چارڻ هو. سندس ساز بابت پڪو اهڃاڻ اهوئي آهي ته اهو هڪ تندن وارو ساز هـو، ۽ جدا جدا بيانن ۾ ان کي ڪينرو، ڪماچ، رباب، چنگ، سروز ۽ سرندو پڻ سڏيو ويو آهي:

چارڻ 'چنگ' ڪلهي ڪري هليو هٿائين
(شاه جو رسالو)

جاجڪ جهونا ڳڙهه ۾ آيو سازڪٺي 'سرندو'
(شاه جو رسالو)

تند 'تنبيري' تـن ۾، راجا ڪـي رهي
(شاه شريف بن شاه عنات)

جنن ڪنوء راڳ 'رباب' سين، هنيين منجههرين
(شاه عنات)

تنهن ڪامل ڪري 'ڪينرو' ديهي وڄايو
(شاه جو رسالو)

ستي لوڪ 'سروز' کي تنهن ويهي وڄايو
(خليفو نبي بخش)

ڏوم مڇائي ڏڄ، قاسم تند 'ڪماچ' جي
(خليفو نبي بخش)

---

(١) اها روايت اسان کي مگهڻ الهداد خان چسڪاڻي جي زباني ملي.

ڪن روايتن ۾ ان کي "تنبي وارو" ساز ۽ پيچل کي انهيءَ لحاظ سان 'تنبير' ڪوٺيو ويو آهي. ڪينر يا ڪينرو ساز سنڌ ۾ قديم دور کان وٺي رائج هو ۽ عبرانين وٽ پڻ اهو ساڳيو ساز هو، جنهن کي 'ڪينّور' يا 'ڪنورا' چوندا هئا. سومرن ۽ سمن واري دور ۾ سنڌ جي مقامي ڳائيندڙ وڄائيندڙ منگتن ۽ مڱڻهارن، چارڻن ۽ ڀانن جو مکيه ساز ڪينرو ئي هو، جيڪو ڪلهي ۾ پائي پيا گهمندا ڦرندا هئا، ۽ سخين ۽ ڏاتارن کي ساراهي پيا ڏان وٺندا هئا. ڪنهن مڱڻي کي موٽائڻ ۽ سندس ساراه ڪيرت جو قدر نه ڪرڻ ڏاتارن لاءِ عيب هو. پيچل جو ساز ۽ سوال، ۽ راءِ ڏياچ جو سر ڏيڻ، انهي آڳاٽي سماجي ماحول جو هڪ مثالي يادگار آهي.

جهوناڳڙه ۾ پيچل، راءِ ڏياچ جي ڏهليءَ لڳ ويهي، ڳڙهه جي پاسي ۾ ڪجهه وقت ڳايو ۽ وڄايو؛ پر اهو ڪهڙو آلاپ هو، ساز جو اهو ڪهڙو ميناج هو، ۽ سوال جو اهو ڪهڙو نمونو هو، جنهن راءِ ڏياچ جي دل کي جهوري ۽ سندس من کي موهي، ماندو ۽ مجبور ڪري وڌو، جو سوالي کي سڏي بنا دير جي سر ڏنائين!!

انهيءَ بابت سنڌ جي سالڪن ڪي ويچار ورجايا آهن، جي هن طرح آهن: شهر سٺي (ضلعي ٿرپارڪر) ۾ رهندڙ "ڳڻسار" نک جي ڪماچ وڄائيندڙ فقيرن جي روايت موجب، پيچل 'ڪماچ' وڄائي سر ورتو هو. پتافي صاحب پڻ راءِ ڏياچ جي زباني پيچل کي چوي ٿو ته:

راتِ منهنجو ريءَ، ڪاتيو تو ڪماچ سان.

خليفي نبي بخش صاحب تصديق ڪئي آهي ته:

قلعو تنهن ڪماچ جي، 'قاسم' ڪنبايو

خليفي صاحب جي شاهدي موجب ٻيجل ٻيا راڳ ڪري جڏهن 'پيرون' ۽ 'پيلو' آلاپيو ته بس راءِ ڏياچ کي موهي ڇڏيائين :

'آلاپيائين اوچتو، پيرون راڳ پيلو'

وڏي ڳالهه ته ٻيجل اسم الله جو وجهي سر گهريو هو، جنهن ڪري آڏو ڪجهه جي جاءِ ڪانه هئي. سورٺ به انهي ڪري ئي مجبور ٿي هئي، جو مڱڻي کي چيو هئائين ته :

لبني ڇڏيانءِ پٽ ۾، وري نه ڪيان پهار
پر تو سان تڪي ترار، آهي نالو رب جو.

سنڌ جي سالڪن جي ڪَهِه مطابق، راڳائي ۽ راءِ ٻنهي جي پاڻ ۾ اهڙي ته ڪا ڳالهه ٿي جو انهيءَ راز کي هو ئي سمجهي ٿي سگهيا. خليفي نبي بخش چيو آهي ته :

"هڪ ٻيجل ٿيي ٻُجهي، ٻي خبر هئي ڪنگهار کي"

نڪي تنبي تند، نڪي ريڊو راڳ تي
هيئي ڳالهه پسند، جا ڳجهي ڳائي مڱڻي.

قصي جون مختلف روايتون

سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جي ڳالهه. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ووڙي اهي مڙيئي ڳالهيون گڏ ڪيون ويون آهن، جيڪي 'سورٺ ۽ راءِ ڏياچ' جي قصي بابت آهن، يا ان سان ڪنهن طرح ملن ٿيون. هن ڪتاب ۾ شامل ڇهريون چار روايتون خاص طرح "سورٺ ۽ راءِڏياچ" واري ڳالهه بابت آهن ۽ انهن جو وچور هيٺينءَ طور آهي :

ٻيجل جو راءِ ڏياچ کي راڳ تي ريجهائي سر گهرڻ [روايت- ١] جو بنيادي باب آهي. [روايت - ٢] ۾ ڳالهه جو مرڪزي نقطو ٻن طاقتور حڪمرانن، يعني جهونا ڳڙهه جي راءِ ڪنگهار ۽ راجا انيراءِ جي پاڻ ۾ زور آزمائي آهي؛ راجا انيراءِ پنهنجي حملي

۾ ناڪامياب ٿي ٻيجل منگتي کي موڪلي ٿو ته وڃي راءِ ڏياچ کان سر گهري ته سندس خاتمو ٿئي. [روايت - ٣] موجب راءِ ۽ راجا جي دشمني جو بنيادي سبب سورٺ جو سڱ آهي. [روايت -٤] موجب ٻيجل منگتو ڪونه هو پر راءِ ڏياچ جو پاڻيجو هو، ۽ نجومي اها اڳڪٿي ڪئي هئي ته هو پنهنجي مامي جو سر وڍيندو، انيراءِ جي چوڻ ۽ چورڻ تي پرءِ اهو ڪم ڪيائين.

سورٺ ۽ بينجهي جو داستان. هن ڪتاب ۾ ڏنل [روايت - ٥] مطابق، ٻيجل سورٺ تي عاشق هو، ۽ جڏهين ڪيس ملڪ نيڪالي ڏني وئي تڏهن انيراءِ سان ملي سازش ڪري اچي راءِ ڪنگهار جو سر وڍيائين. ٻي هڪ روايت موجب، برابر بينجهي کي ملڪ نيڪالي ڏني وئي پر هن سازش ڪانه ڪئي. ٻيجل چارڻ جڏهن اچي سر گهريو ته ماڻهن ائين ڀانيو ته اهو ساڳيو بينجهو آهي (١). "سورٺ ۽ بينجهي" جو داستان "سورٺ ۽ راءِ ڏياچ" واري ڳالهه کان بلڪل جدا آهي، مگر "سورٺ" جي ساڳئي نالي سببان ٻئي ڳالهيون گڏجي ويون آهن. "سورٺ ۽ بينجهي" جي ڳالهه هڪ محبت جو داستان آهي، جنهن کي ٻوءِ غلطيءَ مان "سورٺ ۽ ٻيجل" جو داستان ڪري سمجهيو ويو. "سورٺ ۽ بينجهي جي ڳالهه" اڄا تائين جيسلمير طرف هلندڙ آهي. ان ڳالهه مطابق (٢) بينجهو پٽ نِڪلَ جو هو ۽ سورٺ ڏي سک - ديو جي هئي ۽ ذات جي جوياڻي هئي. بينجهو سورٺ تي عاشق هو ۽ سورٺ جي

(١) اها روايت اسان کي الهداد خان جسڪاڻي هڪ ڪچهري ۾ ٻڌائي.
(٢) هن ڳالهه جا تاڻا اسان کي ميرپور ماٿيلي ۾ تاريخ ٨ نومبر ١٩٧٠ع تي جيوڻ خان پتافي جي اوطاق تي ڪيل ڪچهريءَ ۾ فقير رحيم بخش ميراڻي کان مليا.

پڻ ساڻس محبت هئي. بالآخر سورٺ سان ڪيل وعدي مطابق بينجهو نه آيو، جنهن ڪري سورٺ وچي 'هيماچل' (برف واري پاڻي) ۾ ٻيڻي ۽ اتي اڌ ڳري وئي جو بينجهو آيو. انهي ڳالهه، بابت تي سؤ سٺ کن دوها آهن، جن جي ٻولي جيسلمير طرف جي آهي. مثلاً

بينجهي آڏو بينجهڙي، سورٺ آڏي پينت
پينتان را پر جا نه رهان، سارا پالاڻ ري ريت.

سورٺ تانان اوڙ ڪان، جاجهئي جهولر مانه(۱)
جاڻ چمڪي بيجڙي، ڳجڙء بادل مانه (۲)

سورٺ پيٺي سکديو ري، جوياڻي او جات
سؤ راتين چاندنيين، ڏينهن نه پڇي رات.

اي بينجها پت نٽڌل ڪا، تم نت آوت نت جات
پڳ تمهارا پٿون ٿيا، تم ڪهو من ڪي بات.

ڪهتو ڪهتو ڪهي نه سڳهان، ڪهان ته لاج مران
اڳڻ تمهاري ري بيلڙي، نوڙو توسين چران.

'سورٺ ۽ بينجهي' واري ڳالهه، ڪان سواء جيسلمير طرف 'سورٺ ۽ راء ڏياچ جو قصو' پڻ مشهور رهيو آهي. مثلاً شاعر سلام فقير مهر (پاڙو جيندا مهر، ويٺل پانڌو، تعلقو ڪوهيارو، ضلعو جيسلمير) جنهن سٺ سال کن اڳ وفات ڪئي تنهن 'سورٺ ۽ راء ڏياچ' بابت هيٺيان بيت چيا :

---

(۱) اوڙ ڪان = سچاڻان ـ ڏسان (۲) جاڻ=جڙ. ڳجڙء= ڳهاڙي.

ڀڳـــي رات رنبـــا کي ڇڪايو ڀاتـــل
ويهي وڃاياٽين سرندو ڪاهڻي قدرتي ڪل
ٿي اميرن اهل، ڪو جو سؤنچو شهر ۾.

ٻي رات راوَ کي ڀڻ ڀولايو ڀيجل
سر ڏيٺي سرهو ٿـــيءُ هاڻي هن مهل
ستان پلينئي ڀل، ڪرين سانگو سر جو.

تان اتي ٽيءِ رات کي ڀڻ چارڻ ڪئي چانگار
ڳيڙس وڙس ڪانڪا، ڪا جا تند توار
چئي: ميان مڱڻهار، تو کي صبح ڪندس سنرو.

چئي: چوٿين رات جو سر جي دعوىٰ ست
نو لـک ناڻو تـو ڏيان مور نہ ڏيان گهٽ
چارڻ لهي وڃ هٽ، ڇڏ سانگو سر جو.

رائڪ ديـوي ۽ راءِ کنگهار واري ڳالهہ. ڪتاب جـي

ضميمي -۱ هيٺ هن ڳالهہ جون ٻہ روايتون (الف) ۽ (ب) ڏنيون ويون آهن. هيءَ ٻہ هڪ جداگانہ ڳالهہ آهي، جنهن جو 'سورٺ ۽ راءِ ڏياچ' جي قصي سان ڪو تعلق ڪونهي، پر ان ۾ 'راءِ کنگهارُ' جو ساڳيو نالو آيل آهي.

ڪاٺياواڙ- گجرات طرف جو 'سورٺ ۽ راءِ دياس' وارو قصو.

هن قصي کي ڪتاب جي ضميمي- ۲ ۾ شامل ڪيو ويو آهي. هيءَ ٻہ هڪ جدا ڳالهہ آهي جنهن جو 'سورٺ ۽ راءِ ڏياچ' واري قصي سان ڪو تعلق ڪونهي، جيتوڻيڪ "سورٺ ۽ راءِ دياس" جي نالن سان هڪ جهڙائي جو گمان نڪري ٿو.

مٿين مختلف ۽ مستقل جدا روايتن مان هي نتيجو نڪري ٿو ته هڪ ڪان وڌيڪ قصا مختلف ماڳن ۽ دورن ۾ بڻي هليا آهن، پر انهن ۾ نالن جي هڪجهڙائي سببان گمان نڪتا ته ڄڻ ڪا ساڳي هڪ ڳالهه آهي، حالانڪ ائين ناهي.

حقيقت ۾ پيچل جو راءِ ڏياچ کي راڳ تي ريجهائي سر گهرڻ، سورٺ جون منٿون ۽ آزيون ڪرڻ، منگتي جو پنهنجي سوال تي قائم رهڻ، راءِ ڏياچ جو پنهنجي سخاوت جي پت رکڻ ۽ راڳ جي رس تي قربان ٿي سر کهورڻ وارا تاڻا ئي هن داستان جا قيمتي سرمايو آهن، ۽ سنڌ جي اعليٰ شاعري جي قدرن ۾ پڻ انهن ئي اهڃاڻن کي اهميت ڏنل آهي.

هير — رانجهو

هير ۽ رانجهي جو عشقيه داستان، سنڌ جي سري کان اتر طرف موجوده جهنگ ۽ مظفرڳڙهه ضلعن واري اراضي ۾ اندازاً ١٥—١٦ عيسوي واري دور (١٤٥٢—١٥١٢ع) ۾ اسريو. ڪن جي خيال ۾ هي داستان اڃا به آڳاٽو آهي، ۽ ٻين جي راءِ ۾ اهو اڪبر بادشاهه جي اوائلي دور جو آهي، هن داستان جي مختلف روايتن ۾ جزوي اختلاف آهن، مگر مجموعي طور سان هن ڳالهه جا تاڻا ۽ اهڃاڻ هن طرح آهن:

هير، رنگپور (ضلعي مظفرڳڙهه) جي سيال سردار چوچڪ (پٽ جوت، پاڙو ڪوهلي) جي ڌيءُ هئي، جنهن کي پنس نئيڙي هوندي رنگپور جي کيڙي سردار (آجُو) جي پٽ (سَيدا) سان مڱائي ڇڏيو هو. ڌريد و نالي، ذات جو رانجهو، شهر تخت هزاره (ضلعي گجرانواله) جي رئيس (ميان موُجو) جو

ننڍو پٽ هو، جنهن کي پيءُ جي وفات بعد ڀائرن ملڪيت مان بي دخل ڪري ڪيڏي ڇڏيو. رانجهو ڦرندو ڦرندو اچي رنگپور لڳ چناب درياهه جي پتڻ تي پهتو. نهايت ٿڪل هو ۽ سندس منٿن تي هڪ ڪشتيبان کيس هڪ خالي ٻيڙيءَ ۾ سمهڻ جي اجازت ڏني. اها ٻيڙي چوچڪ سردار جي هئي، جنهن ۾ هير اچي چڙهندي ۽ سير ڪندي هئي. هاڻي جو آئي ته رانجهي کي ستل ڏٺائين ۽ سندس سهڻي صورت کي ڏسي مٺو چڪن ٿي پئي. رانجهي اکيون کوليون ته وچي هير جي اکين سان اٽڪيون. پوءِ هير سفارش ڪري رانجهي کي پنهنجي پيءُ وٽ ڌرار ڪري رکايو پر ٿوري وقت ۾ سندن محبت ۽ ملاقاتن جو راز فاش ٿي ويو، جنهن تي چوچڪ رانجهي کي نڪري ڪيو، ۽ سيدا کيڙي سان هير جي شادي ڪرائي ڇڏيائين. رانجهو پوءِ ويس بدلائي، مرلي کڻي، جوڳي ٿي رنگپور ۾ آيو، ۽ هير جي نڻان ۽ سيدا جي ڀيڻ سهتي جي معرفت اچي هير سان مليو. پڻي جڻا پوءِ پڇي نڪتا پر جهلجي پيا. فيصلو قاضي وٽ آيو. رانجهي چيو ته اسان جو انگ "الست" واري روز کان لوح محفوظ ۾ لکيل آهي. کيڙن چيو ته هير، "سيدا" جي نڪاح پڙهي زال آهي؛ جنهن تي هير کيڙن جي حوالي ٿي. پر ان کان پوءِ بد دعا سببان آخر حالات اهڙا ٿيا، جو وقت جي حاڪم فيصلو ڏنو ته هير رانجهي جي آهي. پوءِ ٻنهي جي شادي ٿي ۽ هو باقي حياتي جا ڏينهن محبت سان گذارڻ لڳا.

هير ۽ رانجهي جي آخري حياتي ۽ وفات بابت بيانن ۾ ڪافي اختلاف آهي. شاعر "باقي" جنهن هن قصي بابت ڪافي آڳاٽو، اڪبر بادشاه جي دور (٩٢٣–١٠١٤ه/١٥٥٦–١٦٠٥ع) ۾، فارسي مثنوي لکي، تنهن جي روايت موجب، هير رانجهي پاڻ ۾ حياتي جا ڏينهن خوش گذاريا، تان جو پڇاڙيءَ ۾ رانجهي بيمار ٿي دم ڏنو ۽ پوءِ هير ڌڻي ڪان دعا گهري، جنهن تي رانجهي واري قبر جاءِ ڏني ۽ هير پيهي وئي. شاعر "باقي" کان پوءِ ٻين شاعرن جي روايتن مطابق پڻ هير ۽ رانجهي باقي حياتيءَ جا ڏينهن محبت سان گذاريا، ۽ پوءِ آخر ۾ ٻئي حج تي هليا ويا ۽ وري ڪين موٽيا. شاعر "مُقبل" جنهن پنهنجي مثنوي سال ١١٦٠ه/١٧٤٧ع ۾ لکي، سو پهريون شاعر آهي، جنهن ڄاڻايو آهي ته پنهنجي ننگ ناموس رکڻ لاءِ، هير کي رانجهي سان شادي کان اڳ، سندس پيءُ - ماءُ طرفان زهر ڏنو ويو.

زهــر واري ڳالهه، پوءِ وارث شاهه (١١٨٠ه/١٧٦٦ع) پنهنجي پنجابي ٻولي ۾ جوڙيل "هير" ۾ آندي، ۽ اها مشهور ٿي وئي. وارث شاه جي روايت موجب، جڏهن فيصلو ٿيو ته هير رانجهي جي آهي، تڏهن ٻئي گڏجي هير جي مائٽن وٽ آيا، جن رانجهي کي چيو ته: تون پنهنجي وطن وڃي ڄڃ ڪري اچ ته هير توکي پرڻائي ڏيون. رانجهي جي وڃڻ بعد، هنن پنهنجي ننگ ناموس خاطر هير کي ختم ڪرڻ جي سازش سٽي. هير کي جڙتو خبر پڌائي وئي ته رانجهو قتل ٿي ويو، جنهن تي هوءَ غــش ٿي وئي. پوءِ ڪيس زهــر وارو شربت پياريائون، ۽ هن "رانجها"، "رانجها" ڪندي دم ڏنو. اها خبر پوءِ رانجهي ڏي "تخت هزاري" ۾ موڪلي وئي، جنهن پڌنديئي اتي دم ڏنو.

بي هڪ روايت موجب هير کي دفنايائون ٿي، جو رانجهو به اچي پهتو ۽ درد سان دانهن ڪري اتي دم ڏنائين.

سنڌ ۾ رائج روايتن مطابق هير ۽ رانجهي پنهنجي حياتي جا باقي ڏينهن خير خوشي سان گذاريا. فقير مولابخش جي پڌايل ڳالهه، توڙي سيد حيدرشاه جي بيتن ۾ زهر واري واقعي جو ذڪر ڪونهي.

هير جي قبر، جهنگ لڳ چناب ندي جي آڀاٽي پيٽ واري ڊوري جي ڪنڌي تي هڪ چئوڪنڊي اندر اڄ تائين موجود آهي. اها چؤڪنڊي غالبا ١٦- صدي جي عمارت آهي، ۽ اتي هر سال ماگهه (فبروري) مهيني ۾ ميلو لڳي ٿو.

هير- رانجهي جي قصي کي سڀ کان اول جهنگ شهر جي شاعر دامودر ڪٺي مشهور ڪيو. هن پنهنجي لکيت ۾ بڪرمي سنبت جو سال ١٥٦٩ ڄاڻايو آهي، جيڪو ١٥١٢ع جي برابر آهي، ۽ چوي ٿو ته هير- رانجهي جي داستان جا واقعا هن پاڻ خود پنهنجي اکين سان ڏٺا. دامودر کان پوءِ پنجاب جي ٻين شاعرن هن داستان کي منظوم ڪيو، پر وارث شاه جي سنه ١١٨٠هه (١٧٧٦ع) ۾ جوڙيل "هير" سڀ کان مشهور ٿي.

فارسي ۾ سڀ کان پهريائين 'باقي' نالي شاعر، هيءُ داستان ٩٨٨-١٠١٣هه (١٥٨٠-١٦٠٥ع) واري عرصي ۾، يعني اڪبر بادشاه جي دور ۾ منظوم ڪيو. سنه١١٥٩هه/ ١٧٤٦ع ۾ دهلي جي شاعر مير قمرالدين "منت" پنهنجي فارسي مثنوي "هير و رانجهن" منظوم ڪئي، پر فارسي ۾ ٻين سينئي صوبن کان وڌيڪ، پنجاب ۽ سنڌ جي شاعرن "هير- رانجهي" جي داستان کي منظوم ڪيو. سنڌ جي شاعرن فارسي نثر توڙي نظم ۾ هي قصو بيان ڪيو. مثلاً:

١. شيوڪ رام ”عطارد“ ٺٽوي، ١١٨٥-١١٩٠ ھ (١٧٧١-١٧٧٦ع) واري عرصي ۾ ” محبت نامي “ جي عنوان سان نثر مسجع ۾ هن قصي کي ورجايو.

٢. عظيم الدين ” عظيم “ ٺٽوي، سنه ١٢١٣ھ (١٧٩٩ع) ۾ ”مثنوي هير و رانجها“ منظوم ڪئي.

٣. مير ٺاري خان جي درباري شاعر ضياءُالدين ” ضيا “ ٺٽوي، سنه ١٢١٥ ھ (١٨٥٠ع) ۾ ” مثنوي هير و رانجها “ منظوم ڪئي.

٤. منشي صاحب راءِ موهن داس ملڪاڻي ” آزاد “ ١٢١٦-١٢٢٦ھ (١٨٠١-١٨١١ع) وارن سالن ۾ ” مثنوي هير و رانجها“ لکي.

٥. نواب ولي محمد خان لغاري ” ولي “، ١٢٢٦-١٢٣٧ھ (١٨١١-١٨٢٠ع) واري عرصي ۾ مثنوي ”هير و رانجها“ لکي.

٦. فقير قادر بخش ” بيدل “ سنه ١٢٩٣ھ (١٨٧٦ع) ۾ هن داستان کي هڪ ڊگهي ”قطعه“ ۾ منظوم ڪيو.

منشي شيوڪ رام جي ”محبت نامي“ کان سواءِ مٿيون ٽيئي مثنويون ۽ بيدل سائين جو ”قطعه“، سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڇپايل (١٩٥٧ع) ”ڪتاب مثنويات هير و رانجها“ ۾ ڇپجي چڪا آهن. انهي ڪتاب جي ايڊيٽر مرحوم حفيظ هوشيارپوري پنهنجي عالمانہ ”مقدمي“ ۾ ”هير رانجهي جي داستان“ ۽ ان بابت فارسي، اردو، پنجابي ۽ ٻين ٻولين ۾ لکيل ڪتابن تي تفصيل سان روشني وڌي آهي.

خود هير جي پنهنجي زبان ”جهنگ - والي سرائڪي“ هئي، جنهن ۾ هن داستان بابت ٿورا گهڻا بيت گهڻن ئي شاعرن چيا آهن، پر انهن مان ٻين سنڌ جي ٻــن شاعرن، خليفي نبــي بخش

صاحب ۽ حمل خان لغاري جون ڀيل مي - حرفيون شاهڪار جي حيثيت رکن ٿيون . پر جيئن ته اهي هن ڪان اڳ "ڪليات حمل" ۽ "خليفي نبي بخش صاحب جي رسالي" ۾ ڇپجي چڪيون آهن، انهي ڪري هن ڪتاب ۾ شامل نه ڪيون ويون آهن. سنڌي ۾ سيد حيدر شاهه سنه ١٢٩٠هه (١٨٧٣ع) ۾ هن داستان کي بيتن ۾ ڳايو، جيڪي زبان ۽ بيان جي لحاظ سان معياري حيثيت رکن ٿا . وڏي ڳالهه ته سنڌ ۾ "قصه - خواني" جي فن ۾ ماهر منگتن فقيرن هن داستان کي عام ڪچهرين ۾ بيان ڪيو ۽ ڳايو . هن ڪتاب ۾ (ص ١٥٢) فقير مولابخش ميراثي جي زباني قلمبند ڪيل روايت، سنڌ جي انهي قصه - خواني واري فن تي شاهد آهي .

ن . ب

پاڳو پهريون
سورٺ - راءِ ڏياچ

سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جو سنڌ وارو قصو

سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جي سنڌي قصي جون، هن بعد، ڪل پنج روايتون شامل ڪيون ويون آهن: (١) سنڌ جي شاعرن جي ڪلام مان لاٿا ۽ آهجاڻ؛ (٢) شاعر ابوبڪر جي چيل بيتن مطابق انيراءِ ۽ راءِ ڪنگهار جي لڙائي واري ڳالهه؛ (٣) سورٺ جي سڱ تان انيراءِ جي راءِ ڏياچ سان دشمني ۽ جنگ، ۽ چارڻ کي چوري سندس سر وڍڻ واري ڳالهه؛ (٤) بيجل جو راءِ ڏياچ جو پاڻيجو هجڻ، نجومي جي پيشينگوئي سببان ڪيس جهنگ حوالي ڪرڻ، ۽ پوءِ انيراءِ جي اشاري تي راءِ ڪنگهار جي سر وڍڻ واري ڳالهه؛ ۽ (٥) بيجل جو سورٺ تي عاشق هجڻ، ڪيس ڏيهه نيڪالي ملڻ ۽ انيراءِ سان ملي راءِ ڏياچ جي سر وڍڻ واري ڳالهه.

انهن مڙني روايتن کي آڏو رکي، هڪ مفصل ڳالهه مرتب ڪئي وئي آهي، جيڪا منڍ ۾ رکي وئي آهي: انهيءَ تفصيلي ڳالهه کي شامل ڪرڻ جو مقصد اهو آهي ته سنڌ واري قصي جي مڪمل روايت پڙهندڙ جي آڏو اچي وڃي.

سنڌ واري ڳالهہ جا تفصيلي ڏاڏا

سورٺ جو حسب نسب

ڪڇ ـ ڪاٺياواڙ جي ڪناري سان، سنگل ڀٽ جو راڄ ڏهو هڪ وڏو سخي هو. سندس نالو يوج راڻ هو. هو ڪنهن بہ سوالي کي خالي ڪونہ موٽائيندو هو ۽ اٽين هيرا جواهر بہ لٽائي ڇڏيائين. ڪيس پٽ حو اولاد ڪونہ ٿي ٿيو ۽ رکو پئي ڏيون چاپس. هو ڏلي۽ جي رضا تي راضي رهيو ۽ پئي سوالين ۽ درويشن کي خير خيراتون ڏنائين. اٽين وقت گذرندو ويو ۽ ڪيس سندس راڻين مان ـ ٻچيون ساريون الهٺ ڏيون چايون. جڏهن سَئينءَ ڏي چايس، تڏهن بہ دستور موجب خوشيون ۽ خيراتون ڪري نجومي گهرايائين ۽ ڇوڪريءَ جو ڀاڳ پڇيائين. پنڊتن پوٿيون پٽي، ٽپڻا هٿي ٻڌايس تہ راجا هيءَ ٻالڪي جڏهن سامائبي تڏهن جنگ لڳندي ۽ تنهنجي بادشاهي ختم ٿيندي.

راجا يوج، جنهن هيترين ڏين جي ڇمڻ تي صبر شڪر ڪيو هو، سو هن ڇوڪريءَ جو نصيب ٻڌي ويچار ۾ پئجي ويو. محلات ۾ اچي پنهنجي راڻين سان صلاح ڪيائين. ڪي چون تہ هيءَ بدبخت مٽي پلي آهي، تہ ڪي چون تہ نياڻي گهر ڪان ٻاهر نہ ڪڍجي. آخر فيصلو ٿيو تہ ڇوڪريءَ کي مارجي نہ پر درياءَ ۾ لوڙهي ڇڏجي، پوءِ جيئن قسمت ۾ هوندو تيئن ٿيندو. اها صلاح ٻيهاري، چندن ڪاٺ جي پيتي ۾ هيرا جواهر رکي، ڇوڪريءَ کي بہ پيتي ۾ سمهاري ندي ۾ لوڙهي ڇڏيائون.*

---

* مختلف روايتون: (۱) سورٺ، راجا نند جي ڌي هئي. (۲) سورٺ کي ڪار(ن) ۾ وجهي جهنگ ۾ اڇلائي ڇڏيو هئائون. (۳) سورٺ جي ماءُ ننڍي هوندي مري وئي، تنهنڪري راجا نند ڪيس نپائڻ لاءِ رتني ڪنڀار جي حوالي ڪيو ۽ ڪيس سورٺ جي نپائڻ جو خرچ ڏيندو هو.

رتني ڪنڀار جي گهر ۾ نپجڻ

اصل ۾ ماڻڪ جهڙي ٻالڪي جو ڪو قصور تہ هئوئي ڪونہ، پر سندس قسمت ۾ اِئين لکيل هو، تڏهن تہ جمڻ سان ئي ماءُ پيءُ کان وڇڙي درياءَ داخل ٿي. پيٽي لڙهندي لڙهندي وڃي راءِ ڪنگهار جي بادشاهيءَ ۾ نڪتي. انهيءَ ملڪ ۾ رتنو نالي هڪڙو ڪنڀار رهندو هو. اتفاق سان رتنو ڪنڀار پاڻي ڀرڻ لاءِ درياءَ تي آيو تہ پيٽي نظر آيس، جيڪا لڙهي اچي ڪناري سان لڳي هئي. هن بہ ڌڻيءَ جو نالو وٺي، پيٽي ڪڍي ڪٺي ٻاهر ڪئي. ڪنجي ڪرف لڳو پيو هو. هيڏانهن هوڏانهن ڏٺائين پر ڪوبہ ماڻهو ڇيٽو نظر نہ آيس، تڏهن دل ۾ خيال آيس تہ هن ۾ الائجي ڇا آهي، ڇو نہ گهر کڻي وڃي کوليانس. سو دلا اتيئي درياءَ تي ڇڏي، پيٽي کڻي، تڪڙو تڪڙو گهر ڏانهن روانو ٿيو.

گهر اچي پيٽي کولي ڏسي تہ سينگاريل ٺهيل شهزادي صندوق ۾ ستي پئي آهي ۽ پاسن کان هيرا جواهر جام رکيا اٿس. کيس جئين تہ اولاد ڪونہ هو، تنهنڪري ٻالڪي ڏسي، ڌڻي جو شڪر ڪيائين. ايتري ۾ سندس زال بہ ٻوڙي آئي. ڇوڪريءَ کي ڏسي هوءَ بہ ڏاڍي خوش ٿي ۽ يڪدم کڻي ڇاتي سان لاتائينس. ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ ڇوڪري جو نالو "سورٺ" رکي، کيس لاڏ ڪوڏ سان نپائڻ لڳا.

سورٺ جو اجمير جي راجا انيراءِ سان مڱڻو

سورٺ اڄ لنڌي سڀاڻي وڏي، آخر اچي جوان ٿي. سندس سونهن سوڀيا جي ڪري، کيس گهر کان ٻاهر ئي نہ ڪڍيائون تہ متان راءِ ڪنگهار کي خبر پوي ۽ کسي وڃي.

راءِ ڪنگهار گرنار جو راجا هو ۽ انيراءِ اجمير جو حاڪم هو. ٻئي دشمني راجا هئا. رتنو ڪنڀار رهندو تہ راءِ ڪنگهار جي راڄائي ۾ هو، پر سندس ياراڻي انيراءِ سان هئي ۽ سندس دربار ۾ ويندو هوندو هو. رتني خيال ڪيو تہ نيائي آخر ڪيستائين گهر ۾ ويهندي، سو دل ۾ فيصلو ڪيائين تہ ڇو نہ سورٺ جو سڱ پنهنجي يار انيراءِ کي ڏيان! پر نيائيءَ جو سڱ آءٌ پاڻ ڪيئن آڇيانس! ڇو نہ اهڙي ڪا اٽڪل

ڪريان جو هو پاڻ سگهه ڪهڙي. اها ڳالهه ڪري، انبراءِ ڪان ٻن مهينن جي موڪل وٺي پنهنجي گهر وريو.

رتنو ڪنڀار گهر ۾ اچي ڪپ ڪوڙي ويهي رهيو. ٻه مهينا گذري ويا پر نڪي انبراءِ ڏانهن موٽيو ۽ نه وري ڪيس ڪو اطلاع ڏنائين. آخر چار مهينا گــــذري ويا. تڏهين انبراءِ ڪاوڙجي حڪم ڪيو ته رتنو ڪنڀار جنهن وقت به اچي ته ڪيس ماري ڇڏيو.

هيڏانهن رتني ڪنڀار هڪڙي ڏينهن زال کي چيو ته: ٻائي! خواب ۾ انبراءَ کي ڏٺو اٿم، سو هاڻي وڃان ٿو وٽس. زال چيس ته: تون ٻن مهينن جو وعدو ڪري آيو هئين، سو هاڻي جي هيتري وقت کان پوءِ ويندين ته انبراءِ مارائي ڇڏيندءِ، تنهنڪري نه وڃ. پر هن نه مڃيو ۽ گهوڙي تي چڙهي اچــــي راجا جي ڪچهريءَ پيڙو ٿيو. انبراءَ ڪيس منهن ئي ڪو نه ڏنو. تڏهن رتني عرض ڪيو ته: راجا! ڪهڙي ڳالهه تان ڪاوڙ آئي آهــي؟ راجا چيس ته: ڪنڀر جا پٽ! ٻن مهينن جــــي موڪل وٺي وئين ۽ چار مهينا لڳائي آيــو آهين! تنهن تي هـن ورائيو ته: بادشاه سلامت! مـون وٽ گهر ۾ جوان ڌيءَ هئي، جنهن کي پرڻائڻ جا ٻه ٽي ڪم، تنهنڪري ڪجهه ڏينهن وڌيڪ لڳي ويا. انبراءِ چيس ته: اڃين آهــــي نه پوءِ مون کي ڇو نٿو پرڻائي ڏين! رتني ته گهريو ئي اهو ٿي، تنهن يڪدم ڪٿي هائوڪار ڪئي. آن مهل ئي مٺائي ورهائي مڱڻي جي رسم ادا ڪري ڇڏيائون.

جهونا ڳڙهه جي راءِ ڪنگهار جو سورٺ ڪٿي ساڻس شادي ڪرڻ

مڱڻي کان پوءِ ٿوري گهڻي ڏينهن شاديءَ جي تياري ٿي. انبراءَ خيال ڪيو ته ڪنوار ٿي راءِ ڪنگهار جي راڄائيءَ ۾؛ آءٌ جيڪڏهن ڇيچ وٺي سندس ملڪ ۾ ويندس تــــه متان راءِ ڪنگهار جنگ ڪري، تنهنڪري رتني ڪنڀار کــي هڪڙو پيڙو، سيڌو پاڌو، امير امراءَ ۽ نوڪر چاڪر ڏيئي روانــو ڪيائين ۽ چيائينس ته: جــي آءٌ هلندس ته راءِ ڪنگهار جنگ ڪندو، تنهنڪري منهنجو ڪانءُ کڻي وڃ ۽ ان سان ڦيرا ڏئي ڪنوار کي وٺي اچ!

رتنو، ڇيچ وٺي پنهنجي ملڪ ۾ آيو. رات جــو مشعلون ٻاري،

سورٺ کي ڪانءَ سان ڦيرا ڏيارياءِين، پوءِ سورٺ کي ٻه هار سينگار ڪرائي ٻيڙي ۾ چاڙهيائون. رتنو پاڻ ٻه زال سميت ٻيڙي ۾ چڙهيو ۽ سموري چيچ راتو واهه انيراءِ جي ملڪ ڏانهن رواني ٿي.

اجمير جو ڪس هو راءِ ڪنگهار جي ڪوٽ گرنار وٽان، جيڪو زمين ڪان پنج ڪوهه مٿي جبل تي هو. جڻ ته آسمان سان ٿي ڳالهيون ڪيائين. رات جو راءِ ڪنگهار جي ڪوٽ تان مشعلون ٻرنديون ڏٺيون، سو يڪدم ماڻهو ڊوڙايائين ته ڏسي اچو ته ڇا آهي ۽ اهي مشعلون ڇا جون آهن؟ ماڻهن پڇا ڳاڇا ڪري اچي ٻڌايس ته: انيراءِ، رتني ڪنڀار جي گهران ڀرڻيو آهي، تنهن جي ڇيچ ٿي وڃي. اني راءِ ڪنگهار حڪم ڏنو ته ٻيڙا صبح تائين اتي ئي ترسايا وڃن ۽ رتني کي پڪڙي مون وٽ وٺي اچو.

صبح جو سپاهي رتني کي وٺي راءِ ڪنگهار وٽ آيا. تڏهن راءِ ڪنگهار چيس ته: اڙي نمڪ حرام، منهنجي ملڪ ۾ رهي ٻئي ملڪ جي راجا سان ڇو تو ڌيءَ پرڻائين؟ مون سان ڇو نه ٿي پرڻائيءِ؟ رتني جواب ڏنو ته: بادشاه سلامت! مون کي ڊپ هو ته متان مون غريب ڪنڀار جي ڌيءَ توهان کي قبول نه پوي، تنهنڪري توهان کي نه چيم، ۽ سورٺ جو سڱ انيراءِ سان ڪري ڇڏيم. تڏهن راءِ ڪنگهار چيس ته: هاڻي تو کي ٻه جواب آهي ته انيراءِ کي ٻه جواب. سورٺ زال آهي منهنجي. انهن ڇٽي سپاهي موڪليائين، جيڪي يڪدم وڃي سورٺ کي ڪنهي ڪٺي آيا، ۽ باقي ٻيڙا انيراءِ ڏانهن موٽائي موڪليائون.

سورٺ، راءِ ڪنگهار جي محلات ۾ آئي. راءِ ڪنگهار سندس سونهن ڏسي حيران ٿي ويو، ڇا ڏسي ته هيڏانهن سج جو شعاع هوڏانهن سورٺ جو حسن، ٻئي برابر! بس، پوءِ ته يڪدم شاديءَ جون تياريون ٿي ويون ۽ انهيءَ مهل ئي سورٺ، راءِ ڪنگهار جي ڪنوار بڻجي ويهي رهي.

لکئي جا ليک آهن، سورٺ ويچاري، ڪٿي ڄائي، ڪٿي نپني، مڱي ڪنهن سان ۽ پرڻي ڪنهن سان. جيئن نصيب جو لکيو هوندو تيئن اوس ٿئي ٿو.

ويرُ وٺڻ لاءِ انيراءِ جو راءِ کنگهار تي ڪاھہ ڪرڻ

راءِ کنگهار، جهونا ڳڙھہ جو راجا هو، سندس ڪوٽ گرنار جبل جي چوٽيءَ تي نهيل هو، جنهن سان ڪڪر پيا گسندا هئا. جبل تي چڙهڻ لاءِ پنجن ڪوهن جي واٽ هئي، جيڪا تمام اٿانگن ۽ اوچن لڪن مان هئي. واقف ماڻهو کان سواءِ ٻيو ماڻهو ڪوٽ تائين پهچي ڪونہ سگهندو هو، تنهن کان سواءِ ڪوٽ جي چوگرد پهريدار ۽ چوڪيدار هر وقت موجود رهندا هئا، تنهنڪري ڪوبہ خوف خطرو نہ هو.

راءِ کنگهار جهڙو سخي مرد نڪي ٿيو نڪي ٿيندو. وٽس سوالين جا سنجهہ صبح ميڙا لڳا پيا هوندا هئا، ڪوبہ سوالي خالي نہ ڇڏيندو هو. سندس سخا جي هنڌين ماڳہ ناموس هئي.

انيراءِ اڳئي راءِ کنگهار جي ناموس تان سائس حسد ڪندو هو ۽ دل ۾ خيال ايندو هئس تہ گرنار تي حملو ڪري راءِ کنگهار کي ختم ڪري ڇڏجي، پر گرنار جي حفاظت هجڻ ڪري اهڙي همت نٿي ساريائين. ويتر جو سندس مڱ سورٺ، راءِ کنگهار زوري کڻي وڃي پرڻيو هو، سو هن ڪاوڙ ۾ اچي لشڪر کي گرنار تي ڪاهڻ جو حڪم ڏنو.

راجا کي گرنار تي ڪاهڻ لاءِ تيار ڏسي اميرن جا هينيان ٿي لهي ويا، سي پاڻ ۾ صلاح ڪري، ميڙي سڙي سيئي انيراءِ وٽ آيا ۽ هٿ ٻڌي ڪيس چيائون تہ: بادشاه سلامت! گرنار جو ڪوٽ جبل تي اڏيل آهي ۽ اهو جبل ايترو تہ اوچو آهي جو ڪڪر بہ ڪوٽ جي ڪنگرن سان گسي لنگهن ٿا. ڪوٽ کي چار سوءَ چوڏهن چوڪيون آهن، جن تي رات ڏينهن پهريدار ويٺل آهن. ڪنهن بني بشر کي طاقت ناهي جو انهن کان بچي اندر ڪوٽ ۾ وڃي سگهي. تنهن کان سواءِ گرنار جون جيڪي ڳالهيون ٻڌيون اٿئون تہ گرنار جو گهيرو جبلن منجهان آهي، جتي هڪ تہ لڪون اهڙيون ٿيون لڳن جو لڳ بہ ساڙيو ڇڏين، ٻيو وري واٽ تي پاڻي بہ ڪونہ ٿو ملي. اهڙي حالت ۾ راءِ کنگهار کان ويرُ وٺڻ تہ پري رهيو، مرڳو پنهنجو لشڪر نہ مارائي ويهي رهون!

مگر انيراءِ، جنهن کي جيڪو ڏينهن ئـــي لنگهيو سو ڇهه سال ٿيو لڳيس. وهه ئي وهه ئي آيو هئس، پانئي ته اڄ ئي گرنار پهچان ۽ راءِ کنگهار کي ماري مات ڪريان، سو اميرن وزيرن جي ڳالهه ٻڌي پڙڪو ڪائي آٿيو ۽ حڪم ڏنائين ته فوجون تيار ڪيون وڃن! ٿورن ئي ڏينهن ۾ سڄي بادشاهي مان لکين جوان هٿيار پنوهار ڪٺي اچي گڏ ٿيا ۽ آخر انيراءِ لشڪر وٺي گرنار ڏي روانو ٿيو.

انيراءِ ۽ راءِ کنگهار جي جنگ

انيراءِ جو لشڪر جڏهن گرنار جبل وٽ پهتو، تڏهن ڏٺائون ته برابر ڪوٽ جبل جــي چوٽيءَ تـي هو ۽ سندس ڪنگرا آسمان سان پئي لڳا. انيراءِ پهاڙ کي چئني طرفن گهمي ڏٺو، پر مٿي وڃڻ جو ڪس ڪٿان به نظر نه آيس. آخر ڪوٽ کي نظر ۾ رکي، جبل کي چؤطرف گهيرو ڪري، تمـام اوچا منارا ۽ ٽل ٺهرائـــي، انهن تي توفون چاڙهائي، فوجن کي حڪم ڏنائين تـه: حملو ڪريو ۽ توفون هڻي ڪوٽ ڪيرائي وجهو.

لشڪر، هڪڙي طرف کان ڪوٽ تي تيرن جو وسڪارو شروع ڪيو ۽ ٻئي طرف کان توفن جـي وارو وار لائي ڏني؛ پر گرنار جي ڪوٽ کي نه ڪو تير رسيو ۽ نه ئي ڪو توف جو گولو. گولا اڌ وات تان ئي وريـو، جبلن تان لهندا اچيو ٿـي پنهنجي ئي لشڪر تي ڪريا، جنهنڪري سندن هزاريـــن ماڻهو سندن ئي گولن سان ڦٿجي مري ويا. اهو لقاءُ ڏسي انيراءِ جي لشڪر جبل ۾ ئي سرنگهون هڻي مورچا ٺاهيا ۽ انهن ۾ بچاءُ ڪري ويهي رهيا.

راءِ کنگهار جي ڪن تي توفن جي ڌڌڪي جو آواز پيو ته پنهنجن ماڻهن کان پڇا ڪيائين: هي آواز ڇا جو آهـي؟ تڏهن چاري، گرنار ڪوٽ کان ٻاهر نڪتا ۽ خبرچار وٺي آئي راءِ کنگهار کي ٻڌايائون ته: اجمير جي راجا انيراءِ پنهنجي لشڪر سان گرنار تي حملو ڪيو آهي. اهي ڌڪاءُ سندس توفن جا آهن، جو گرنار تي گولا اڇلايا اٿس.

راءِ کنگهار کي ته گرنار ڪوٽ جي اوچائي ۽ راهه جي اٽانگائي جي سڌ هئي، تنهنڪري انيراءِ جي حملي جو ٻڌي، سندس دل کي

لوڏوڻي ڪونہ آيو. يڪدم ڪچهري ڪوٺائي، پنهنجن اميرن وزيرن کي چيائين تہ: پاڻ وٽ ڳرنار جي ڪوٽ ۾ آن پاڻي ايترو آهي جو ورهين جا ورهيہ ويٺا کائون تہ بہ کونہ کٽندو؛ تنهنڪري انيراءِ پلي گهيرو ڪيو ويٺو هجي. ويهي ويهي ڪڪ ٿيندو تہ پاڻهي موٽي ويندو.

انيراءِ، ڳرنار کي گهيرو ڪيو ويٺو هو. خيال هئس تہ نيٺ هنن جو اَن پاڻي کٽندو ۽ راءِ کنگهار ڪوٽ مان نڪرڻ تي مجبور ٿيندو. پر جڏهن مهينن جا مهينا گهيرو هليو، تہ مرڳو سندن اَن پاڻي اچي کٽو. سندس سپاهي بہ جڏهن ويهي ويهي اچي ڪڪ ٿيا، تڏهن راجا کي چيائون تہ: بادشاه سلامت! راءِ کنهگار سان وڙهڻ اسان کان زور آهي. نڪي ٿا سرنگهہ هڻي سگهون ۽ نڪي ٿا قلعي تي پهچي سگهون، اَن ڪري ڀلهي ويهڻ مان ڇا ورندو! هاڻي يا تہ موٽي هلي اجمير پهڙا ٿيون يا تہ اهڙي ڪا عقل واري اٽڪل ڳولهيو جو ڳرنار فتح ڪري سگهون. انيراءِ کين جواب ڏنو تہ: خزاني جي مون وٽ ڪمي ڪانهي، اوهان کي جيڪي کپي سو کڻو، کائو کپايو ۽ پنهنجي لشڪر ۾ بہ ورهايو. سوين وس ستار جي آهن، پر ڪجهہ اوهين بہ همت ڪريو. باقي منهنجي تجويز اها آهي تہ جيڪو بہ بارود اوهان وٽ آهي، سو توفن ۾ ڀري ٽڪو لائي ڏيو تہ ڪوٽ ڪري پوي.

انيراءِ جي حڪم جي موجب ٻئي ڏينهن سڄ اڀرڻ مان توفن ٺڪا لائي ڏنا. گولا مينهن وانگر وسڻ لڳا. جمل هو آيڪپرو، مٿان پٿر جو ذرو ڇڏجي تہ هيٺ اچي ٺڪاءُ ڪري، سو گولا بہ ڳرنار تائين پهتائي ڪين، اڌ واٽ تان ٿي ٿڙي موٽيا ۽ اهي ساڳيا گولا مينهن وانگر موٽي اچي ٿي انيراءِ جي لشڪر تي وسڻ لڳا. لشڪر جي ليکي تہ مٿان ڳرنار جي لشڪر وسڪارو شروع ڪري ڏنو آهي سو وٺي ڀوڳي ڀڄڻ لڳا. تان جو آهستي آهستي ٿي، سڄ لٿي تائين اڌ لشڪر مارائي، پڇندا اچي انيراءِ وٽ پهتا. انيراءِ کي فرياد ڪيائون تہ: اسان ڀڙو آهي تہ ڳرنار جو ڪوٽ جنن ۽ ديون جو جوڙيل آهي، جنهنڪري اَن تي نڪو تير پهچي، نڪي گولي جو اثر ٿئي. هجي ماڻهن سان مقابلو تہ اسين بہ هلي پنهنجي پهلواني

ڏيکاريون، هتي آهي جنن ۽ ديون سان جهيڙو، سو اسان وڙهڻ کان بس ڪئي. باقي جي راءِ کنگهار ڪنهن اٽڪل سان لشڪر قلعي مان ٻاهر ڪڍي اچي ته پوءِ اسين به وڙهڻ لاءِ تيار آهيون.

انيراءِ پنهنجي لشڪر تي جنن ۽ ديون جو ٻيڻ ويڻل ڏسي، ڪين دلداري ڏني ۽ دل ۾ خيال ڪيائين ته جي هيترو سارو لشڪر مارائي واپس موٽي ويندس ته سڄي ڏيهه ۾ خوار ٿيندس، تنهنڪري ڇو نه ڪا اٽڪل ڪري، راءِ کنگهار کي غيرت ۽ ڪاوڙ ڏيارجي ۽ ڪنهن به حيلي ڪيس ڪوٽ کان ٻاهر آڻجي. پوءِ دوبدو لشڪر جي ويڙهه ۾ راءِ کنگهار کي شڪست ڏيڻ آسان ٿيندي. سو گهڻي ويچار کان پوءِ راءِ کنگهار ڏانهن خط لکي، هڪڙي پٽ هٿان روانو ڪيائين ته: اي راجا! هڪڙا مڱيا، پيا وناهيا لوڪ کان لکي ويهندا آهن؛ تون جنهن نموني محلاتن ۾ ويٺو موجون ماڻين، اهي زنن جا ڀار آهن. جي مانجهي مرد هجين ته لشڪر وٺي ڪوٽ مان ٻاهر نڪري اچ ته مڙسن وارو مقابلو ڪريون.

راءِ کنگهار کي خط پهتو تـه امير اُمراءَ گهرائي انهن سان صلاح ڪيائين. اميرن صلاح ڏنيس تـه: پاڻ وٽ گرنار ۾ اَن پاڻي آڪٽ موجود آهي، اهو ورهين جا ورهيه وٺنا کائون ته به نه کٽي، ۽ نه وري انيراءِ جو لشڪر پاڻ تائين پهچي سگهندو. حملو پاڻ ڪو نه ڪيو آهي، هوڏانهن موچيءَ جا گهڙيا موچيءَ جي منهن ۾، سندن ڏي گولا ڪين پيا مارين، سو پلي جيترو به زور لائڻو هجيس، لائي دنگ ڪري پوءِ ڏئو ويندو. راءِ کنهگار کي به اها ڳالهه وڻي، سو انيراءِ ڏانهن خط جو جواب لکي موڪليائين ته: اسان وٽ نڪا ڪوٽ آهي ناٿي جي ته نڪا آب دائي جي - اجهان تو گرنار جي غازين جو حملو ڏٺو ڪونهي. هڪڙي هڪل سان گس به هٿ ڪو نه ايندئي. انيراءِ! مون وٽ جيڪي توفون آهن، تن مان رڳو هڪڙيءَ جو منهن کليو ته تنهنجو لک لشڪر چٽ ٿي ويندو. تنهنڪري جي چڱو چاهين ته موٽي وڃي اجمير ۾ سکيو ٿيءُ!

قاصد خط جو جواب انيراءِ وٽ موٽي آيو. انيراءِ پڇيس ته: ڪر خبر، ڇا ڏٺئي ۽ ڇاٽو سمجهين؟ قاصد جواب ڏنس ته: بادشاهه

سلامت! مون بادشاهيون پيون ڏٺيون، پر گرنار جو نمونو ٿي اور آهي! راءِ ڪنگهار سان هڪ ته ماڻهن جي محبت، ٻيو سندس شاهي اوچو قلعو، ۽ ٽيون ته قلعي ۾ توفون اهڙي حساب سان رکيل آهن جو تنهنجي فوج مان هڪ به ماڻهو سلامت نه بچندو. تنهنڪري سهڻي ڳالهه اها آهي ته راءِ ڪنگهار سان صلح ڪري، پنهنجي جان بچاءِ!

راءِ ڪنگهار جو خط پڙهي ۽ قاصد جو جواب ٻڌي، انيراءِ تپي باهه ٿي ويو ۽ يڪدم ولس جيڪا وڏي ۾ وڏي توف هئي، ان جي هلائڻ جو حڪم ڏنائين. ان توف جو گولو مس مس وڃي گرنار کي پهتو. ڌماڪو ٻڌي، راءِ ڪنگهار چيو ته: جيڪڏهن هاڻي به انيراءِ تي حملو نه ڪبو ته پوءِ هو نقصان رسائيندو. سو پنهنجي لشڪر کي حڪم ڏنائين ته يڪدم دشمن تي حملو ڪريو!

گرنار جي ڪوٽ جي برجن ۾ جيڪو سڀ کان اوچو بُرج هو ان تي سڀ کان وڏي توف رکيل هئي، جنهن جو نالو هو "مريمنار". ان توف جي منهن ۾ ڇربون، خنجر، تير تلوارون ۽ ڀالا وجهي ڇوڙيندا هئا ته اهي هٿيار دشمن جي لشڪر تي مينهن وانگر وڃي وسندا هئا ۽ دشمن جو سمورو لشڪر چٽ ٿي ويندو هو. هنن جڏهن اها توف ڇوڙي ته انيراءِ جو اڌ لشڪر اتي جو اتي وڍجي ٽڪجي مري پيو، باقي لشڪر ۾ اچي ڀاڄ پئي. اهو حال ڏسي، انيراءِ به پوئتي موٽ کاڌي ۽ گرنار جي حد ڇڏي، پنهنجي بادشاهيءَ ۾ اچي ساهه پٽيائين. تڪڙ ۽ ڀڄ ڀڄان ۾ خيما به اتي ڇڏي آيا هئا، ان ڪري خالي ميدان تي في الحال پئجي رهيا. بادشاهي دستور موجب، سڄهه صبح پير وڄي هئي، پر انيراءِ جي لشڪر ۾ راءِ ڪنگهار جي اپتري ته هيبت ڇانيل هئي، جو ڌمالي نوبت وڄائڻ کان ئي پڙڪيدي بيهي رهيا. ڇون ته: الاجي متان پير جو آواز ٻڌي، ڪنگهار جو لشڪر طرف سهي ڪري، هتي اچي رسي. هُتان ڀڄي هت آيا آهيون، پر هتان وري ڪيڏانهن منهن ڪنداسين. اهڙيءَ طرح، راءِ ڪنگهار جي خوف کان مهينن جو پنڌ ڏينهن ۾ ڪري، انيراءِ لشڪر سميت اچي اجمير ۾ ساهه پٽيو.

انيراء جو راء ڪنگهار جي سِر آڻڻ لاءِ انعام جو اعلان ڪرڻ

انيراء اجمير ۾ موٽي ته آيو پر ڪاڏو پيتو وهڻ ٿي آيس. نه ڏينهن جو سُک، نه رات جو آرام. اهي ڳي سٿون پيو سٽيندو هو ته ڪهڙي طرح ڪنگهار کان وير وٺجي. آخر هڪڙي ڏينهن پنهنجا خاص صلاحڪار دربار ۾ گهرائي، کين چيائين تہ راءِ ڪنگهار تي حملو ڪري پوري ڪين پونداسين؛ هاڻي توهين ٻڌايو تہ ڪهڙي طرح راءِ ڪنگهار کي ماري بدلو وٺجي. هڪڙي صلاحڪار چيو ته: راجا! راءِ ڪنگهار هڪ ته راڳ تي عاشق آهي، انهيءَ ڪري وٽس ڳائڻن جو قدر آهي ۽ هميشه ڳائڻ گويا وٽس ويٺائي هوندا آهن؛ ٻيو ته سندس سخاوت هنڌين ماڳ مشهور آهي. وٽانئس ڪو به سوالي خالي ڪونه ٿو وڃي. جيڪڏهن ڪنهن منگتي کي هيرن موتين جو انعام آڇيو وڃي ته اهو وڃي راءِ کي راڳ تي ريجهائي ۽ سر جي صدا هڻي؛ اهڙي طرح نانگ به مري ويندو ۽ لٺ به ڪانه ڀڄندي.

اها صلاح سٺي انيراءَ، ان محل ئي سونين مهرن ۽ هيرن جواهرن جو ٿالهه ڀرائي سپاهين کي ڏنو ته سڄي ملڪ ۾ وڃي پڙهو گهمايو ۽ جيڪو به منگتو راءِ ڪنگهار جي سِر وڍي آڻڻ جي هام هڻي، ان کي هيءُ ٿالهه اڳواٽ انعام ڪري ڏيو.

ٻيجل جو اصل نسل

راءِ ڪنگهار جي پٽ هڪڙي فقير کي عرض ڪيو ته: سائين! مون کي دعا ڪريو ته پٽ ٿئي. فقير چيس ته: پٽ ٿيندو ئي پر راءِ ڪنگهار جو سر وڍيندو. هن چيو ته: سائين! اهو پٽ ڀلي پوي جيڪو پاڻ جو سر وڍي. پر فقير جو چوڻ سو ٿيو ڪين ۽ ٿوري گهڻي ڏينهين ماڻي کي پٽ ڄائو. ماءُ، پٽ کي تنجي جوڙي، صندوق ۾ وجهي، درياءَ ۾ لوڙهي ڇڏيو ته ڀلي مانگرمچ کائي وڃيس. پر ٿيو ائين جو صندوق مانگرمچ کان بچي وڃي انيراء جي بادشاهيءَ ۾ چارڻن جي هڪڙي ڳوٺ ۾ نڪتي. خدا جي ڪرڻي ائين ٿي جو ان محل ڪي زال مڙس چارڻ، پاڻي ڀرڻ درياءَ تي آيا، تن جا صندوق ڏٺي، سو کولي ڏٺائون ته منجهس هڪ ٻار سٺو پيو آهي.

پوءِ هو ڪيس پنهنجي گهر ڪٺي آيا ۽ پاڻ وٽ اچي ساندياٺونس ۽ نالو رکياٺونس ”پيجل“. پيجل اڄ نندو سيان وڏو، اچي خاشو خاشو ٿيو. ڪيس ڪڏهن گهوڙا ڏناٺون، جن کي پيو چاريندو هو. چارڻ جو قوت هوندو هـو شڪار تي ۽ پيو ساز وڄائي پڻ منگ ڪرڻ تي. پيجل به انهن سان گڏ پيو پيٽ گذر ڪندو هو.

پيجل کي راڳ ۽ ساز جي ذات ملڻ ۽ سندس ساز ٽاهڻ

پيجل دستور موجب هڪڙي ڏينهن جهنگ ۾ آيو ته اوچتو هڪڙي وڻ مان ”تونهين تون“ جـو آواز ڪن تي پيس. وري ڪٺي ڏسي ته انهيءَ آواز تي ڪٿين جانور ۽ پکي پکڻ اچي گڏ ٿيا آهن ۽ ڪنڌ نمايو بيٺا آهن. پيجل حيرت ۾ پئجي هيڏانهن هوڏانهن نهارڻ لڳو. آخر هڪڙي وڻ تـي تنگيل سڪل آنڊن تي وڃي نظر پيس، جن مان هوا لڳڻ تي نهايت ئي من موهيندڙ سريلو ۽ مٺو آواز پئي آيو.

انهيءَ اسرار جي حقيقت هن طرح ڪن ٿا ته: ڪي چار درويش سير تي نڪتا هئا، سي گهمندا ڦرندا انهي جهنگ ۾ اچي نڪتا. کين اُڃ لڳي، سو هيڏانهن هوڏانهن پاڻي ڳولڻ لڳا. هڪڙي واتهڙو چين ته: ڪوهه ته هتي آهي، پر ان ۾ گهڻي وقت کان وٺي پاڻي آهيئي ڪونه. تڏهن انهن مان هڪڙو درويش آئي ڪوهه ڏسڻ ويو. ڪوهه ۾ نظر وجهي چيائين ته: هن ۾ ته پاڻي آهي. درويش جـي ايتري چوڻ سان ڪوهه مان وٺي جو پاڻي آڏاٺو تنهن هٽي ملڪ پـري چڏيو. اهو پاڻي ننگر جو هو، جيڪو درويش جي نظر سان نڪتو هو، تنهنڪري جنهن به پکي پکڻ يا جانور اهو پاڻي ٿي پيتو، سو آڏامندو، ننگ ٿيا ڏيندو ٻوڙندو ٿـي ويو ۽ اٿين ئـي ٻوڙندي ٽپندي ساهه ٿي ڏنائون. اتي هڪڙو ڪاريهل هرڻ به پاڻي پيڻ آيو. پاڻي پيئڻ سان اهو به وٺي ٻوڙڻ ٽپڻ لـڳـو. پيچندي پيچندي اتفاق سان ڪنهن وڻ تان جو ٽپيو ته هڪڙي انـگهه پيٽ ۾ وڃي لڳس. انـگهه لڳڻ سان پيٽ ڦاڙي پيس ۽ سندس آنڊو انـگهه ۾ اٽڪي پيو. قدرت سان ٿوري دير کان پوءِ ان آنڊي مان هـوا لـڳـڻ سان ”تونهين تون، تونهين تون“ جو آواز نڪرڻ لڳو. ان آواز تي پکي پکڻ، جن ڀوت، سڀ ڪنڌ نمائي اتي بيهي رهيا.

ٻيءَ هڪ روايت موجب چون ٿا تہ: چار يار انهيءَ جهنگ مان اچي لنگهيا. هڪڙي ميهار کي چيائون تہ: کير پيار! ميهار کي مينهن تہ هٿ ڪانہ آئي، باقي هڪڙي وڇ جهلي آئي ۽ اڳيان حاضر ڪيائين. يارن هٿ ڪڍي گهمايو تہ وڇ جا ٿڻ سگوئجي آيا. پوءِ تہ ميهار ويهي کير ڏڌو ۽ چارئي يار کير پي خوش ٿيا. ٿانو جو ڏوپ، ميهار ڪڍي هڪڙي ٻوڙي جي پاڙ ۾ هاريو. قدرت خدا جي ٿوري گهڙي ڏينهن اهو ٻوڙو سائو ٿيو. اني هڪڙو هرڻ آيو، تنهن اچي ان ٻوڙي ۾ وات وڌو. ٻوڙو کاڌائين تہ اوچتو وٺي اڏائو ۽ زمين کان مٿي اڏامڻ لڳو. اڏامندي اڏامندي ڪنهن وڻ جي انگهہ پيٽ ۾ گهڙي ويس. هرڻ تہ الائجي ڪٿي وڃي ڪريو، پر آنڊو آني اٽڪي پيو هئس. هوا لڳي تہ ان مان آواز نڪري ”تونهين تون، تونهين تون.“

ٻيجل جهنگ ۾ اچي تہ سبحان‌الله! جانور جانور جي ذات، نانگ بلائون، پکي پکڻ انهي آواز تي ڪنڌ نايو بيٺا آهن. ٻيجل کي پڪ ٿي تہ اهو الاهي اسرار آنڊن ۾ آهي، جن مان اهڙو آواز ٿو نڪري، چو نہ ڪٿي پنهنجي سرندي تي چاڙهيان! سو ڏمپ ڏيئي وڻ تي چڙهي ويو ۽ آنڊا لاهي گهر کڻي آيو، پوءِ انهن کي سڪائي ٿاهي، ڪٿي پنهنجي چنگ تي چاڙهيائين.

انيراءِ جو پڙهو ٻڌي ٻيجل جي زال جو مهرن جو ٿالهہ وٺي رکڻ

سپاهي هيرن جواهرن ۽ مهرن جو ٿالهہ کنيو، پڙهو ڏيندا سڄي بادشاهي گهميا، پرڪنهن بہ شخص راءِ ڪنگهار جي سر وڍي آڻڻ جي هام ڪانہ هڻي. هڪڙي ڏينهن سپاهي، مڱڻهارن جا راڄ پاڙا گهمندا اچي ”ٻيجل“ جي ڪوٺ پهتا. ٻيجل ان وقت گهر ۾ ڪونہ هو، سندس زال جو اهو پڙهو ٻڌو ۽ مهرن جو ٿالهہ ڏٺائين، سو يڪدم وٺي کڻي رکيائين ۽ سپاهين کي چيائين تہ: منهنجو مڙس ٻيجل، راءِ ڪنگهار جو سر وڍي ايندو. سپاهي ناڻي جو ٿالهہ ڏئي، خوش ٿي پوئتي موٽيا ۽ انيراءِ کي اچي خوشخبري ٻڌايائون.

ٻيجل بہ پين منگ ڪري اچي گهر ۾ گهڙيو تہ نظر وڃي مهرن

جي ٽالهه تي ڀيس. ڦهرين ته دهلجي ويهي رهيو، پر ٻيءَ زال کان پڇيائين ته هي سونيون مهرون ڪٿان آيون آهن؟ زال سموري ڳالهه ڪري ٻڌايس. تڏهن ٻيجل تپي باه ٿي ويو ۽ زال کي چيائين ته: ڪميڻي! هن جهان ۾ ڪا ڏاتارن جي ڪمي آهي ته ٻين کي منگتن جي! سوين ڏاتار پيا سوالين جا عرض اگهائين ۽ هزارين منگتا، ڪماچا ۽ ڪينرا ڪنيو وتن صدائون هڻندا. پر اهو ڪڏهن ٻڌو اٿئي ته ڪنهن منگتي سر جي صدا هنئي هجي! زال جواب ڏنس ته: ميان، جيڪو سوال اڄ تائين ٻين منگتن نه ڪيو آهي، اهو تون وڃي ڪر! ڪيتري دولت وري ڪيڏن هٿ ايندي؟ ٻيا منگتا پيلي پيا پيٽ جي صدا هڻن تون وڃي سر جي صدا هڻ، پوءِ ڏس تــــه ايترو انعام ملندو سين جو پنهنجون ست پيڙهيون کائين، تڏهن به نه کٽي. تنهنڪري ستيا جو سندرو ٻڌي، الله توهار ڪري روانو ٿي! ٻيجل چيس ته: نيا ڳي، ڦهر ڪري ڇڏيو اٿئي، سر وڃڻ ڪي سولا آهن ڇا؟ جيسين راءِ ريجهي پاڻ سر نه ڏئي، تيسين ڪيئن سندس سر وڃي سگهبو! هن ڪم مان ته مرڳو جيءَ جو جوکو آهي! ائين چئي هو منهن ويڙهي گهر جي ڪنڊ ۾ وڃي سمهي رهيو.

راءِ ڏياچ جي سر وڃڻ بابت سورٺ جو خواب ڏسڻ

هڪڙيءَ رات سورٺ، هڪ خوفناڪ خواب ڏٺو، جنهن ۾ ڏٺائين ته هڪڙي چارڻ اچي راءِ کنگهار جي سر جي سٽين هنئي آهي. ڇرڪ ڀري سجاڳ ٿي ۽ دايون ٻايون سڏي کين خواب سڻايائين. تن دلداري ڏنس پر هن کي آرام نه آيو. صبح ٿيو ته ڪوٽ جو دروازو بند ڪرائي چاري ٻهاري ڇڏيائين ۽ حڪم ڏنائين ته ڪوبه فقير ساز وارو ڏسو ته ان کي ماري، سندس سڀ ۽ ساز باهه ۾ ساڙي ڇڏيو! وري محلات تي به اهڙي چوڪسي رکيائين جو ڪتب جي پاتين کان سواءِ ٻيو ڪوبه راءِ کنگهار ڏانهن وڃي نه سگهي. دربان به ڪنهن اوپري ماڻهو کي جاچ جوچ کان سواءِ نه ڇڏي.

ٻيجل جو گرنار پهچڻ

جڏهن ٻيجل جي زال ڏٺو ته ٻيجل، راءِ کنگهار جي سر گهرڻ لاءِ سنبري ئي نٿو، تڏهن چيائينس ته: انهيءَ راءِ جي سپاهين مون کان

انجام ورتو آهي، هاڻي جي انجام کان ڦرنداسين تہ راجا پاڻ کي مارائي ڇڏيندو. ٻيجل بہ خيال ڪيو تہ هاڻي جي نہ ويندس تہ انيراءِ چارڻن جو جڻ ٻچو مارائي ڇڏيندو، انهيءَ کان ڀلو آهي تہ مون اڪيلي جو سِر وڃي. سو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ پنهنجو ڪينرو سنڀاليائين جيڪو ورهين کان ٻڌو پيو ٽنگيو پيو هو. ڪينري کي ڇنڊي ڦوڪي، ٻڌل تارون ڳنڍي، ڪلهي ۾ وجهي، گرنار جو رخ ڪڍي ڪيائين.

ٻيجل جڏهن ڪوٽ جي دروازي تي پهتو تہ ڪيس دربانن ڪوٽ جي دروازي تي ئي روڪي ڇڏيو. ٻيجل کين چيو تہ سخيءَ جي ساراهہ ٻڌي، ڏاڍ وڏي لاءِ ڏورانهين ڏيهہ کان پنڌ پيو آهيان. پيا بہ سوين سوالي سوال ڪيو، ڪانئس من جي مراد وٺيو وڃن، آءٌ بہ انهن مان هڪڙو اسائتو آهيان. دربانن چيس تہ: جي چارڻ منگتو آهين تہ اسان کي بہ ڪجهہ ٻڌاءِ تہ پڪ ڪري پوءِ توکي ڪوٽ ۾ گهڙڻ ڏيون! ٻيجل چيو تہ: توهين در جي اندر ۽ آءٌ ٻاهر، ڪيئن ٻڌائيندس؟ پهريدارن هڪڙي دري کولي کيس اندر اچڻ ڏنو. ٻيجل دري ٽپي اندر ٽيو ۽ ڪلهي تان ڪنيرو لاهي، ٿورو واڄو ڪيائين تہ درباري حيرت ۾ پئجي ويا ۽ پڪ ٿين تہ سٺ پيڙهائتو منگتو آهي. پوءِ تہ ٻيجل کي شهر وڃڻ جي موڪل ڏناڻون ۽ چيائونس تہ: اسان هڙو واڄو اڳ ڪڏهن ڪونہ ٻڌو. ٻيجل بہ خدا جو شڪر ادا ڪري، شهر کي گهمي ڦري منهن اونداهيءَ مهل وڃي راءِ ڪنگهار جي محلات هيٺان ويهي رهيو.

ٻيجل جو چنگ چورڻ ۽ راءِ ڪنگهار جو کيس مٿي اپر ڪوٽ تي سڏڻ

ٻيجل، محلات هيٺان ويهي ڏٺيءَ کي سوال ڪيو تہ "ڏيئم سوپ ستار!". اڌ رات گذري تہ پيچ پنيءَ مهل ٻيجل رب کي ستائي چنگ چوريو. ٿوريءَ دير ۾ ئي محلات کي ٽندن جي آواز تپائي ڏنو. راءِ ڪنگهار جي ننڊ ڦٽي پئي. ٻيجل چنگ مان اهڙا تہ درد وارا سر ڪڍيا جو راءِ ڪنگهار بيقرار ٿي اٿي ويهي رهيو. اهڙا آلاپ اڳ ڪڏهن ڪونہ ٻڌا هئائين، سو دربانن کي سڏي پڇيائين تہ: اهو ساز ڪير پيو

وڃائي- ڪو جن يا ڀوت؟ اهڙو دل موهيندڙ آواز مون نه ڪڏهن ڪونه ٻڌو آهي ! يڪدم ڀڄا ڪري ٻڌايو ته ڳالهه ڪيئن آهي ؟

دربان ڊوڙندا محلات مان نڪتا. ٻيجل کي ڪينرو وڄائيندي ڏٺائون ۽ پڇيائونس ته: منگتا! ڪهڙي تڪليف اٿئي جو صبح ٿين ٻه ٽي ڏين ۽ اڌ رات جو اچي سُک ڦٽايو اٿئي؟ هاڻي ٻڌاءِ ته ڪير آهين، ڪٿان آيو آهين ۽ ڇا گهرين ٿو؟ ٻيجل ورائين ته راءِ ڪنگهار ڏاتار جو نالو ٻڌي آيو آهيان، سوال ان کي روبرو ڪندس. دربانن گهڻئي زور لاتا پر ٻيجل وڏيڪ نڪي ڪڇيو نڪي پڇيو؛ مائٽي ڪري وري سُرندي وڄائڻ لڳي ويو. سرندي مان رڳو "توهين تون - تونهين تون" جو آواز پئي نڪتو. دربانن موٽي اچي راءِ ڪنگهار کي ٻڌايو ته: منگتو روبرو سوال ڪرڻ گهري ٿو.

راءِ ڪنگهار وٽ ته ڪئين منگتا واڇو ڪري ويا هئا، تنهن ٻيجل جي تندن مان سهي ڪيو ته انهن منگتن مان ڪونهي، جيڪي ڪستو ڪٽي، پنجڪٽي پنندا پيٽ گذر ڪندا وتن؛ سو دربانن کي چيائين ته: يڪدم منگتي کي وٺي آڻي منهنجي روبرو ڪريو. هونئن ته اڳر ڪوٽ ۾ ڪنهن جي وڃڻ جي ڪنهن کي به اجازت ڪانه هئي، پر راءِ ڪنگهار جي حڪم سان ٻيجل کي وٺي وڃي سندس سامهون ويهاريائون.

راءِ ڪنگهار جو ساز تي موهجڻ ۽ ٻيجل جو سر گهرڻ

راءِ ڪنگهار، ٻيجل کي وڏي آدرڀاءَ سان ويهاري چنگ وڄائڻ جو حڪم ڏنو. اسر جي مهل، وهانءَ جو وقت، چارڻ چنگ ڇوريو ته راءِ ڪنگهار هڪاري موهجي پيو. آخر حڪم ڪيائينس ته: گهُر، جيڪي گهرڻو اٿئي! ٻيجل چيس ته: راجا! مون وٽ خدا جو ڏنو سڀوڪجهه آهي؛ مائڪ موتي مون کي اڳي به ملي سگهيا ٿي، پر پرديسان پنڌ ڪري صرف تنهنجو سِر گهرڻ آيو آهيان. ڏينم ته وڃي ڏيهن کي ڏيکاريان ۽ تنهنجي سخا جا ڳڻ ڳايان.

راءِ ڪنگهار جو ڪيس ڌن دولت آڇڻ، پر ٻيجل جي سر لاءِ صدا هڻڻ

راءِ ڪنگهار کي هڪ ته ٻيجل جي ساز موهي ڇڏيو هو، ٻيو ته

وچن ڪيو هئائين ته منگتو جيڪي گهرندو سو کيس ملندو. خيال ڪيائين ته اڄ ڏينهن تائين ته مون کنهن به سوالي کي نا اميد ڪري ڪونه موٽايو آهي، جي هن منگتي جو سوال پورو نه ٿيو ته پوءِ ڏيهن ۾ ڳالهه هلي ويندي. اها خواري مون کي هرگز ناهي کپي؛ اهو سر گهوريو چڱو آهي، جنهن جي ڏني ڏاتارن جو سر مٿي ٿئي. پر وري به سندس آزمودي وٺڻ لاءِ چيائين ته: منگتو جيڪا مال ملڪيت گهري، سا ڏئي روانو ڪريوس. دربان هيرن جواهرن جا ٿالهه ڀري ٻيجل وٽ کڻي آيا ۽ آڏو اڳيان رکيائونس؛ تڏهن ٻيجل چيو ته: مال دولت جو بکيو ڪونه آهيان، پر آءٌ سر جو سوالي آهيان. وري چيائينس ته: مون رهو جيڪي کپنئي سو ڪڻ، جي اڃا به راضي نه ٿين ته پوءِ منهنجي مٿي بدران سونو سر ٺهرائي ڏيئين، اهو کڻي وڃ. تنهنجو سوال به پورو ٿئي ۽ منهنجو قول به رهجي اچي. باقي منهنجي وڍڻ مان ڇا هٿ ايندئي؟ ۽ اڃا به وقت ويو ڪونهي، سوچي ويچاري فيصلو ڪري وٺ! پر چارڻ کي سواءِ سر وڍڻ جي ٻي واٽ نه هجي.

سورٺ جون ٻيجل کي منٿون ڪرڻ ۽ ڏن دولت آڇڻ، پر ٻيجل جونه مڙڻ

اڃا راءِ ڪنگهار ۽ ٻيجل جي ريڙه پيڙه هلي پئي ته اها خبر وڃي راڻي سورٺ کي پئي، سا منهن مٿو پٽيندي محلات ۾ آئي ۽ ٻيجل کي چيائين ته: منگتا! جيڪي کپئي سو ڪڻ، پر منهنجي مڙس کي جيئدان ڏي. ڪنگهار کي مارڻ مان تنهنجو ڪهڙو ڪاج سرندو؟ منهنجو سر وٺ، هيءَ بادشاهي ڪڻ، پر مٿي وٺڻ جي پچر ڇڏ! ٻيجل ورائيو ته: مال ملڪيت جي ڪا طمع ڪانه اٿم، قول ڪري آيو آهيان، سو سر وٺڻ کان سواءِ ڪونه موٽندس. ملڪيت ته مون کي ٻين ڏاتارن کان به ملي ويندي، پر سر ڏيڻ وارو ڏاتار صرف هيءُ آهي؛ ان ڪري ئي ڪانئس اهو سوال ڪيو اٿم. ائين چئي، ٻيجل وري به سرندو وڄائڻ شروع ڪيو.

سرندي جا جادوءَ جهڙا مست ڪندڙ آلاپ ٻڌي راڻيون به حيران ٿي ويون. نيٺ جڏهن ڏٺائون ته ٻيجل، راءِ ڪنگهار جو سر وڍڻ کان سواءِ خالي نه موٽندو، تڏهن رضا الهي سمجهي، روئڻ ۽ اوڇنگارون

ڏيڻ لڳيون . سورٺ جي ڳلن تان ڳوڙها پئي ڳڙيا ۽ ٻيجل کي آخر دم تائين زاريون پئي ڪيائين، پر ٻيجل جي وات اهائي واڻي هئي ته:

"جا مٿي تي مڙيا، تنهن سر جو آهيان سيڪڙو"

اها خبر جڏهن گرنار جي ماڻهن کي پئي، ته انهن ۾ ٻه روج راڙو مچي ويو . امير وزير سڀ اچي گڏ ٿيا ۽ ٻيجل کي مال ملڪيت جون وڏيون آڇون آڇي ريجهائڻ لڳا ته: اي منگتا! اسان جي منٿ مڃ ۽ راءِ ڪنگهار جو سر نه وڏ! مگر ٻيجل ٻي واڻي نه واري. اٺ ڏينهن اٺ راتيون پئي ٻيجل کي ريجهايائون . راڻين هار لاهي ڦٽا ڪيا، پر ٻيجل جنهن مهل ڪينرو وڄائي، تنهن مهل ماڻهو ، مرون ، پکي پکڻ سڀئي اچي گڏ ٿين ۽ سر جهڪايو بيهو رهن. ٻيجل جي اهائي صدا پي پئي ته "سر مڱان، سر گهران، سر ري ٿئي نه صلاح"

راءِ ڪنگهار جي ماءُ کان موڪل گهرڻ

ٻيجل ڪنهن جي منٿ آزي نه مڃي ۽ راءِ ڪنگهار کي چيائين ته : راجا! سخي، سواليءَ کي ايترو وقت ترسائيندا ڪين آهن. تون ٻه جلد ٿي ، سر ڏئي سرهو ٿيءُ! تڏهن راءِ ڪنگهار چيس ته : چارڻ! تو سر گهريو، مون ڏنو. جنهن مهل وٺي وڃي وڃ، پر گهڙي کن مهلت ڏينم ته ماءُ کان موڪلائي اچان. ائين چئي محلات ۾ آيو ۽ سموري حقيقت ماءُ کي اچي ٻڌايائين، جنهن چيس ته: پٽ! سواليءَ کي دير نه ڪراءِ، سندس سوال يڪدم پورو ڪر. هو آس ڪري آيو آهي، تنهن کي ٺلهو نه موٽائج. جيڪي گهري ٿو، سو پلي ته سندس پلئه پئي .

خاتون راڻي چوءِ، پيتا! جسم موٽائين مڱڻو
آيو جو آس ڪري ، مر پلئه تنهن پوءِ
سو سر سڳنڌو هوءِ، جو ڏجي نام الله جي .

راءِ ڪنگهار جو سر ڏيڻ ڪنگهار سر ڏيئي ڏياچ ٿيو

راءِ ڪنگهار ماءُ کان موڪل وٺي آيو ۽ ٻيجل کي چيائين ته: هاڻي سر وڍي وٺ. ٻيجل چيس ته : آءٌ سر وڍي وڃنءِ ، تنهن کان

بهتر آهي تہ تون پنهنجي هٿن سان سر وڍي ڏي. راءِ کنگهار چيس تہ:
مون کان سر ڪيئن ڪپبو؟ چيائون تہ: رک جي ڪنار ڪنڌ تي رکي زور
ڏي تہ سر ڪپجي پوي. پوءِ ٻيجل ويهي واڇو وڄايو ۽ راءِ کنگهار
ڪنار ڪٺي پنهنجو ڪنڌ ڪپيو.

ٻيجل سر تريءَ تي کنيو پر رت جو ڦڙو ڪو ٿيو تہ گهٻرايائين،
تڏهن سر مان آواز آيس تہ: راڻيون رڙاڙيندي، بادشاهي برباد ڪيندي،
هاڻي سر تہ کڻ! تڏهن راءِ کنگهار جو سر ٿيلهي ۾ وجهي، راڻين ۽
رعيت کي روئندو ڇڏي، اجمير ڏانهن رخ رکيائين.

ٻيجل جو سر کڻي انيراءِ وٽ اچڻ ۽ انيراءِ جو کيس عدولڻ

ٻيجل، راءِ کنگهار جو سر کڻي، راڻين ۽ رعيت کي روئندو
ڇڏي پوئتي موٽيو ۽ پيچ پيچان ڪندو، ڏينهڪ اچي اجمير ۾ انيراءِ
وٽ پهتو ۽ جهوليءَ مان راءِ کنگهار جو سر ڪڍي کڻي سندس
اڳيان رکيائين.

انيراءِ، راءِ ڏياچ جو سر ڏسي چيس تہ: اڙي ٻيجل! ظلم ڪري
ڇڏيئي جو هھڙي ڏاتار جو سر وڍيندي ترس نہ پيئي! اڙي مڱڻا،
جڏهن راءِ ڏياچ جهڙي ڏهڪاءِ واري راڄا جو سر وڍي آئين، تڏهن
هاڻي تو مان مونکي بہ جيءَ جو جو کو پيو نظر اچي. هاڻي منهنجي
ملڪ مان لڏ! اتي ٻيجل کي ڏاڍو ارمان ٿيو، سو ماڻڙي ڪري
گهر موٽي آيو.

سورٺ جو ڏاگهہ تي چڙهڻ ۽ ٻيجل جو بہ اچي سر ڏيڻ

راءِ ڏياچ سر ڏنو تہ سڄي گرنار ۾ ماتم پئجي ويو. سورٺ ستي
ٿيڻ لاءِ چندن جي ڪاٺين جو آڙاه ڪرائي ڏاگهہ چڙهڻ لاءِ تياري
ڪئي. هار سينگار ڪري، مڙس جو مڙهہ جهوليءَ ۾ وجهي باهہ ۾
ٽپي پئي.

هوڏانهن ٻيجل گهر تہ پهتو پر اندر ۾ آرام ڪي نہ اچيس. سو
انڌي سان زال کي چيائين تہ: تو مون سان جاڙ ڪئي آهي، جو
راءِ ڏياچ جهڙي سخيءَ جو سر مون هٿان وڍايئي؛ هاڻي آءٌ بہ اهڙي سخي
تان سر گهورينديس. ائين چئي گهر کان ٻاهر نڪتو ۽ سڌو گرنار

ڏانهن رخ رکيائين. زال ڏٺو ته مڙس آهي زال جو سهاڳ، اهو ٿو وڃي سر ڏيڻ؛ هاڻي سهاڳ بنا جيئڻ ڪهڙو؟ اهو سوچي اها به اٿي مڙس پٺيان هلي.

جنهن وقت ٻهجل زال سميت گرنار پهتو ته ڏٺائين ته چندن جي ڪاٺين جو آڙاهه ٻرو ٻري. ٻهجل کي ڏسنديئي سورٺ پنهنجي ڪاتي جي ڌڙ سان گڏ پرندڙ آڙاهه ۾ ٽپي پئي. اهو ڏسي ٻيجل به ٻوڙي باهه ۾ ٽپي پيو. ٻيجل جي زال سوچيو ته: مون پاڻ پنهنجي هٿن سان مڙس وڃايو آهي سو اها به ٽپ ڏيئي وڃي ڏاگهه چڙهي. ٻيجل جي زال ان وقت پيٽ سان هئي، سو ٽپڻ سان ٻار وڃي ٻري پيو ۽ مالهن ان ٻار کي ڪڍي وڃي نپايو، ۽ جيئن ته اهو مگر (باهه) مان پيدا ٿيو هو، سو نالو رکيائونس "مگريو".

روايت [۱]

سنڌ جي آڳاٽن شاعرن جي ڏنل اهڃاڻن مطابق راءِ ڏياچ جو راڳ تي ريجهي ٻيجل کي سخا ۾ سر ڏيڻ واري ڳالهه

سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جي قصي جي هيءَ روايت سنڌ جي آڳاٽن شاعرن جي ڪلام ۾ آيل ڳالهين ۽ اهڃاڻن مطابق آهي ۽ ان جي سمجهاڻي هن ريت آهي:

راءِ ڪنگهار نالي جهوناڳڙهه جو هڪ بادشاهه هو. سندس ماءُ "خاتون راڻي" وڏي نظر واري داناءُ عورت هئي. راءِ ڪنگهار جي گهر ۾ سورٺ نالي هڪ سهڻي وني هئي، جنهن جو راءِ ڪنگهار سان بيحد پيار هو. راءِ ڪنگهار وڏو سخي ۽ ڏان ڏيندڙ هو، انهيءَ ڪري عام طرح سان هو "راءِ ڏياچ" جي نالي سان مشهور ٿي ويو.

ٻيجل نالي چارڻ هڪ وڏو ڳائيندڙ ۽ ڪُن گويو هو. وٽس هڪ ساز هو، جنهن کي مختلف روايتن موجب چنگ، سرندو، ۽ ڪينرو سڏيو ويو آهي. انهيءَ ساز جو ميٺاج اهڙو هو جو ٻڌندڙ موهجي ويندا هئا.

انيراءِ نالي ڪو ٻيو راجا هو، جنهن ٻيجل کي ريجهائي موڪليو ته ڪنهن طرح وڃي راءِ ڪنگهار کي راڳ تي راضي ڪري ڪانئس سر جي گهر ڪري، ۽ سندس سر وڍي کڻي اچي.

ٻيجل چنگ يا سُرندو کڻي راءِ ڪنگهار جي بادشاهي، جهوناڳڙهه ۾ آيو. ٻيجل جي من ۾ اهائي آس هئي ته، 'ڏٺي ڪري راجا راڳ تي ريجهي!' سو پنهنجو ڪينرو ڪيڏي وڄائڻ لڳو. سندس ساز جي سوز هر ڪنهن کي موهي ڇڏيو. راءِ ڪنگهار به منگتي جي ساز جون پرسوز صدائون ٻڌيون، سو خوش ٿي حڪم ڏنائين ته، 'منگتي کي دل گهريا ڏان ڏيو ته راضي ٿئي.

ٻيجل چوائي موڪليس ته، راجا! آءٌ زمين تي آهيان، ۽ تون مٿي ڪوت تي. آءٌ دل ۾ آس ڪٽي ڏوران پنڌ ڪري آيو آهيان ته تنهنجي آڏو ويهي ساز وڄايان، ۽ اهو به تڏهن وڄائيندس جڏهن تنهنجي ۽ منهنجي وچ ۾ ٿيو ڪونه هوندو. تڏهن راءِ ڏياچ منگتي کي مٿي پنهنجي رنگ محل ۾ سڏايو، جتي ڪنهن ٻکي کي به پر هڻڻ جي اجازت نه هئي.

انهيءَ خاص خلوت ۾ ڏياچ مڱڻي کي چيو ته: اهو گهر جيڪو تنهنجي لائق هجي. ٻيجل ڪچيو ڪين، ۽ ساز وڄائڻ لڳو. راجا اهڙو مست ٿيو جو ڪيس هاٿي گهوڙا مال متاع پيو آڇي پر چارڻ چئي 'راجا! هاٿي ڪارڻ هيڪڙي آءٌ ڪا تند هڻان! اي سماجها سورٺ ور! مال متاع جي مون وٽ ڪمي ڪانهي. اهڙين شين جي گهرج هجيم ها ته ويرين جي وچان هتي تو وٽ سور نه اچان ها.' ڏياچ ٻيا ڏان آڇيس، تڏهن چيائين ته: مال جو منگتو نه آهيان، آءٌ تنهنجي سِر جو گهورو آهيان، ۽ سر ڏاران موٽڻ مون لاءِ مهڻو آهي. منهنجو سوال پورو نه ڪيئي ته اڄ ڪان پوءِ سخا جو نالو ٿي نه رهندو. جي مونکي سکڻو موٽائيئي ته چوندا: 'ڏياچ جي در تان منگتو نلهو ويو.' ڏياچ چيس، 'منگتا! جو گهرندين سو اوس ملندءِ. هي مٿو هاڻي تنهنجي مِلڪ آهي. پر اي جاچڪ! اهو ته ڏس ته تون هن هڏي کي نيئي ڇا ڪندين!' جواب ڏنائينس ته: راءِ! منهنجو انيراءِ سان قول آهي ته تنهنجو سِر ڪپيندس. تڏهن ڏياچ چيس ته: منگتا! تون پلي پنهنجو قول پورو ڪر.

اها ڳالهه هلي ويئي ته چارڻ، راءِ ڪنگهار کان سر گهريو آهي، ۽ هن ڪيس ڏيڻو ڪيو آهي. بس جهونا ڳڙه ۾ روڄ راڙو مچي ويو. سورٺ پنهنجي ور کي بچائڻ لاءِ ٻيجل کي منٿون آزيون ڪيون پر هن پنهنجي ڳالهه نه ڇڏي. راءِ ڪنگهار جي ماءُ خاتون راڻي کي سُڌ پئي، سا سرهي ٿي، ۽ پٽ کي چيائين ته: 'پٽ! متان منگتي کي سکڻو موٽايو اٿئي. سندس آس پوري ڪر ته سدائين پئي تنهنجي سخا ڳائجي.'

ٻيءَ رات، ڪنگهار ٻيجل کي پاڻ وٽ سڏايو ۽ چيائينس ته: چارڻ!

چنگ وڄائي تند هڻ تــــ هيءُ سر سينگاري توکي ڏيان . چارڻ ساز وڄايو ، ڏياچ مست ٿي ڪنڌ ڪپي ڏنس . ڏياچ سر ڏنو ، ڇڻ ڪرنار جو ڪل ڇنو . سورٺ جهڙين سوَن سهڻين ڏياچ لاهه رنو . چارڻ کي سر سينگارجي مليو ۽ هو ڏاتار جو سر کڻي روانو ٿي ويو .

قصي جي انهيءَ سٽاءَ تي سنڌ جي آڳاٽن شاعرن مان شاه عنايت، شاه عبداللطيف ، خليفي نبي بخش ۽ ٻين بيت چيا آهن ، جيڪي هيٺ ڏجن ٿا . [ن- ب]

ميين شاه عنات ۽ شاه عبداللطيف جي بيتن مان اهڃاڻ

پيجل، چنگ کڻي راء ڏياچ جي بادشاهي ۾ آيو

الله جـي آس ڪري ، هليو هٿائين
چارڻ ٻڌا چنگ کي جهوڙا ۽ جهائين
ڏهلي راء ڏياچ جـي ڏوران ڏٺائين
وينتي واحـد در تنهن دم ڪيائين
سهاجها سائين، راءُ ريجهائين راڳ سين.
(شاه جو رسالو)

پيجل جي ساز سچي جهونا ڳڙهه کي موهيو

جـاجڪ جهونا ڳڙهه ۾ عطائـي آيـو
تنهن ڪامل ڪيڏي ڪينرو وڏهي وڄايو
شهر سڄوئي سـر سين ، تندن تپايـو
دايون در مانديون ٿيون ، بايـن ٻاڏايو
پيجل ٻولايو، تـه سر سوالي آهيان.
(شاه جو رسالو)

راء ڏياچ راڳ ٻڌي حڪم ڪيو ته منگتو جيڪي گهري سو ڏيو

راجا رنگــے محل ۾، جـاجڪ سر زمين
جـا هنيائين هٿن سين ، سـا سٿي بالابين
جت اچن نه اڙدا بيگيون، ات ڪوٺايو امين
تـازي ڏيوس تڪڙا ، جوهر ٻائي زيـن
ٻيو مگي ڪين ، ڏاران سـر سيد چئي.
(شاه عنات)

راء ڏياچ، پيجل کي مٿي محلات ۾ اچڻ لاء چيو

ڪچاڙو ڪهُريـنُ ، جيـنُ ويـر وڄـائيين
جوڪنوء راڳ رباب سين، هنيين منجهه هُرين

آوپر چڙهه، عنات چئي، مڇڻ ڪين ڪُرين
جنهن سين تون ڏُرين، سوآءٌ اکين سين ڏٺين
(شاهه عنات)

راءِ ڏياچ، ٻيجل کي محلات ۾ سڏايو، جتي ٻئي ڪنهن کي به اچڻ جي اجازت نه هئي.

ٻارت ٻولي جا ڪري، سا مون گهڻو سهاءِ
جتي اچي ڪونه، عنات چئي، پير اتي ڏي پاءِ
جهل جهروڪي ناهه ڪا، خاصي خلوت آءِ
جيڪي تو جڳاءِ، سو ڏيئين تہ ڏيهه سڻي.
(شاه عنات)

راءِ ڏياچ، ٻيجل سان خلاصي ملاقات ڪئي

نرتي تند نياز سين، ٻيجل ٻرائي
راڄا رتولن ۾، ورنائي وائي
ڪوتاپائين ڪوٽ ۾، ٻارت ٻاجهائي
راڄا راڳائي، هر دوئي هيڪ ٿيا.
(شاه جو رسالو)

ٻيجل کي راءِ ڏياچ وڏا ڏان ڏنا، پر ٻيجل سر جي صدا هنئي

راڄا جو راضي ٿيو، تنهن ڏنا وڏا ڏان
موتي ڪاريا مڱڻي، طرح تنبي کي تان
مون وٽ مال متاع جي ڪمي آهي ڪانہ
ڪارڻ رب رحمان، سر وڍي سلطان ڏي.
(شاه جو رسالو)

ٻيجل جو راءِ ڏياچ سان وڏي مشڪلات سان ملڻ

پرديسان پنڌ ڪري، آيس اڪ‍ـاهين ماهہ
جي وهائيءَ ويرم ٿئي، تہ مون هينئر ڏي هلاهہ

سونارا سورٺ ور، ڳـالھ، هنئين سين لاءِ
سو مڱڻهار ملهاءِ، جو وڃان ويرين آئيو.
(شاھ جو رسالو)

تو در آيس راڄيا، پيا در دور ڪري
دولهه! تـــو درٻار ۾ آيس پير پري
مڱڻو آءُ نہ مال جو، منهنجو پنڌ پري
وري ڪين وري، مٿي ڌاران مڱڻو.
(شاھ جو رسالو)

راءِ ڏياچ وٽان سوالي خالي نہ ويندو هو، تنهنڪري ٻيجل سر جي

صدا هنئي

جنهين تڪ تارو، تـو راجا رمي انهين
خاصي خلوت خان جـــي آتهين اوتارو
سکيو نـــہ ســـورٺ ور، نئو ناڪارو
آنءُ تيلان سر گهران، تو ڪان تمارو
جنٿي سٺي جاجڪ جي، لڳس من موچارو
ڏينهينم سوارو، تہ ڏيکاريان ٻٽي ڏيهہ ۾.
(شاھ عنات)

راءِ ڏياچ، ٻيجل کي در در دانهون ڏيئي تان جٽ ڪئي

در در دانهون ڏي،ڪوهہ تو ڪيهون ڪريين
ٻابون، دايون، راڻيون، مٿان سٽن ســـي
مٿو مـنـاسب منهنجو، تند تنهنجيءَ تـــي
سر سياڻي ني، مـــان قلعو پوءِ قبول ۾.
(شاھ عنات)

راءِ ڏياچ جي سر آڇڻ جو، ٻيجل جو انيراءِ سان وچن هو

مـٿـو مٿانئين گهوريـــان، مـٿـو تـو مـٿاءِ
هڏو هيءُ هٿ ڪري، جاجڪ وهلو جاءِ
تون سين انيراءِ، جيم واچا ۾ ولهو رهين.
(شاھ جو رسالو)

سورٺ جي ٻيجل کي منٿ

سڻ چارڻ، سورٺ چئي، پانئي! رک پرم
منٿ اٿئي مڱڻا، راجــا! ڳنهي مَ رم
تان ڪو دمج دم، تہ ڏسان منهن ڏياچ جو.
(شاه عنايت)

راءِ ڏياچ کي سندس ماءُ خاتون راڻي جي نصيحت

خاتون راڻي چوءِ، پٽا! جم موٽائيين مڱڻو
آيو جو آس ڪري امر پلئہ تنهن پوءِ
سو سِرُ سڱنڊ هوءِ، جو ڏجي نام الله جي.
(شاه عنايت)

راءِ ڏياچ، ٻيجل کي وري وچائڻ لاءِ چيو

راجــا رنگ محل ۾، ٻهر پاڪاري
ڏٺند تنهنجي مڱڻا، چت وڏو چــاري
اکيون بيت، عنايت چئي، وهلو ڏي واري
هيءُ سِر سينگاري، پاڻ پلئہ تو پائيان.
(شاه عنايت)

ڪرنار ۾ ماتم پيو

ڪل چئو ڪرنار جـــو، پَٽڻ ٿيون پٽين
سهسين سورٺ جهڙيـــون، آييون اوسارين
چوٽا چارڻ هٿ ۾، سِر سينگاريو ڏين
ناريون لاڏ ڪرين، راجـا رات رمَ ڪٽيو.
(ڀٽائي صاحب)

ٻيجل، راءِ ڏياچ جو سر وڍي روانو ٿيو

چارڻ چنگ ڪلهي ڪري، پر پُري پاتا
صدا جـي سيد چئي، واڳي ڪمائيں واتا
تنهن تي راءُ راضي ٿيو، دل وڏيءَ داتا
مَرڪي مَر ماتا، رُڙي راءِ ڏياچ جي.
(ڀٽائي صاحب)

خليفي نبيبخش صاحب جي بيتن مان آهچاڻ*

اوچتو هڪ ڏينهن ڪوڏيو گرنار ۾ آيو. سندس سرنديءَ تي لال لباس هو. لوڪ لقاءَ سنڌل هو، جو هن پيرم راڳ آلاپيو: هن ڪماچ وڄائي پنهنجي سر جي ڌم مچائي ڇڏي. تنهن ۾ وري اهڙو سوز جو لحظي ۾ سڄو گرنار ڪهائي ڇڏيائين. قلعو ڪنبي ويو، چاڪاڻ ته اهڙو قوال اڳ ڪڏهن به گرنار ۾ ڪين آيو هو. سندس وات ۾ سواءِ سر جي صدا جي ٻي ڪا وائي ڪانه هئي. راءِ ڏياچ سندس صدا ٻڌي سر سنڀايو. سورٺ کي ڊپ ٿيو ته اهو جاجڪ جي نيندو. سو کيس چيائين ته: ”جاجڪ! تون پلي آئين جي آئين، جيڪي گهرين سو توکي ڏيان، باقي اها سر جي صدا ڇڏ“. پر بيجل ٻي ڳالهه ٻڌي ئي نه. چئي: ڏياچ ڏاتار آهي، سخا جي وٽس ڪمي ڪانهي. جيڪي مون گهريو آهي سو گهور، ۽ قوال کي ڪنڌ ڪپي ڏي. سورٺ جانا پري چيس ته: اي منگتا جهڙي صدا اڄ تو هنئي آهي، اڳ ڪنهن به نه هنئي آهي: مونکي نڪ ۾ جيڪا سهاڳ جي نٿ سري آهي سا نه لاهه. توکي بيا سٺ سر ڏيان پر راءِ جو ڪنڌ نه ڪپ. بيجل چيس ته: سورٺ راڻي! مٿو مور نه منهندس، جي تون سو بيا سر آڇين.

رات ٿي جاجڪ وري ويهي ساز وڄايو ۽ انهيءَ پڙلاءُ راءِ جي ڪن پيو. چيائينس ته: هي تنهنجو توشو آهي، جيڪو مون ساز سڻڻ بعد تولاءِ سنڀايو آهي. بيجل چيس ته آءٌ معمولي توشي خاطر تنهنڪين توهان تنهنجي درتي آءٌ پريان پنڌ ڪري آيو آهيان؛ مٿي ڪان سواءِ بيو مونکي ڪي به نه گهرجي؛ مٿو ڏي ته ڪلي ڪٽان. اها صدا سڻي راءِ ڏياچ

---

* خليفو نبيبخش خان لغاري، پيرصاحب محمد راشد رحه عرف روضي ڌڻي صاحب (وفات ١٢٣٢ هه) جو خاص خليفو هو. سندس آخري سڪونت ڳوٺ مٺي تعلقي ٽنڊي باگي ۾ ٿي ۽ ١٢٨٠هه/١٨٦٣ع ڌاري وفات ڪيائين. پير صاحب پاڳاري جي جماعت پويان ”نار وارا خليفا“ به ڪري سڏبا آهن. سندس شاعري جي شهرت، سندس سرائڪي ۾ جوڙيل ”سسئي پنهون“ سان ٿي. بيتن ۾ پنهنجو تخلص ”قاسم“ استعمال ڪيائين.

سندس آجيان لاءِ لشڪر موڪليو، جنهن ڪيس قلعي ۾ اندر آندو. راءِ سندس ڳالهه مڃي ، ۽ ڪنڌ ڪپي چارڻ کي ڏنو.

مٿين ڳالهين ۾ اهڃاڻن تي خليفي نبي بخش صاحب، (تخلص قاسم)، جا بيت شامل آهن.

بيت *

١- ”الف“ آيو اڄ، ڳن گويو ڳرنار ۾
وڻهي تنهن وڄائيو، منجهان ساز سهڄ
ڏوم مچائي ڏڄ، قاسم تند ڪماچ جي.

٢- ”بي“ برتي لـــ ڪئي، موران مڱڻهار
سرجنديئي سکيو وڏڻ جو واپـــار
سڏ سنڌي آئيو، مـــٿان ڪٽ ڪنگهار
انهي تندتنوار، قاســـم موهيا ڪيترا.

٣- ”تي“ توڪل تنـــدڙي، ويٺو وڄائي
قاسم ڳن ڳيان سان تو ڳرناري ڳهائي
آيو آونائي، راجا ڪُوڪ قـــوال جي.

٤- ”ٽي“ سُرندو هٿ ۾، مٿس لال لباس
آلاپيائين اوچتـــو پيرم راڳ پيـــاس
جا رکي آيو آس، ساپوري ڪندوپانهجي.

٥- جاجڪ جهوناڳـــڙهه ۾ اوچـــتو آيو
سنتي لوڪ سروز ڪي تنهن وڻهي وڄايو
قلعـــو تند ڪُماچ جي قاسم ڪنبايو
سٺنـــدي سنيايو، مـــٿو ڪارڻ مڱٽي.

٦- جاجڪ جهوناڳڍ ۾، آيو سچ آيـــار
ڏارينـــدو ڏياچ جـــو هٽي ڪنڌ ڪپار
قاسم اِن ڪنار، ڪوڙين ڪنا ڪيترا.

---

* هي بيت ”خليفي صاحب جو رسالو“، ڇاپايل سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد ١٩٦٦ع (ص ص ٩٠-٩٩) تان ورتل.

۷- جاجڪ جهونا ڳيڊ ۾، اڳ نہ آيو اِيءُ
قاسم ان قوال جو سورٺ چڙهيو سيءُ
جاجڪ نيندو جيءُ، ماري آيو مڱڻو.

۸- مهت پسنديِن مڱڻا، جاجڪ آئين جي
جو گهربٺي سو گهوريان، حال منهنجو هي
ٻولي وار م ٻي، تہ مٿو ماناتو ٿئي.

۹- مٿو لهي مان، تون پڻ ٿسين مڱڻا!
مٿو گهوريان تو مٿان، جاجڪ سوڍو جان
تو پلائيءَ پان! مون منهن مٿانهون ٿئي.

۱۰- تون ڏاتار، آءٌ منگتو، تون سروريو سلطان
سخي سخاوت جي، تو در ڪمي ڪانہ
جو گهرين سو گهورتون، سرو سُنک سبحان
ڏي دُبارو دان، ڪاڻي ڪنڌ قوال کي.

۱۱- سورٺ مهندان مڱڻي، ٿي جانا پري جوءِ
جهڙي سيٺيٺي سارنگيا، تهڙي ڪري نہ ڪوءِ
اِي نہ مناسب هوءِ، جيئن مٿو گهريوءِ مڱڻا!

۱۲- سورٺ مهندان مڱڻي، ٻڌي ٻانهون هٿ
سر ٻيو جا سهاڳ جي، سا ڪان لاهم نٿ
جنهن سان سونهي سٿ، سو تان مار م مڱڻا.

۱۳- سورٺ مهندان مڱڻي، آزيون ڪري آٿ
راجا عيوض راڳيا! پيا سر ڏيان سٿ
قاسم! پيش قوال تان، گهور نہ ڏيان گهٽ
وڏيو وينو وٽ، ڏڙ تان مُچي منڙا.

۱۴- قاسم! قدر جنو، منٿ نہ مڃي مڱڻو
مٿو مور نہ سٽيان، جهي ٿي آچين سٺو
سورٺ سمجهہ ڳالهڙي، چوري چپ م چٺو
پور نہ ترس پٺو، جاجڪائي ذات کي.

۱۵- پيٽس ڪـن پـڙاڏُ، آڌيءَ رات آواز جو
ڪونيائين قوال ڪـي، آهُ تـنبيرا آهُ
توشو تو هي لاهُ، مون سـڀي تند سنيائيو.

۱۶- توشي ڪارڻ تند، هڏ نہ هٿان هيڪڙي
تو در آيس راڳيا، پر-پٽونءِ ڪري پند
مٿي ڏاران مورهين، پٿون ناهہ پسند
ڪلهٿان مٿي ڪند، قاسم ڏج قوال ڪي.

۱۷- توشي ڪارڻ تند، هڏ نہ هيڪ هٿان
هٿ نہ ڇهان هاٿيين، گھوڙا گھر گھٿان
مٿو ڏي مراد سان، نہ ڪلي ڏان ڪٿان
قاسم در ڪٿان، پاند نہ ٻڌان پانهنجي.

۱۸- توشي ڪارڻ تند تي، هڏ نہ ڇُهان هٿ
مٿي ڏارن مورهين، وار نہ ڪٿان وٽ
ڪاتيءَ آئي ڪٽ، ڪٻي ڪانہ قوال سان.

۱۹- آوٻـر قلعي آئيو، جاجِڪ جوت جمال
نهن چوٽيءَ سين ڏيکيو، قاسم قرب ڪمال
واڻي ڳـم وصال جي، ماسو ڪٿي نہ مال
پاڻهي ڪوني پاتشاهہ، لڏي سڏ سنيال
آڙدابيڪيون آئيون، اڳيٿون استقبال
اَت آونايو راڳئي، جتي قيل نہ قال
ڪاتي، ڪنڌ، قوال، همہ ٿي هيڪ ٿيا.

۲۰- سـوَ تـنبيرا سارنگيا، ڳڙهہ پاسي ڳائين
ڪلهي پايـو ڪينرا، ويٺا وڄائين
ڏهاڻـي ڏيـاڄ ڪــــي سائل سندائين
سوڏو سٿائين، "لن تراني" تـن ڪي.

۲۱- سهسين ميڙيا سارنگيا، ڪوڙين لک قوال
ويهي تن وڄائـيا، طمع ڪارڻ تال

ٿيلهہ وڏي تن کي، وڇان وٽ وصال
رسي منجهہ رومال، "لن تراني" تن کي.

٢٢- اوپر قلعي آئيو، جاجڪ جوت جُھار
ترڪ طمع تن تارڪي، قاسم ڪلاندار
اڳ نہ آيو اهڙو، ڪو ڪُن گويو گرنار
ڪونهي وير وهاريو، ڪوٺي منجهہ ڪنگهار
آتي مَلڪُ نہ جِنُ ڪو، نڪا طير توار
جاجڪ جمعدار، هردوئي هيڪ ٿيا.

مل محمود پلي جي بيتن مان آکاڻ*

ٻيجل الله جي آس ڪري ڏياچ جي در تي اچي سر جي صدا هنئي، ۽ سر ڪان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه ٻيو قبول ڪري؛ چئي ته سر ڏي ته تنهنجي سوڀ ٿئي. راجا ڪيس چيو ته، جيڪي مال متاع طلبين سي تو کي ڏيان: هيرا، موتي، جواهر، گهوڙا ۽ آٺ تو کي ڏيان. هن سِر ۾ ڇا آهي! جي لٿو ته ماسو به نه لهي. چئي: آءٌ مال جو مڱڻو نه آهيان، مونکي مٿو ڏي؛ جي نه ڏنئي ته آءٌ سڄي لوڪ ۾ لڄي ٿيندس. تڏهن ڏياچ چيس ته: مڱڻا! مٿو ڪٽ؛ داين، ٻاين ۽ راڻين جو ڪو ترس نه ڪج، متان سندن دانهون ٻڌي پنهنجي ڳالهه تان لهين. هي ته هڪڙو سِر آهي پر جي هڪڙا ڏهه سِر ٻيا هجن ته به گهوري ڏيان.

راءِ ڏياچ جو اهو فيصلو جن ٻڌو تن ۾ دانهون پئجي ويون. ڪن سندس سخاوت کي ساراهيو ۽ ڪن ٻيجل جي زوراوري کي ننديو. چون ته: دنيا دولت سڀڪو ڏي، پر پنهنجو ڪنڌ ڪير ڪپي ڏيندو! راءِ ڪنگهار سخا جي حد ڪري ڇڏي!

راءِ ڏياچ جي آڏو ٻيجل ويهي چنگ وڄايو ۽ انجي تندن اهڙو ته اثر ڪيو جو هن ڏاتار پنهنجو ڪنڌ ڪپي ٻيجل کي ڏنو. جڏهن سورٺ پنهنجو سهاڳ اجڙندي ڏٺو، ته دانهون ڪري چارڻ کي پِٽڻ لڳي: اي مڱڻهار! شل موت پوئي، شل سڙي مرين جو تو ڏياچ جهڙي

* محمود پٽ طالب ذات پلي، پاڙو آچيجاڻي درس، ڳوٺ حاجي عبداللطيف پليءَ جو ويٺل هو، جو عمرڪوٽ کان ٻارهن ميل ڏکڻ طرف آهي. محمود فقير قرآن شريف جو ياد حافظ هو. سندس شادي 'ڪانوڙي' وارن راجڙن مان ٿي. فقير تي 'مل' نالو انهيءَ ڪري پيو جو بدن ۾ سنهو ۽ قد جو ڊگهو هو، جهڙو چئولري جو 'مل' (الدران ڇوڙن ۾ جهل لاءِ ڊگها ڪاٺا ڏبا آهن، جن مان هرهڪ کي مل چئبو آهي). ڪيس دوستن انهيءَ نالي سان سڏيو ته پاڻ به ڪٿي آهو نالو شعر ۾ آندائين. سنه ١٣٥٠/ ١٩٣١ع ۾ وفات ڪيائين.

ڏاتار جو سر لاٿو! ڏيـاچ جي سخـا ۽ ٻيجل جـي صدا سدائين لاءِ مشهور ٿي وئي ۔

مٿين ڳالهہ ۽ آکاڻيءَ تي مل محمود ٻلي بيت چيا آهن، جي هيٺ ڏجن ٿا۔

بيت *

١- الله جـي آس ڪري، آيـو ٻـان ٻري
ڪري دانهـن در تـي، ڪامل ٻـيو ڪري
تہ ڪوڙ ڪپـر ڪيترا، ويـا خان ڪري
صدقو في سبيل الله ڏي، سائل ڪي مري
تہ ملڪان ملڪ ڦري، تنهنجي هاڪ هلائيان۔

٢- تنهنجي هـاڪ هلائيان، ڏيهـن منجهہ ڏات
تہ مونکـي ٻـرس ڀرايو، ٻر چڱـي ٻهات
ٻر سائل آهيان سـِر جو، زري نـہ نهان ذات
سٽج هنئين جي ڪنن سين، هي ٻاري سنديم ٻات
آيو جو ٻرڀات، سو مـور نـہ موٽاءِ مڱڻو ۔

٣- تڏهـن راجا مڱڻي آکيـو انهيءَ ٻـر:
تہ مال مڙوئي تو ڏيان، جيڪي منهنجي گهر
هيرا موتـي هزارين، ليکي ڪـان ٻـهر
ڪوٽ ڪجـاوا قيمتي، مٿـن سون ۽ زر
گهوڙا ٻيـڙا هاٿي، ٻيون انباريون اٻـر
ڪٽـڪ لشڪر ڪـيترا، همہ زمـين سر
وانءُ وٺـي مڱڻا! ٻـرچ انهي ٻـر
سو ڪٽي ڦٽو ڪر، جنهن ۾ ماسو ناهي مال جو۔

٤- آءٌ مڱڻو ناهيان مال جو، نہ انهي ٻر ٻرچان
ٿـهري ڪنهن ٿوڪ تي، سـِري رءِ نہ سرچان
مٿو ڏي تہ مرڪان، نہ تہ آهيان لڄي لوڪ ۾۔

* "مجمع العجائب" مطبوع "بلوچ ليٿو پرنٽنگ" پريس ڪراچي سنہ ١٣٥٩ ھ تان ورتل ۔

٥- چٿي: ڪير مٿو مڱڻا! هٿي ساڻ هٿن
داين، ٻانهيون، ٻانيون، رائيون مر رڙن
کهل مَ ڪج ڪک جيتري، ترس سندو تن
هي تان سير هيڪڙو، توکي ڏهه هوند ڏجن
تو لک ٽورا لائيا، جياري جيءُ جڏن
پوءِ انهي پر پسند ڪيو، ڏٽي ڏيهه ڏٺين
اڇي چوڪي ڪري چڱن، رونجهي راءِ ڏياچ تي.

٦- ڏسي ڏان ڏياچ جو، سخاوت سئو وار
سخي ڪَيل شرمائيا، ڏسين جا ڏاتار
نه ڪنهن ڪان ٽيندي ڪانه ڪا، ههڙي مهل موچار
دنيا دولت سيڪو ڏي، ڏيندو ڪير ڪپار
ڀوري ويهه، پلي چٽي، ڪي راجا راءِ ڪنگهار
اچي مٿان مڱڻهار، سائو سير گهوريو.

٧- سائو سير گهوري، آيو مٿان مڱڻي
تندن جي تنوار سين، ڪڍي ڪٽارو ڪوري
تو ويهه ورق واريا، چنگ اهو چوري
پڙان نه انهيءَ ٽوري، جٺن مون در آئين مڱڻا.

٨- مون در آئين مڱڻا! ڀلي ڪري ڀانءِ
جياري جيءُ جان ڪي، ڏوڙا ڏيئي ڏان
وڏي مهر، مٿل چوي، ڪيئي اچن سين احسان
مٿو هي مهربان، ڪوري ڪي ڪلهن تان.

٩- جڏهن ڀاٽ وڏي پارس جي، ڪاتي منجهه ڪپار
داين ڀٽي دانهون ڪيون، ٻاين ۾ ٻاڪار
شهر سڄو چوڏڪي ويو، سندو ڪي گرنار
رائيون راءِ ڏياچ لاءِ، پيٽيو ڪٽن پار
سورٺ پڏي سندرو، ڏسي ڏڙ سيسيان ڏار
ڙي مرين مڱڻهار! جٺن هيڏو قهر ڪوپ ڪيئي.

١٠- اديون ڙي اوچتو، آيو مڱڻهار ماري
جنهن اچي حادثو ڪيو، ڪربلا ڪاري
اڄ ڏياڇ نه آهي ڏُهلُيءِ ۾ اکين ڏار آري(١)
وجهيو وارن ۾ واري، هٿي مُند هٿڙا.

١١- هٿي مند هٿڙا، ڪري گهوڙا گهوڙا
پلٽيو پون، ٻلي چئي، مٿي ڳل ڳوڙها
مڱڻا! شال مرن ڙي، ڪامي ٽيين ڪوڙا
هليو ڏياڇ جهڙا، ڪٿ ٽو مور مارين.

١٢- جڏهن سر سخا ۾، راوَ ڏنو ريلي
حورن اچي هشم ڪيا، وير تنهن ويلي
رانُياڻون رمز سين، ڪنوڻ جٿن ڪيلهي
وُٽا مينهن وڏ ڦڙا، امل لال ٽيلي
تنهن ڪي ڍولو ڪٿ ڍيلي، جو نو ڪر سندس نام جو.

١٣- مٿو نام مولهي جي، ڏانُڪي ڏنائين
سانگو پنهنجي ساهه جو، ڪهل نه ڪيائين
انهي ۾، ٻلي چئي، وڃي لوڏ لڏائين
ٽيو ماڪن سدائين، جاگيردار جنت جو.

---

(١) ڏهلي = حويلي جو دروازو، يعني حويلي، محلات.

اُميد علي لغاري جي بيتن مان اُهڃاڻ*

مڱڻو محلين تيار ٿي آيو، پنهنجي راڳ سان چوطرف رنگ ڇمائي ڇڏيائين. سندس صدا اها هئي ته: "سلطان! سر فدا ڪر ته مڱڻو مهت سان موٽي. آءٌ مسڪين منگتو آهيان ۽ تون ڏيهاڙي ڏاتار، سِر جو سوالي آهيان، سِر کان سواءِ ڪين موٽندس". راڳائي جو راڳ ٻڌي راجا سرهو ٿيو. هيرا موتي پيو آڇيس پر منگتي جي اهائي تنوار ته "جيڪا ڀرين ڪيم پچار، سا راجا! ڏي ته راضي ٿيان". ڪرنار ۾ دانهن پئي ته اهو جيڪو منگتو آيو آهي سو خيري نه آهي. جيڪڏهن راءِ راضي ٿيو ته سِر ڪپي ڏيندس. هوڏانهن ٻيجل جي وات اها وائي هئي ته: "ڪوڏ مان ڪنڌ ڪپي ڏي ته وڃي ڏيهن کي ڏيکاريان".

سورٺ، مڱڻهار کي منٿون ڪيون ته سر نه ويءِ، باقي سڄي دنيا ڪڻ! اِها سرداري ڪرا مونکي ڏياچ جو سر بخش ڪرا سورٺ روئي منٿون ڪندي رهي، پر مڱڻي سندس ڪاهه آزي نه مڃي. پوءِ راءِ ڏياچ منگتي کي سر وڍي ڏنو.

انهن ڏاڻن تي اُميد علي لغاري هيٺيان بيت چيا آهن.

بيت †

١- محلين آيو منگتو، ڪري تمنچا تيار
راڳ ڪري رنگ روپ جو، چڱي پٽ چوڌار
سر فدا سلطان ڪر، اها تندن ڪئي تنوار

* اُميد علي پٽ ولي محمد ذات لغاري. پاڙو بلوچاڻي، ويٺل ڳوٺ جادو لغاري تعلقو ٽنڊو الهيار. سنڌي ست درجا پڙهيل آهي. سندس ڪلام بيتن، دراوَن ٽيهه اکرين، مولودن ۽ خطبن تي مشتمل آهي. ١٩١٠ع/١٣٢٨هه ۾ ڄائو. حال حيات آهي.

† هيءَ روايت وچولي (تعلقي ٽنڊي الهيار) مان ولي محمد طاهرزادي کان ملي.

ڪيائين قلوب سان، گفتو منجهہ گرنار
ڪوري ڪنڌ ڪلهن ڪان، ڪرڏڙ سسي ڪان ڏار
جو آهي سوالي سر جو، سو ڪيئن موٽي مڱڻهار
داتا ڏهرا دان ڏي، تون پرور آءُ پينار
آءُ مسڪين منگتو، تون ڏيهہ ڏني ڏاتار
ٻڌي راڳ ٻيجل جو، سرهو ٿيو سردار
هيرا موتي هيج سان، ڏنئين هزارن هزار
پر مور نہ ورتي منگتو، دان اهو دلدار
جيڪا ڀهرين ڪيم ٻچار، سا راجا ڏي تہ راضي ٿيان.

٢- جو آيو سوالي سر جو، سو وري ڪيئن ويندو
هيءُ خيري ناهي منگتو، نيٺ سيري نيندو
راجا راضي ٿيندو، ڏيندو مٿو مڱڻهار کي.

٣- ماڙيءَ هيٺ ملوڪ جي، اچي ٻيجل هنيو ٻاڻ
سالڪ سنهري آئيو، سهڻن سازن ساڻ
مور نہ ورتي منگتو، سندو مُهرن ماڻ
آهيان سوالي سر جو، آيس ان ڪم ڪاڻ
هڪ دم نہ ترسان هاڻ، ڪنڌ ڪپي ڏي ڪوڏ مان.

٤- ڪنڌ ڪپي ڏي ڪوڏ مان، گهوري سر غازي
ڏڙ سسيءَ کان ڏار ڪر، هي تانَ سٽي تازي
تہ وڃي ڏيکاريان ڏيهن ۾، روح ڪريان راضي
پير پري ٻازي، ڏي مٿو مڱڻهار کي.

٥- ڏي مٿو مڱڻهار کي، ٻيو نہ گهرجي مال
ناڻا نيلون پدمون، نڪي موتي لعل
نڪي گهرجن ياقوت، نڪي مهرن ٿالهہ
ٻيجل ٻڌي ڪينڪي، سر سوا ٻي ڳالهہ
قيل نہ سٽي قال، تو سائل صدائون هٽي.

٦- سورٺ مڱڻهار کي، ٿي زال ڪري زاري
هڪ سر نہ وڃ راءِ ڏياچ جو، ٻي دنيا ڪل ساري

هيءَ مال مڙئي منگتا، آهي تنهنجي اختياري
ڪر صاحب سرداري، معافي ڏي ميان منگتا.

٧- سورٺ مڱڻهار کي، ٿي نياز ڪري نوڙت
سسي نه وڍ رام ڏياچ جي، ٿي راضي ڏي رخصت
ڪٺي وچ خوشيءَ مان، مال مڙئي ملڪيت
هيرا جواهر موتي، ۽ دنيا، زر، دولت
سر وڍڻ مان منگتا، ڪين ايندئي ڪي هٿ
منهنجي ميچ منٺ، ڪنڌ نه ڪپ ڪاتار جو.

٨- سورٺ اکيان منگتي، ٿي روئي زارون زار
هي مال خزانا ماڙيون، تنهنجي سڀ اختيار
هڪ سسي سورٺ ور جي، سا ڪپچ نه ڪاپار
آءٌون سائل سوالي آئيين، سو موٽ م َ مڱڻهار
ڪلي ڪڻ خوشيءَ مان، هيرا جوت جوهار
وانئون وائي وسار، سر وڍڻ جي منگتا.

٩- سورٺ مڱڻهار اکيان، ڳاڙي ٿي ڳوڙها
سر نه ڪپ سلطان جو، اها پرپر چڏ ٻوڙا
نانا نيلون پدمون، ڏانَ ڏيئين ڏوڙا
اٺ هاٿي گهوڙا، سڀ پري ڪڻ سون جا.

١٠- مهندا موتي منگتي، ڪٺي سورٺ سان سر پر
سواء سسي راء ڏياچ جي، ٻيو نه گهرجي زر
وڃي ڏيکاريان ڏيهن ۾، ٿئي نالو نيشانبر
پڌي پيجل جي خبر، سورٺ سور پرايا.

١١- سورٺ سور پرايا، ٿيو محلن ۾ ماتم
تو سر ڪپي سلطان جو، حڪم سان حاتم
ڪاٿئون ۽ ڪنهن پر آيو، هي راڳ پريو رستم
هڪ نه ترسي تو دم، پيو سر جون صدائون هٿي.

١٢- سورٺ مڱڻهار کي، ٿي ڏان ٻاسي پنج

هاڻي هنبارين سان، سونا مٿن سنج
هيرا موتي جواهر ڪن، رهه راضي، ۽ تي رنج
جيڪي ڪپڙي ڪن مال هي، اٿئي بادشاهي گنج
هر دم صبوح سنجهه، ڪري منٿون مڱڻهار ڪي.

۱۳- منٿ نه مڃي منگتو، ٻي وائي نه آڻي وات
ڏي سر وڃي مائل ڪي، ڪهائل هٿي گهات
سينگاري سيسيءَ ڪي، آڻ تون آڏيءَ ڪات
ٻيو مال نه گهرجي مونکي، اهوڏن گهڻو تم ڏات
هر هميشه حيات، جيئرو هوندين جڳ ۾.

روايت [۲]

شاعر ابوبڪر جي چيل بيتن مطابق انيراء ۽ راءِ ڪنگهار جي لڙائي واري ڳالهه

آڳاڻي وقت ۾ اجمير تي انيراء نالي هڪ جبرو حاڪم حڪومت ڪندو هو. جيڪڏهن ڪنهن ٻئي حاڪم جي همت ۽ پهلواني جي هاڪ ٻڌندو هو ته ان تي وڏو لشڪر وٺي ڪاهي ويندو هو ۽ اهو ملڪ فتح ڪرڻ کان سواءِ نه موٽندو هو. انهيءَ ڪري آس پاس جا راجا سندس ڏن-ڀرو هئا. انيراء جڏهن دربار ڪندو هو، تڏهن اميرن وزيرن کان پڇندو هو ته: خبر ڏيو مون جهڙو، مون جيڏو ٻيو ڪو بادشاهه ڏٺوَ يا ٻُڌوَ؟ امير وزير هٿ ٻڌي جواب ڏيندا هئا ته: بادشاهه سلامت! اسان جي ليکي تو جهڙو ٻيو بادشاهه دنيا جي تختي تي ڪونهي. انيراء اهو خوشامد جو جواب ٻڌي تمام خوش ٿيندو هو.

انهيءَ دستور مطابق، هڪڙي ڏينهن وري وزيرن کان پڇيائين ته: اهڙو ڪو حاڪم سمجهيو، جنهن سان هلي هٿ اٽڪايون! تڏهن وزيرن جواب ڏنس ته: بادشاهه سلامت! اسان کي ته خبر ڪانهي، باقي جوڳي فقير پنندا ڪاٺيندا، ڏورانهان ڏيهه ڀيٽيو اچن. انهن کي سيڪنهن بادشاهه جي ٿوري گهڻي خبر هوندي آهي، چونه انهن کان خبر وٺجي! انيراء کي وزيرن جي صلاح وڻي، سو چئني ڏسين ڏانهن حڪم موڪليائين ته 'منهنجي بادشاهيءَ ۾ جيڪي به جوڳي فقير هجن، سي حاضر ڪيا وڃن'. حڪم تي ڪئين جوڳي اچي دربار ۾ حاضر ٿيا. انيراء جوڳين کان به ساڳيو سوال پڇيو ته: مون جهڙو، مون جيڏو ٻيو ڪو بادشاهه ڏٺوَ يا ٻڌوَ؟ جوڳين هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته: راجا! اسان به ڪئين ملڪ ڏٺا، پر تنهنجي مٽ ڪو به راجا ڪونه ڏٺوسين. انيراء کي پورو جواب ڪونه مليو، سو وري حڪم ڪيائين ته: سڄي اجمير جي سرحدن تي چڱيءَ طرح چوڪسي ٻيهاريو، ۽ جيڪي به سامين جا سنگ ويندي ڏسو، سي وٺي آڻي هٿ پيش ڪريو، متان انهن کان ڪو احوال ملي وڃي.

بس رکو حڪم جي دير هئي. انيراءَ ڇا سوين سپاهي اجمير جي حدن کي ڇڏي ڪنڌن تي گهيرو ڪري، ويهي رهيا. هڪڙي ڏينهن سپاهين جي نظر سامين جي هڪڙي سنگ تي پيئي، جيڪي انيراءَ جي ڏهڪاءَ کان ڊڄي، سندس بادشاهيءَ کان پاسو ڏيئي، ٻئي ملڪ ڏانهن پئي ويا. سپاهين يڪدم وٺ وٺان ڪري، سامين کي ڪٺي سوگهو ڪيو، ۽ کين گهلي آڻي، انيراءَ جي دربار ۾ حاضر ڪيائون. جوڳين کي اڳي سر جو خوف ٿيو، ته الائجي ڪنهن دشمن ڪوڙي دانهن ڪري، متان کين اٽڪايو هجي، سو به انيراءَ جهڙي قهار راجا وٽ، سي ويچارا ڊڄندي ڏڪندي دربار ۾ اچي بيٺا. پهرين وٽن جيڪ بچڪن ۾ هو سو ڪڍي ڪٺي انيراءَ اڳو نذرانو رکيائون، ۽ پوءِ هٿ ٻڌي راجا کان پنهنجي پڪڙجڻ بابت پڇيائون تہ: اسين الائجي ڪهڙي ڏوهه ۾ جهليا آهيون؟ انيراءَ کين دلداري ڏني، ۽ نوڪرن کي حڪم ڪيو تہ هنن سيني جوڳين کي عمدا پٽڪا ٻڌايا وڃن. يڪدم حڪم جي تعميل ٿي ويئي. اتي جوڳين کي به سمجهه پيٽ ۾ ساهه پيو، ۽ سمجهيائون تہ راجا کي اسان ۾ ڪو ڪم آهي. ان لاءِ اسان کي گهرايو اٿس. انيراءَ ڪائن پڇيو ته: جوڳيو! اوهين به ولايتون پيٽيندا، ملڪ ملڪ جو پاڻي پيئندا وتو، مون جهڙو سخي ۽ دلير راجا به ڪو ڪٿي ڏٺو يا ٻڌو؟ مونکي جن به راجائن جي خبر هئي، سي سڀ آڻ مڃائي، پنهنجي بادشاهيءَ ۾ آندم. هاڻي جي توهان کي ڪنهن زبردست راجا جي خبر هجي ته ٻڌايو ته اڄ ئي مٿس ڪاهي وڃان. اها ڳالهه ٻڌي ٻيا ته سڀ ماٺ ۾ هئجي ويا، پر منجهائن هڪڙي جوڳيءَ سر تان آهو ڪٺي جواب ڏنو ته: راجا! تو جهڙا، پاڻ تو کان وڏيڪ راجا ڇو ڪين آهن! خدا جي مخلوق جو ڪو انت ڪونهي. دنيا ۾ اهڙا به بادشاهه آهن، جن جي پيٽ ۾ تون به ڇڻ سائو ماڻهو آهين. اهو ٻڌي انيراءَ ڪاوڙ جي پيو، ۽ جوڳيءَ کي چيائين تہ: يڪدم ڪنهن به هڪڙي راجا جو نالو وٺ، ته آءٌ هينئر ئي مٿس ڪاهه ڪريان! تڏهن جوڳي ورائيس ته: راجا! جي من ۾ وڙهڻ جي صلاح اٿيئي ته پوءِ گرنار جو ڪوٽ اٿيئي، جيڪو جبل تي اڏيل آهي. اهو جبل ايترو ته اڇو آهي، جو ڪڪر به ڪوٽ جي ڪنگرن سان

ڪسي لنگهن ٿا. ان ڪان سواءِ ڪوٽ کي چار سؤ چوڏهن چونڪيون آهن. اتي جي راجا جو نالو راءِ کنگهار آهي. سندس فوج ۾ اهڙا ته پهلوان آهن، جو مٺي ماراڻي ڪان سواءِ ڪنهن کي ڪو نه ڇڏين. هڪ جبل اوچو پيو سورهيه سپاهي، ان ڪري ڪنهن به راجا کي همت ڪانهي جو پلجي به اوڏانهن ڪاهي وڃي! اسان جي ته توهان کي به اها صلاح آهي ته پيون ڏسيون ڪليون پيون اٿـــو، جيڏانهن کپيو تيڏانهن ڪاهي وڃو، باقي گرنار تي پلجي به نه ڪاهجو.

جوڳيءَ جي واتان اها خبر ٻڌي، انيراءِ چيس ته: تون جو ايڏا ڏيپ پيو وجهين، سو آءٌ ڪو ٻچي ماٺ ڪري ڪو نه ويهي رهندس. تون رڳو راءِ کنگهار، گرنار جي ڪوٽ، ۽ اوڏانهن ويندڙ واٽ جا اهڃاڻ ڏي. جوڳيءَ جواب ڏنو ته: بادشاه سلامت! راءِ کنگهار جهڙو سخي نڪو ٿيو نڪو ٿيندو. وٽـــس سوالين جا سنجهه صبح ميڙا لڳا پيا آهن ۽ ڪو سوالي خالي هڪو نه ٿو ڇڏي. سخي راءِ کنگهار روز صبح جو اول جميل شاه گرناريءَ جي زيارت ڪـــري پوءِ دربار ۾ ويندو آهي. تنهن ڪانسواءِ گرنار وڃڻ جو ڪس جبلن منجهان آهي، جتي هڪڙو ته لڪون اهڙيون لڳن جو لڳـــي به ساڙيو ڇڏين، پيو وري پاڻي به ڪو نه ملي. تنهنڪري تون اهڙين مصيبتن ۾ وڃي متان لشڪر ماراڻين! اهو احوال ٻڌي انيراءِ يڪدم پڙڪو ڪاٺي اٿيو ۽ حڪم ڏناڻين ته: هڪدم فوجون تيـار ڪيون وڃن، راءِ کنگهار سان مقابلو ڪرڻو آهي!

راجا کي گرنار تي ڪاهڻ لاءِ تيار ڏسي، اميرن وزيرن جا هنيان ڏي ڏڪي ويا. نيٺ پاڻ ۾ صلاح ڪري مڙيئي سڙي سيئي انيراءِ وٽ آيا ۽ ڪيس هٿ ٻڌي چياڻون: بادشاه سلامت! گرنار جي راجا جي جيڪا ڳالهه ٻڌي اٿئون، تنهن مان اٿين ٿو لڳي ته راءِ کنگهار ڪان ملڪ کسڻ ته پري ٿيو، پر انديشو آهي ته ڪٿي مر ڳو پنهنجو لشڪر نه ماراڻي ويهي رهون! تنهنڪري اسان جي صلاح آهي ته راءِ کنگهار ڪان پاسو ڪري، ڪنهن ٻئي راجا تي هلي پئون ۽ پوءِ ان مان ساري سنپاري ڪسرون ڪيون! مگر انيراءِ کـي جيڪو ڏينهن گذري، سو ورهيه ٿيو اچيس. ٻانٺي ته اج ئي گرنار تي پهچان، ۽ راءِ کنگهار

کي ماري مات ڪريان. بس، پوءِ ته حڪم ملڻ سان ٿوري ئي عرصي ۾ سڄي بادشاهي مان لکين جوان هٿيار پنوهار ڪٺي اچي گڏ ٿيا. آخر انيراءِ جو اهو شاهي لشڪر جنگ جي تياري مڪمل ڪري، نوبتون نغارا وڄائيندو گرنار ڏي روانو ٿيو.

انيراءِ جو لشڪر واٽ تي منزلون ڪندو، آخر اچي گرنار جبل وٽ پهتو. ڪوٽ جبل جي چوٽيءَ تي هـــو. پهاڙ کي چئني طرفن گهمي ڏٺائين پر متي وڃڻ جو ڪس ڪٿان به نظر نه آيس، ۽ سو سمورو لشڪر جبل جي چئني طرفن ڦيرائي، ڪوٽ کي نظر ۾ رکي جبل جي هيٺان اوچا منارا ۽ ٽل ٺهرائي، انهن تي توفون چاڙهائي، حملي جو حڪم ڏنائين.

انيراءِ جي لشڪر نشان چٽي، قلعي ڏانهن هڪ تيرن جو وسڪارو ڪيو ۽ پيو توفن جي وارو وار لائي ڏني. پر گرنار جي ڪوٽ کي نڪو تير رسيو، نڪي ڪنهن توف جو گولو. گولا اڌ واٽ تان ئي وريو ٿي آيا ۽ جبلن تان لهندا اچي سندن پنهنجي ئي لشڪر تي مارو ٿي ڪيائون. اهو لقاءُ ڏسي انيراءِ جي لشڪر جبل ۾ سرنگهون هٽي مورچا ٺاهيا ۽ اتي بچاءُ ۾ ويهي رهيا. جڏهن راءِ ڪنگهار جي ڪن تي توفن جي ڌڌڪي جو آواز پيو، تڏهن پنهنجي ماڻهن کان پڇيائين ته هي آواز ڇا جو آهي؟ ڪو سيٺ يا سوداگر پيو اچي يا ڪو حادثو ٿيو آهي؟ ڏسو ته سهي، ڪو سوالي سوال ڪرڻ ته ڪونه آيو آهي؟ تڏهن چاري گرنار ڪوٽ کان ٻاهر نڪتا ۽ لڪي ڇپي وڃي خبر چار وٺي اچي راءِ ڪنگهار کي ٻڌايائون ته: نڪو سيٺ آهي نڪي ڪو سوداگر ۽ نه ئي وري ڪو منگتو آهي. پر انيراءِ راجا لشڪر وٺي اچي حملو ڪيو آهي ۽ هي ڌڪاءُ سندس توفن جا آهن، جـــو گرنار تي گولا اڇلايا اٿس.

راءِ ڪنگهار کي گرنار ڪوٽ جي اوچائي ۽ راه جي اڻانگائي جي خبر هئي، تنهنڪري انيراءِ جي حملي جي خبر ٻڌي سندس دل کي لوڏو ئي ڪونه آيـو. يڪدم ڪچهري ڪوٺائي پنهنجي اميرن اُمرائن کي چيائين ته: پاڻ وٽ گرنار جي ڪوٽ ۾ ان پاڻي ايترو آهي جو ورهين جا ورهيه ويٺا کائون ته به ڪونه کٽندو. تنهنڪري

انيراءِ ڀلي تہ گھيرو ڪيو ويٺو هجي، ويهي ويهي ڪڪ ٿيندو تہ پاڻهي موٽي ويندو.

هوڏانهن وري انيراءَ جا سپاهي جڏهن ويهي ويهي ڪڪ ٿي پيا، تڏهن راجا کي اچي چيائون تہ: بادشاه سلامت! راءِ ڪنگهار سان وڙهڻ اسان جي جاءِ ڪانهي، نڪو سرنگهہ هڻي ٿا سگهون، نڪو قلعي تي ٿا پهچي سگهون، ٿلهو ويهڻ مان ڇا ورندو! هاڻي ٻاتہ موٽي هلي اجمير پيڙا ٿيون، يا تہ ڪا عقل واري تجويز ٻڌايو تہ گرنار کي هٿ ڪري سگهون.

تڏهن انيراءَ کين جواب ڏنو تہ: خزاني جي مون وٽ ڪمي ڪانهي، اوهان کي جيڪي کپي سو ڪٽو، کپايو ۽ پنهنجي لشڪر ۾ بہ ورهايو. سوڀون تہ وس ستار جي آهن، پر ڪجهہ تہ همت اوهين بہ ٻڌو. باقي تجويز اها آهي تہ جيڪو بارود اوهان وٽ آهي، سو توفن ۾ ڀري، گولن جو ستڪو لائي ڏيو تہ ڪوٽ ڪري پوي. انيراءَ جي حڪم موجب ٻئي ڏينهن سج اڀرڻ سان توفن ڌڌڪا لائي ڏنا. گولا مينهن وانگر وسڻ لڳا. جبل هو اپ- ڪپرو، مٿان پٿر جو ذرو ڇڏجي تہ هٿ اچي ٽڪاءُ ڪري، سو گولا بہ گرنار تائين پهتا ئي ڪين، اڌ واٽ تان ٽڪري تي موٽيا. اهي ساڳيا گولا مينهن وانگر موٽي اچي انيراءَ جي لشڪر تي وسڻ لڳا. لشڪر جي ليکي تہ مٿان گرنار جي لشڪر وسڪارو شروع ڪري ڏنو آهي، سو وٺي پوئتي ڀڄڻ لڳا. تان جو آهستي آهستي ٿي، سج لٿي تائين اڌ لشڪر مارائي، پڇندا اچي انيراءَ وٽ پهتا. انيراءَ کي فرياد ڪيائون تہ: اسان ٻڌو آهي تہ گرنار جو ڪوٽ جنن ۽ ديون جو جوڙيل آهي، جنهنڪري ان کي نڪو تير پهچي، نڪي گولي جو اثر ٿئي. هجي ماڻهن سان مقابلو تہ اسين بہ هلي پنهنجي پهلواني ڏيکاريون، هتي آهي جنن ۽ ديون سان جهيڙو، سو اسان وڙهڻ کان بس ڪئي. باقي جي راءِ ڪنگهار ڪنهن الڪل سان قلعي مان لشڪر ڪڍي ٻاهر اچي تہ پوءِ اسين بہ وڙهڻ لاءِ تيار آهيون.

انيراءِ پنهنجي لشڪر تي ديون جو ڊپ ويٺل ڏسي، کين دلداري ڏني، ۽ دل ۾ خيال ڪيائين تہ جي هيترو سارو لشڪر مارائي واپس

موٽي ويندس ته سچي ڏيهه ۾ خوار ٿيندس، تنهنڪري چونه ڪا اٽڪل ڪري راءِ ڪنگهار کي غيرت ۽ ڪاوڙ ڏيارجي، ۽ ڪنهن به حيلي ڪيس ڪوٽ کان ٻاهر آڻجي. اها ڳالهه ڪري هڪڙي پٽ هٿان راءِ ڪنگهار ڏانهن خط لکي روانو ڪيائين ته: اي راجا! هڪڙا مڱيا پيا وناهيا لوڪ ڪان لڪي ويهندا آهن. تون جنهن نموني محلاتن ۾ ويٺو موجون مائين، اهي ته رنن جا پار آهن، جي مانجهي مرد هجين ته لشڪر وٺي ڪوٽ مان ٻاهر نڪر ته مردن وارو مقابلو ڪريون.

راءِ ڪنگهار کي خط پهتو. امير امراءَ سڏائي، انهن سان صلاح ڪيائين، اميرن صلاح ڏنس ته: پاڻ وٽ گرنار ڪوٽ ۾ اَن پاڻي ايترو موجود آهي، جو ورهين جا ورهيه ويٺا کائون ته به نه کٽي، ۽ نه وري انيراءِ جو لشڪر پاڻ تائين پهچي سگهندو. حملو پاڻ ڪونه ڪيو آهي، پاڻ هروڀرو لڙائي تي چڙهيو آهي. اسان ته اڃا هڪ تير به ڪونه هنيو آهي، موچيءَ جا گهڙيا موچيءَ جي منهن ۾، سندن ئي گولا ڪين پيا مارين، سو ڀلي ته جيترو زور لائڻو هجيس سولائي ڊنگ ڪري، پوءِ ڏٺو ويندو. راءِ ڪنگهار کي اها ڳالهه وڻي، سو انيراءِ ڏانهن خط جو جواب لکي موڪليائين ته: اسان وٽ نڪا ڪوٽ آهي ناڻي جي، نڪا آب دائي جي، اڃا تو گرنارجي غازين جو حملو ڏٺو ئي ڪونهي. هڪڙي هڪل سان ڳس به هٿ ڪونه ايندئي. انيراءِ! مون وٽ جيڪي توفون آهن، تن مان رڳو هڪڙيءَ جو منهن کليو ته تنهنجو لک لشڪر چٽ ٿي ويندو. تنهنڪري جي چڱو چاهين ته موٽي وڃي اجمير ۾ سکيو ٿيءُ!

قاصد خط جو جواب وٺي انيراءِ وٽ موٽي آيو. انيراءِ پڇيس ته: ڪر خبر، ڇا ڏٺئي ۽ ڇا ٿو سمجهين؟ قاصد جواب ڏنس ته: بادشاهه سلامت! مون بادشاهيون پيون به ڏٺيون، پر گرنار جو نمونو ئي اور آهي. راءِ ڪنگهار سان هڪ ته ماڻهن جي محبت، ٻيو جميل شاهه ولي الله جو هٿ؛ سو جيستائين اهو درويش آهي، تيستائين گرنار کي لهر نڪو لوڏو! قلعي ۾ توفون اهڙي حساب سان رکيل آهن، جو تنهنجي فوج مان هڪ به ماڻهو سلامت نه بچندو، تنهنڪري سهڻي ڳالهه اها آهي ته راءِ ڪنگهار سان صلح ڪري پنهنجي جان بچاءِ.

راءِ ڪنگهار جو خط ۽ قاصد جو جواب ٻڌي، انيراءِ ٽپي باھہ ٿي ويو. ونس جيڪا وڏي ۾ وڏي توف هئي، يڪدم ان جي هلائڻ جو حڪم ڏنائين. ان توف جو گولو مس وڃي ٿي گرنار ڪــي پهتو. راءِ ڪنگهار ڏٺو تہ جيڪڏهن هاڻي بہ انيراءِ تي حملو نہ ڪبو تہ پوءِ هو نقصان پهچائيندو، سو پنهنجي لشڪر کي حڪم ڏنائين تہ يڪدم دشمن تي حملو ڪيو وڃي.

گرنار ڪوٽ جي برجن ۾ جيڪو تمام اوچـو برج هـو، ان تي وڏي توف رکيل هئي، جنهن جو نالو هو ”مريم نار“. ان توف جي منهن ۾ ڇرڙون، خنجر، تير، تلوارون ۽ ڀالا وجهي ڇڏيندا هئا تہ اهي هٿيار دشمن جي لشڪر تي مينهن وانگر وڃي وسندا هئا ۽ دشمن جو سمورو لشڪر چٽ ٿي ويندو هو. بس، پوءِ اها توف جو ڇٽي، تہ انيراءِ جو اڌ لشڪر تہ اتي جو اتي ڪٽجي مري پيو ۽ اڌ اچي ڀاڄ پئي. انيراءِ بہ لشڪر سميت پوئتي موٽيو ۽ گرنار جي حد ڇڏي، پنهنجي حد ۾ اچي ساھہ پٽيائين. تنبو ۽ خيما بہ اتي ڇڏي آيا هئا، انڪري خالي ميدان تي في الحال پٽجي رهيا. بادشاهي دستور موجب سنجهي صبح پير وڄندي هئي، پر انيراءِ جي لشڪر ۾ راءِ ڪنگهار جي ايتري تہ هيبت ڇانيل هئي، جو دمالي نوبت وڄائڻ کان ڊپ ڪري ڪيڏي بيهي رهيا. چئي: الائجي مٽان پير جو آواز ٻڌي، ڪنگهار جو لشڪر طرف سهي ڪري اچي هتي رسي! هتان ڀڄي هتي آيا آهيون، پر هتان وري ڪيڏانهن منهن ڪنداسين. اهڙيءَ طرح مهينن جو پنڌ ڏينهن ۾ ڪري، انيراءِ لشڪر سميت اچي اجمير ۾ ساھہ پٽيو.

انيراءِ کي ان ڏينهن کان وٺي ڪاڏو پيتو وڻ تي آيو، نہ ڏينهن جو سک نہ رات جو آرام. اهي ڏي سٿون پيو سٽيندو هو تہ ڪهڙي طرح ڪنگهار کان وير وٺجي. آخـــر هڪڙي ڏينهن پنهنجا خاص صلاحڪار دربار ۾ گهرائي کين چيائين تـہ: راءِ ڪنگهار تي حملو ڪري پوري ڪونہ پونداسين. هاڻي ٻڌايو تـــہ ڪهڙي ريـت راءِ ڪنگهار کي ماري بدلو وٺجي؟ ڪجھہ دير سوچڻ بعد هڪ صلاحڪار چيو تہ: راءِ ڪنگهار جي سخاوت هنڌين ماڳين مشهور آهي، ۽ وٽانس ڪوبہ سوالي خالي ڪونہ ٿو وڃي. تون بہ ڪو منگتو هٿ ڪري،

ان کي هيرن موتين جو ٿالهه ڀري ڏي ته انعام جي لالچ ۾، گرنار ۾ وڃي، راءِ کنگهار وٽ سر جي صدا هڻي. اهڙيءَ ريت نانگ به مرندو ۽ لٺ به نه ڀڄندي. اهو ٻڌي انيراءِ کلي ڏنو. وزيرن کي چيائين ته: ساهه سڀڪنهن کي پيارو آهي: اها ڳالهه وسهڻ ۾ نٿي اچي ته هڪڙو خسيس منگتو سوال ڪري ۽ کنگهار ان کي پنهنجو سر وڍي ڏئي! پنهنجي دل تي هٿ رکي، قياس ڪري پوءِ ڪا صلاح ڏيو. تڏهن وزيرن چيس ته: بادشاهه سلامت! هو پنهنجو سر اڳيئي خدا جي واٽ ۾ ڏيو ويٺو آهي. سندس سخاوت جي توهان کي خبر ئي ڪانهي، تڏهن ٿا اهڙي ڳالهه ڪريو. اسان کي خبر آهي ته ڪانئس جيڪي گهرجي ٿو، سو ملي ٿو. تنهنڪري جي منگتو سندس دربار ۾ وڃي سر جي صدا هڻندو ته کنگهار کيس موٽائيندو ڪونه. اتي انيراءِ کي يقين ٿيو ته واقعي امير وزير جيڪي ڪجهه چون ٿا، سو سچ هوندو.

بس، پوءِ ته ان مهل ئي سونين مهرن ۽ هيرن جواهرن جا ٿالهه ڀري سپاهين کي ڏنائين ته جيڪو به منگتو راءِ کنگهار جي سر وڍي آڻڻ جي هام هڻي، ان کي هي ٿالهه اڳواٽ انعام ڏئي وٺي اچو. سپاهي هيرا جواهر کڻي، ڍڙهو ڏيندا، مڱڻهارن جا راڄ گهمندا ڦرندا، اچي ”ٻيجل“ مڱڻهار جي گهر وٽ پهتا. ٻيجل ان وقت گهر ۾ ڪونه هو. سندس زال جو اهو ڍڙهو ٻڌو ۽ هيرن جواهرن جا ٿالهه ڏٺا، سي يڪدم آڻي وٺي رکيائين ۽ سپاهين کي چيائين ته: منهنجو مڙس ٻيجل اهو ڪم ڪري سگهي ٿو ۽ هو ضرور ڪندو. انيراءِ جا سپاهي خوش ٿي پوئتي موٽيا ۽ اچي انيراءِ کي خوشخبري ٻڌايائون ته: بادشاهه سلامت! مردن مان ڪنهن به هام ڪانه هڻي؛ هيرا جواهر به ٿڏي ڇڏيائون ۽ راءِ کنگهار جي سر آڻڻ کان صفا نابري واري ڇڏيائون. پر پوءِ هڪڙي مائي ٿالهه وٺي رکيو ۽ چيائين ته: منهنجو مڙس، راءِ کنگهار جو سر وڍي آڻيندو.

انيراءِ حيران ٿي ويو. خيال ڪيائين ته آخر هڪڙي عورت ڪهڙي ٻل تي هام هڻي آهي، جڏهن ته مرد ماڻهو به شرط ٻڌڻ سان ڏهلجي ويا! سو سپاهين کي چيائين ته اها عورت هتي وٺي اچو ته

پڇي پڪ ڪريونس. سپاهي، بيجل جي زال ڪي وٺي آيا. انيراءِ پڇيس ته تو ور جي زور تي، ياءُ جي پر تي، يا ڪنهن عزيز جي زور تي سونو ڪنيو آهي؟ بيجل جي زال جواب ڏنو ته: بادشاه سلامت! مون پنهنجي مڙس جو سونو ڪنيو آهي: سو انهي لاءِ جو راءِ ڪنگهار ڏيهن ۾ مشهور آهي، ۽ ڪنهن به منگتي کي ڪڏهن خالي ڪونه ٿو موٽائي. اهو پڌي انيراءِ ڏاڍو خوش ٿيو ۽ بيجل جي زال کي چيائين ته: ڀوءِ جلدي پنهنجي مڙس کي راءِ ڪنگهار ڏي موڪل. سر آنڊائين ته انهي ڪان به وڌيڪ انعام ڏيندو سانوَ.

بيجل جي زال پنهنجي گهر موٽي آئي. بيجل به پن مڱ ڪري اچي گهر ۾ گهڙيو ته سامهون رکيل هيرن جواهرن ۽ ناڻي تي نظر پيس، دهلجي بيهي رهيو. نيٺ زال کان پڇيائين ته: هي هيرا جواهر ۽ سونيون مهرون ڪٿان آيون آهن؟ زال سموري ڳالهه ڪري ٻڌايس. تڏهن بيجل ٽپي ٻاهر ٿي ويو. زال کي چيائين ته: ڪميڻي! هن جهان ۾ ڪا ڏاتارن جي ڪمي آهي، نڪي منگتن جي: سوين ڏاتار پيا سخا سان سوالين جا عرض اگهائين ۽ هزارين منگتا ڪماچا ۽ ڪينرا ڪنيو وتن صدائون هڻندا. پر اهو ڪڏهن ٻڌو اٿئي ته ڪنهن منگتي سر جي صدا هنئي؟ زال ورندي ڏنيس ته: ميان، جيڪو سوال اڄ تائين ڪين منگتن نه ڪيو آهي، اهو تون وڃي ڪر. هيتري دولت وري هٿ ايندي ڪيئن؟ پيا منگتا پلي پيا پيٽ جي صدا هڻن، تون وڃي سر جي صدا هڻ. ڀوءِ ڏس ته ايترو انعام ملندوسيئن جو پنهنجون ست پيڙهيون به نه کٽائي سگهن. ٺهنڪري هاڻ ڪٽ ڦٽ ڇڏ ۽ سنيا جو سندرو ٻڌي، الله توهار ڪري روانو ٿي.

بيجل گهڻئي ناڪار ڪئي، پر ڀوءِ جڏهن ڏٺائين ته هاڻي جي نه ويندس ته انيراءِ جڻ پڇو مارائي ڇڏيندو، تڏهن اٿي پنهنجو ڪينرو سنڀاليائين جو ورهين ڪان پڳو پٽ ۾ ٽنگيو پيو هو. ڪينري کي چنبڙي ڦوڪي، پڳل ٽٽل تارون ناهي جوڙي، ڪلهي ۾ وجهي اجمير جو رخ رکيائين. هلندي هلندي واٽ تي خيال آيس ته ... ورهيه ٿيا آهن ته ڪينرو وڄايو ئي ڪين اٿم: سو آزمودي خاطر هڪڙي وڻ هيٺ ويهي وڄائڻ لڳو. ڪينري جي آواز ۾ ڄڻ ته جادو پريل هو،

جو جهنگل جا پکي پکڻ، چرند پرند، سڀ ان آواز تي موهجي مست ٿي، ڪنڌ نمائي اچي ٻيجل جي آسپاس گڏ ٿيا. ٻيجل، جيڪو ڪنڌ نمائي ڪينري وڄائڻ ۾ مست هو، تنهن جو ڪنڌ مٿي ڪنيو ته چوڌاري پکي پکڻ ۽ چرند پرند بيٺل ڏسي حيران ٿي ويو. هڪڙي هرڻي ڪيس تمام ويجهي اچي بيٺي هئي، ٻيجل ٻه هٿ وڌائي ڪٺـي هرڻيءَ کي جهليو ۽ ٻجڪي مان چار گهنڊڙيون ڪڍي هرڻي جي ڳچي ۾ ٻڌي ڇڏيائين. ڪينري جو آواز بند ٿيو ته سڀئي جانور ۽ پکي پکڻ آهستي آهستي ڪري هليا ويا. ٻيجل، اهو لقاءُ ڏسي دل ۾ خـيال ڪيو ته جنهن واڄي تي جهنگ جا جانور ۽ پکي به سر نوڙائي اچي ٿا بيهن، سو راءِ ڪنگهار کي به ضرور موهي ڇڏيندو!

خير ٿورين گهڙين ڏينهن ٻيجل اچي انيراءِ جـي شهر ۾ پهتو ۽ هڪڙي اوتاري ۾ اچي ڏيرو ڪيائين. راجـا جا چاري ته اڳ ۾ ئي هن جي ڳولا ۾ پٺي شهر ۾ ڦريا، تن يڪدم وڃي انيراءِ کي ٻيجل جي اچڻ جي خبر ڏنائي. انيراءِ کي ٻيجل جي اچڻ جو ايڏو ته انتظار هو، جو ان کي وٺڻ لاءِ هڪ پنهنجي پنيان ڪئين قاصد ڊوڙايائين. قاصد ٻيجل کي اچي ٻڌايو ته راجا توسان ملڻ لاءِ بيحد حيران آهي. تڏهن ٻيجل به ڪينرو ڪلهي تي رکي دربار ۾ آيو، ۽ ٻيا به جيڪي هن لاءِ قاصد ٿي آيا هئا، سي به ٽولي ڪري ساڻس گڏ دربار ۾ اچي حاضر ٿيا.
انيراءِ، ٻيجل جو آدرڀاءُ ڪري چيس ته: اڙي چارڻ! تون ته اچا هتي پيو هلين؟ ڪنگهار جو سر ڪڏهن آڻيندين؟ ٻيجل ورائي ڏنيس: راجا! پنهنجي دل تي هٿ رکي، قياس ڪري ڏس ته سر وٺڻ ڪو سوکو آهي ڇا؟ پر قول ڏنو اٿئون سو ضرور پاريندا سين؛ پر منهنجو هڪڙو شرط آهي، جيڪو قبول ڪرڻو پوندءِ. راجا پڇيس ته: اهو ڪهڙو؟ چيائينس ته: جي پنهنجي سر لاهي ڏيڻ جو قول ڪرين ته ڪنگهار جو مٿو وڍي اچان.

انيراءِ، ٻيجل جي ڳالهه ٻڌي چيو ته: ٻيجل! جي تون راءِ ڪنگهار جو سر وڍي آڻين ته آءٌ به وچن ٿو ڏيان ته پنهنجو به سر وڍي تو کي ڏيندس. پوءِ ٻيجل انيراءِ کان اهو قول وٺي، پارن ٻچن جـي پارت ڪري، گرنار ڏانهن روانو ٿيو، ۽ ٿوري گهڙي ڏينهن اچي گرنار ڪوٽ ۾ پهتو.

راءِ کنگهار جي حڪم سان گرنار ڪوٽ جو دروازو هميشه بند رهندو هو، ته متان ڪو دشمن جو چاري ڪوٽ اندر اچي ڪو خلل مچائي؛ تنهنڪري ڪنهن به اوپري ماڻهوءَ کي جاچ جونچ کان سواءِ اندر نه ڇڏيندا هئا. ٻيجل کي به دربانن ڪوٽ جي دروازي تي روڪي ڇڏيو. ٻيجل کين چيو ته: سخيءَ جي ساراهه ٻڌي، ڏاڍي ونءَ لاءِ ڏورانهين ڏيهه کان پنڌ پيو آهيان. ٻيا به سوين سوالي سوال ڪيو ڪانئس من جي مراد وٺيو وڃن. آءٌ به انهن مان هڪڙو آسائتو آهيان. دربانن چيس ته: جي چارڻ منگتو آهين ته اسان کي ڪجهه ٻڌاءِ ته پڪ ڪريون ۽ پوءِ تو کي ڪوٽ ۾ گهڙڻ به ڏيون.

دربانن هڪڙي دري کولي، ٻيجل کي اندر اچڻ ڏنو. ٻيجل دري ٽپي اندر ٿيو. ڪلهي تان ڪينرو لاهي، ٿورو واڄو ڪيائين. دربان واڄو ٻڌي حيران ٿي ويا. پوءِ ته ٻيجل کي شهر ۾ وڃڻ جي موڪل ڏنائون، ۽ چيائون ته: اسان اهڙو واڄو ڪڏهن ڪونه ٻڌو. ٻيجل به خدا جو شڪر ادا ڪري، شهر کي گهمي ڦري، چڪر هڻي راءِ کنگهار جي محلات هيٺ پهچي ويهي رهيو.

ٻيجل سڄي رات وڻي ڏٺيءَ کي سوال ڪيو ته ”ڏيئم سوپ ستار!“. اڌ رات گذري، پيچ پنيءَ مهل، ٻيجل رب کي ساري، چنگ ڇوريو. ٿوري ئي دير ۾ محلات کي تندن جي آواز تپائي ڏنو. راءِ کنگهار جي ننڊ ڦٽي پئي. ٻيجل چنگ مان اهڙا درد وارا سر ڪڍيا جو راءِ کنگهار بيقرار ٿي ويو. هن اهڙا آلاپ اڳي ڪڏهن ڪين ٻڌا هئا، سو دربان کي سڏي چيائين ته: اهو ساز ڪو ماڻهو پيو وڄائي يا ڪو جن ڀوت! ڇو ته اهڙو دل موهيندڙ آواز مون ته اڳي ڪڏهن ڪونه ٻڌو آهي. يڪدم پڇا ڪري ٻڌاءِ ته ڳالهه ڪيئن آهي؟

دربان ڊوڙندا محلات مان ٻاهر نڪتا. ٻيجل کي ڪينرو وڄائيندي ڏسي، پڇيائونس ته: منگتا! ڪهڙي تڪليف اٿئي، جو صبح ٿيڻ ڀرتئو ڏين، ۽ اڌ رات جو اچي راءِ کنگهار جو آرام ڦٽايو اٿئي؟ هاڻي ٻڌاءِ ته ڪير آهين، ڪٿان آيو آهين ۽ ڇا کپنئي؟ ٻيجل چيو ته راءِ کنگهار ڏاتار جو نالو ٻڌي آيو آهيان، سوال انهيءَ کي روبرو ڪندس. دربانن گهڻئي زور لاتا، پر ٻيجل وڏيڪ نڪي ڪڇيو نڪي پڇيو، ماڻڙي

ڪري سرندي وڄائڻ ۾ لڳو رهيو. سرندي مان رڳو ”تونهين تون، تونهين تون“ جو آواز پئي نڪتو. دربانن موٽي اچي راءِ ڪنگهار کي حقيقت کان واقف ڪيو، ۽ چيائونس ته: منگتو توهان کي روبرو سوال ڪرڻ ٿو گهري. راءِ ڪنگهار وٽ ته ڪئين منگتا، واڇو ڪري ويا هئا؛ تنهن ٻيجل جي تند مان سهي ڪيو ته هي انهن منگتن مان ڪونهي، جيڪي ڪستو ڪٽي پنج ڪٽي پنندا، پيٽ گذر ڪندا وتن! سو دربانن کي چيائين ته: جيڪي مال ملڪيت گهري، سو ڏيئي روانو ڪريوس. دربان هيرن جواهرن جا ٿالهه ڀري، کڻي ٻيجل وٽ آيا ۽ اچي اڳيان رکيائونس. تڏهن ٻيجل چين ته: مال دولت جو بکيو ڪونه آهيان، راءِ ڪنگهار جي سر جو سوالي آهيان. دربان حيران ٿي ويا، چئي: هي وري ڪهڙي قسم جو منگتو آهي! مٿيون پيرين وڃي راءِ ڪنگهار ڏانهن پهتا ۽ وڃي ٻڌايائونس ته ٻيجل هن طرح ٿو سر جو سوال ڪري. راءِ ڪنگهار جواب ڏنو ته: اڄ ڏينهن تائين مون ڪنهن به سوالي کي نا اميد ڪري ڪونه موٽايو آهي. جي هن منگتي جو سوال پورو نه ٿيو ته بوءِ ڏيهن ۾ ڳالهه هلي ويندي. اها خواري مونکي هرگز نه گهرجي، ان ڪري اهو سر گهوريو ڇڏيو ڇڱو آهي، جنهن جي ڏني ڏاتارن جو منهن نه مٽي ٿيندو! يڪدم وڃي آڻيو منهنجي روبرو ڪريوس ته سندس سوال پورو ڪريون. ائين چئي حڪم ڪيائين ته منگتي کي مون وٽ حاضر ڪريو. چوبدارن يڪدم وڃي ٻيجل کي وٺي آئي راءِ ڪنگهار وٽ حاضر ڪيو. راءِ ڪنگهار کيس وڏي آدر ڀاءُ ڏيئي چنگ وڄائڻ جو حڪم ڪيو. اسر جي مهل، وهاڳ جو وقت، چارڻ چنگ ڇوريو ته راءِ ڪنگهار هيڪاري سوهڻي پيو. آخر حڪم ڪيائينس: گهر، جيڪي گهرڻو اٿئي! ٻيجل چيس ته: راجا! مون وٽ خدا جو ڏنو سڀ ڪجهه آهي؛ اهي ماڻڪ موتي مون کي آئي به ملي سگهيا ٿي، پرديسان پنڌ ڪري صرف تنهنجو سر گهرڻ آيو آهيان...ڏينم ته وڃي ڏيهن ڪي ڏيکاريان ۽ تنهنجي سخا جا ڳڻ ڳايان!

راءِ ڪنگهار ته اڳ ۾ ئي ٻيجل کي پنهنجو سر ڏيڻ قبول ڪيو ويٺو هو، پر وري به سندس آزمودي ونءَلاءِ چيائين ته: سون رپو جيڪي

کپنڻي سو ڪن، جي اڇا ٻ، راضي نہ ٿين تہ پوءِ منهنجي مٿي ٻـدران سونو سر نهرائي ڏيئين، اهو ڪٿي وڃ. تنهنجو سوال ٻ سچو ۽ منهنجي ٻہ ڳالهہ رهجي اچي، باقي منهنجي مٿي وڏڻ مان ڇا هٿ ايندئي؟ اڇا ٻہ وقت وڃو ڪونهي، سوچي ويچاري فيصلو ڪري وٺ! پر ڇارڻ کي سواءِ سر وڏڻ جي ٻي وائي وات نہ هجي.

اڇا راءِ ڪنگهار ۽ ٻيجل جي ريڙهہ پيڙهہ هلي پئي تہ اها خبر وڃي راڻي سورٺ کي پئي، سا منهن مٿو پٽيندي محلات ۾ آئـي ۽ ٻيجل کي چيائين تہ: منگتا! ڪنگهار کـي مارڻ مان تنهنجو ڪهڙو ڪاج سرندو؟ منهنجو سر وٺ، هي بادشاهي ڪن، پر مٿي وڻڻ جي پچر ڇڏ! ٻيجل ورائيو تہ: مال ملڪيت تہ مون کي ٻين ڏاتارن کان ملي ويندي، پر سر ڏيڻ وارو ڏاتار صرف هي آهي. تنهنڪري سوال ڏـي اهو ڪيو اٿم ۽ سر وڻڻ کان سواءِ اصـل ڪونہ موٽندس. ائين چئي ٻيجل وري ٻہ سرندو وڃائڻ شروع ڪيو. سرنديءَ جا جادو جهڙا مست ڪندڙ آلاپ ٻڌي راڻيون ٻہ حيران ٿي ويون. نيٺ جڏهـن ڏٺائون تہ ٻيجل، راءِ ڪنگهار جو سر وڏڻ کان سواءِ خالي نہ موٽندو، تڏهن رضا الاهي سمجهي روئڻ ۽ اوڇنگارون ڏيڻ لڳيون.

اها خبر جڏهن گرنار جي ماڻهن کي پئي تہ انهن ۾ ٻہ روڄ راڙهو پئجي ويو. امير وزير سڀ اچي گڏ ٿيا ۽ ٻيجل کـــي مال ملڪيت جون وڏيون وڏيون آڇون آڇي ريجهائڻ لڳا تہ: اي منگتا! اسانجي منٿ مڃ ۽ راءِ ڪنگهار جو سر نہ وٺ! پر ٻيجل جي وات اها ئي وائي هئي تہ "جا مٿي تو مٽيا، تنهن سـر جـو آهيان سيڪڙو". اٺ ڏينهن اٺ راتيون ٻيجل کي ريجهايائون، راڻين هار لاهي ڦٽا ڪيا. پر ٻيجل جنهن مهل ڪينرو وڃائي، تنهن مهل ماڻهو مرون، پـکي پکڻ، سيئي اچيو سر جهڪايو ٻيهو رهن، ۽ ٻيجل جـي اهائـي صدا هئي تہ: سر مڱان، سر گهران، سر ري ٿئي نہ صلاح.

آخر راءِ ڪنگهار جڏهن ڏٺو تہ منگتو ڪنهن ٻہ طرح راضـي نٿو ٿئي، تڏهن ڪٽار سان پنهنجو سر لاهي ٻيجل کي ڏنائين. ٻيجل، راءِ ڪنگهار جو سر ٿيلهي ۾ وجهي، راڻيـن ۽ رعيت کـي روئندو ڇڏي پوئتي موٽيو، ۽ هڪ هٽان ڪندو ڏينهڪ اچي اجمير ۾ انيراءِ وٽ پهتو

۾ راءِ کنگھار جو سر جھوليءَ مان ڪڍي اڳيان رکيائينس.

ٻيجل ، انيراءِ کي راءِ کنگھار جو سِرُ ڏيئي ، وعدو پورو ڪري، گھر ته آيو، پر اندر کي آرام ڏي نه اچيس. سو آئندي سان زال کي چيائين ته: تو مون سان جاڙ ڪئي، جو راءِ کنگھار جھڙي سخيءَ جو سر وڃايئي ، هاڻي آءٌ به اهڙي سخيءَ تان سر گھوريندس . بس، ائين چئي گھر کان ٻاهر نڪتو ۽ سڌو گرنار ڏانهن رخ رکيائين. زال ڏٺو ته مڙس آهي زال جو سهاڳ، هاڻ سهاڳ بنان جيئڻ ڪھڙو سو آها به آئي مڙس پنيان ڪاهي پئي.

جنهن وقت ٻيجل زال سميت گرنار ۾ پهتو، ته ڏٺائين چندن جي ڪاٺين جي چتا ٻري رهي هئي. ٻيجل جي ڏسندي ڏسندي ڏسندي راءِ کنگھار جي راڻي سورٺ، پنهنجي مڙس جي ڌڙ سان گڏ ستي ٿي لاءِ ان ٻرندڙ آڙاهہ ۾ ٽپي پئي. ٻيجل به اها حالت ڏسي ڊوڙي وڃي باهہ ۾ ٽپو ڏنو. زال جو پنهنجي مڙس کي اپگهات ڪندي ڏٺو، سا پاڻ به ٻيجل پنيان وڃي باهہ ۾ ٽپي. اهڙيءَ طرح راءِ کنگھار سخي، سندس راڻي سورٺ، ٻيجل ۽ سندس زال، جا ٻن جيئڻ سان هئي، سي پنهنجي چتا ڀساهہ ڏيئي وڃي پنهنجي حقيقي پالڻهار سان مليا.

بيت*

۱- الله جـــل جلاله ، ســـاراهـــيان ستـــار
جنهن پيغمبر پيـدا ڪيو، نبـــي نور نبار
اول آپاپائيــن اڳـــرو، عاصين جـــو آڌار
پوءِ اپايـــو عالم ۾ ، سيڻـــي جـــو سردار
تنهين لڳ تڪرار، مولي مـلڪ منڊائيا.

۲- مولي ملڪ منڊائيـــا ، ڏسيون ڏوران ڏور
ڪي پٽيو پنن بکياڻون ، ڪي مايا ۾ معمور
ڪي پيڙهين وينا پاتشاهہ، ڪي چوٽيرائي چور
سندو انيراءِ ڏي آور، مٿـي آڳـــن آڳرو.

---

* ”راءِ ڏياچ جو ”قصو“، مطبوعه تعليم کاتي جو ڇا پخانو، لٽو، ڪراچي ڇاپو ٿيو، سنه ۱۸۷۰ع تان ورتل.

٣- انيراءِ اجمير ۾، ٽـو ملھہ مــرڪي ماڻھين
جيڪا پوڙھن ڪن تـي، اوڏي ڪي پرانھين
تہ رميو رسي ان ڪي، پيو تاڻي تيڏاھين (١)
جي ڏٺيس سڳهہ سائين، تہ ڪٿيو اچي خوش ٿيو.

٤- ڪٿي خان خوش ٿئي، ملھہ ماڻھين ۾ ميھت
وريو چئي وزيرن ڪـي، پڙ پڙ ڪيو انھي پت
تہ ڪنھن ڳڙھ آچاريو ۾ ڳت، آن سجھي جو اڳرو.

٥- تڏھن آتي انيراءِ ڪـي، وريـو چـون وزير
تہ پر پڻڻي پرن پنـڌ ۾، بابو سـاڻ ٻهير
تا ڏورين ڏيہ گھڻا، سي ڪا وڌ ڏيئي وير
سالڪ سرت سڌير، تن ڪان صحي پوندون ڏئي سڏيون.

٦- صحي سٺو لئي سڏيہن، رھي انيراءِ ڪـي آر
چوائي تنھن مڪو، چئين ڏسين چـودار
تہ سات سٺو ڪو سامين، پرنـدو ڪنھين پار
تن نانڪن ڪـي نروار، وٺـي مون ڏي آٿيو.

٧- ڪي جنگ جنبيا ٿي جوءِ ۾، سامي سرت سڄاڻ
وڃي ويـرن واريا، وجھي انيراءَ جـي آڻ
تہ شاھ سڏايـو ساميو! جابر جبر جـواڻ
سـي بابو پريـا ماڻ، آندائـون اجمير ۾.

٨- آيا سـي اجمـيـر ۾، ويـا وٽ وزيـر
سامـي گھٹو سٺانگرا، پـر ھٺا دل دلگير
دانہ دلاسي دم ۾ چينچـل بخشيا چير
تہ سندي ڳڙھ گھير، تھان ڪان بات پچندو بادشاھ.

٩- بابوڪارڻ باتيين، جڏھن ڪيائون پيش نـذر
تڏھن پـر ۾ ڪوني پڇيا، انـيراءِ ان پــر

(١) ٻي پڙھٽي: رميو سي راوَ ڪي.

تہ مرد متانهون مونهين کو، سجهيو شير سڌر
تہ ان ووڻکي لاهي ور، ڪريان سلامي سيگهہ مون.

١٠- چئي: ووڻکا وير وڙهڻ جي، جي تن آئيي تاري
تہ اوچا ڳڙهہ عظيم سي آهن بهت کهڻا بـــاري
توکي ڪڏهين ڪنين نہ سڻا، هوءَ ڪنڱر ڱرناري
اٽتر اوپر ڪوٽ ۾، آهـــي عاقـــل اختياري
سو چار چوڏهن چونڪيون، ٿو جنڱ رکي جاري
ڪڏهن آيو ڪونہ ڪو تنهن سر ملهہ چڙهي ماري
تون پڙ پلين باري، متان تائين تنهين پار ڏي.

١١- تان چئي: ڪيڏو اُوچ ان جو، قلعي ڳاه ڪيو
کهڙي پَوَنت پڙ جـــي، سا مون سڌ ڏيـــو
اهو ڏسڻ ڏيـــہ پيو، ڪنڀري ڪنگهار جـــو.

١٢- تان چئي: ڪانڌيري ڪنگهار جي آهي منهن مو چاري مات
سو لک بخشي ٿو لاڏلو، پهچ پهرائـــي پات
ٿو ڪري ڪامل قرب سان، جنگ جميل جات
جي سچ ايري سنئون ٿئي، لنڌي ڪيڀائين لات
هڪ لڳي لُڪ لڪن تان، ٻي لڳي اُچ اُسات
اَت وڙهڻ ڪانهي وات، ڏايو ڱڏ ڱرنار جو.

١٣- ڏايو ڱـــڏ ڱرنـار جـــو، ارڏو اوپـــر آت
ڪوٽ نہ ڏسجي ڪنگرو، پڻ منجهيو وڃي مت
تنهن ۾ جنگ جميل جوت پريو، آہ پـير پوري پت
تنهن جي سيوا ۾ سلکڻو، وڃـــي ويلهہ وقت
سو تون سعيو ڪري ستت، متان تائين تنهن پار ڏي.

١٤- تـــڏهن وري وزيـــرن کـــي، آئـــو انيراءَ
تہ فوجون فيل سنباهيو، توفون تـکي تـــاءَ
چاڙهيـو چينچل چـــاه سين، مڙيئي لشڪر لاءِ
تان تان سک نہ ساءَ، جان جان پڙ نـہ پيتيان.

١٥- تڏهن چيو اميراءَ کي، اتي وزيرن وري
ته مڏ مٿيسون ساميان، ڳڙهه جي ڳالهه ڳري
ات وجهه وڙهڻ جو ناهه ڪو، پڻ پوندا مڙس مري
انجي ٽيلي ڪان ٻه ٽري، پلي پروڙنون پاڻ ڪي.

١٦- پاڻ پليو رهي نه پاتشاه، پڻ پيو جنهن پور
سو ڏمريو ڏياچ تي، مرد نه مڙي مور
چڙهيو چينچل چاهه سين، اپر ڪريوئي آور
چئي: ڏيه سڄي جو ڏور، سو ڪو قلعي راوَ آئيان.

١٧- تڏهن ڪري قصد قلعي تي، پليا سي پلڪار
لکــ لشڪر لاڏلي، ميڙيا مرد مٿيار
ڪي هندي، سنڌي، پارسي، دکني دعويدار
ڪُونڌهٽ ڪشميري ڪيترا، عجمي آت اپار
گهڻا گهرايا گهوڙيي، ڪابوليان قندار
سي بيحد بنجي آئيا، ٻاڪا برخوردار
هٿا جاما جوانن کي، زرهون زينتدار
ڪمر ڪٽاريون ڪانيون، پيون ڪلنگيون منجهه ڪپار
ڪيڙيون خانن هٿ ۾، دهريون سان ديدار
ٽن چگن مٿان چوُنڊيون، ڍرن ڍلي ڍار
سي ٽاڪونسن منجهان ڪار، ڏمر سان ڏياچ تي.

١٨- سي ڏمريا ڏياچ تي، پليا پلڪاري
سي پڙ گهرايا بادشاهه، اپر آپاري
ته ڍڪيو ويس وڏاندرا، اوهين وڙهڻ جا واري
صبح سنيري سيڪو، چينچل چڙهڪاري
ٽن نرن نارين ڪديون، سرتن سينگاري
رات وهائي ڏينهن ڪيو، غازين گذاري
هليا هڪل هل سان، ڪري نوبت نغاري
ڍريا اوهه ڍاري، پهريون پاڻو هندَ ۾

١٩- پاڻو ڪٿي پڙيا، جنبيا جلد جوان
توفون، تير، تفاڪون، شتر ناريون، پان
اٿ خزانا استريون، نغارا نيشان
پرڙن پالا بڙچيون، قرابين ۽ ڪان
ڳڻي ڳنيان ڪيترا، جي هٿا ساٿي سان سلطان
سي مانجهي ميدان، ٿا ڪونسن راو ڏياچ سان.

٢٠- ڪانڌيري ڪنگهار سان، ٿا ڪونسن منجهان ڪار
ڪي پُرن پياد پيرڙيا، ڪي شترن سر سوار
ڪي مٿي گهوڙن گهوٽيا، چينچل چير بدار
آتاهان انبارين سان هاٿين جا به هزار
صحي پوندين سار، جڏهن ڏسندا ڏيه ڏياچ جو.

٢١- سي آيا ڏيه ڏياچ جي، ساهو سڌر سينهن
پاڻان ڏيٺي پهتا، جهاڳي راتيون ڏينهن
ڪنڪن ڪاهو ڪاهه ڪي، جيئن منداڻا مينهن
هاڻي قضيو هوندو ڪيئن، ناهه سڌ، سگهڙ چئي.

٢٢- ناهه سڌ، سگهڙ چئي، پند نه چاڻان پير
سي تون قادر ڪوڙمر هين، جي ڏڪ ڪيامون ڏير
ڏنم ڪين ڏياچ کي، نه ڪي انهي مرد مٿير
پر ڪنيرو سان خير، ڪهي آيو ڪاف تي(١).

٢٣- ڪاهي آيو ڪاف تي، جڏهن سو انيراء
تنهن ٿلهه منڊايا ٿاه سين، چات چلي سر چاه
تر چاڙهي توفون چاڙهيون، ويرن واري واه
چڻهلن ٻيهي چوڙيون، سان تير تپاڏي تاء
نان گورا ڪن نه ڪهاءَ، پاڻ اورياڻين تي اوليا.

٢٤- اورياڻين تي اوليا، پرن ڪين پري
گورو ڪيد ڳرنار ڪي، لڳو ڪين ڪري

* اصل : ڪير

تڏهن چاڙهه نهاري چوٽيون، آيو ڳڙهه ڳري
پوءِ پــانـوَ پــير پري، آسنبيءَ پـــر آئيا.

٢٥- آسنـــبي پـــر آئـــيا، اجـــميري اڙٻنگـــ
سي باري پڙ، "بکر" چئي، هو نالي دار نسنگ
تن ويرن وڏائي وس ڪيا، نڪتي ڪارڻ ننگ
تن رونڪن راماڻا ڪري، تي ڏوران چکايا ڏنگ
سي قلعي پاس ڪلنگ، تاوجهه نهارين وڙهڻ جا.

٢٦- وونڪا وجهه وڙهڻ جا، تــا واڻون ڏورين ور
پر ڪوٽ نه پسجي ڪنگرو، قلعي پوي نه ڪر
تڏهن مانجهين منڊيا مورچا، تـاڪي سر ٽڪر
نار يـــن پيرين پـرُ ڪيو، ڏوم تـتـي سر ڏ ر
تان ڪو سڻو ان سڏ، پڙڏو انهين پـار جو.

٢٧- پـــڙڏو نيئـــي پهچائـــيو، پـوَنِ پرائـــي
تڏهن سٺي ســورٺ ـ ور، تـــو پرو پڇائـــي
نه هي سيٺ، ڪي سوداگر، ڪي ڪو قضيو آهي؟
ڪي ڪو پاٽ پنڻ ڪي آئيو، قوت ڪارڻ ڪاهي
هاڻي سڏ مون سڻائي، ڪو ويڏن هن ويچار جي.

٢٨- ويڏن هن ويچار جـــي، آچارباڻـــونس ابهي
نه نه هي سيٺ، نه سوداگر، نه سو پاٽ پر ڏيهي
پر هـــي 'آنئو' اچانڪ آئيو، پهس پـُري پيهي
رميو چون راو ڪـي، نه هي ڪندوءَ ڪيهي
سو ٿو وسائي وبهي، ڳورا ڳيڊ ڳرنار تي.

٢٩- تان ڳت پروڙي ڳيڊ جي، مرد نه موڙيو من
چـــوي راءِ رهـــاڻ پر، ٿـو سڏائـي سـيـن
تـه منجهيئـي ڏڻ ڏلـيـو، منجهـئـي عـيش امـن
ـنجهيئـي باغ بـهـاريـا ساز سيئـي سـرتـن
نه جن ڪي هئي ڪمي ڪنهن ڳالهه جي، سي
اهڙي چات چلن

هي عاقل آمراهن سان، ويهي ساهو ڪي سمن
ته هي ويهي ۾ ورهن، پاڙهين پوندو مامري.

٣٠- تان هن مردن مـن ۾ مامرو، ٿـي ورث ويراوير
تن آتو انيراهه ڪي، جو ڪانڊيرو ڪنير
ته نه ڪا واهه وڙهڻ جي، پنڌ نه، ڪوئي پير
نه ڪو سهنج سرنگهه جو، هن پنڌيءَ اُبتو پير
ڳاٽ آناهون ڳڙهه جو، قلعي پهچي ڪير
نا ته آپڙي مڙاجمير، نه ته ڪو آچون آهي عقل جو.

٣١- تڏهن عاقل انيراءِ چيو، تهسبان تٽي
ته خان ڪنيرا خوش ٿيو، ڪاڻو خرچ ڪٽي
ٺاڏ ڪرائي نارين ڪا اُٿاريو ٻه اٿي
سائي ٿيندي سيڪا، جيڪا واحد ڪي وٺي
ڏيندو سوپ ڏٺي، متان مڙو اي مانجهيا!

٣٢- سي مانجهي مڙن ڪينڪي، غازي گهرا گهوٽ
نارين پيرين پيڪيا، چليا ڪارڻ چوٽ
تان گورا ڳجي آئيا، آتان اوپر ڪوٽ
هنر ويا سپ هاٿنگين، ٻي ڪانه رهين ڪا اوٽ
تڏهن مانجهي ڪري موٽ، هٿي مونٽي هليا.

٣٣- سي هٿي مونٽي هليا، جنگي جوڀ جوان
اچي انيراءِ اڳيان، ٿا باتيون ڪرن بيان
ته گورن ڳنوائي نيا، تنهنجا دادلا ديوان
ڪنهن جي چلي ڪان، هن ارڏي اڙٻنگ ڪوٽ سان.

٣٤- ارڏي اڙٻنگ ڪوٽ سان، وڙهون ڪهڙي ونگ
جنهن ۾ 'جنگ جميل' جوت پريو، آهه نرٽئون
نينهن نسنگ
نت چاوت چلندي ڪينڪي، ڀڳو تنهنجو ٻنگ
پوءِ وجهو دادلا دنگ، هٿي ڳجن ٿا ڳرنار ۾.

٣٥- تان گورو گڏ ڳرنار کي، لِڪڙي نہ لاهي
جو جنين ڏيو ٻن جوڙيو، گهڙيءَ اڌيو آهي
مانجهي ويٺا منجهہ ٿي، تڪيون توفون چاڙي
قلعي ڪان جو ڪر ڪٽي، تنهن کي ڪڏيو هٿن ڪاهي
تہ ڪر آنڌا ڦقڙ ان جا، ويا چڙهي واڻي
ڪي جي ڪوٿان نڪري، سامهان ٿيا ساهي
تہ اسان پڻ ڪنو ڪنوائي، منهنڊان تو مجرا ڪيا.

٣٦- مهنڊان تن مجرا ڪيو، ڏٺي هنين ٿي ڏهڪ
رڻ ۾ راو رمي ڪري، جهڙ مچائي جهڪ
لاهي وڏا تن لِڪ ۾، سندا هاٿين لڪ
جيئن هٽ ڪليي ٿي خلق، تيئن هوءَ مواڙيا منجهہ ٿي.

٣٧- جيئن هي مواڙيا منجهہ ٿي، تيئن هو ٻهران هٿن ٻاڻ
ٻنهين پاران ٻريو، توفن لائي تاڻ
تڏهن ڪچهريا ڪرمش ڪيو، تاسنون ڏين سڃاڻ
هٿا جوڏا جوپ جواڻ، پر اوتڙ اچي اوليا.

٣٨- اوتڙ اچي اوليا، ڏاڍي ڏيهہ ڏني
تنهن لکي خط لنگهائيا، عاقل راو آني
سي وڃي راجا رسيا، سوائين ڳالهہ ڪنين
تن ۾ آهيج اهي هٿا، لکيا پر تا منجهہ پنين
تہ مڳيو ويهن منجهہ ٿي، ونا هيون ونين
تيئن ڪاهل سهڙين ڪوٽ ۾، اها پڻ ريت رنين
آءٌ مانجهي جيئن ميدان ۾، هاتڪ چڙهي هنين
تہ ڪري ڪيل ڪنين، هي لڙ وڃائين لاهيون.

٣٩- تڏهن پڙهي جان پروڙيا، تنهن پرزن سندا پار
ٻوءِ عاقل اُمراهن سان، ويهي ڪيا ويچار
تہ هي پڙهي پروڙيو سيڻي، اهيج اکر اظهار
تہ سڌ سندين سالار، ڪا تحقيق لکو تنهن ڏانهہ.

٤٠- تڏهن لکي خط لنگهائيا، ڪنيري ڪنگهار

سي وچي راوت ڪــــي رسيا، ترت تنهين وار
لکيو تن انبراه ڪي، ته پڙهي پروڙج پـــار
هت ڪوٽ خزانن ناهه ڪا، منجهيئي انّ اپار
پيو سانباهو سرتيءَ جو، ســـالڪ ڪيو سالار
پيءِ ايندئي جي هڪل هيڪڙي، گجي ڪان گرنار
تـــه منجهائيندءِ متيون، سرت سپيئي ســـار
ڏمـــرجي ڏاڙهيار، چـــاڙهي ايئن چلائيو.

۴۱- چوڪس تنهن چـــلائيو، چٽيءَ پــــت چٽي
جي تون انبراه آئيين، پاسي ڪـــوٽ ڪهي
ته مهندان 'مريم نار' جو، سؤنچو رکـ صحي
جي ڇهل ڇڙي سا ڇوه مان، ڪري تکـ تٽي
تـــه ديميون مرنـــديئي دمر، ويندءِ لاڏ لهي
ڇڏي ڏنجهه ڏئي، صلح ڪـــر سلطان سان.

۴۲- صلح ڪـــر سلطان ســـان، اڇـــي انبراهه
ڪج پٽي گرنار ســـان، تون پير پروڙي پاءِ
سورٺ ور سالار سان، حجت نه هلندئي ڪاءِ
لـڳي گليلي هيڪڙي، سُسـي ويندءِ ســـاهه
جتي جميل شاهه، تتي ڪنگري پڄي ڪونڪو.

۴۳- تـــڏهن ڏمريو ڏاڙهيار تـــي، انبراهه آتـــور
'مٽڻ' تنهن منڊائـــي، جـــا هٿي زوراور زور
دٻائي دارون سيئن، گورن ڪاريائين گـــور
تان وچي پڳائين پور، ڪو مُنهان مريم نار جو.

۴۴- تڏهن منهان مريم نار ڇيو، ستيءَ ڪي به ڪنگهار
ته ڇگا کهنبا ڪپڙا، مون جڙائي ساڻ جوهار
ڪرتون ڪين ڪوٽ تي، مٺي گهٽو موچار
هڪڙي وجهينم ڇاٽ ڇرين، ته ڪريان گورن
جي گجڪار
ته مـــاري مڙس متار، وڃي خيما ڪانئيان.

٤٥- سي خيما ساڙي، مڙس ماري، وڃهان ڏيه ڏڪار
جيان هلي آئيا مـلهي ، وري ٻـُــرن تنهن پار
ڇٽي ڪري پلڪ ۾ ، جهوريان سڀ جهونجهار
ڏياچ مون ڏيار ، جيڪي ڪهران ٿي ڪهوليا .

٤٦- جيڪي ڪِٽيءَ گهريو گهوٽ ڪان، پنهنجي ڏي مهمت
سو سيوني تيار ٿيو ، تنهين ويله وقت
ڏيائي دارونءَ سان ، سـُوني سهنج سنوت
سا گـُلنداز بيهي ڪـُڙائي ، پيري چگـِيءَ پـت
وڃي مٽڻ جي منهن ۾ ، ڪـوري ماري ڪت
ته ڦاڙي سا ڦاڪون ٿي ، اهي عجب الله جا آت
مٿا اڏاٽا مانجهئين ، ٻـي مردن موڙهي مـت
تنهن ڀُـٽي پـاڙي ڀت ، وڃي خيما ڪانئيا .

٤٧- تـڏهن خيمئان ڪِـسيا ، پکا ڇـڏي پڪار
پاٽو ڪٽي پوء پيا ، ويرم نـه ڪيائون وار
پيريون ڀـوَ ڪنگهار ، ڏڪيو هٽن نه ڏس ڏري .

٤٨- ڏڪيو هٽن نـه ڏس ڏي ، تاڙيو تـوفن تير
پـڙ گهرايـا پاتشاه ، وهلو واه وزيـر
تڏرت ڪريو تدبير ، تان ڪو پاٽيٽ رهي پانهنجو .

٤٩- چئي : پاٽيٽ سندو پاتشاه ، پڇين جان پرياڻ
ته گهراه ميراثي منگتو ، ڪو سالڪ مت سڄاڻ
هيري ماڻڪ موتيين ، تنهن کي پري ڏيوٺي ياڻ
جو وڃي ٻني پاڻ ، مٿو ملهه ملوڪ ڪـان .

٥٠- تان چئي : ڙي مٿر ڏيندو مگٽي ، ڪنهن پر وڏي ڪند
ساه سان سيڪنهن جـو ، آهه اپـر آسا ٻند
رکي هٿ هنيين تـي ، ڪالهه پروڙيو ڪند
اِن په پير نه ٻنڌ ، آهي سر ڏيڻ ڪو سوکڙو ا

٥١- تان چئي : سر سائين تان صدقو ، ان جو اڳئي آهي

سو ولهين وسوڙهين ويسلين، سور نه مولائي
لڪ لٽوني لاڏلو، ڪوڙين ڏئي ڪاهي
سو لحظي منجهه لاهي، سُتو ڏيندو منگتي.

٥٢- تڏهن مڱڻي ماچ ملوڪ لئي، گهوٽ پڄايا ڳام
سي پاڻ پراهين پند تي، ورنه واهه وريام
ڪي ميراثي مدام، رهيا هٿائين راڄ ڪيو.

٥٣- رهيا تي راڄ ڪيو، مڱڻي ميراثي مل
پڇي پروڙي پر پر، ڪاهي ڪيائون ڪل
ساهو ڪي سوال، سڀ سڻايائون سُڏيون.

٥٤- سڏيون سڻي سرها ٿيا، ٿيلهيائون تار
مالڪ موتي تنهن پر، وڌائون مٿس اهار (١)
سونيون مهرون سهڻيون، ياقوتي جوهار
پري تن پڻائيون، ويرم نه ڪيائون وار
ته جهلي سو جهونجهار، جيڪو سوٽو ڪٺي سر جو.

٥٥- سوٽو ڪٺي سر جو، ايءُ رتي ڪيائون رٽ
تان ڪنهن گهوٽيءَ رکيو گهر پر، ڪانه
ڪيائين ڪٽ
تنهن جنبي جاجڪ جهليون، سالڪ وچان سٽ
سي هڪيون ڏيئي منجهه هٽ، وهلو وري آئيا.

٥٦- وهلو وري آئيا، تا ڪيهڙ پُنداڻن ڳالهه
مردن مور نه مڃيو، موهيا پسي نه مال
هيري لعل جوهار جو، تن ٿيلهي ڇڏيو ٿالهه
هٿي جاجڪ جوت جمال، تنهن پڻيءَ ونتو پاتشاه.

٥٧- سا پڻي ڪونايو پاتشاه، ٿو پرمل پاڻ پڇاه؛
ته وڏ ڪي ونتيءَ ور لئي، ڪي ڪو پليرو پاه!
ڪي ڪو سٽوت ماسات تنهنجو، ڪي ڪو پٽ پياه
سا مون ڳالهه سڻاه، ڪيئن سوٽو سٺي سر تي.

---

(١) ٻي پڙهڻي: وڌائون اشرفيون اهار.

٥٨- چئي! سونُو سنم تان نــه، ٿئي، مٿان پــر پتار
آوهر کنڊن ۾ پــڌرو، آه ڏاتاربين ڏاتار
ڪنين خائين خبرون، تون وري ڪــر ويچار
سو واري ڪنهين نه وار، مرڪي ميراثين کي.

٥٩- تان چئي: ڙي ملهي مرڪي ميراثي کي، وڃي سنبهي سعيو ڪر
تنهن کي بيحد ڏيندو بادشاه، پيو انعامون اپر
ساسوڪل وٺي مونِي آئي، گهوٽــي پنهنجي گهر
تــان پهران پيچل آئيو، داتـه پنهنجي در
تان پريندي پاٽ جو، پيو نائي تي پــ نظر
تڏهن جاڄڪ پڇيو جوء ڪان نه آچاريندو اڪر
تان هيءَ سڌ سراسر، ڪي منڌ اڳيان ماچ جي.

٦٠- تڏهن ماچ سڏيندي سَنيو، ٿو چارڻ وٺيءَ چوءِ:
تــه ڪئهن ڪي ڏاتار ڏسين ۾ ڪيترا آهن لائق لوڻان لوءِ
پيا پڻ ڪوڙيهز ڪُماچا ڪنيو، ٿا عقل پنز اوءِ
پر سُر ڪوڪنهين جو سوءِ، ته مٿو مگيوني مگڻي؟

٦١- تان چئي: ميان! جو نه مگيوئي مگڻي، تون سوئي ڪج سوال
ههڙي هٺ نه اچئي، کري پاڻ ۾ ڪال
پيا پيناڏو پيٽ جا، ٿــا ميڙين مايا مــال
مون سونُو ڪنيو سِرَ جو، تون ساري ڪج سوال
تــه هو لاهي پنهنجو لعل، مٿو ڏيندءِ ماچ تو.

٦٢- تان چئي: ڙي ماچ ڪهڙي منهن سان، وڃي صدا سِر ڪري
تو سُئي مچ مجاز جي، ڪنيئي ڪيپ ڪري
هاٿي نه ته مگڻهار مري، نه ته ٿيندي سُچ سائيهه ۾.

٦٣- چئي: نه ٿيندي سچ سائيهه ۾، نه مرندو مگڻهار

نيت رکي آس الله تي، آنداڻن اختيار
پاسي پراڻو ڪيترو پيو ڏناڻين ڪنهن پار
سو هاتڪ ڪٿي هٿ ڪيو، واري ان وڻجهار
تنهن ۾ ڪشي ڪيترين ڪيترين ڪيائين
ڪماچين، ڪار
وڻ جي وريام کي، ڪا تحقيق هئي تند تار
تنهن کي تندون وجهي تال جون، تاڻي ڪيائين تيار
سو ڏڏ وجهي ڏاتار، صحي پنندو سورنيو.

٦٤- صحي پنندو سورنيو، مڱڻهار ملهي
تنهن جنبي پاس جبل جي، جان پيري تند پلي
تان ميرن ماندائا ڪيا، ڪٿي ڳاٽ ڳلي
نار نمائي ڪنڌڙو، هرڻي آئي هلي
ان کي چارڻ چار چلي، کهنڊيون پڌيون کهوٽيي

٦٥- کهنڊيون پنڌي کهوٽيي، چت ۾ کي چڪاس
تہ ماڳين مرون موهيا، جي هھڙا ملھ مواس
صحي ڏيندو سورنيو، پلو پريهي باس
سو اپر رکي آس، آبو اوتاري پانهنجي.

٦٦- هي آبو اوتاري پانهنجي، تيئن ان پڇيا مرد متار
ورنہ وزيرن کي، تي سعيو ڪيو سنگهار
ترت ڪيائين نڪڙو، ڏي ماڻهو مڱڻهار
تہ ويرم نہ ڪريو وار، ڪي ماچ يا منڌ اچي.

٦٧- ڪي ماچ يا منڌ اچي، جنهن ڪامڻ قول ڪيو
سو ماڻهو مڱڻهار ڏانھ، وهلو تڏهن ويو
تنهن چارڻ کي چيو، تہ تو کي پاڻ سڏوتايو پاتشاه.

٦٨- تڏهن چارڻ هليو چست مان، ڪٿي ساز سرير
تانسين پيا پارايي پنڌ ۾، ڪئين پرَيا پير پرير
ڪاهي ڪچهري ۾ رسيا، تا ڪرميش ڪوڏ ڪرين
تہ پنهنجي وڏيئي پنڌ ٿيو، هي تا ڏکہ ڏرين

سي شاه تا سڻائين، تہ هي چارڻ آيو چاڪلو.

٦٩- تڏهن چارڻ ڪوٺيو چاڪلو، ته چئي انيراء ائين
تہ جا ڳالهہ نڪتي ڳالهڙي، سا سڻي سيني سيڻن
تہ تو ڏاڻ ڏوڏو ڏيڻن، وڃي مٿو پيڻين نہ مڱڻا.

٧٠- تڏهن منهن مقابل مڱڻو، تـــو بيجل ٻولائي
تہ سر وڻڻ ڪو سوڪيڙو، اوڪو آت آهي
پانهنجو ڏيئيم پاتشاه، جي لائق تون لاهي
پوءِ آنءُ پڻ وڃائي، وڃي ڏاڻ پنان ڏاتار ڪان.

٧١- تان چيُ: پني اچين پاڻ تون، ڏاتر ڪنان ڏاڻ
تہ بيجل توسان ٻوليان، تو پڪي ٻڌه ٻرياڻ
تہ آن پڻ پانهنجو لاهي پاڻ، مٿو ڏيان تو مڱڻا!

٧٢- تڏهن مٿي لٿي ملوڪ جي، تي هن ڪي ڪهرج ڪهڻي
سو سَلهي هليو مڱڻو، چـارڻ چنگ ڪڇي
ڪاهـي رسيو ڪوٽ ڪي، تاڻي پنڌ پٽي
تنهن در تي دعا ڪهڻي، اچي دانه ڪي درواڻ ڪي.

٧٣- دعا ڪي درواڻ ڪي، ورنه ويـــر وري
تہ ڏيهين ڏسيين ڏوريين، هن ساهو سوپ سري
سهسين ڪنا سوريئيي، وڃن پنيو پاڻ پري
تون پڻ منجهان در دري، ڪا آهٽ سڱ الله جي.

٧٤. تڏهن درواڻ در ڪوليو، تنهن ڪي تنهين وار
ملڇ لنگهيندي مجنو ٿيو، ڪري الٰهي توهار
ساڄو ساز سـر ڪري، تنهن ڪي ڪا تند تنوار
جن سڻي سي سڻ ٿيا، سڪي ويين سپ سار
تہ ڪڏهن آيو ڪونہ ڪو، جاجڪ هن جنسار
تنهن اچي اوتارو ڪيو، محلن هيٺ مٿيار
چارڻ چنگهيلو چوريو، پاڻ پـروڙي پـار
مٿو مڱڻهار، گهرندي گهڻو گهور ٿيو.

٧٥- تڏهن گهور آئي گهٽ ۾، ڏي ڏيئي ڪي ڏيل

ڪري سڌ سبحان کي، جنهن جوڙي جوڙ جليل
رازق ربجهانئين راڄيو، راحم سرس سبيل
وجهه ڏون مهر مڱڻهار، انـــدر ۾ اصيل
دلئون لاهي دليل، اچي چارڻ چوريو چنگ کي.

٧٦- چارڻ چوريو چنگ کي، پيچ پيئي تنهن پان
مڱڻ مڱيائين مان سين، ڏاتر ڪنان ڏان
تڏهن عاقل آتو آتهين، تنهن درس ڏٺو ديوان
ته هي ديو، جن، ڪي شاهه پري، ڪي آهي
هي انسان
مـــون ٻروڙايو پڌري، سندس بات بيان
جنهن جيءَ منهين جوجان، هٿ ٻاڻ هٿ ڪيو.

٧٧- هٿ ٻاڻ هٿ ڪيو، جنهن منهين جو جيءُ
اکيان وجـي تنهن جي، ادب منجهه ايئيءُ
مٿو ٻولـيج منهن سين، متان ٻولي ٻيءُ
پهس ٻـروڙي ايءُ، دانـه آهه ديوان تون.

٧٨- تڏهن دانه ديوان هليو، جو تو ٻانڻ ٻروڙي
سو سٺي سکهو ٿي ورديو، جا تو وير وائي ووڙي
تنهن ڪيو عرض، ابو بڪر چئي، آڻل کي اوري
ته هي آيو ميراثي مڱڻو، ڏيهه ڏسيون ڏوري
سو 'تون تون' ڪيو تند هٿي، ٿو چنگ چڱو چوري
سو ترت ڏ رهي تو ري، ٻي نامعلوم مڱڻ ملوڪ مون.

٧٩- سا معلم ٿي ملوڪ کي، جا مڱ مڱي تنهن ماڇ
سو جهي ڪنهين نـه سکهي، ٻي آواز جي آڇ
همٿي هڙ هٿن سان، ڪا ٻا ڪنل ڪماچ
جان ڏوريو ڏبل ڏياچ، ته هي تال مڙيئي تند جو.

٨٠- جان تال پروڙي تند جو، تان هي نمي ڪين نرم
ميلڪ نه مڱي مڱڻو، آهي ڪو جابر جهڙو جم
هي سائل ڪڏهين نـه سکيو، ڏڙهائين ڏرم
ته رهي ست شرم، جهي پاٽ پتجي ٻر ڪنهن.

٨١- تڏهن پٽڻ ڪارڻ پاٽ جي، مليا ايلچي آن وار
موتي مايا مال خزانا، آڇائنس آت اپار
ڪهن ڪي ڏنائنس ڪيترا، هيرا لعل هزار
اڪ نہ ڪٺو آن ڏانهن، توڙي هستي هيون هار
تان پي 'تون تون' منجهہ تنوار، تہ صداهٺي سرجي.

٨٢- صدا سمجهي سِرَ جي، وريا تنهن وير
آيا، ابوبڪر چئي، وٽ ڪانڌيري ڪنير
مال متاعون مُڱٺي، جان ڪي آڇيائونس ڍير
تان لالچ رکي نہ لِڪڙي، پتجي ڪنهين نہ پير
سو 'تون تون' ڪيو تند هٺي، دم نہ ڪري ٿو دير
وڍ وڍ چورَ ورِناڻ ۾، ڪاڄا تار تنبير
هي پيچل تنهين جو پوڏيو، جي آيا ڪان اجمير
سو مٺو ملهہ مٺير، تہ سو توکان پڻي منگتو.

٨٣- تان چئي: مون ڪان پڻي ٿو منگتو، سِري سڳ ستار
جِهي ننوڪريان تان ناڻهن وڃان، پوِ ي پر پنڌي
منجهہ پچار
چوندا چئني ڏسيهين، پڙ پيلا مون پيار
سا هيءَ ڪڇائي ڪُوارَ، آنُ نہ رکندس پاڻ تي.

٨٤- آنُ نہ رکندس پاڻ تي، اهڙا هتَر هول
ويهان تان واه ٿيان، پٺي پڙن پول
هاڻي ويئي مون وهُ ٿيا، هي سپ تڪاڻا ٿول
سا چاڙهي ۾ چوڏول، چارڻ آيو چاڪلو.

٨٥- تڏهن چارڻ ڪارڻ چليا، جابر جلد جوان
آيا ابوبڪر چئي، وٽ ميراثي مزمان
نہ چل چارڻ چنگ چور تون، ڏاتر ڏينده ڏان
ڇا جيءَ ڄن راءِ ڇڪن ڪيو، تنهنجي تند تماشي تان
مٺي ويو سو منگتو، ڪني لاهي ڪمان
هاڻي ساراهي سبحان، تو ڳنهي ڳاڻي ڳڙهہ راوَ جو.

٨٦- ڪن ڪائي ڪڙه راڄيي ، ٿو پر ۾ ڪنهي پار
جهڙو وقت وهاڳ جو ، تهڙي تند تنوار
جهڙو شعاع شمعن لائيو، تهڙا چانڊوڻا چوڌار
راءِ ريڏو رنگ محل ۾ ، ورنه تنهين وار
تنهن ڇيو مڱڻهار ، ته جيڪي گهرين سو ڏيانءِ .

٨٧- تڏهن ڪُني ڪهريو کهوٽ ڪان، تنهي مچائي تال
ته سُيم تنهنجي سُوَڙا، جرين ٿرين هيءُ ڪمال
پرديسان پنڌ ڪري، هلي آيس حال
سخي سمجهين سِيڪي ، هي اندر جو احوال
دان ڏيارينم دل جو، پيو مُلڪ نه مڱان مال
پورو ڪرينم پاتشاه، خاطر جو به خيال
سو ٿي ڏان ڏيار مون ، ته نيٺي ٿيان نهال
لاهي مٿو لعل ، ڏئينم تہ ڏيه وڃي ڏيکاريان .

٨٨- ڏيٺو هو ڏاتار ڪي، پر ٿو پر ڪي پاٿ سنداڻي پار
ته ڪلهوڪالي ڪين ڏيانءِ، اي مرڪي مڱڻهار!
سونا مهرون رپيا، پيا درس نہ نئين دينار
هن ڪيني مانڻه ڪپار، تنهنجو آتڻ اڳي
پوءِ ناه ڪو .

٨٩- تان چي : ڪين هن ڪپار سين ، منهنجي
چت لڳو آرو
پيو ملڪ رکان مال ڪي ، ٻني نا ٻارو
قوت ڪٽڻ جي پيٽ لئي ، ڏئي سائين سوارو
هاڻي مٿو موچارو ، ڏئينم سگ ستار جي .

٩٠- چي ڏيانءِ سگ ستار جي، ڪلهوڪائي ڪنهن پر
متي آئي مڱڻا، هيڏو ڏنڊ م ڌر
سِر گهڙائي سون جو ، ٻي جال وٺي ٿي نر
ڪئين ڪي هٿا ڪيترا، هت سائل سراسر
تون چارڻ ڇيو ڪر، تنهنجو آتڻ اڳي پوءِ ناه ڪو .

٩١- تان چارڻ چيو نہ ڪري، ٿو تنهي کي تنواري

وھاٺيءَ رڍن جون، ٿــو ويہ وايــون واري
سورٺ ستّھي صندليءَ تي، ھٿي ھنجون ھاري
چي: مڱڻا ھي مل ماري، ڪونہ سرندو ڪاج تو.

٩٢- تان چئي: سورٺ انھين سِر سين، سھسين آئم ڪاج
پيا لکين سڄڻ لوڪ ۾، راوَ نَ سندا راڄ
پر ڪنان ڪنھين نہ ٿئي، حاصل ھھڙي حاج
ھي لائق پريو لاڄ، ڏيندو سر سوال ۾.

٩٣- تان چئي: رک مَ ھوڏ ھڏي تي، سرجي ڇڏ صدا
جھَل ماڻڪ، پند مُوڙيون، غافل ٿيءُ مَ گدا!
پوءِ ھٿندي ھٿ حساب ھا، ٿيندءِ حيءُ جدا
تون ادو ٿيءُ ادا، ميچ مون منٿون مڱڻا!

٩٤- ميچ مون منٿون مڱڻا! مَ ڪر راڙو رِيھہ
پٽيون پيروزن جون، توڪي ڏيان ويھہ
جھل ماڻڪ، پند مُوڙيون، ادا! تون ايڪيھہ
سھسين سروپاھيون تو ڏيان، پيرن پڻ پاويھہ
آٺـــي آڙدا بيڪيـون، ٿھلايائون ٿيويھہ
جٺسون دل جتليين ۾، ھلچل ڪن چوويھہ(١)
جڙيون جواھرن سان، ڏيانءِ پالڪيون پنجويھہ
ھاٿي ھنبارين سان، ڇوڙي ڏيانءِ ڇويھہ
تازي تُرڪي تُوراني، ڏيانءِ سائل ستاويھہ
يالا برڇيون بيرقون، ڏيانءِ عاقل اناويھہ
لکين سپاھي لاڏلا، تو ڏيان ادا اوڻٽيھہ
ھاٿي ويھہ تون وريام تي، مٿي ٿيلي ٿيھہ
ھاٿي جاجڪ جترو سينءَ، ڪا ساعت ڪيچ ساہ ڪي.

٩٥- تان چئي: انھيءَ پتَر اچان، مور نہ پنيا مڱٽي
تازي طويلن ۾، مونکـــي گھر گھٽا

---

(١) ٻي ٻڙھٽي: جسول.

هاڻين ڪاڻ حضور ۾، آءٌ ڪا تند هڻان
جنهن منهن مٺيا، آهيان سائل تنهنجي سير جو.

٩٦- تڏهن وري هٿين وِناڻ ۾، آن وِڍڻ جي وائي
تان عاقل سڀ آجهي ويا، سڀئي تند سائي
رنو راڻين راوَ لئي، ته هيءُ امر الاهي
جاهن وبهي وچائي، تان هو سير ڪان سرُ مٿي ويو.

٩٧- سير ڪان سرُ مٿي ويو، جاجڪ ڪي ڏس جهور
ٻنهي ٻنگلن وچ ۾، رات انهيءَ ڪنبيو اور(١)
پٺي جهانءِ جهروڪ ۾، چنگ جي چورَ پڇور
سِر پلنگين پڙلاءُ پيو، ٽيپ ٽُري تنهن ٽور
ڪيرياڪوَل ڪُماچ تي، پيا ماڙيءَ منجهان مور
ماڻهو ريڏا راڳ تي، پيا پڻ ڍِڪا ڍور
ڪپي سير ڪنگور، ڏانُ ڏئينم ته اٿيان!

٩٨- ڏانءُ ڏِئينم ته اٿيان، هيءَ ٻيجل ڪئي ٻولي
وزيرن وڪيلن پاڻ ۾، ڳالهه اِها ڳولي
ته هيءُ ڪندو هوليي، جاجِڪُ جهونا ڳڙه ۾.

٩٩- جاجڪ جهونا ڳڙه ۾، هيءُ وڌو هاڪام
ته وڍڻ جي وريام جي، اچي ٿو آجم
ڪري سائل ڪي سلام، ڏانُ ڏيڻ لئي آئيو.

١٠٠- جڏهن ڏان ڏيڻ لئي آئيو، تڏهن هن ٽيهڪي رکيو ٽارُ
سخيءَ سڳ سائينءَ جي، رکيو ڪند ڪنار
تڏهن سائي سڀ سلطان ڪان، پڇي ٿيا بيزار
راڻين پنهنجي راوَ لڳ، ٿي جرُ هاريو جالار
پڇي تن پڪو ڪيو، سڀ سندرين سينگار
تڏهن ٿيو غلغلو گرنار، پٽسي طور ٽنبير جو.

(١) ٻي پڙهٽي: ڪيائين اور.

١٠١- پسي طور تنبير جو، ڪي مائينءَ سپاهتي
ڪنجهي قابل مڱڻو، هيو واجڻ ولاتي
تنهن هنئي تند حضور ۾، پارس پيراتي
تہ ڪڏي هن ڪاتي، وڌو ڦـٽ ڪپار ڪي.

١٠٢- تڏهن سر لٿو، ڏڙ ڏيهو، ٿو رت ڇـُلڪا ڏي
سو دوُرجـي دُور ٿيو، مڱڻهار پـري
ُلهي ڙي چارڻ لہي، واڻي ميرَ جي وات ۾.

١٠٣- واڻي مير جي وات مان، پڌر پئي پڪار:
تہ جنبي جاجڪ جهل تون، هي ڏانُ ڏنئي ڏاتار
تڏهن پسي پاڻ پـُر ٿيو، مير سندا سينگار
هٿا مڙهيا ملوڪ مٿي ۾، هيرا لعل جوهار
پيئي پـرينـُئي منجهہ پچار، تہ ستُ پيوئي سورٺہي.

١٠٤- سخيءَ سندي ست جي، ڏسا پيئي ڏسين
سي ڪهيو اچن ڪيترا، ماڻهو ڪان ملڪن
ڏسيو ڏانُ ڏياچ جو، ٿا عجب منجهہ پون
تہ مانجهي سڀ ملهائيا، اڳين ڪي پوين
ٿا چارڻ ڪي چون، تہ پُنيئي مراد من حي.

١٠٥- تہ هاڻ پوري ڪي پاتشاه، من جي تو مدعا
تن اگر چندن جي اور ڪري، اچي چيہ مچائي چاءَ
تان اوءِ سنبهي آيا ساٿ تي، هڪ راڻي پيو راءِ
پوءِ پسي همٿ هندوءَ جي، اُسهيو آنيراءَ
تئن هو جاجڪ وڙهيو جوءِ سان، ہائي! جاڙ
ڪيئي جاءِ
آنُ پـَڻ ثابت سر سخيءَ تان، ڪندس صدقي
پنهنجو ساهہ
هي سائل سڏ سماءُ، ٿي ٻوليو ٻول ٻيڙ سان.

١٠٦- تنهن ٻوليو ٻولُ ٻيڙ سان، نرتئون هيئن نروار

تہ چُرئیي تنهنجي چورسين، مون هئي چنو هي هار
تڏهن ڪامڻ چيو ڪانڌ کي، مهندان مگ ڻهار
تہ ور ري و لهي نہ ئي، شل ڪڏهين ڪام ڪنوار
آن پڻ سيد سخيءَ سان صدقو ڪريان، تحقيق
نہي تڪرار
پر تنهن پنيءَ سندي پيٽ پر، پيو هو پـلـر بار!
سي ٿي ترت تيار، اچي چڙهيا تنهن آڳ تي.

١٠٧- سي پنجئي جيءَ جلي ويا، ٿو چائي رب رحمان
ڪڏهن رهندو ڪونہ ڪو، هت سچو ۽ سلطان
سڀ خاوند جي خلقت جو، آهي خاڪ مڪان
جنهن جوڙي جڳ جمع ڪيو، سڀاجهي سبحان
پوءِ ادا! ابوبڪر چئي، مون هي بنايو بيان
تنهن جي آهي ڪـل ڪريم ٿي، نرت هن نڌان
سو مرڻ وير محتاج کي، شل نئي آگو سين ايمان
ظاهر ساڻ زبان، شل ڪلمون چوان قلوب سان.

لا إلـٰه الا الله محمد رسول الله.

روايت [۳]

سورٹ جي سڳُ تان انيراء جي راءِ ڏياچ سان جنگ ۽ چارڻ کي ڇوري سنڌ سر وڍڻ واري ڳالهه

(الف) تعلقي ساماري جي سگهڙ ڏٽي بخش ڏؤنڪائي جي ٻڌايل ڳالهه*

ڪنهن سمي هڪ چڱو نالي وارو راجا هو، جنهن کي ڏيءُ ڄائي. نجومين ڇوڪريءَ جو بخت ڏسي چيو ته ”هيءَ ڇوڪري تنهنجي بادشاهيءَ کي لوڏيندي!“ اهو ٻڌي، راجا ڏيءَ کي ڪاري ۾ وجهي، جهنگ ۾ ڦٽو ڪرائي ڇڏيو. ”رتن“ نالي هڪڙو ڪنڀار، راءِ ڪنگهار جي بادشاهيءَ ۾ رهندو هو، سو اُتان اچي لنگهيو. جهنگ ۾ ڦٽون چاول ٻار پيل ڏسي حيران ٿي ويو. اولاد لاءِ اڳ ۾ ئي سڪايل هو، سو ٻارڙي کي گهر کڻي اچي نپاپائين ۽ سنڌس نالو ”سورٹ“ رکيائين.

سورٹ وڏي ٿي ته سونهن سوڀيا ۾ سنڌس ڪو مٽ ئي ڪونه هو. رتن ڪنڀار، سورٹ جو سڱ انيراءِ کي آڇيو. اهڙي طرح سورٹ ۽ انيراءِ جو مڱڻو ٿيو. راءِ ڪنگهار کي جا سورٹ جي سونهن جي خبر پئي، تنهن رتن ڪنڀار کان سورٹ جي سڱ جي گهر ڪئي. رتن ڪنڀار، راءِ ڪنگهار کي چيو ته ”مون سورٹ جو سڱ اڳٿي انيراءِ کي ڏيئي ڇڏيو آهي.“ راءِ ڪنگهار سنڌس هڪ به نه ٻڌي، ۽ سورٹ کي زوري کڻائي محلات ۾ آندائين ۽ ساڻس شادي ڪري ويهي رهيو.

انيراءِ بادشاهه پنهنجي لاءِ لشڪر سميت شڪار تي چڙهندو هو، ۽ جڏهن شڪار ڪري واپس اچي لهندو هو ته پنهنجن وزيرن اميرن کان

---

* هيءَ روايت ڏٽي بخش ڏولڪائي بلوچ جي زباني تاريخ ۱۲ ڊسمبر ۱۹۶۲ع تي، ڪڇهري ڳوٺ عبدالله خان ڪهري، تعلقي سامارو ۾ قلمبند ڪئي وئي. ڏٽي بخش ڏونڪائي بلوچ، ويٺل ڳوٺ پنهنجو ڏيک سامارو، ضلعو ٿرپارڪر، سن ۱۹۰۲ع ڌاري ڄائو. هاريو ڪندو آهي ۽ ڄاتو سگهڙ آهي.

پڇندو هو ته: خبر ڏيو، مون جهڙو، مون جيڏو ٻيو ڪو بادشاهه ڏٺاَ؟ هو جواب ڏيندا هئا ته: بادشاهه سلامت! اسين تنهنجو پــئي اَنَّ جو ٿا کائون، سو اسان جي ليکي ته تو جهــڙو ڪو ٻيو بادشاهه دنيــا جي تختي تي ڪونهي! بادشاهه اهــا ڳــالهه روزانو پڇندو هــو. آخر هڪ ڏينهن ڪنهن وزير ڪڪ تي جواب ڏنس ته:

جوڳي ڇڇن جال، پنن جيڪي پٽ ڪٽي
سي حاذق منجهان حال، سوڏيون ڏينديئي خبرون.

”بادشاهه سلامت! اسان ته هن بادشاهي کان ٻاهر پير ئي ڪونه پاتو آهي، سو ڪا خبر ڪانه اٿئون. باقي چوندا آهن ته پلان پليءَ جو ڇيهه ئي ڪونهي، تنهنڪري جوڳين کي گهرائي پڇا ڪريو، متان ڪنهن اهڙي بادشاهه جو ڏس ملي وڃي! ڇاڪاڻ تــه اهي ڏيهه ڏوريندا وتن.“

انيراءِ جي حڪم سان سڀ بادشاهيءَ جا جوڳي اچي حاضر ٿيا. انيراءِ انهن کان به ساڳيو سوال ڪيو ته: مون جهڙو، مــون جيڏو ڪو ٻيو بادشاهه ڏٺوَ؟ هڪڙي جوڳيءَ جواب ڏنو ته:

اونهان ڏيهه الله جا، جت نانگــا نرتون ڪن
ڳاڙهين ڳچين ڏنيرا، اتي مڙيو مير ڊڪن
کوڙن آڻي ڪنگرا، وڃــون هيٺ وسن
تون به پٽاندر تن، آهين ساڻو ماڻهو سڦرو.

چئي: ”چو ڪين آهن! اهڙا به بادشاهه آهن، جن جا ڪوٽ ڪڪرن کان به مٿي آهن. وڃون ۽ مينهن بـه ڪنگرن کان هيٺ ٿــا وسن. انهن وانگر، تون به هڪڙو سکيو ستابو ماڻهو آهين.“ جوڳيءَ جي انهيءَ جواب تي انيراءِ يڪدم ٽپي ٻاهر ٿي ويو ۽ جوڳــيءَ کي چيائين ته: مون کي يڪدم اهڙي بادشاهه جو ڏس ڏي ته هينئر ئي هلان ڪري سندس سر لاهيان.“ تڏهن جوڳيءَ ورائيس ته:

سورٺ سنگلديپ ڪي، ذات پــلي پرمار
ٻيٽي راجا نـنـــد ڪي، راکي رتـــن ڪنوار
آلڪـــي انيراءِ، ٻوڪــي راءِ ڪنگهار.

”راجا! هڪڙو انهن مان راءِ کنگهار اٿئي، جنهن تنهنجي مَڱ پرڻي آهي.“ اهو ٻڌي انيراءِ هيڪاري ڪاوڙ ۾ اچي ويو. تپ ڏيئي آئيو ۽ لشڪر کي حڪم ڪيائين ته:

جنهـــو سڀ جـــوانَ، ٻـــڌو پاڻَهه پڪرون
ڏيو تنگن تاڻ، ته هلي ڏسو ڏيهه ڏياچ جو.

انيراءِ يڪدم لشڪر سنباهي روانو ٿيو ۽ اچي گرنار جبل کي گهيرو ڪيائين. لشڪر کي حڪم ڏنائين ته: يڪدم حملو ڪريو ۽ توفون هڻي ڪوٽ ڪيرائي وجهو. مگر گرنار جو ڪوٽ، جبل جي چوٽيءَ تي تمام اُتاهون ٺهيل هو، تنهنڪري توفن جا گولا اڌ پنـڌ تان ئي موٽي، سندس ئي لشڪر تي اچي ڪرڻ لڳا.

انيـــراءِ آچليـــون، ناريـــون ٻيـــم ڀـــري
گورو تنهن گرنار کـــي، لڳو ڪين ڪري
وڄان ٿيو وري، اوري ئـــي اولـــون ٿئي.

انيراءِ ڪيترائي مهينا، گرنار کي گهيرو ڪريو ويٺو هو، پر ڪوٽ کي ڪير جيترو به نقصان رسائي نه سگهيو.

گرنار ڪوٽ ۾ ايترو ته آن پاڻي موجود هـــو، جو ورهين جا ورهيه کائجي ته ٻه نه کٽي؛ انهيءَ ڪري راءِ کنگهار کي، انيراءِ جي حملي جو ڪو به ڊپ ڊاءُ ڪونه هو، ۽ پنهنجي ئي موڄ مستيءَ ۾ مشغول هو. آخرڪار انيراءِ عاجز ٿي، لشڪر ساڻ ڪري پنهنجي ملڪ موٽي آيو.

پنهنجي بادشاهيءَ ۾ پهچي، انيراءِ پڙهو گهمايو ته ”جيڪو شخص راءِ کنگهار جـــو سِر وڍي آڻيندو، تنهن کي هيرن جواهرن جو ٿالهه انعام ملندو“. انيراءِ جا سپاهي، سونين مهرن جو ٿالهه کڻي سڄي بادشاهيءَ ۾ گهميا، پر ڪنهن به شخص، راءِ کنگهار جي سر وڍي آڻڻ جي هام ڪانه هڻي. ٻيجل نالي هڪ چارڻ به انهيءَ شهر ۾ رهندو هو. سندس زال جڏهن اهو پڙهو ٻڌو، تڏهـــن سڀ هير ڪان سونين مهرن جو ٿالهه وٺي رکيائين- چيئي: ”منهنجو مڙس ٻيجل راءِ کنگهار جو سِر وڍي آڻيندو.“

سپاهي خوش ٿي موٽيا ۽ انيراءِ ٿي اچي خوشخبري ٻڌايائون. هوڏانهن ٻيجل گهر آيو ته سونين مهرن جو ٿالهه رکيل ڏسي، پڇا ڪيائين. زال کيس سموري ڳالهه ڪري ٻڌائي. تڏهن ٻيجل يڪدم مٿي تي هٿ هڻي چيو: "نياڻي! هي ڪهڙو قهر ڪيئي! سر وڍڻ ڪي سولا آهن ڇا؟ جيسين راءِ ريجهي پاڻ سر نه ڏئي تيسين ڪيئن سندس سِر وڍي سگهبو! هن ڪم مان ته مرڳـــو جيءَ کي جوکو آهي." ائين چئي، ٻيجل افسوس ۾ منهن ويڙهي، گهر جي ڪنڊ ۾ سمهي رهيو.

ٻـڌي تو پڙهو ڦيرتي، سڀهي جي به متاع
آئـــي جاجڪ جهليون، انيـــراءِ اڳيـــاءِ
وڙهيو ٿي وڻيءَ سان، جاڙ تو ڪيي جا
سِر وڍڻ ڪي سُترا، جيسين نه ريجهي راءِ
سگهه نه ساري ڪاءِ، ٻيجل ٻيڙو ٿي نه ڪٿي.

ٻيجل کي زال چيو ته: "راجا انيراءِ جي سپاهين مون کان انجام ورتو آهي ۽ هاڻي جي انجام کان ڦرنداسين ته راجا پاڻ کي ماراڻي ڇڏيندو. چارڻ ٿيو آهين ۽ نا اميد ٿي ويهي ٿو رهين! راءِ ڪنگهار وڏو سخي مرد آهي، ڪنهن جو به سوال ڪونه ٿـــو موٽائي. تون به وڃي سر جي صدا هڻ، خدا تو کي سوڀ ڏيندو."

ٻيجل ٻيڙو ٿي نه ڪٿهن، چارڻ چائين تون
مال مڙوئي منگتا، ورتو مٿي تنهنجي مون
اوڏو اڳاهون، ويندين گـــڊ گرنار تي.

نيٺ چارڻ ٻيجل، پنهنجو ساز "ڪماچو" کڻي، گرنار ڏانهن روانو ٿيو.

چون ٿا ته ڪي چار درويش، جيڪي شيل تي نڪتا هئا، سي گهمندي ڦرندي انهي جهنگ ۾ اچي نڪتا، جنهن مان ٻيجل کي لنگهڻو هو. اڃ لڳين، سو هيڏانهن هوڏانهن پاڻي ڳولڻ لڳا. هڪڙي والهڙو چين ته: کوهه آهي، پــــر ان ۾ پاڻي آهي ئي ڪونه! تڏهن انهن مان هڪڙو درويش اُٿي کوهه ڏسڻ آيو. کوهه ۾ نظر وجهي چيائين ته "هن ۾ ته پاڻي آهي!" هن درويش جو ايترو چوڻ ۽ کوهه

مان پاڻي وٺي آڏاڻو، تنهن هٺي ملڪ ڀري چڙهيا. اهو پاڻي ننگر جو هو ۽ درويش جي نظر سان ڏٺو هو، تنهنڪري جنهن به ڪنهن ماڻهوءَ يا جانور اهو پاڻي ٿي پيتو، اڏامندو، ٽينگ ٽپا ڏيندو ڊوڙندو ٿي ويو ۽ ٿوري ئي دير بعد انهن ئي ڊوڙندي ٽپندي ساهه ٿي ڏناڻون. اتي هڪڙو ڪاريهل هرڻ به اهو پاڻي پيئڻ آيو. پاڻي پيئڻ سان اهو به ٽپ ڏيئي ڀڄڻ لڳو. قدرت سان ڀڄندي ڀڄندي ڪنهن وڻ تان جو ٽپيو ته هڪڙي انگهه ۾ پيٽ لڳس. انگهه لڳڻ سان پيٽ ڦاٽي پيس ۽ سندس آندو انگهه ۾ ئي اٽڪي پيو. قدرت سان ٿوري دير کان پوءِ ان آندي مان "تونهين تون، تونهين تون" جا آواز نڪرڻ لڳا. ان آواز تي پکي پکڻ، جن ۽ ڀوت سڀ ڪنڌ نمائي اچي اتي ويهي رهيا. ٻيجل به اچي اتان لنگهيو ۽ اهو لقاءُ ڏسي خيال ڪيائين ته: ڇو نه آءٌ اهو آندو ڪٽي پنهنجي ڪماچ تي چاڙهيان! پوءِ اهو آندو لاهي، ڪماچ تي چاڙهي اُتي اکيتي هليو. واٽ تي خيال ڪيائين ته ساز وڄائي ڏسجي ته ڪو خاص اثر اٿس يا نه! اهو خيال ڪري هڪ هنڌ ويهي تند هنيائين ته اهوئي "تونهين تون، تونهين تون" جو آواز نڪرڻ لڳو.

ويهي تنهن وڏراه ۾، چارڻ چوريو چنگ
مارڻ جو، منيم چئي، ٻيجل لڌو ڍنگ
اصل لڪيو هو انگ، ته ڪالبو سر ڪماچ ملاڻ.

آخر هلندي هلندي ٻيجل اچي گرنار جي جبل هيٺ پهتو. ڪوٽ جبل جي چوٽيءَ تي هو ۽ گرنار جي چاڙهي ست ڪوهه هئي. رات ٿي ته هي ويهي چنگ وڄائڻ لڳو.

پاڻ پهرين رات جو، گُهڙه پاسي ڳايو
ٿيو غلغلو گرنار ۾، ته ڪو عطائي آيو
سالڪ ساز سرود سين، ڪي جو ڪمايو
ٻيجل ٻولايو، ته سِر سوالي آهيان.

چنگ جو آواز گرنار جي ڪوٽ ۾ ٻُڌڻ لڳو. راءِ ڪنگهار ٻچا ڪڍي ته ڪٿان جو منگڻهار آهي ۽ ڇا ٿو گهري؟ سڏي ٻچا ڪياڻونس ته چيائين: راءِ ڪنگهار جي سِر جو سوالي آهيان. راءِ ڪنگهار کي

جڏهن اها خبر پيئي ته ٻيجل کي پاڻ وٽ محلات ۾ گهرايائين ۽ چيائينس ته: مال دولت جيڪي گهرجي سو وٺ، پر سر جي ڳالهه ڇڏ. تڏهن ٻيجل ورائيو ته:

پلئيو پنجڻ رات ۾، رُنو سون سبيل
پلنگ پٽوليون پالڪيون، نو لک ناڻي نيل
داتا ولان نه دان کي، وڃڻ ڦيرائي فيل
آڪيم جو اصيل، سو سر ڏي ته سرهو ٿئين.

راءِ ڏياچ، پنهنجي ماءُ "خاتون راڻي" کان پڇڻ ويو. جنهن چيس ته:

خاتون راڻي چوءِ، پٽا! جم موٽائين منگتو
آيو جو آس ڪري، متان ٻلڪ تنهن پوءِ
سو سر سڳنڌو هوءِ، جي ڏجي نام الله جي.

پوءِ وري سورٺ، ٻيجل کي تمام گهڻو ستايو ته: منگتا! جيڪي گهرڻو اٿئي سو گهر، منهنجي ور راءِ ڏياچ جو سر نه وٺ. ڪيس گهڻئي مال خزانا آڇيئين پر ٻيجل پنهنجي ڳالهه تان اصل نه مڙيو. نيٺ سخي راءِ ڏياچ پنهنجو سر وڍي ڏنس.

ٻيجل سر کڻي اچي انيراءِ اڳيان پيش ڪيو. جيئن ته راءِ ڏياچ ٻيجل جو مامو هو، تنهن ڪري انيراءِ خيال ڪيو ته: جيڪو شخص دولت خاطر پنهنجي مامي جو سر وڍي آيو آهي، سو مون کي به ماريندو. تنهنڪري ٻيجل کي ڦاسيءَ چاڙهائي ڇڏيائين.

ان وقت ٻيجل جي زال پيٽ سان هئي، تنهن چيو ته: جي منهنجو مڙس ڦاسيءَ تي چڙهيو آهي ته آءٌ ڏاگهه چڙهنديس. پوءِ ته وڏا ڪانوڙا ڪڍ ڪرائي، مٿان تيل هاري، مائيءَ کي ويهاري، باهه ڏنائون. جڏهن پڙڪي ٻچ ٿيو ته، مائي جو پيٽ ڦاٽي ڪري ڦالي پيو ۽ ان مان ٻار جو آڌائو سو آڙاهه کان ٻاهر وڃي ڪريو. جون ته اهو ٻار ڪن مالهن کڻي وڃي نپايو ۽ ان تي نالو رکيائون "مگريو". پوءِ مگريا قوم ان مان ٿي. راءِ ڏياچ جيئن ته سر ڏيڻي سرهو ٿيو، تنهنڪري ان کي "راءِ ڏياچ" چوڻ لڳا.

(ب) نا معلوم شاعر جا جهونا ڏوها

راجا ڀوڄ سنگلديپ تي راڄ ڪندو هو. جيڪو تمام سخي ۽ سڄاڻ شخص هو. ڪيس هڪڙي ڌيءَ لکشمي ڄائي. سندس سونهن ڏسي سڀ سرها ٿيا. دستور پٽاندر، راجا ڀوڄ پنڊت گهرائي، انهن چانور چوڪريءَ جي بخت جي پڇا ڪئي. پنڊت ڀوڳي ٻڌي، ويچار ڪري ٻڌايو ته: هن چوڪريءَ جا ستارا ڏاڍا ڳرا آهن. جڏهن ٻارهن ورهين جي ٿيندي، تڏهن وڏو ڪوڙ ٿيندو، وڏا جهيڙا ٿيندا، جنگيون ٿينديون، جنهنڪري هيءَ چوڪري 'سورٺ' جي نالي سان ملڪن ۾ مشهور ٿيندي. راجا اها ڳالهه ٻڌي ڏاڍو رنج ٿيو. ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه پئي اچيس. نيٺ پنهنجو قبيلو گڏ ڪري انهن کان صلاح پڇيائين. وڏي ويچار بعد راجا کي صلاح ڏنائون ته: چوڪري کي ٻاهر اڇلائي ڇڏجي. پوءِ جيڪي سندس ڀاڳ، هتان ته آزار لهندو! راجا، راڄ جو اهو فيصلو قبول ڪيو. سندس فيصلي تي رائين ۾ روڄ پئجي ويو، ۽ منٿون ڪرڻ لڳس ته 'چوڪريءَ کي ٻاهر نه ڪڍ.' پر راجا سندن ڳالهه نه مڃي. نيٺ روئندي پٽيندي سورٺ کي هڪ پيٽيءَ ۾، هيرا جواهر وجهي، سنگلديپ جي ندي ۾ اڇلايائون. راجا ڀوڄ جي اها ڌيءَ سورٺ پوءِ رتن ڪنڀار پالي. سندس سڱ انيراءِ سان ٿيو، پر راءِ ڏياچ سان پرڻي، جنهن پنهنجو سِرُ ڏنو.

ڏوها *

١- تون آهين تون پريو، تونهين مهربان
ڪوئي ڇوي سلطان کي ڪريندي قربان
سلطاني سلطان، ڪو دانش وري ديهه ۾.

٢- دانش وري ديهه ۾، راجا ڀوڄ سڄاڻ
سنجهي سنگلديپ ۾ تنهن جو اوچل ڦري آڻ

---

* نصرپور مان سيد قادر شاهه مرحوم جي قلمي بياض تان، ورتل جو سندس پوٽي ميان قادر شاهه جي مهربانيءَ سان مليو.

تنهن حڪم سان هلايا داتهہ در ديوان
پرماڻ ٿـي پاڻ، پر۔ ڏک ميٽي پاتشاهہ.

٣- پر۔ ڏک ميٽي پاتشاهہ، تنهن جي اگرائي هيءَ
ڏيندو ڏان منگتن کي، لال لڪائي ليہ
تتي طعام ورتن ٿيهہ، تتي پوڄ واڄن پٽيهہ
تنهين گهر جائي ڏي، پٽيهہ لڪٽي بالڪي.

٤- پٽيهہ لڪٽي بالڪي، اصل جهڙي آهہ
تنهن کي برن ماڻڪ منهن ۾، پوٽي جهڙي آهہ
ڏسيو پاروتن ۾ سرها سڀ ٿياءَ
پڇيو پنڊتن کان، تہ نکشتر ڪهڙا نار کي.

٥- پنڊت پٽيو پوٿيون، ڪريو ڪرڻ ويچار
نکشتر هن نار کي پياري آهن سيوءِ
بارهين ورهين جي بالڪي جڏهن ٿيندي جوءِ
ڪوڪ ورندي ڪوٽ ۾، هل هنگاما هوءِ.

٦- روشنو ٿيندو رڪ جو، ٿيندو ڪرکل ڪوءِ
پدر پوندي پوءِ، جنهن جو نالو 'سورٺ' نڪتو.

٧- نالو سورٺ نڪتو، تنهن جي پکوت رکج پرم
راڄا سندي روح ۾، ڪو جو گوندر غم
اتي هندو هچا نہ ڪري، جنهن جي من اندر مرم
دانهہ هڻي دم، ڪڙم قبيلو ڪوٺيو.

٨- ڪٽنب قبيلو ڪوٺيو، راڄا منجهہ رهاڻ
ويهي ڪياڻون مصلحت، سيني تنهين ساڻ
پري ٿيو پرماڻ، تہ پهہ ڪريون پاڻ ۾.

٩- پهہ ڪريون پاڻ ۾، خلاصو ويهي
وٺي مصلحت من ۾ پهت تن پيٽي
پهر لنگهايو بالڪي ڪنيا هي نيئي
ماندپندس سيئي، جتي منهن چڙهندي مانکون.

١٠- منهن چڙهندي مانگڻون، خلل نہ ٿيندو خون
راڻيون راجا ڀوڄ کي رويو هئن چئون
انيو هئن چئون، تہ ٻالڪي ٻاهر نہ ڪڍجي.

١١- ٻالڪي ٻهر ڪڍيائون، آت جويون جر هارين
موڪلائي ماءُ ماسيون هار هزاري ڏين
انيو هئن ادب سان ٻر ٻر ٻاڪارين
هيرا، جواهر، ياقوت پيٽيءَ ڀرائين
آڻيو لڏي ناريں، سورٺ سنگلديپ ۾.

١٢- سورٺ سنگلديپ جي، ذات ٻلي جوهار
ڀيڻي راجا ڀوڄ جي ٻالي رتن ڪنوار
آئي انيراءِ کي، پوکي راءِ ڪنگهار.

(ج) غلام حيدر تيرهي جا چيل بيت*

سورٺ راڻي، رتن جي گهر ساماڻي، جنهن جي سونهن جي هاڪ ملڪين مشهور ٿـي. سندس سونهن جي ساراهه راءِ ڪنگهار ٻـڌي، جنهن وڏي اقبال سان جهوناڳڙهه ۾، پنهنجي ڪنوار ڪري آندي. سورٺ به راءِ ڪنگهار وٽ خوش ۽ سکي هئي، ڇاڪاڻ ته راجا کيس هر ڳالهه کان نوازيو، ايستائين جو جيسين ڏينهن ۾ ڏهه ڀيرا سورٺ کي نه ڏسندو هو، تيسين سک نه ايندو هوس.

ڪنگهار جي اها خبر انيراءِ جي ڪن پئي، سو ڪاوڙجي مٿس وڏو ڪٽڪ چاڙهي ويو. ڪوٽ تمام اوچو هو، جنهن تائين انيراءِ جا ڪي به گولا نه پيا رسن، ۽ لشڪر جي چڙهڻ جي به ڪا واهه نه هئي. جڏهن ڪجهه حاصل نه ٿيس تڏهن انيراءِ لشڪر وٺي موٽيو.

ڪنگهار جي انهي سرمي انيراءِ جو سک ڦٽائي ڇڏيو، هن ڪنهن به حيلي ڪنگهار کان پنهنجي بيعزتي جو وير وٺڻ ٿي گهريو. کيس خبر پئي ته ڪنگهار راڳ تي عاشق آهي، سو پنهنجي راڄ جو وڏو راڳي، جيڪو ذات جو چارڻ هو، گهرايو ۽ ان کي وڏا ڏاڻ ڏيئي ڇپائينس ته: ڪنگهار جو سر آڻي ڏي. ٻيجل سندس ڳالهه قبول ڪئي، ۽ سنهري ساز کڻي جهوناڳڙهه ويو.

ٻيجل پنهنجي تند سان سڄو جهوناڳڙهه تپائي ڇڏيو. راءِ ڪنگهار ٻڌو، تنهن چيو "مون اڳ اهڙي تند نه ٻڌي" سو سڏائي چيائينس ته، 'راڳي! جيڪي گهرين سو ڏيانءِ، هاٿي گهوڙا، هيرا جواهر- اهي به تنهنجي تند جي آڏو گهٽ آهن. ٻيجل چيس ته: سائين، آءٌ اهو

---

* فقير غلام حيدر، بزرگ قنبر علي شاهه 'شريف' ڀاڳائي جو هڪ وڏو خليفو ۽ درويش هو. هر رنگ ۾ رتل هو، انهيءَ ڪري کيس 'تيرهو' سڏيندا هئا. ڏالپوري دور ۾ ٿي گذريو. پنهنجي مرشد جي وفات (١٢٦٤هه) کان اڳ گذاري ويو. سندس قبر پنهنجي مرشد جي مقام، گنبالي (تعلقو کهوڙا ٻاري) ۾ آهي.

مگٹو ڪونہ آھيان جيڪو مال خزاني لاءِ تند ھئان؛ آءٌ تنھنجي سر جو گھورو آھيان، ٻي ڳالھہ آءٌ اصل ڪين قبوليندس. راجا چيس تہ: اھو سر بہ تنھنجي تند جي ملھہ برابر ڪونھي، بيشڪ، ھي تہ ھڪ سر آھي، جي اھڙا ڏھہ ٻيا ھجن تہ بہ تنھنجي تند تان قربان.

ٻي* رات راءِ ڪنگھار وري ٻيجل کي پاڻ وٽ گھرائيو، ۽ چيائينس تہ: چارڻ تو کي اھو ڏي ڪجھہ ملندو، جنھن جي توکي طلب آھي. شڪر آھي جو تو آھا شيءُ مون کان گھري آھي، جنھن تي منھنجو وس آھي. ھاڻي چلين تہ سِر ھتي وڍي ڏيئين، يا وري ھُتي ھلي ڏيئين. پوءِ ٻيجل ويھي ساز وڄايو، جنھن جي سوز سيني کي گھائي ڇڏيو، ۽ ڪنگھار پنھنجو سر وڍي ڏنس. تنھن کان پوءِ راءِ ڪنگھار، 'ڏياچ' جي نالي سان ملڪن ۾ مشھور ٿيو.

مٿين ڳالھہ تي غلام حيدر تيرھي فقير جا بيت شامل آھن.

بيت *

۱- راڻي ڪنھر رتن جي، سورٺ ساماڻي
ويئي ولايتن ۾، تنھن ورنھن جي واڻي
اوچتي آئي، جھلجي جھونا ڳڙھہ ۾.

۲- پيئي خبر ڪنگھار کي، تنھن آندي سان اقبال
محل ھندورا ماڙيون، مڏيون ڏنائينس مال
پٽ ويڙھہ پھريا، زيور پاتا زال
ڪليو ٿئي خوشحال، راجا ساڻ رتول ۾.

۳- راجا جي رتول ۾، ٿيا رس رھاڻ
ھليو اچي ھاڻ، ڏھہ ڏھہ ٻيرا ڏينھن ۾.

۴- اتي انيراھہ، سڻي خبر ڪنگھار جي
چاڙھيائين لک لشڪر جا، تڪ منجھارا تاءُ
ڪري ھل ھڪاءُ، اچي اوسنب تي ڏيريا.

---

*"رسالو حيدري سنڌي" مطبوع مصطفائي ليٿو پريس لاھور سنہ ١٨٩٠ع تان ورتل.

٥- اڇي اوسنب تي چڙهيا، نارن ڪيا ناڏ
لاشڪ ڪريو لاڏ، لائين گليلا گرنار کي.

٦- گليلا گرنار کي، اوڏا تِن نه اچن
دانا هن دم هنيا، پر پاڻي ڪان نه پرن
موٽيو پوء وڃن، دلمل دولهه سامهان.

٧- راڳي راء کهرائيو، چارڻ چوکي ذات
ڏيئي ڏهوٽي ڏات، کهريائين سر سلطان جو.

٨- سويروٽي سنبريو، بيجل ٻنڌي ٻول
راجا جو رتول، تنهن هٿي تند تپائيو.

٩- ساز سٽي سلطان، ڪيو سعيو سر وڍڻ جو
اڪي سيم نه اهڙي، تند ڪنهين ٿم تان
موٽ ٿم مهربان، جيڪي کهرين سو کهر تون.

١٠- جيڪي کهرين سو کهر، مڱڻهار ميان
گهوڙا هاٿي انباريون، توکي ڏاج ڏيان
سوٺي ڪج قبول هيت، جو منهنجي ملهه ميان
ٿو شرمسار ٿيان، اَمُل هيرا آڇيو.

١١- توٽي امل آڇئين، توٽي هاٿي انباريون
گهٽيون منهنجي گهر ۾، آهن اهڙيون عماريون
سهسين ساز سرود سان، مون راٽيون رٺاريون
سر ريءَ سواريون، ڪم اچن ٿيون ڪينڪي.

١٢- ڪري آس الله جي، هلي آيس هت
مون پري ڪان ٻنڌ ڪيو، سهنج ساڻ سُرت
چارڻ سندي چت، سا جا رکي ڳالهڙي.

١٣- ريجهي راء کهرائيو، بيجل کي ٻيءَ رات
سوٽي ڏيندس منگتا، جنهن جي توکي تات
لشڪر ٿيو جو سر کهريئي، ٻي نه ٻڪيئي بات
ويران وهائيءَ رات، جي چوين ته هلي هت ڏيان.

١٤- تڏهن چارڻ چنگ کي، وڄهي وڄايو
دايون درمانديون ٿيون، ٻاهن ٻلاڏيو
سور نہ سوٽايو، ميهن مڱڻهار کي.

١٥- ميان مڱڻهار کي، سور م تون سوٽاءِ
سخا تو سلطان جي، سڀ ڄاڻ بڄاءِ
تنهن ڪڏي تَوراءِ، ڪتاري ۽ ڪنڌ سان.

١٦- تنهن سان سورنہ تورهان، ڪنڌ ڪتار ڪماچ
'نيرها' ترازوءَ ۾ اچي هنيائون آچ
ڏيئي سر ڏهاج، ٿيو مشهور ملڪن ۾.

١٧- ڪو نہ سخي ڪو سر جو، ڏيهن ۾ ڏاتار
قوال سان ڪو نہ ڪيائين، "نيرها" ڏس تڪرار
سورت ڪيو سينگار، سنهري هلي سر سان.

(د) محمود شيخ جا چيل بيت

انيراھ جي در تي ھڪڙي دائي آئي ۽ چيائين تہ: اِھو موتين جو
ٿالھ کڻي ڏي، جنھن جھوناڳڙھ وچون جي عام ھڻي آھي سو صبح جو
تنھنجو سلام ڪري ويندو. ٻئي ڏينھن صبح جو موڪل ٻيجل پنھنجا
ٻار وٺي انيراھ وٽ آيو، ۽ ٻڌايائينس تہ: آءٌ وڃان ٿو ولايت، ھي ٻارڙا
توٽ منھنجي امانت آھن. جي ڏاتار ڏياريو تہ ڪنگھار جو سِرُ کڻي اچي
حاضر ٿيندس.

اھا آس رکي ٻيجل ٻي ولايت ڏي آئي پڌ پيو. ھلندي
ھلندي ھڪ رڻ ۾ رات پئجي ويس، سو ھڪڙي وڻ ھيٺان آرام ڪرڻ
خاطر ويھي رھيو. ھوا کھلي تہ آنھن وڻ مان واڄو اچڻ لڳو، ۽ آن
واڄي ۾ ايڏو تہ اثر ھو جو ڪئين پکي ۽ جانور اچي مڙيا. ٻيجل
بہ اِھو آواز ٻڌي ڏاڍو حيران ٿيو. اھي ڪنھن ھرڻ جا آنڊا ھئا،
جيڪو پاڻي ٻي مستيءَ ۾ اچي ٽينگڻ تپا ڏيڻ لڳو ھو، پر وڻ جي انگھ
۾ ڦيٽ اچي ڦاٿس، ۽ آتي ئي سندس آنڊا سُڪي اِھو عجب آواز
ڪڍڻ لڳا. ٻيجل ڏڇندي ڏڇندي وڻ تي چڙھيو. آواز ۾ ايڏو تہ
سوز ھو جو سندس لڙڪ بيھن ئي نہ پيا. اِنھيءَ مست ڪندڙ آواز
ٻيجل جي اکين جا اولا لاھي ڇڏيا؛ اڻ ڄاڻ ھوندي بہ سڀ ڄاڻ اچي
ويس. اِھي آنڊا لاھي تارون ڪري اچي پنھنجي تنبي تي چاڙھيائين.
پر دل ۾ دعائون بہ پيو پني تہ، 'جيڪا آس من ۾ آھم سا شل قادر
پڄائي'. اِھي انسا ڪندو ٻيجل اچي جھوناڳڙھ پيڙو ٿيو.

جھوناڳڙھ جي راءِ ڪنگھار وٽ منگتن جي ڪمي ڪانہ ھئي.
سندس سخا بہ مشھور ھئي. راڳ ۽ ساز ٻڌڻ سان چڙ تہ عشق ھوس،
سو راڳائي ھروقت پيا راڳ ڪندا ھئا. ٻيجل بہ اچي مجلس جو پاسو
ورتو؛ پر آتي ڪيس واروني نہ پيو ملي. ائين بہ ٿي ڏينھن گذري ويا.
آخر ھڪ ڏينھن ڪس حڪم مليو، ۽ ھن پنھنجو چنگ ڇوريو. سندس
تند ۾ ايڏو تہ اثر ھو جو سيڪو اندوھ ۾ وڃي ويو؛ جيڪي ٻُتل
ھئا، تن ڪان چرڪ نڪري ويا؛ جنھن ٿي ٻڌو تنھن ائين ٿي چيو تہ

اهڙي سهڻي تار اڳ ڪڏهن به نه ٻڌيسين . ڪنگهار به ڏاڍو خوش ٿيو ، ۽ ماڻڪ موتي ٻيجل کي ڏنائين ، پر هن قبول نه ڪيا ، چيائين: ڪهڙو حال ڪري انهن ماڻڪن موتين لاءِ ڪين آيو آهيان؛ اِهي سون وٽ به آهن . پر هڪڙي آس هئم ته ، ڪڏهن 'سِر' جو سوال ڪندس . منهنجو سوال اِهو آهي ته پنهنجن هٿن سان اِهو سر لاهي ڏي . ڪنگهار سِر جي صدا ٻڌي خوش ٿيو ، چيائين 'ٻلي آئين جي آئين... تنهنجو اچڻ اسان لاءِ ڀاڳ آهي . تنهنجي وڏن جون واڍون اسان جي دل کي ڏاڍيون وڻيون آهن .' اِهو فيصلو ٻڌي جهونا ڳڙهه ۾ دانهن پئجي وئي ته هي ڪهڙو ڪيرت آيو آهي ، جنهن جي صدا ٿي سِر جي آهي .

ڪنگهار خوش ٿي ماءُ ڪان موڪلائڻ ويو ، چيائين : جيجل ، هڪ نه هڪ ڏينهن پساهه ويندو ، تنهن ڪان ائين سِر ڏئي سرهو ٿيو نه ٿيان.... مون کي موڪل ڏي ، توهان جو آهي الله . ماءُ چيس ته: پٽ! تو ڪان پوءِ اسان جو ڪير؟ چيائين ته : امڙ! هاڻي مون پاڻ تي آن پاڻي حرام ڪيو آهي ، تنهنڪري مونکي خوشيءَ سان موڪل ڏي ڪنگهار جي ماءُ ٻيجل کي وڃي ليلايو پر هن سندس ڪا به ڳالهه نه مڃي . سورٺ کي به سورن اصل نهوڙي ڇڏيو هو ، لڙڪ ٻيهنس ٿي نه پيا؛ تنهن به منٿي ڪئي گهڻو مال ڌن آڇيو ، پر ٻيجل ڪنهن جي ڳالهه نه قبولي . پوءِ ڪنگهار پنهنجو قول پاريو ، ۽ پنهنجو سر وڍي ڏنائين .

ڪنگهار سر ڏيئي 'ڏياچ' ٿيو ، پر ماڻهن ٻيجل سان اصل پاڻي ڪنئي . ٻيءَ رات ماڻهن گڏجي ، ٻيجل کي به ماري ڇڏيو .

بيت*

١- آئي انبراءِ ڏي ، در هلي داءِ
ڪلي ٿالهه ڪٽي ڏي ، مونين جو جائي

* هن روايت مان بيت ١ ڪان ٣ ، تائين آتر (تعلقي سکر) مان محمد عالم عباسي کان مليا ۽ ان بعد باقي بيت ڏاڙهون جونيجي ويٺل ڳوٺ جعفر خان لغاري (تعلقي سنجهوري) جي زباني قلمبند ڪيا ويا .

هڪڙي ٿي آدمي واري وهڻ جهڙي واٽي
سوڀرو سائين، ايندو صبح تنهنجي سلام تي.

٢- پرهه ڦٽي ڏينهن ٿيو، آيو سو پيچل ولي پار؛
آهه وڃان ٿو ولايت ڏي، هي امانت تو آڌار
جي ڏيارجو ڏاتار، ته ايندس ڪلهي سر ڪنگهار جو.

٣- رکي آس الله جي، هليو پيچل ٻي ولات
سنڀالياٿين سردار ڪي، رڻ ۾ پيس رات
پکين مرڻ جي پٽ ۾، اتي جڙي جاهه جمات
پڏائين واڄو وڻ ۾، ڪا تونهين ٿون جي تات
سو هرڻ لڳي حيرات، ٿيو پيڙهه ۾ پڌرو.

٤- پيڙهه ۾ پڌرو ٿيو، چوها ڏنائين چانگ
آنڊا لنگيس انگهه ۾، آتي سوين ٻين سانگ
ڪالهه لنئيو ويا ڪانگ، محلي پاس ملوڪ جي.

٥- محلي پاس ملوڪ جي، ڪنڌري ڌان نه گهڙي
رکي آس الله ۾، پيو چارڻ وڻ چڙهي
هٿ لائي هراميو، پيس لڙڪ لڙي
هندي، سنڌي، عربي ۽ پارسي ويو پڙهي
سا جلدي جوان جڙي، اچي چاڙهي تار تنبي تي.

٦- چاڙهيائين تار تنبي تي، ٿو ويهي وڃائي
فڪر ۽ ڦندن سان، هو خاطو بند ڪائي
چئي: جيڪا آس الله ۾، منهنجي پرور پڄائي
پوءِ ڪنهين ويل ڪاهي، آيو جاجڪ جهوناڳڙهه ۾.

٧- جاجڪ جهوناڳڙهه ۾، هيو سرت سڄان
منگتن جي "محمود" چئي، هٿ ڪمي هئي ڪانه
هڪ راڳ ڪن راجاوٽ، پيو تڪڙي هڻن تان
ڪاٽن پيئن خوشي موٽن، دهرا ولن دان

ٻيجل ٻڌي ڏينهوڙا، اڇي رهيو ماڳ مڪان
اتي ڪيائين ارمان، ته ڪاڻهي واند وڃائڻ جي.

٨- هڪ ڏينهن حڪم ٿيو، چورڻين تند تنوار
آئيا سڀ آندوه موُن، ٿي سُتن کي سنڀار
ڪانءُ ٻڌي مون ڪڍهين، ڪا سهڻي سڀ ڄمار
جي ڏنس خوشيءَ سان ڪنگهار، سي ماڪ
نه ورتا منگتي.

٩- مالڪ نه ورتا منگتي، ڪيائين ڪڻڪ جو نه خيال
هت ماڪ موتي مهرون، مالڪ ڏنو آ مال
آيس داتهرا! تنهنجي در تي، ههڙو وڏي حال
ڪڍهن ڪيو اڻم ڪونه ڪو، ڪو سر وٺڻ
جو سوال
ٿيءَ هٿن سان حلال، ڏي سر سوالي منگتي.

١٠- جـيءَ آئين، نچ آئين، پاڪـ پلا پاڻيون
وٺيون اڻم وجود کي، تنهنجي وڏڻ جون وايون
دادليون درن تـي، دانهون ڪـن دايون
ڪيون پلي پلاڻون، ته سيئي ڪاڄ سٽاوا ٿيا.

١١- خان ڪلي خوش ٿي، هليو موڪلائڻ ڪان ماءُ
راضي ٿيءُ، رخصت ڏي، آهي اوهان ڏي الله
نيٺ تـ ويندو نڪري، پورو ٿـي پساءُ
ٻڌي پانڌ جو پڙلاءُ، وينگس سور وڏو ٿيو.

١٢- نالي منا نينگرا، ڪي ڏينهن گرنار ۾ ڪيو
ننيو وڏو نينگرو، ڪونهي اسـان جـو ڏي
وڇوڙي جو وڍ، شل قادر ڪنهن سان نه ڪري.

١٣- هي پيچ حرام ڪيم، هتئون جـو ان ۾ ٻاڻي
پري پير پريت جـا، مونکي امڙ آماڻي

ورنم راھ رب جي، ھڪ صحيح سچائي
ھت ھ وھائي، ڪر ڪو آڏو اڳ جو.

١٤- تون ڪٿان آيون ڪيرتيا! جو آئي وڏا اٿي وڇوڙا
ماڻڪ موتي مھرون گھوٽ پري وچ گھوڙا
ھائي ڏيئين ھنبارين سان، سي جنگ وٺي وچ جوڙا
ھي تو ڦٽي سڪ سورٺ جو، جنھن کي سورتيا
آھن سوڙا
ھاري جر جڏي تي ڳلن تان ڳوڙھا
ادا پيجل پوڙا، تون مال ڪٺي وچ منگتا!

١٥- مائي اوھان جي مال ۾، مونکي تر جي ناه طمعا
سڏيو اٿم سوالي ٿي، ڏيندو سير سما
پاندھ آيو آھيان پڙ ۾ لوڏي ڪنڌ لما
سوڌو منھنجو صاحب سان جو غازي بي گما
اسان کي ڙي اما، آھي عرض ڪرڻ ايترو.

١٦- تون ڪٿان آيون آھين ڪيرتيا! آئي وڏو اٿي ھن
محلي ۾ مونجھارو
سارو شھر راو ڪنگھار جو ٿيندو وري ويچارو
پوندو جو ڪو جھونا ڳڙھ کي، ٿيندو ڪوٽ
ڪڙھي ڪارو
ميج منت، محمود چئي، ھوندون سدائين سوپارو
ٿيندءِ محشر موچارو، اھو ٿي ور منگئين منگتا!

١٧- رکي آس الله ۾، مون ڪئي آ صدا ساري
ڏيندو نام الله جي، سورٺ آ سيمگاري
موڙ يلو آ محمود چئي جيڪو توڪيا قول پاري
ھي آھن پنا پساهَ جا، کھڙيون ڪئين کھاري
مون کي ڳالھ اھا تي ڳاري، پر ويٺو آھيان
گھري مٿو گھوٽ ڪان.

١٨- جيئن هـن جهانءِ، ڪاڻ بنا اتم ڪيئن
ڳهورون ڳهوريان ڳهوٽ تان، جيئن سانوڻ وسن مينهن
هاري پنهنجي ٻوڪ کي سنڌا ڪري سيئن
وڏيو مون کي منگتا تون تڪ وجهين پيو تيئن
جيڪي پنا ڏينهن، آهي جيئن راو ڳنگهار ري.

١٩- پان پلڙي آئيون، چڙ اهي بازيون بهانا
سيئي ڪم سولا ٿيا، ڪيو سائين سمانا
هر ڪوئي اتي چڙهندو، اهي ڪٿون خزانا
مجي رضا، محمود چئي، ٿيا روئي روانا
صوبا رهيا سچ ۾ جنگي جوانا
ڪنڌيون، ڪاتي وهي، ڏنا آڳي ايمانا
ڪيم سؤ سؤ شڪرانا، اج مٿو نيو مڱئي.

٢٠- پان پلي آئيون، توکي ميان ڏلو ملان
عقلدار اڳي هئون پيو سرت سجان
سؤدو آ صاحب سان هتي نان ء چڙهندون نيشان
جانب هي ء جهان، آهي محبت سين، محمود چئي.

٢١- جيڪي دانهه دلاسو ڪيئي، اتي پنهنجو پار
رک پاڪ پلتيءَ ڪؤن پري سچو سر سينگار
هتان ويندون هيڪلو، اڳيان هلندون ڏڻيءَ جي دربار
ور چڙهندون وات تي، اڳيان معبو ڪندئي سرڪار
پڙهه پنجئي وقت نماز جا ليهلي روزا نرٿار
چڙهه جنگ جهاز تي، تيءَ ڀهرئين پتو پار
اها ڳالهه اجار، جنهن مان محشر موچارو ٿيئي.

٢٢- ڏيئي سر ڏياچ ٿيو مرڪي موچارو
وڳو دين ايمان جو نوبت نغارو
پيجل کي پيءَ ولات ۾ مرن ڪيو مارو
ڪامين کهي چڙيو وڏي ويچارو

پڪي پوڪ پريت جي لٿو لابارو
ڪٿي داٿا خير سان ويندو ويچارو
ايندو احمد عربي عالم اجارو
بيشڪ هلندو بهشت ڏي سات ولي سارو
اونداهيءَ ۾ سوجهرو ڪندو سيد سوپارو
ياد پڙهو يارو، ڪلمون راس رسول تي.

لا إله إلا الله محمد رسول الله

(هہ) الله ڏني فقير ماڇي جا چيل بيت*

ڪڇهريءَ ۾ ويهي ڪبيرت هام هڻي، جنهن جي پڇار ملڪن ۾ پهچي وئي. اهڙو عهد ڪري ٻيجل جهوناڳڙهه ولايت جي سفر لاءِ سندرو ٻڌو. دل ۾ ڌاري ڪان اهي ٿي دعائون پيو پني ته جا ڳالهه ڪمي اٿم سا پرور پڄائيندو. ڏياچ جي سخا ۽ راڳ سان سندس عشق جي هن کي اڳيئي پروڙ هئي. اهي پهه پڄائيندو، سنجهه صبح هلندي، هن کي سفر ۾ سڄي منڊ اڳي وئي.

جڏهن منزل تي پهتو تڏهن ڏياچ جي ڏولي ڏوران ڏٺائين. راڳيندڙ راڳ جي ٻولي ڪئي. راجا تي راڳ اهڙو اثر ڪيو جو چيائين ته، جيڪي گهرندين سو ملندءِ. چيئي: سِر جو سوالي آهيان، سِر کان سواءِ ٻيو ڪي نه گهرجيم. راجا کيس پنهنجي رنگ محل ۾ سڏايو. ٻيجل جي صدا سورٺ سڻي، تنهن کي اچي ڏپ ورتو. ننڊ اکين مان ڇڏائنجي ويس، سيج تي سڪ ٿي نه پيو اچيس. نيٺ راجا سورٺ کي رنگ محل ۾ سڏائي چيو ته: هن جي گهر وڏي آهي، مون کيس مال متاع گهڻو ئي ڪي آڇيو آهي پر چوي ٿو ته سواءِ سر

---

* فقير الهڏنو پٽ جئيندو ماڇي، ڳوٺ جعفر خان لغاري، تعلقي سنجهوري ضلعي سانگهڙ جو ويٺل هو. سندس جنم ١٨٨٠ع ڌاري ٿيو. کيس ننڍي هوندي کان ئي ڳائڻ جو شوق ٿيو. ان وقت پير حسن بخش شاهه ڏلوي واري فقيري اختيار ڪئي، ۽ الهڏني فقير کيس پنهنجي مريدن ۾ شامل ڪيائين، جتان ڳائڻ ۾ پختگي حاصل ڪيائين. پير صاحب جي وفات بعد منٺار فقير راڄڙ جي صحبت ۽ شاگردي اختيار ڪيائين. ان وقت هو پنهنجا بيت ۽ ڪافيون چوڻ لڳو، ۽ ايتري مشهوري ٿيس جو پري پري کان دعوتون ملڻ لڳس. انهيءَ سلسلي ۾ سنڌ جي ڪجھ حصي جو سير ڪيائين. لکڻ پڙهڻ نه ان وقت ۾ سکيو. فقير الهڏنو فطرتاً خوش مزاج ۽ خوش طبع هو. ڪافيون ته هڪ هزار کان به مٿي ڳاهيون اٿس، پر مختلف موقعن تي في البديهه چيل بيتن ۾ جا خوش طبعي شامل آهي، تنهن جو مثال ملڻ مشڪل آهي. سنه ١٩٦١ع ۾ وفات ڪيائين.

جي ٻهو ڪي ڪين ڪڍندس. اهي ڏٺي جا احسان آهن جو آءٌ سر ڏيئي ڏياچ ٿو ٿيان. اهو ٻڌي سورٺ منگتي کي وڃي ٻڌايو ته: ”هي مال خزانا ڪي ٻر ان صدا تان لٿهه!“ پر منگتي کا ڳالهه نه مڃي.

اسر مهل هن سوالي ساز وڄايو. اندر مان اهڙو آواز ته ڪيهائين جو راجا راضي ٿي پنهنجو سر سينگاري ٻيجل جي آڏو ڪيو، جنهن وڏي ڪوڏ مان راجا جو ڪنڌ ڪپيو.

بيت *

١- الف آس الله کــــي، ڪا جا ڪيرت ڪئي
ويهي ڪچهري وچ ۾، هـــن حاذق هام هڻي
الهڏنا ايمان جـــي، بانڪي بـــات چئـــي
وڃـي ٻچار ٻئـــي، ملڪـين ۽ مگڻهار جـي.

٢- بي ٿون ان بيان جي، ڪيائون ڪتونسل
سوجهائيـــن سريـــر ۾، قلب واري ڪـــل
آهـــس انـــدر ۾، الـــهـــڏنـــا اٿـــڪل
منگتي انهيءَ مهل، ڪئي صدا صاحب کـي.

٣- تي ٿون تـــرت تيار ٿـــي، اسهو الله آهارَ
ڪيائين عرض الله کي، ته ڏجان سوپ ستـــار
ته اٿم اميد، الهڏنو چئي، منجهه دانا جي دربار
ڪيچ ڏٺي ڪلتار، منهنجا سيئي ڪم سولا ڪرين.

٤- ثي ٿون ثابت سندرو، ٻـــڌو آهـــي ٻيجل
وٺي راهه روان ٿـــيو، ڪيو قافلو ڪامـــل
وڃي ٻيءَ ولايت ۾، منگتي ڪئـــي منـــزل
جتي الهڏنا آواز هـــو، ڪوهر ڪـام جـهـل؟
اتي هئي ڪريمي ڪلت، واڃـي حي ولهار ۾.

٥- جيم جاجڪ جنهن جوءِ ۾، وڃي ٻهو وينجهار
راجا جـــي رحـلڻ جـــو بـــڌائين ٻهڪار

* قلمي بياض کان ورتل.

انهي ويل الهڏنو ڇني، هن کي تن ۾ وکيو تلوُ
سو منگتو سوچار، سدا رهيو سر ۾.

٦- حي حقيقت حال جي، من ۾ کيائين مدام
پڙهيائين پرت سان، سندو نرمل نام
سچي منڊ سرير ۾، کهيائين کلام
پر سندو پيغام، ان کي آيو هو، الهڏنو ڇني.

٧- خي ٿون خاص خدا کي، ساراهيو صابر
منهنجا مطلب موٽئي کج، ڏيهه ڏٺي ڏاتر
اکهائجان الهڏنو ڇني، سوال منهنجو سرور
پورو ڪجان پرور، مطلب منهنجي من جو.

٨- دال ٿون دم دم دل ۾، هن ستايو سبحان
۽ سخي کان سير جو، وٺي اچان دان
اهي وجي ارمان، اندر مان، الهڏنو ڇني.

٩- ذال ٿون ذکر زبان سان، پيچل پاڪاريو
پر ڏيهان پند ۾، جنهن سائين سنياريو
راڳ پنهنجي روح ۾، هن طرحي تواريو
تنهن پلپل پوڪاريو، الهڏنا، الله کي.

١٠- ري سندي روح ۾، چارڻ چوريو چنگ
چاڙهي ثابت ساز کي، اٿلايائين انگ
ڏٺو هو ڏياچ جو، راڳ ڀنڊڙ رنگ
سندو پيچل پنگ، خاوند خالي نه ڪرين.

١١- زي زياده ذوق مان، نر هنيو نارو
سنياري سردار کي، ٿيو سواني سونهارو
آهي سوداگر سر جو، منگتو سوچارو
والي ڏي وارو، الهڏنا عليل کي.

١٢- سين ساز سرمنڊل کي، وڄائيو وير

سوالي٫ کي سير جي، اندر منجهہ اکير
الهڏنا اصول کي، صاحب ڏيندو سدير
پوريون ڪجان پير، مرادون مکتي جون.

١٣- شين ساڻ شڪر جي، ڪئي ڪاريگر ڪاهہ
ڪندو آيو قلب ۾، سندي سير صلاح
ڪيائين عرض عجيب کي، هي آزيون پڏ الله
آڳا ڪر عطاء، هن راڳي٫ ساڻ رڻ ۾.

١٤- صاد ٿون سنجهہ صبح جو، پانهہ پنڌ پيو
سچي مند سفر ۾، هن قافلو ڪيو
اوڏو الهڏنو چئي، وڃي وير ٿيو
چارڻ ات چيو، سهرو تنهن سلطان جو.

١٥- ضاد ٿون ضداري چيو، مونکي داتا ڏيندو دان
ان عاصي کي، الهڏنو چئي، مولي ڏيندو مان
الله لڳ احسان، ڪندو هن ڪيرت سان.

١٦- طوئي طلب تمام ڪئي، جاچڪ سندي جي٫
عاشق در الله جي، هام هنئي هي٫
الهڏنا ارشاد جو، پيو رحم نہ ڪندو رب ري٫
منجهان والي وي٫، ڏاتر ڏات ڏيدار مون.

١٧- ظوئي ظاهر زبان سان، هن بڙي چئي بات
سارا هيائين سبحان کي، دم دم ۾ ڏن رات
ڪيائين ڪلتار جي، منجهان لوڻ لوڻ لات
هيس وائي وات، الهڏنا الله جي.

١٨- عين ٿون عجب اوڏڙي، ڏنائين ڏولي
چارڻ لائي چنگ تان، چاهہ وڏي چولي
راڳيندڙ راڳ جي، پيچل ڪئي پولي
ڪاتم ات کولي، وائي سر وڻ جي.

١٩- **غين** شهر غنيم تي، اچي نر جي ٻئي نظر
پڙهيائين پرت جو، سبق مان صبر
لڌي سڌ خبر، جاجڪ انهيءَ جوءِ جي.

٢٠- **ڦي** ٿون راڳ فضل جو، ان فائق فرمايو
منبر مهنجي من ۾، منگتي مچايو
الهڏنا استاد کي، سائل ستايو
عطائي آيو، گوهر ڪيئي گرنار ۾.

٢١- **قاف** ڪامل هيٺان ڪوٽ جي، صادق وڄايو ساز
انهيءَ وقت الهڏنا، هن تي ٿيو رحماني راز
عاشق جو آواز، ٻڌو راجا رنگ محل تي.

٢٢- **ڪاف** ٿون ڪاريگر کي، سڏايو سلطان
وڃي حاضر ٿيو حضور ۾، ان سان آگي ڪيا احسان
ڏي حقيقت حال جي، تون پلي آيون پان
ڇا جو سوالي آهين، خبر ڏي مون خان
تو کي ڏهرا ڏيان دان، امر جا الهڏنو چئي.

٢٣- **لام** لائق تو چوان، سڻ منهنجو سوال
تو در آيو آهيان، هڙو ونءِ حال
ٻڌ ٻيجل جو چئي، الهڏنو احوال
پلا ڪر تون پال، ڏي سر سبيل الله تون.

٢٤- **ميم** انهيءَ مذڪور جو، پهچايائون پيغام
سڻي ڳالهه سورٺ کي، ٿيو خطرو خام
ڪاڻ ان جو ختم ٿيو، ٻي نيڻين ننڊ حرام
وهي جنهن کي وهه ٿيو، تن ۾ تات تمام
سڪ نه آيس سيج تي، مجروح ٿي منجهه مام
گهرايائين گهوٽ کي، ڪري مت مدام
سو راجا رنگ محل ۾، آيو مٿي انجام
ورتدي ڏي وريام، ڦهريءَ تنهن ڪيرت جي.

٢٥- **نون** نون نادر نار کي، ڏنو جواب جوان
مونکي تنهن منگتي جي، ڪل ٻه هٿئي ڪان
هن اڃڻ سان اڳ ۾، ٽڪڙي هٿئي ٿان
ان کي آڇيم الهڏنو چئي، ڪئين دنيا جا دان
مٿي ٻنا منهنجي، ٻي ٻڌي تو ڪان
هاڻي ڪڍي چڏ قلب مان، افرادي ارمان
مون تي آکي ڪيا احسان، جو ڏيو تو سرڏياچ ٿيان.

٢٦- **واو** تهين وينجهار کي، اچي سورٺ ڪيو سوال
ملڪ تنهنجي منگتا، هي ڏيون خزانا مال
هار هيرن جا ڏيئين، سي ونئي وڃ نال
آڇيائينس الهڏنو چئي، پيري موتين ٿال
ٻلا ڪر تون ٻال، چڏ صدا سير جي.

٢٧- **هي** نام هادي جي، تون ٻيجل ڪين ٻڌاءِ
تندون جي طلب جون، ويهي وير وڃاءِ
اداسي الهڏنو چئي، سوزي سر سڻاءِ
ڳائيندڙ تون ڳاءِ، صدا منهنجي سر جي.

٢٨- **لام** لاشڪ تو چوان، مڃ مٺون مڱڻهار
صاحب اڳ صدائون، سن سورٺ جون سڌوار
موچارا منگتا، توکي هيرا ڏيان هزار
مالڪ ملين مون ڪنا، وٺ تو ڏيان وينجهار
ڪر نه سير ٻيهار، موٽي وڃ مڱڻا.

٢٩- **الف** اسر ويل ۾، هن سواليءَ وڄايو ساز
ڪيائين ڪهڙي جو، اندر مان آواز
ان تي ٿيو رحماني راز، جو راهه ريجهايائين راڳ سان.

٣٠- **ٻي** ٻارن کي ٻلر ڇيو، تنهن هاڻي الله تهار
انڪ ۾ الستي هو لکيو، ٻي ڏٺيءَ هٿ مهار
انهيءَ مهل الهڏنو چئي، هن چوري تند تنوار

سڀني سينگاري سر ڏنو، هيمان جهلي منجهه ٿار
ڦهري وڏي ڪسٽ سان، ڪيڏو ڪات ڦهار
وري تنهن ويري ڪڍي، سري ڏڙ ڪلان ڏار
ڪلمي جي قطار، ڏنائين سير نام الله جي.

لا اله الا الله محمد رسول الله.

روايت [۴]

ٻيجل، راءِ ڏياچ جو پاڙيچو هجڻ، نجوميءَ جي پيشنگوئي سببان ڪيس جهنگ حوالي ڪرڻ ۽ پوءِ انيراءِ جي اشاري تي راءِ ڪنگهار جي سر وڍڻ واري ڳالهه

(الف) منشي اُڌارام جي ترتيب ڏنل ڳالهه *

راءِ ڏياچ ۽ سورٺ جو قصو

گرنار ڪوٽ ۾ راءِ ڏياچ نالي هڪڙو بادشاهه هو، تنهن جي پيءُ، فقير کي عرض ڪيو: سائين مون کي پٽ ڏي. فقير چيس ته پٽ ٿيندئي، پر راءِ ڏياچ جو سر وڍيندو. هن چيو ته: سائين، اهو پٽ ئي ٻن پئي، جو پيئم جو سر وڍي. پر فقير جو چوڻ، سو ٿيو ڪين. ٿوري گهڻي ڏينهن مائيءَ پٽ ڄڻيو. ماءُ پٽ کي تنهن جي جوڙيءَ، صندوق ۾ وجهي، درياهه ۾ لوڙهي ڇڏيائينس ته ڀلي مانگرمڇ کائي وڃنس. پر صندوق مانگرمڇن کان بچي، وڃي انيراءِ نالي بادشاهه جي بادشاهيءَ ۾ پئي. اتي چارڻن جي ملڪ ۾ هڪڙي ڳوٺ ۾ وڃي نڪتي. خدا جو ڪرڻو ائين ٿيو، جو اُن مهل ڪي زال مڙس چارڻ، پاڻي ڀرڻ آيا، تن جا صندوق ڪڍي کولي، ڏٺئس جو ڪٿي ته ٻار پيو هو. ٻار کڻي آيا ۽ اچي سانڍيائونس.

---

* منشي اُڌارام ڀٽ منشي ٿانورداس جو ترتيب ڏنل "راءِ ڏياچ جو قصو" ڀوريون ڇاپو لٿو پريس ۾ ڇپيو، جو پوءِ سنڌ جي تعليم کاتي خريد ڪيو. هن قصي جو ٻيو ڇاپو سنڌ ورنيڪيولر لٽريچر ڪاميٽي سنه ۱۸۷۰ع ۾ تعليم کاتي جي ڇاپخاني ڪراچي مان ڇاپايو جنهن ۾ ابوبڪر جو ٻيتن ۾ چيل "قصو راءِ ڏياچ جو" پڻ شامل آهي، جو آخوند عبدالرحيم گڏ ڪري ڪاميٽيءَ جي حوالي ڪيو هو. متن جو مدار ٻنهي ڇاپن تي آهي، ٻئي ڇاپي جون درستيون حاشيي ۾ ڏنيون ويون آهن.

ڇوڪرو اڄ ننڍو سيان وڏو، اٿين ٿي وڏو ٿيو. مائٽن کيس ڳڌم گهوڙا وٺي ڏنا، جن کي پيو چاريندو هو. چارڻ جو قوت هو هرڻ جي شڪار تي، جو هو ساز وڃائي ڪندا هئا. هو جو ننڍڙو نينگر هٿ آين، تنهن جو نالو رکيائون "ٻيجل"، سو پيو گهوڙا چاريندو هو.

تنهن ڪان اڳاهون علي سائين، مديني جو مَلُ، تنهن هرڻ ماريو هو (١)، سو ڪُهي، انهيءَ جا عضوا سيخ ڪري، ٻچائي ڪاٺي، آنڊا تنهن جا وڻ تي اچلي ڇڏيا هئائين. ڏکڻ جو واءُ جو لڳو، سو آهي تندون آواز اهڙو پيون ڪين، جو سرون، پکي، ڪُل ڪنڌ نائيو ٻيهي ٻڌن. جڏهن واءُ بند ٿيو، تڏهن تندن به بس ڪئي، ۽ پکي پکڻ به هليا ويا. ٻيجل اهو سمورو لقاء پئي ڏٺو، تنهن اهي آنڊا اچي ڪنيا، ۽ چنگ ٺاهي، تنهن تي ڪٿي چاڙهيائين. پوءِ ٽيرچو، سهنت ڪندروءَ تي ڳَهي جان ڪٿي وڄائي ته ڇوٽا هرڻ، سرون ۽ پکي اچي مڙيا. هيءُ ڇا ڪري جو جيترن جي ضرورت هجيس سي جهلي، باقي ڇڏيو ڏئي. چارڻ ڏاڍا خوش ٿيا ته ڇگو ڪٺائون ٻُٽ مليوسين. اسين آٿيون هڪڙو به، هن اسان جي ٻڪ ته لائي پر پيا به ڪيترائي اسان وٽان ڪاٻو وڃن. پوءِ ته ڪٿي شادي ڪرايائونس.

انيراءِ بادشاه کي اڳيئي ست ڌيئرون هيون، هڪڙي پوءِ ڄايس، جنهن کي سون رپو پارائي، درياءَ ۾ لوڙهائي ڇڏيائين. اها صندوق رتني نالي هڪ ڪنڀر کي هٿ آئي، تنهن جو ڪولي ته واهه واهه، سدا ملوڪ ٻارڙي پئي هونگڙيون ڏئي. تنهن ڇا ڪيو جو "سورٺ" نالو رکي اچي پاليئينس. رتني جي ٻارائي هئي انيراءِ ٻاتشاه سان، سو پنهنجي ڳوٺ وٺي گهٽا ڏينهن گذري ويا هئس. سو ٻن مهينن جي انيراءِ کان موڪل وٺي گهر ويو، جتي گهڻو عرصو لڳي ويس. تڏهن انيراءِ ڪاوڙجي حڪم ڪيو ته: رتنو جنهن وقت به اچي کيس ماريو وڃي.

هوڏانهن رتني جوءِ کي چيو ته: ٻاڻي! ننڍ ۾ انيراءِ ڏنو اٿم،

---

(١) پيو چاهو: ڪنهن الله لڪ هرڻ ماريو هو.

سو هاڻي وڃان. زال چيس ته: تون بادشاه وٽ ويندين ته هو توکي ماري ڇڏيندو. پر هن ڳالهه نه مڃي، ۽ گهوڙي تي چڙهي، اچي بادشاه جي ڪچهريءَ پيڙو ٿيو. پر بادشاه هن سان منهن ئي ڪونه ڏنو. تنهن تي رتني هن کي چيو ته: ڇا ڳالهه آهي؟ بادشاه چيس ته: ڪنير جا پٽ، ٻن مهينن جي موڪل وٺي وڃي چار مهينا لڳائي ويهي رهين! تنهن تي هن ورائيو: بادشاه سلامت! مون وٽ گهر ۾ ڏيءَ ويٺي هئي. سوچيم ته پرڻائي پوءِ اچان. سو ان جو وهانءُ ڪرائي پوءِ آيو آهيان. تنهن ۾ دير ٿي ويئي. بادشاه چيس ته: ڙي، مون سان ڇو نه پرڻائيئر! رتني هاڻوڪار ڪئي. سو بادشاه، گهوڙا، آٿ، سيڌا پاڌا ڏيئي روانو ڪيو ته وڃي ڪنوار وٺي اچو، ۽ چيائين ته جي آءُ هلندس ته راءِ ڏياچ جنگ ڪندو، تنهڪري هيءُ منهنجو ڪانُ کڻي وڃي ان سان ڦيرا ڏيئي ڪنوار وٺي اچو. پوءِ رتنو پنهنجي ملڪ آيو، ۽ رات جو مشعلون ٻاري، ڪانَ سان ڦيرا ڏياري موٽيا ٿي ته راءِ ڏياچ اها ڇڇ ڏسي ورتي، تنهن يڪدم ماڻهو ڊوڙايا ته ڏسي اچو ته ڇا آهي. تن اچي ٻڌايو ته: انيراءِ، رتني ڪنير جي گهران پرڻيو آهي، تنهن جا مشعل ٿا ٻرن. هن چيس ته: رتني کي وٺي اچو. سپاهي وٺي آيس، تڏهن راءِ چيس ته: ڙي، مون کي نٿي پرڻايئي؟ رتني چيو ته: بادشاه سلامت، مونکي ڊپ هو ته مون غريب جي ڏيءَ قبول نه پوي، تنهنڪري نه چيم. راءِ چيس ته: هاڻي توکي ٻه جواب ته انيراءِ کي ٻه جواب، زال آهي منهنجي. ائين چئي سورٺ کي گهرائي ورتائين. انيراءِ جا ماڻهو يڪاڻ وڃي اها ڳالهه هن سان ڪئي. اهو ٻڌي انيراءِ لشڪر ساڻ ڪري، راءِ ڏياچ تي چڙهي ويو. پريا ٻارهن مهينا ڪوٽ کي گهيريو ويٺو هو. نيٺ آتان شهه ڪاڻي اچي پنهنجي ملڪ ۾ اعلان ڪيائين ته: جيڪو راءِ ڏياچ جو سر آڻيندو، تنهن کي مالا مال ڪيو ويندو. بيجل جي زال، مهرن جو ٿالهه وٺي رکيو. بيجل کي زال تي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، پرلاچار انجام کي پاڙي ڏيڻ لاءِ راءِ ڏياچ جي ملڪ ڏي روانو ٿيو.

١- چارڻ چنگ ڪُلهي ڪري، هليو هينياڻين
چارڻ وڏا چنگ ڪي جهُوڙا ۽ جهاڻين
سپاجها سائين، راءُ ريجهائين راڳ تي (١).
٢- جهڙو مرڪڻ منگتي، تهڙو ٿي ڏاتار
سباڻي سورٺ ورڪان نهُن ڪيو نهڪار (٢)
تنهن ڪي اچي چارڻ چوريو، هيءَ اڳئي ڏيٺهار
٣- پاٽ پهرين رات ۾ ڳڙه پاسي ڳايو
"گـُلو" چئي گرنار ۾ ڪو آتاهي آيو
سالڪ ساز سَرُوَز ڪي، ڪي ٿي ڪمايو
آيو سر سوالي منگتو، اچي ٻيجل ٻولايو (٣)
٤- ٻيجل ڪي ٻيءَ رات جو سڏايو سلطان
ڪڏهن ڪونہ آئيو، ٻير تنهنجي ٻان
چوري چنگ چنج تون، ميان مهربان (٤)

(١) ٻيو چاپو:- الله جي آس ڪري هليو هيائين
چارڻ ٻڏا چنگ ڪي جهوڙا ۽ جهائين
اچا اوڍي ڪپڙا ميرا لاٿائين
ڏولي راو ڏياچ جي ڏوران ڏٺائين
واليءَ سر ويٺي تنهن دم ڪيائين
چئي: سپاجها سائين، راو ريجهائين
راڳ تي.

(٢) ٻيو چاپو: سپاجهوسورٺ ورنَهَنُ نہ ڪندو ناڪار
هي اڳيئي ڏيٺهار، تنهن ڪي چارڻ چاريو.

(٣) ٻيو چاپو: پاٽ پهرينءَ رات جو ڳڙه پاسي ڳايو
سالڪ سازسروز سان ڪي جو ڪمايو
ٻيو غاغلو گرنار ۾ تہ ڪو آتائي آيو
اچي ٻيجل ٻولايو، آهيان سرسوالي منگتو.

(٤) ٻيو چاپو: ڏهڏهہ ڏيندو سانءَ منگتا روح رچندا دان
تيءَ ميان مهربان، چوري چنگ چنج تون

۵- راجا ڪي لئہ رات جو، ٻڌايو ٻيجل
سهسين هئا سنسار ۾ ٻيا ٻڙ داتا دل
سنڀئي آءُ سورٺ ور، تنهنجي هندون ماڳ ڪل
تيلاهين مون تو مٽيو، آيس منجهہ اچل (۱)

۶- چارڻ چوٿينءَ رات ڪي آءُ نچ آئين جيءَ
پدم پدم ۾ پائلا، جيڪر ڪرين جميع
پلنگ ٻٽڙيون پالڪيون، وٺي راضي ٿيءُ
صبح سوايو ڏيانءِ، حال دان اٿيمي هيءُ (۲)

۷- پنجيـن رات پلٽيـو، رڀو سـون سبيـل
داتا وٺان نہ دان مان، نٿي ڦيرائي فيل
آڪيٺي ٿي اصيل، سرڏي تہ سُر هو ٿيئن (۳)

۸- ڇهين رات چڪايو، سالڪ سـوري ساز

---

(۱) ٻيو ڇاپو: آيس منجهہ آچل، تيلاهين مون تومٽيو
ٻئي ڇاپي ۾ هن بيت بعد هي بيت آيل آهي:
نرتان تند نياز سين ٻُرائـــي ٻيجل
سا راجا رتولن ۾ ورنائـــي اَمُل
آنهي هاء هنر سان سين هنئين سائل
ڪنهن رهي نہ ڪل، تہ ڪو راجا راڳي هڪ ٿيا
(۲) ٻيو ڇاپو: هاڻ دان اٿئي هيءُ، ٻيو صبح سوايو ڏيان.
(۳) هن بيت بعد ٻئي ڇاپي ۾ هي بيت آيل آهن:
ڏات ڏئينم ڏاتار، آهيان سوالي سر جو
ويندس ڪين وري، هي مرڪ نہ مڱڻهار
جئن منجهئي ڏت ڏيڻ جي، تئن ٻـرس نہ ٻي ڪنهن ٻار
سائين لڳ ستار، ڏي مٿو تون منگتي
ڇي: مٿو مور نہ ٻاڙيان، تنهنجي تند تنوار
سر ۾ سهنج ناهہ ڪو، تون موٽ نہ مڱڻهار
ڪينڪي منجهہ ڪاپار، لڇيندو ٿو لاهيان.

ڳايائين ڳڻهه ڳرنار ۾، تنهن جي آءُ وه ڪيو آواز
صلاح سان "صادق" چئي، راجا ٻچ تون راض
صبوح سرفراز، سائين ٿيند ٿي منگتو (١).

٩- سڻ راضي تون راءُ ٿي، ستين٤ رات سوال
راجا روءِ زمين تي، ڪيئي مڙهندا ويا مال
ڪن سان نيهه، ڪين ٿيو، جن جو ايڏو ٿي اقبال (٢)
ڪر پلايون پال، سر ڏي ته سرهو ٿئين.

١٠- پاڻ پرڇي ڪينڪي، ائين رات آئي
بيجل ٻولي تنهنجي ٿي معلوم مڙدائي
وبهي وار نه منگتا، وڻڻ جي وائي (٣)

١١- چارڻ چوري چنگ ڪيو، نائين رات نڏان
تنهنجي ساز سروز تان لک ڪوڙئين قربان
وٺ داتا ڪان دان، چاسالڪ ڪندين سر ڪي.

١٢- سڻ راضي ٿي راءُ تون، ڏهين رات ڏاتار
ڪر سخاوت سر جي، غازي تون ڳرنار
ڪپي ڏي ڪاپار، سر ڏي ته سرهو ٿئين

١٣- ڏهيسر جان ڏهه سسيون، ڏهئي هوند ڏيان
ڌڙ تي سر هيڪڙو ڏيندي لڄ مران
هاٿي هنبارين سان، گهوڙا ڏيانءِ گهڻا
مور نه پڄي منگتو، ٿئبي منجهه ڪڻا
سر لاهه تند هڻان، سر ڏي ته سرهو ٿئين

١٤- مٿي ڪارڻ معاملو، رات يارهين چاڪاڻ
وٺ داتا ڪان دان مان، خزانن جي ڪاڻ
چڙهه سالڪ سڪپال تي، مڏيون وڻو ماڻ
اڪيئون راءُ رهاڻ، ڪج مداسي منگتا

---

(١) ٻيو چاپو: دائم رهين دمساز، داور ڪي دربار ۾.
(٢) ٻيو چاپو: ڪنهن سان نيهه ڪين ٿئي، عز وڏو اقبال.
(٣) ٻيو چاپو: وڻڻ جي وائي، تون وبهي وارم منگتا!

١٥- ٻارهين رات ڀهون ڏيان، هيرا موتي لعل
ڇا زيب زريون بافتا، ڇا سرپاهيون سکپال
ڪوڙين ڏيان منگتا، وٺ موتي جواهر جال(١).

١٦- تيرهين رات تنهين سان، ڪيائين وڏا وس
عجب جهڙا منگتا، تنهنجي راڳ رهايو رس
جا جڪ اٿئي جس، سالڪ گهرين سر ٿو.

١٧- چوڪو چوڏهين رات جو، سر ڪر سخاوت
تون به ويندين تن سان پون‌ءِ اندر البت
ڪامل ڇڏ تون ڪٿ، سر ڏي ته سُرهو ٿئين.

١٨- پر ڇٺي: تو پنڌ ڪيو، ڪين پڌين پيچل
مهندا آءٌ نه مڃائين، ٿئي خلق جي ڪل (٢).

١٩- آڄهو ساريم ڳڙهه ڏٺي، توڏانهن آيس تئي
هيڏو ڏان ڏياچ ري ٻيو نر ڪونه ڏئي
سر ڏاتاري ڏي، مُهت لهي هيءُ منگتو.

٢٠- تون گهرين آءٌ نه ڏيان، ڪريان جي نهڪار
رهي راءِ ڏياچ چوي، ڇا منهن ۾ مڱڻهار
پوءِ سيٺي ارها ٿيا، سير باسيو ڏاتار (٣).

٢١- ٻاٺي آيو، پر گهارڙو ساز ڪٺي سرندو
واٺي ناهيس وات ۾، ڪُنهر اهـــا گهرندو
مٿي ري مـلوڪ جـي چارڻ نه چُرندو
جهونا ڳڙهه جهرندو، رونجهي راءڏياچ جو (٤).

---

(١) ٻيو ڇاپو: وٺ موتي جواهر جال، ڪوڙين ڏيان‌ءِ منگتا
(٢) ٻئي ڇاپي ۾ هن بعد هيءَ سٽ آيل آهي:
ڪي عاقل رکـ عقل، سِر مان سرندئي ڪينڪي.
(٣) ٻيو ڇاپو: نيٺ سر باسيو سردار، ٻيا سڀ ارها ٿيا.
(٤) ٻيو ڇاپو: جهونا ڳڙهه جهرندو، پوندي جهاڻ‌ءِ جهروڪ ۾.

٢٢- چارڻ ڪٺي چنگ، اچي ويهي وڄايو
شهر سيوئي سُر سان هن جي تندن تپايو
دايون درمانديون ٽيون، پاين پاڏايو
ڪو ماري آيو، توهي مٺي منگتو.

٢٣- آهُه، مٺي ڏي منگتا، چڙهي ڇ چوڏول
توکي راو گهرايو، راجا منجهان رتول
بيجل توسان پول، ڪيائين وهائيءَ وڻ جي.

٢٤- سورٺ، مگڻهار ڪي، زال پري جانا
اسين بڻي پر چٺا، بيجل جا پانها
چڏ تندن جا طعنا، مڙي وچ تون منگتا.

٢٥- چل ته چارڻ تو ڏيان، پره پٺولو ايڪ
منٿ نه مڃين منگتا، آهين وڏو نيڪ (١).

٢٦- چل ته چارڻ تو ڏيان، پره پٺولو ڏيڍ
منٿ نه مڃين منگتا، آهين وڏو ڍيڍ (٢).

٢٧- چل ته چارڻ تو ڏيان، پره پٺولا اڍائي
ڪڏهن ڪونه پيه آئيو ڪڙهه مٺي ڪمائي
سالڪ ستار ڪري مڙي وچ پائي (٣).

٢٨- چل ته چارڻ تو ڏيان، پره پٺولا ٽي
تازي طويلن مان وٺئي سي ٿي
محب منهنجي ڪي، ٿو گهر م منگتا!

٢٩- چل ته چارڻ تو ڏيان پره پٺولا چار
جهل مائڪ، پند موڙي، ڪراڪين جي ٻار
رائي ڪيم رڻا، منٿ مڃي وچ منگتا!

(١) ٻيو ڇاپو: آهين وڏو نيڪ، منٿ مڃ تون منگتا.
(٢) ٻيو ڇاپو: آهين وڏو ڍيڍ، منٿ نه مڃين منگتا.
(٣) ٻيو ڇاپو: وچ مڙي پائي، سالڪ ستاري ڪري.

۳۰- چِلُ تہ چارڻ تو ڏيان، پره پٺولا پنج
تازي طويلن مان جن تي سونا سنج
اسان ڏنثي ايترو، ٻيو سائين ڏيندو گنج
محب منهنجي هنجهہ، ڪسي وڃ م منگتا!

۳۱- چِلُ تہ چارڻ تو ڏيان، گوليون ۽ ڏوليون
ڪرم واڻي وڏڻ جي ڀيجل اهي ٻوليون
ادا، ڏيانءِ اولُون، مُڙي وڃ تون منگتا

۳۲- مال مُلڪ تون منگتا، جهل ڪُليئَن سان ڪوٽ
هاٿي هنور هڪيا، مانڪ جهلي موٽ
هي رائيءَ جو ڳهوٽ، ٽنو ڪر م منگتا (۱)۔

اتي راءِ ڏياچ، ماءُ وٽ ويو ۽ چيائين : اما، هڪڙو چارڻ منهنجو سر ٿو گهري۔ مال راڄ ٻيو گهڻو ئي ٿو ڏيانس پر نٿو وٺي، تنهنجي ڇا مرضي آهي، سر ڏيانس؟ تڏهن ماءُ چيو۔

۳۳- ٽَم موٽائج منگتو، خاتون رائيءَ چيو
آيو جو آس پئي، سر سَرهو وڃي سو
ڏجي نام ڪرتار جي، سو ٿئي سر سُرهو
خاتون چيو راو کي وڙ ڪر م ويچارو
جي جيئندين ڪيترو، ٿيندئي سر سونهارو
راوَ چيو رائيءَ کي ڪيڏي ڏينم ڪٿارو
ڏيان ٿو نام ڪرتار جي، سٽي عالم اتارو
لاٿائين لوهوءَ آتان چم ڏيئي چنڪارو
سٿين هٿين سر ڪٽي ڏنائين ڏان موچارو
سورٺ اتي دلگير ٿي، رت وهي پٽ پارو (۲)۔

---

(۱) ٻئي ڇاپي ۾ هن بعد هي بيت آيل آهي : مرد وهاري منگتو، هليو رائيءَ ڏي راءُ۔ آيو گهڻي ادب سان ڪري سڏ سماءُ۔ ٻچي پنهنجي ماءُ، جٺز چوين تئن ڪريان۔

(۲) هن بعد ٻئي ڇاپي ۾ نثر بدران هيٺيان بيت آيل آهن، جي منشي آڏارام جا ٺاهيل آهن : (صفحو ۱۱۳ ۽ ۱۱۴ جي حاشيه تي ڏسو)

جڏهن ٻيجل سر وٺي انيراءِ وٽ آيو، تنهن چيس: لڌ منهنجي ملڪ مان، جو هيڙي ڏاتار راو کي ماريندي ٻه ترس نه آيئي ته ڪڏهن مون کي مارڻ کان ٻه ڪونه هٻڪندين. پوءِ اتان لڏي آيو راءِ ڏياچ جي ملڪ ۾، جتي راڻي سورٺ ۽ خاتون، ڏاڍيون ڏکيون چڙهيون. تڏهن ٻيجل ٻه ان ۾ چڙهي ويٺو. پوءِ ٻيجل جي زال چيو هيڙو ٿڙس آءٌ وري ڪانه لهنديس، سو اها ٻه ٽپ ڏيئي ڏاڍي چڙهي. ٻيجل جي زال پيٽ سان هئي، ٻاهر جي تو سان ٻار نڪاءُ ڏيئي وڃي پري پيو. ان کي ماڻهن کڻي وڃي نپايو. اهو جيئڻ ته مگر مان پيدا ٿيو هو، سو نالو رکيائونس "مگريو."

١- ٻيجل سر ٻڌي ڪري، آنهي وٽ آيو
ڏورئون ڏسي تنهنکي چوڻ چتايو
ڪر لڏڻ سندو سعيو، مور ڪ منهنجي ملڪ مان.

٢- لڏ لنگها منهنجي ملڪ مان، چڏ چنا منهنجو ڏيهه،
وڃي پراهين پٽ ۾ جت وٺي تنت ويهه،
پاپي هت م پيهه، نه ته جٽ ڪندو ساءِ جبري.

٣- هيڙو ڏاتر ڏيهه ۾، ڪو نه ٻڌوسون ڪو
ماريندي تنهن ملوڪ کي ترس نه پيو تو
جڏهن ڪڏهن تو منجهان مونکي جيءُ سندوجو کو
هاٿي وچ هتان وهلو، ڪر م وائي وهن جي.

٤- پوءِ وٺي پنهنجي جوءِ کي جوان هليو جوڌو
سو وڃي راءِ ڏياچ جي ڏيهه منجهه پهتو
آيو اُت منگتو، ٿو ڏسي عجب آکي سندا.

٥- ته سورٺ، خاتون، سس نهر، سي ٿيون ڏاهه چڙهن
ڏسي طاقت تن جي لڳي حيرت هن
ٿيي پيو آتش ۾ سالڪ ساڻ انهن
ڏسي منڌ کي ماٺ ٿي، مصلحت آيس من
پيو سپ ڏيئي ٻن، ستي ٿي سهاڳ سان.

(وڌيڪ ڏسو حاشيه صفحه ١١٤)

٢٤- عشق راهہ ڏياچ کي جنهن سر ڏني ڏيکاريو
ٻيو عشق مارئي کي، جنهن نہ ڪيو ناڪارو
ٽيو عشق سورٺ کي، جنهن سٽي٭ سٽ ساريو
چوٿون عشق ٻيجل کي، جنهن ٻول پنهنجو پاريو
پنجون عشق چارڻ کي، جنهن ڪاندٽان جي ڪاريو
لعنت انيراءِ کي جنهن پير وڌو پاسارو
پنجئي پيا مسچ ۾ ڳنهين ويچارو
ميئي سرها ٿيا، ڪيائون ڪم سوپارو
وڏو نالو رام جو، جو سڀ ٽئي موچارو (١)۔

٦- هني پٽيي سا پيٽ سان، تنهن کي تکو آيو تاءُ
ذڪري پالڪ پاءِر ٿيو، لهہ ڦهہ ڪري لڪاءُ
چڏي چورو ماءُ، وڃي ور چڙهيو مائهن جي ۔
٧- مگر موڙن پيدا ٿيو، تنهن مگريو چواءيو
تنهين منجهان راج ٿيا، تن مگريا سڏايو
پرور پيچايو، مطلب تن جي من جو ۔
(١) ٻيو چاپو: سڀ ٽئي موچارو، وڏو نالو رب جو ۔

(ب) ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل ڳالهه *

راءِ ڏياچ جو سنڌي قصو

ڪنهن زماني ۾ راءِ ڏياچ نالي هڪڙو راجا جهوناڳڙهه تي راڄ ڪندو هو. کيس هڪ ڀيڻ هئي، جا اولاد لاءِ ڏاڍي ڪاهل هئي. هڪڙي ڏينهن ڪنهن فقير کي وڃي ستايائين ته ”سائين! ڪٿي ڪان دعا گهرو ته مون کي ڪو خير جو ٻچڙو ملي.“ فقير دعا ڪري چيس ته ”مائي! پٽڙو سو ملندءِ، مگر اهو راءِ ڏياچ جي سسي ڌڙ ڪان ڌار ڪندو.“ اهي لفظ ٻڌي، راجڪماريءَ کان رڙ نڪري وئي ۽ چيائين ته ”سائين! اهڙو پٽ ڏي گهوريو، جو پاڻم جو سر وڍي.“ پر فقير جو ڪلام ڪيئن ٽري! پوري نوين مهيني راجڪماريءَ کي هڪ پٽ ڄائو. فقير جا سخن ياد ڪري، ٻالڪ کي صندوق ۾ وجهي ڪٺي درياهه ۾ ڦٽو ڪيائين. صندوق لڙهندي لڙهندي اچي راجا انيراهه جي ملڪ مان نڪتي. هڪ چارڻ ۽ سندس زال، جي درياهه تي پاڻي ڀرڻ لاءِ آيا هئا، تن جي نظر وڃي ان تي پيئي. صندوق کي پاڻي مان ٻاهر ڪڍي، جان ڪٺي کولين ته منجهس هڪ ٻاروتن ۾ تنجيل ٻار پيو آهي. پوءِ ته ان کي ڪڍي ڪري پنهنجي ڳل لاتائون، ۽ گهر وٺي وڃي نپايائونس. مٿس نالو رکيائون ٻيجل. نينگر اڃ ننڍو، سيان وڏو، تان جو اچي ماڻائو. هاڻ هو روز مائٽن جا ڳڏهه ۽ گهوڙا وٺي جهنگ ۾ چارڻ ويندو هو.

انهيءَ جهنگ ۾ هڪ ڏينهن ڪنهن رمتي فقير هرڻ جو شڪار ڪري، ان جو گوشت کائي، باقي آنڊا ڪٺي ڪرڙن ۾ ڦٽا ڪيا هئا. جڏهن جڏهن ڏکڻ جو واءُ لڳندو هو، تڏهن تڏهن انهن آنڊن مان اهڙو ته من موهيندڙ آلاپ نڪرندو هو، جو پکي پکڻ ۽ ٻيا سڀ جيو جنتر ڪند نمائي، اچي ٻڌڻ ٻيهندا هئا. هڪ ڏينهن اهو آواز وڃي ٻيجل جي ڪن تي پيو. دليل ڊوڙائي ڊوڙائي، نيٺ سهي ڪيائين ته

* ”شاهه جو رسالو“ مرتب ڊاڪٽر گربخشاڻي تان ورتل.

اهو اڇرج انهن آنڊن ۾ سمايل آهي. پوءِ ته آنڊا ڪٽي ڪري پنهنجي چنگ تي چاڙهيائين، ۽ ڪز ڪڍي ويٺو ڪين وڄائڻ. اڄان چنگ چورڀائين ڪين ته مرن ۽ پکين جا ميڙ اچي متا، انهن مان ٻه چارهرڻ جهلي، مائٽن وٽ وٺي آيو. هاڻ هر روز اهڙي ريت شڪار ڪري پيو پنهنجو ۽ مائٽن جو پيٽ پاليندو هو. سندس سرنديءَ جي هاڪ هر جاءِ پکڙجي ويئي.

جنهن وقت پيجل ڄائو هو، تنهن وقت راجا انيراءِ کي ٻي ڌيءَ ڄائي هئي. ڪيس سٽ ڏيهُون اڳيئي هيونءَ سو ڊق ٿي، هن ڌيءَ کي صندوق ۾ بند ڪري، ڪٺي درياهه ۾ داخل ڪرايائين. صندوق وهي راءِ ڏياچ جي سرحد مان نڪتي، جتي رتني نالي هڪ ڪنير کي هٿ اچي ويئي. ڪنير جو اولاد لاءِ سڪايل هو، تنهن کي ههڙو ملوڪ ٻار ڏسي، ڏاڍي خوشي ٿيءَ سو گهر کڻي وڃي چوڄ سان پاليائينس ۽ نالو رکيائينس سورٺ.

جيتوڻيڪ رتنو راءِ ڏياچ جي ملڪ ۾ رهندو هو، ته به راجا انيراءِ سان ڏاڍو رستو هوندو هوس. جڏهن سورٺ ساماڻي، تڏهن انيراءِ کي سندس حسن جي خبر پهچي ويئي، سو رتني کان ان جي سڱ جي گهر ڪيائين، جا هن خوشيءَ سان قبول ڪئي. جڏهن شاديءَ جو ڏينهن اچي ويجهو ٿيو، تڏهن رتنو هڪ وڏي ڄڃ سينگاري، ڏام ڏوم سان اٽي شهر مان نڪتو. راءِ ڏياچ جو ان وقت پنهنجي محلات جي دريءَ وٽ ويٺو هو، تنهن جي نظر وڃي ڄڃ تي پئي. پڇا ڪرڻ سان معلوم ٿيس ته، رتنو پنهنجي ڌيءَ وٺي انيراءِ سان پرڻائڻ ٿو وڃي. اها خبر پڌي، ڏاڍا خار لڳسءَ سو پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڪيائين ته "رتني کي ڪنيي ڌيءَ سميت وٺي اچو." جڏهن انهن کيس آڻي حاضر ڪيائون، تڏهن راءِ ڏياچ رتني کي چيو ته "ڪميڻا! مون کي ڇڏي پنهنجي ڌيءَ ٿو ڏارين کي پرڻائين! هاڻ تو کي به جواب، انيراءِ کي به جواب." ائين چئي سورٺ کي وٺي وڃي حويلي ۾ وهاريائين.

جڏهن انيراءِ کي هن حادثي جي خبر پئي، تڏهن تپي باهه ٿي ويوءَ ۽ وڏو لشڪر وٺي اچي جهونا ڳڙهه تي گهيرو ڪيائين. ٻارهن

مهينا جنڊ پٽن ساڻ هٿي بيٺو، ڏال نہ ڪريس. آخر شهہ ڪـاٺي، موٽي وطن وريو. ٻوءِ رتن ٽڪن جو ٿالهہ پيري، ساري ملڪ ۾ ڦيراياءِين تہ ”جيڪو راءِ ڏياچ جو سر وڍي ايندو، تنهن کي نہ فقط هـــي ٿالهہ ملندو؛ پر ٻيو بہ جيڪي گهرندو سو ملندس.“ ٻيجل جـي زال ٿالهہ وٺي رکيو ۽ ٻول ڪياءِين تہ ”منهنجو مڙس پاڻهي راجا جـــي منشا پوري ڪندو.“ جڏهن ٻيجل گهر آيو ۽ ساري قصي جي سڌ پيس، تڏهن ڏاڍي ڪاوڙ لڳيس؛ سو زال کي جهڙڪي چياءِين تہ ”مصيبت پوٽي هي تو چا ڪيو؟ هاڻ جي وچن ۾ ولها ٿا پئون تہ راجا اسان جو جڻ پچو پڙهائي ڇڏيندو.“ ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي، ٻيجل پنهنجو سرندو سينگاري اٺي جهونا ڳڙهہ ڏي راهي ٿيو. ٻہ ٽي منزلون هٽي، نيٺ هڪ ڏينهن نماشام جو اچي قلعي وٽ پهتو. پوءِ تہ چنگ ڪڍي ويٺو وڄائڻ ۽ ساري رات تندون ٽنواريندو رهيو. سندس ساز جي آواز سڀني کي گهائي وڌو. راءِ ڏياچ جو پنهنجي رنگ محل ۾ ويٺو هو، تنهن جي روح بہ ريلو ڏنو؛ سو ڪوٽ جي دري کـــان ٻيجل کي پڪاري چياءِين تہ ” مڱڻهار! گهـر جيڪي گهرڻـو هجيئي.“ ٻيجل ورائيو تہ ”راجا! مون کي توسان هڪ ڳجهہ ڳرهڻو آهـــي. اجازت ملي تہ مٿي اچي اوريان.“ تنهن تي راءِ ڏياچ پنهنجن ماڻهن کـــي حڪم ڏنو تہ ”چارڻ کي چوڏول ۾ چاڙهي مٿي وٺـــي اچو.“ هاڻ راءِ ڏياچ ۽ مڱڻهي جي وچ ۾ ڪوبہ وسيلو ڪونہ رهيو؛ ٻئي خلوت ۾ ٽي ويٺا. ٻيجل نڪي ڪڇيو، نڪي پڇيو؛ سرندو ڪڍي وري بہ ـــ ويهي وڄائڻ لڳو. راءِ ڏياچ جو من اهڙو تہ موهي وڌائين، جو ڪيس طرحين طرحين جا انعام آڇڻ لڳو. پر ٻيجل هٿ جوڙي عرض ڪيو تہ ”راجا! مون وٽ مال متاع جي ڪمي ڪانهي. تنهنجي سخاوت جي ساراهہ ٻڌي، تو وٽ وڏي آس رکي آيو آهيان. اهـــو سر جو تنهنجي سرير جو سينگار آهي، تنهن جو ئي سيڪڙو ٿي آيـو آهيان. اميد اٿم تہ نانهن نہ ڪندين.“ راءِ ڏياچ کـي اهڙي اڻنگـيءَ مڱڻ تي نهايت ئي اچرج لڳو؛ سوچياءِين تہ ”اي چارڻ! منهنجي مٿي مان تو کي چا هٿ ايندو؟ انهي ڳالهہ تان لهي وڃ. ڏس تہ آءٌ تو کـــي کهڙا نہ دهرا دان ٿو ڏيان. ساري عمر پيو کائيين تہ بہ کٽڻ جا نہ آهن.“

ٻيجل سان جيڪي مٺا مٺا ھٿس، سي ھنيائين؛ پر ھو نہ مڙيو. آخر ٻيو ڪو حيلو نہ ڏسي پنھنجي ھٿ سان سر وڍي، چارڻ کي اُچلائي ڏنائين. چارڻ مٿو کڻي انيراءِ وٽ رڙندو رھيو.

ھن حادثي جي خبر ھنڌين ماڳين ھلي ويئي ۽ ٻيجل جي اچڻ کان اڳ انيراءِ جي ڪن تي بہ وڃي پيئي. جڏھن ٻيجل سر کڻي انيراءِ جي ڪچھري ۾ آيو، تڏھن انيراءِ پريان ئي ڏھڙ ڏيئي چيس تہ "ڪميڻا! جوڳي وڃان ھھڙي سخا جي صاحب سان بہ ڌ، ڳٺين، سو اسان سان الائجي ڪھڙا ڪلور ڪندين. اڄ کان وٺي تون اسان جي ملڪ ۾ رھڻ جي لائق نہ آھين، ھڪدم ھليو وڃ. خبردار! جي منھنجي ملڪ ۾ وري پير پاتو اٿئي." ٻيجل جا ڇھہ ئي ڇڄي ويا، ۽ ٻن وڻڪ جا وڍ پوڻ لڳس. پوءِ تہ مٿوالن وانگر جھونا ڳڙھہ ڏي ڊوڙندو ويو. جڏھن شھر جي ويجھو اچي پھتو، تڏھن ڏسي تہ ٻاھہ جا مچ پيا ٻرن؛ ۽ سورٺ ڏاڍھہ چڙھي، ستي ٿي رھي آھي. پاڻ بہ ڏوڪيندو مچ ۾ ڪاھي پيو ۽ جلي ڀسم ٿي ويو.

(ج) سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جي ڳالهه*

بادشاهن جو بادشاهه الله، پر زماني جو بادشاهه هو، نالو هئس 'انيراءِ'. سٽ ڏيهون چايس. جڏهن ستين ڏينهن ڏيءُ جي مبارڪ مليس، تڏهن چيائين ته درياهه حوالي ڪريوس. پوءِ صندوق ۾ وجهي، هيرا جواهر رکي صندوق کي درياهه ۾ لوڙهي ڇڏيائون. سا لُڙهي لهواري تي هلي. قدرت سان صندوق درياهه ۾ ڪيترا ڏينهن لڙهندي وڃي ڪنهن ولائت ۾ نڪتي. رتنو نالي ڪنڀار هو، درياهه تي آيو ته پيتيءَ تي نظر پيس، جيڪا لڙهي ڪناري سان بيٺي هئي. هن بسم الله ڪري پيتي ڪڍي، ڪنجي ڪرف لڳو پيو هوس. دل ۾ خيال ڪيائين ته هن ۾ الائي ڇا آهي، ڇو نه وڃي گهر کوليانس. گهر وڃي کولي ته سينگاريل ٺهيل شهزادي صندوق ۾ ستل ڏٺائين، هيرا جواهر پاسن کان رکيا هئس. خدا جو شڪر ڪيائين. ڪيس به اولاد ڪونه هو. زال ٻوڙي ڇوڪريءَ کي ڪڍي پاڪر وڌو، هندوري ۾ لوڏيائونس.

ڇوڪري اچ ننڍي سياڻي وڏي، گهر کان ٻاهر ڏي نه ڪڍنس ته متان بادشاهه ڦري وڃي. ڇوڪريءَ جو نالو رکيائون سورٺ. چيائين ته هيءَ ڇوڪري ڇو نه پنهنجي يار انيراءِ بادشاهه کي سڱ ڏيان. سو انيراءِ کي خط لکيائين. تنهن هڪڙو پيڙو نوڪر ۽ ملاح تيار ڪري اماڻيا. پيڙو اچي ويو. سورٺ کي سينگاري پيڙي ۾ چاڙهيائون. رتنو پاڻ به زال سميت پيڙي ۾ چڙهيو. انيراءِ جي ملڪ ڏانهن هليا. واٽ تي راءِ ڏياچ جو ڪوٽ هو، جيڪو پنج ڪوهه زمين کان مٿي جبل تي هو، آسمان سان پئي ڳالهيون ڪيائين. ماڻهن سڄ اڀرڻ مهل

---

* اڪ پٽ متر ذات ماڇي، ويٺل پير مدار شاهه جي ڳوٺ جو، ديهه قبول پور جهرڪ، تعلقو ڪوٽڙي، ضلعو حيدرآباد. عمر ٦٠ ورهيه هئس جو تاريخ ١٠- اپريل ١٩٦٥ع تي حيدرآباد ۾ سائنس ڪچهري ۾. هيءَ روايت خود سندس زباني قلمبند ڪئي وئي. پنهنجا بيت به چيا ائس، ۽ ٻين شاعرن جا به بيت ياد ائس. ڪڇهارت، ڏور، هنر وغيره جو ڄاڻو آهي.

ڀڙي کي ڏنو. راءِ ڏياچ سان ڳالهه ڪيائون. راءِ ڏياچ ڏسي ته، هوڏانهن سج جو شعاع، هوڏانهن سورٺ جو حسن، ٻئي برابر. تنهن پنهنجي فوج کي حڪم ڏنو ته پڪڙي ڪٺي اچوس. درياهه بيپرواهه، عاشق بيپرواهه، معشوق بيپرواهه. باهه بيپرواهه. فوج وڃي سورٺ کي کڻي ڪٺي آئي. رتنو ڀڳو انيراءِ وٽ ته اسان سان مارو ماري ٿي وئي. انيراءِ جي فوج تيار ٿي، ٻه ڪنوار واٽ تان کڄي وئي. ڀڪيور جيڪو ماڻهو هو، سو فوج ۾ کنيائين. راءِ ڏياچ کي خط لکيائين ته خبردار ٿي، اچئين ٿو!

راءِ ڏياچ پنهنجا لشڪر، ۽ مال ملڪيت سڀ مٿي ڪوٽ تي چاڙهي ڇڏيا. هٿيارپنهوار به سڀ ڪوٽ تي. انيراءِ لشڪر ڪاهي آيو ۽ وڙهي ڪنهن سان. راءِ ڏياچ جو لشڪر مٿي ٿيو. سو ٻهي رهيو. هيٺان فير ڪيائين. ڇهه مهينا لڙائي هلي، تڏهن راءِ ڏياچ مٿان خط ڪيرايو ته: جي دارون ڪٿو هجنئي ته آءٌ تو کي ڏيان، جو منهنجو ٽڪي ڪوڙي جو به خرچ نه ٿيو آهي. انيراءِ اميد ڇلي پنهنجي بادشاهي ۾ موٽي ويو ۽ پڙهو ڦيرايائين ته "جيڪو ماڻهو راءِ ڏياچ جو سر آڻي ڏيندو، تنهن کي اڌ بادشاهي ملندي." ٻانهي سونين مهرن جو ٿالهه کڻي ڦيرائڻ لڳي.

راءِ ڏياچ پنهنجي بادشاهي ۾ ويٺو هو، نجومين کان پڇائين ته: منهنجي بادشاهي ڪيئن ويندي؟ نجومين چيس ته: تنهنجي ڀيڻ کي پٽ ڄمندو، جيڪو ساز تي سر ڪپي ويندئي. ڀيڻ اميد سان هيس. سو خيال ڪيائين ته، مونکي جو ڀيڻ مان نقصان پهچندو، ڇو نه ڀيڻ کي ئي ماري ڇڏيان. سو ڀيڻ کي سنبرائي تيار ڪيائين. مائي تيار ٿي ڏولي ۾ چڙهي. ڪهارن ڏولي کڻي، انهن کي راءِ ڏياچ حڪم ڪيو ته هن کي ماري مون کي اکيون آڻي ڏيو. ڪهار ڏولي کڻي بربيابان ۾ آيا. مائي پڇا ڪئي ته: ڇاٽا ڪريو؟ چيئون ته: راءِ ڏياچ جو حڪم آهي تو کي مارڻ جو. اتي مائي وٺي دانهون ڪيون ۽ چيائين ته: منهنجي مارئي مان اوهان کي ڇا هٿ ايندو؟ اسم الله جي مون کي جيئدان ڏيو. ڪهارن چيو ته: مائي کي اسين ڇو ماريون. ڇو نه هرڻ جون

اڪيون هلي راھ ڏياچ کي ڏيون. سو اھا صلاح ڪري راھ ڏياچ کي ھرڻ جون اکيون آڻي ڏنائون ۽ مائيءَ کي چڙي ڏنائون.

مائي وٺي منهن ڪيو، سا هلندي هلندي اڌ رات جو وڃي ڪنهن رڻ پٽ ۾ پهتي.

بڪيءَ ڪيل نہ آڇهي، ڏکيءَ ڏمر ناھہ
آڳهاڙيءَ ڀهانءِ، ويو ويچاريءَ وسري.

رات جو پنڌ ڪري، ڏينهن جو لڪي. بڪن ڏکن ۾ شڪل ڦري ويس. پنڌي ڪائيندي وڃي انيراھ جي ملڪ ۾ پهتي ۽ وڃي چارڻن فقيرن ۾ نڪتي. فقيرن جو چڱو مڙس ٻہ هو، تنهن هن کي پنهنجي ڌيءَ ڪري پاڻ وٽ ڪٽي ٽڪايو. هن پونگي ڪڻ آڏي، پني منگي پيٽ گذر ڪندي هئي. ڏهين مهيني هٿ پير لڌائين. پٽ ڄائس، نالو رکيائينس ٻيجل. پني سني آن کي نپائڻ لڳي.

ٻيجل اڄ نديو سيان وڌو. راند ڪرڻ جهڙو ٿيو تہ چارڻن فقيرن سان گڏ ساز ڪٽي پنڻ ويندو هو. هڪڙي ڏينهن ماءُ چيس تہ ڪانيون ڪري آءُ. سو ويو جهنگ ۾ ڪانيون ڪرڻ.

قدرت سان چار يار رسول جا اتان اچي لنگهيا. هڪڙي ميهار کي چيئون تہ: کير پيار. ميهار هڪڙي وڄ آڻي حاضر ڪئي، ٻارن هٿ ڪئي گهمايو تہ ٿڻ سگوئجي آيا. ميهار کير ڏڌو، چارئي يار پي خوش ٿيا. ڏانءُ جو ڏوپ، ميهار ڪئي هڪڙي ٻوڙي جي پاڙ ۾ هاريو. قدرت خدا جي ٿوري گهٽي ڏينهن آهو ٻوڙو ساڻو ٿيو. اتي هڪڙو هرڻ آيو، تنهن ٻوڙي ۾ رات وڌو. ٻوڙو ڪاڏائين تہ اچي آڏائو. زمين ڪان مٿي آڏامندو آيو. آڏا ندي آڏامندي پيٽ اچي وڻجي ڪنهن انگهہ ۾ الڪيس. هرڻ تہ الائي ڪٿي وڃي ڪريو، پر آنڊو آتي الڪيو پيو هوس. هوا لڳي تہ آن مان آواز نڪري "تونهين تون، تونهين تون."

ٻيجل جو اچي جهنگ ۾ تہ سبحان الله! جانور، هرڻ، نانگ، پکي پکڻ انهي آواز تي ڪنڌ نايو بيٺا آهن. ٻيجل ڪـــي ڏٺائون تہ ڀڳا. ٻيجل آهو آنڊو لاهي، پنهنجي دنبوريءَ تي ڪٽي چاڙهيو ۽ گز هٿي

ته هرڻ پٺيان لڳا اچن. هن ۾ چاڪيو جو مکڙي هرڻ کي کڇيءَ ۾ پٺو وجهي ڪڍي ڪاهيائين، ۽ ڪاليون ڪري اچي گهر پهتو. هرڻ ڪجهه ڪجهه ٻاڙي وارن کي ڏنائين، ڪجهه وڪيائين. پئسا ڏنائين ۽ خوشي ٿيس. پوءِ ته روزانو هرڻ ڦاسائي اچي. ڪجهه پئسا ڪڏ ٿيس ته سيٺي جو بالادست ٿيو. تنهن تي ڀيڻ چوڪرن چيس ته: تنهنجي پيءُ جي ۾ خبر ڪانهي، ۽ وري ڀيڻ تي تو حڪم هلائين! ٻيجل کي مهڻن گهائي وڌو. ماءُ کان اچي پنهنجي پيءُ جي خبر پڇيائين. مائي ماٺ ڪري وئي. ٻيجل ماءُ کي چيو: ته سچ ٻڌاءِ ته منهنجو پيءُ ڪهڙو؟ نه ٻڌائيندئين ته ترار هڻي ماري ڇڏيندوسئين. ماءُ ٻڌايس ته: تون راءِ ڏياچ جو پاليجو آهين. ۽ پوءِ سموري حقيقت ڪري ٻڌايئينس.

راجا الهراءِ جو پڙهو پئي گهميو. ٻيجل ٽالهه مهرڻ جو وٺي رکيو، چيائين ته: جنهن پاءُ پنهنجي پيءُ کي ٿي ماريو، تنهن جو سر آءٌ وڍي ايندس. پلي ته منهنجي ماءُ خوش ٿئي.

راءِ ڏياچ بادشاهه پنهنجي ڪوٽ کي چوطرف ڪاهي ڪٺائي، ڪوٽ ۾ چار دروازا رکايا هئا. دروازن تي ڪهار وهاري ڇڏيا هئائين. انهن کي حڪم ڏنو هئائين ته ڪوبه ساز وارو فقير ڏسو ته ان کي ماري، سيسي ۽ ساز باهه ۾ ساڙي ڇڏجو. انهي حڪم کان پوءِ ڪوبه فقير اوڏانهن منهن ئي ڪونه ڪندو هو. ٻيجل وٺي ڪاهيو. چاڪيئين جو گهوڙو ڪاهي، ان جي کرڙين ۾ گاهه وجهي، ساز ڪٺي ان ۾ لڪايائين. ڪوٽ جي دروازي مان متي اندر ٿيو. پهريدارن ڪجهه به نه چيس. جڏهن راءِ ڏياچ جي محلات وٽ پهتو، تڏهن گاهه مان ساز ڪڍي وڄايائين.

ڪڍيئين ڪيرت ڪينرو، واڄو ولاتي
هن هنئي تند حضور ۾ پارس پرانتي
ڏسندي تنهن ڏاتار کي، ذڪر ٿيو ذاتي
ڪڍي سان ڪاتي، وڌئين ڪرت ڪاپار ۾.

ٻيجل چيس ته: آءٌ سر وڍي وڃين، تنهن کان سٺو آهي ته تون پنهنجي هٿ سان سر وڍي ڏي. راءِ ڏياچ چيس ته سر ڪيئن ڪپيو؟

چيٺين تہ : ترار رڪ جي ٺهرائي، ڪنڌ تي رکـــي، زور ڏي تہ سير ڪٽجي پئي. راهہ ڏياچ حو سير ڪپيو، پيجل تـــري* رکيو، پر رت جو ڌڏڪو ٿيو تہ گهبرايئين. سير ڪٽيل چيس تہ: راڻيون رنڙيئي، بادشاهي برباد ڪيئي، هاڻي سير تہ ڪن.

مٿي منهنجي تي مڱڻا، جيئن ڪوڙيون هجن ڪپار
تہ واري واري ويهان، تن سيرهن کي سئو وار
تہ پڻ تند تنـــوار، تنهنجي سٽاهـــون مڱڻا.

سير ڪٽي انيراءِ وٽ پهتو، انيراهہ چيس تہ ظلم ڪري چڏيئي.

ههڙو ڏاتار سير جـو، ڪڏهن ڏٺوسون نہ ڪو
مارپندي ملوڪ کـــي، ترس نہ ڪيئي ڪو
مڱڻا منجهان تو، هاڻي آهي جو ڪو ٻاسان جي جيءُ ڪي.

انيراهہ لڏائي ڪيئس ملڪ مان. سورٺ آڙاهہ تيار ڪري، ان ۾ لهي. پيٺ سان هئي، ٻار آڏالو، وجهي ٻاهر پيو. مڱريا انهن مان ٿيا.

روايت [۵]

ٻيڄل جو سورٺ تي عاشق ٿيڻ، ڪيس ڏيهه نيڪالي ملڻ ۽ انيراءِ سان ملي راءِ ڏياچ جي سر وٺڻ واري ڳالهه

تعلقي ٺل جي سگهڙ محمد يعقوب ٻرڙي جي ٻڌايل ڳالهه *

سورٺ امبل ديس جي، ذات وڏي پرمار
ٻيٺي راجا ٻوڪ جي، پالي رتن ڪنڀار
مڱ انيراءِ رائوڙ جي، پرڻي راءِ ڪنگهار.

سورٺ 'امبل ديس' جي راجا ٻوڪ جي ڌي هئي. اڃان ڪبر پياڪ هئي ته ماڻس مري ويس. ان ڳوٺ ۾ رتن نالي هڪڙو ڪنڀار رهندو هو، جنهن جي زال کي ٽڻن ۾ کير هو. سورٺ ان جي زال کي نپائڻ لاءِ ڏنائون. هوءَ رتن ڪنڀار جي گهر ۾ پلجي وڏي ٿي. رتن ڪنڀار کي سورٺ جي نپائڻ جو خرچ راجا ٻوڪ کان ملندو آيو.

انيراءِ بادشاهه، راجا ٻوڪ جو دنگئي هو. هن کي جڏهن خبر پئي ته رتن ڪنڀار وٽ راجا ٻوڪ جي سهڻي ڌي نپجي وڏي ٿي آهي، تڏهن راجا ٻوڪ کان ان جو سڱ گهريائين. راجا ٻوڪ سڱ ڏيڻ کان انڪار ڪيو. انهيءَ تي انيراءِ چوائي موڪليس ته: جي سڱ نٿو ڏين ته جنگ لاءِ تيار ٿي. انيراءِ کي ڏاڍو ڇاڻي، راجا ٻوڪ، رتن ڪنڀار کي خرچ پکو ڏيئي، راءِ ڏياچ جي ملڪ ۾ وڃي رهڻ جي صلاح ڏني، ۽ ڌيءَ جي پرڻائڻ جو به اختيار ڏيئي ڇڏيائين. رتن ڪنڀار کي راءِ ڏياچ جي ملڪ ڏانهن لڏائي ڪيڻ ۾ راجا ٻوڪ هيءَ مصلحت ڏٺي ته راءِ ڏياچ انيراءِ کان وڏيڪ طاقت وارو راجا آهي، پس پٺس به جي راءِ ڏياچ ان کان سڱ جي گهر ڪئي ته ڪيس عيب ڪونه لڳندو؛ پر انيراءِ ۽ سندس وچ

---

* هيءَ ڳالهه سگهڙ ميان يعقوب ٻرڙي (وينل ميرپور ٻرڙو، تعلقي ٺل ضلعي جيڪب آباد) جي زباني قلمبند ڪئي وئي.

۾ پرائي دشمني هئي. طاقت جي زور تي انهراءِ زبردستي سڱ وٺڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو، جا ڳالهہ هن کي نٿي آئڙي.

رتن ڪنيار جڏهن راءِ ڏياچ جي ملڪ ۾ رهڻ لڳو تہ راءِ ڏياچ کي ساري سڌ پئجي وئي، تنهن رتن ڪنيار کان سڱ جي گهر ڪئي. رتن هائوڪار ڪئي، پر اميرن وزيرن اعتراض ڪيو تہ رتن مسلمان آهي، ان جي ڌيءَ پرڻجڻ جو راجا کي ڪوبہ حق ڪونهي. جڏهن انهن کي خاطري ٿي تہ سورٺ، رتن جي گهر ۾ فقط پالجي وڏي ٿي آهي، ۽ حقيقت ۾ راجا ٻوڪ جي ڌي آهي، تڏهن سڀئي راضي ٿيا، ۽ توري کهڻي ڏينهن راءِ ڏياچ، سورٺ سان شادي ڪئي.

ٻيجل، راءِ ڏياچ جو ڀاڻيجو هو. هو سدا ملوڪ ۽ سهڻو ڇوڪرو هو، جنهن کي راءِ ڏياچ پاڻ نپايو هو. ٻيجل رهندو ئي وٽس هو، ۽ ماني بہ مامي ۽ ماميءَ سان گڏ کائيندو هو. سورٺ جي سونهن ڏسي، ٻيجل جي دل ۾ بي ايماني پيدا ٿي وئي. هڪڙي ڏينهن راءِ ڏياچ شڪار تي ويل هو، ۽ سورٺ مٿي ماڙي تي ستي پيئي هئي. ٻيجل نوڪرن کان لڪندو ڇپندو ماڙي تي چڙهي ويو، ۽ سورٺ کي ننڊ ۾ ڏسي، ان جي پير ۾ آهستي آهستي ليٽي پيو. سورٺ کي جاڳائڻ تي کيس همت نہ ٿي، سو ليٽي ليٽي سندس بہ اک لڳي وئي. تان جو شام ٿي ويئي، ۽ راجا بہ شڪار تان موٽي آيو.

راءِ ڏياچ، سورٺ کي ڳوليندو ماڙي تي آيو، ۽ هڪڙي ئي پلنگ تي سورٺ ۽ ٻيجل کي گڏ ستل ڏسي ڪاوڙ ۾ ڳاڙهو ٿي ويو، هيڪر خيال آيس تہ تلوار ڪڍي ٻنهي کي پورو ڪري ڇڏيان، پر پوءِ ٻنهي جا جسم هڪٻئي کان پري ڏسي شڪي حالت ۾ پئجي ويو تہ ڇاڪريان، ڇا نہ ڪريان؟ آخر ڳڻي ۾ پنهنجي ماڙي تان هيٺ لهڻ لڳو. راءِ ڏياچ جيئن ئي هيٺ ٿي لٿو تہ ٻيجل جي اک کلي ويئي. بت ۾ سياڪري وٺي ويس. ويتر جو ڏٺائين تہ سورٺ واري ڪيمخوابي چادر جو ڪجهہ حصو هوا لڳڻ ڪري سندس مٿان اچي ويو آهي، جو پڻ راجا ڏسي ورتو هوندو، تڏهن موت اکين اڳيان ڦرڻ لڳس. هوڏانهن راءِ ڏياچ ماڙي تان لهي ويهي سوچڻ لڳو تہ:

ٻيجل ماريان ڀائيجو، سورٺ ماريان جوءِ
رن آکاڙي آڻي، ڀلا نه ڪنهي ڪوءِ

راءِ ڏياچ پنهنجي خاص صلاحڪارن کي گهرايو ۽ سائن صلاح مشورو ڪيو. پوءِ سندس حڪم سان سورٺ کي وٺي آيا، جا بي ڏهي ناز نخري سان ٽلندي آئي، ڇاڪاڻ ته سندس سڄاڳ ٿيڻ کان اڳ ٻيجل پلنگ تان اٿي ويو هو، ۽ کيس وچ جو ڪوبه سڌ سماءُ ڪونه هو. راءِ ڏياچ، هن کي سخت مار ڏياري، قيد ۾ وجهي ڇڏيو. سورٺ جي اهائي هڪ ڳالهه ته 'مون کي ڪابه خبر ڪانهي'. ليڪ فيصلو ٿيو ته سورٺ جيڪڏهن بيگناهه آهي ته باهه جي ٻرڪا ڏي. سورٺ اها ٻرڪا ڏيڻ قبول ڪئي. پوءِ وڏا وڏا ٽانڊا، سورٺ جي هٿن تي رکي، اٽي سان ٺهيل ڪوڪيون پچڻ لاءِ انهن تي رکيائون. ٽانڊن کي خوب ڏکايئون؛ ڪوڪيون پچي ويون، پر سورٺ جي هٿن کي لهس به ڪانه آئي. پوءِ راءِ ڏياچ کي پڪ ٿي ته سورٺ بي ڏوهي آهي، جنهن کي باهه به ڪجهه ڪونه ڪيو. تڏهن ٻيجل کي گهرائي سخت تعدي ڪري، شهر نيڪالي ڏيئي ڇڏيائين. ٻيجل رلندو پنندو اچي انيراءِ جي ملڪ ۾ نڪتو، ۽ اتيئي رهڻ لڳو؛ ۽ شادي به اتي ئي ڪيائين.

انيراءِ ۽ راءِ ڏياچ جي سڳ تان دشمني هئي، تنهن گهڻي ڪوشش ڪئي ته ڪو راءِ ڏياچ جو سر وڍي آڻي ڏي، پر جڏهن ڪوبه ماڻهو اهڙي ڪم لاءِ تيار نه ٿيو، تڏهن موتين ۽ جواهرن جا ٿالهه ملڪ ۾ ڦيرايائين ته: جيڪو ماڻهو راءِ ڏياچ جو سر ڪپي ايندو تنهن کي اهو انعام ملندو. ٻيجل جي زال اهي ٿالهه وٺي انيراءِ جي ماڻهن کي چيو ته: منهنجو مڙس وڏو پهلوان آهي، اهو ڀالهي راءِ ڏياچ جي سسي وڍي ايندو. ٻيجل جڏهن اها ڳالهه ٻڌي تڏهن زال تي ڏاڍو ڏمريو ۽ چيائينس ته: تو ته ظلم ڪري ڇڏيو. هن حڪومت سان ٽڪر جي نڪتس، هاڻي وري هن حڪومت ۾ به رهي ڪونه سگهندس. آخر راجا انيراءِ کان ڇهن مهينن جي مهلت ورتائين.

ٻيجل، انيراءِ جو ديس ڇڏي، چارڻن جي هڪڙي ڳوٺ ۾ آيو.

اتي انهن وٽ سرنديءَ تي راڳ سکڻ لڳو. ڪيس اها خبر هئي ته راءِ ڏياچ راڳ جو عاشق آهي، ۽ ڏاتار به آهي، تنهنڪري بجاءِ پيءُ حرفت جي ڏٿيءَ جي ناليءَ تي ڇونهه وجهي سر ڪٽهانس. پوءِ سرندو پاڻ سان کڻي، هڪڙي ڪهاڻي جهنگ ۾ آيو. اتي ڪنهن شڪاري هرڻ جا آندا، ڏينگرن تي اڇلي ڇڏيا هئا، جي اتي سڪي سخت ٿي پيا هئا، ۽ هوا جي جهوٽي تي آواز ڪرڻ لڳا. انهن مان آواز اهڙو ته سريلو ٿي نڪتو، جو ان جي ٻڌڻ لاءِ ڪيترائي جهنگلي جانور اتي اچي ڪٺا ٿيا هئا. پيڄل به اهو آواز ٻڌي اتي بيهي رهيو. ڏسي ته پيا به جانور اتي ڪنڌ نوايو بيٺا آهن.

روايت [٦]

سگهڙ ڦل ٻجير جي ٻڌايل ڳاهن ۽ بيتن سان ڳالهه*

سورٺ سنڌ^ ڪنل، ديس ڪيي جات وڏي پرمار^
پيئي راجا ٻوج ڪيي، سا تاري سمنڊين پار
انگ اصل ڪان لکيو، پالي رتن ڪنيار
مگ انيراءِ جي، پرڻيو راءِ ڪنگهار.

راجا ٻوج کي 'سورٺ' ڌيءَ ڄائي. ڪيس چيائون ته سورٺ جو لکيو برباد ٿيندو، تڏهن آها پيتيءَ ۾ وجهي لوڙهاياائين، جيڪا رتني ڪنيار کي هٿ آئي.

ڪنجيون ڪامل هٿ ۾، پيتي پٽيائين
جان منجهه ڏٺائين، ته اجان ٻالڪ ننڍڙي.

اجان ٻالڪ ننڍڙي، سا نالي ميٺي نار
تيجهن آهيئس پٽ جا ريشمي رنگدار:
ڏني جا ڏاتار، ساڏي ڌرم جي ڪري سانديهان.

رتني ڪنيار، سورٺ پالي وڏي ڪئي. رتني ڪنيار، سورٺ جو مگ انيراءِ کي ڏنو، پر سورٺ جي سونهن جي خبر راءِ ڪنگهار کي پئي، سو انيراءِ جي اڇن کان اڳ سورٺ کڻي ويو. تڏهن

اٺڪيو انيراءِ، پڇي وزيرن کان (١)
ڪو ڳڏ ڪيٿهيين، جنهن نه منهنجو ڏاءُ؟

وزير ورائيو ته:

توهان^ عقل آڪرو، توهان^ مٿي سڄاڻ

---

* هيءَ ڳالهه اسان ٿر جي سگهڙ ڦل ٻجير کان شهر مٺي ۾ تاريخ ١٨- سپٽمبر ١٩٧٣ع تي سنڌس زباني قلمبند ڪئي.
(١) کيوءَ = خوش، اٺکيو = ڪاوڙيو.

گيپاني تنهن گرنار ۾، سمو ڪنڌائي ڪيڪاڻ
آڏي ڏيئي آڻ، جنهن سرڙون تنهنجون پاليون.

تڏهن انيراءِ، راءِ ڏياچ تي ڪاهڻ جو حڪم ڏنو:

ميڙو سڀ جـوان، وجهو پيرين پاکيڙيون
ڏيو تنگهن^ کي تاڻ، ته ڏسون ڏينهن ڏياچ جو.

انيراءِ، گرنار ڪوٽ کي گهيرو ڪري ويهي رهيو. ڪوٽ گرنار جبل تي مٿي هو، جنهن تي انيراءِ جي توفن جا گولا پهچائي ڪين. نو ڏينهن ڏهه راتيون گرنار تي گولا اڇلايائون پر اهي ڪوٽ جي اوريان ئي ٿي ڪريا:

انيراءِ آچـليون ماريـون پيهر پـري
گـلولو گرنـار کي، لڳو ڪـين ڪـري
وڃي تان نه پري، اوريان ٿو اولون ٿئي.

نئون^ ڏينهن، ڏهـ راتيون، ڪپيو انيراءِ
گلولـو گرنـار کي ڪار نـه لڳي ڪا.

توبن جي ڏڪاءَ تي راءِ ڏياچ ڪوٽ جي دريءَ مان هيٺ نهاريو. فوجون ڏسي انيراءِ کان پڇي ٿو ته:

تون ساهوڪار ڪ سيٺ، ڪ ورتائو^ واڻيون^
ڪـڏ هماري هيٺ، ڪير جهتهي ٿو جها ٿـوئو(١)؟

انيراءِ وراڻيو ته:

نڪي ساهوڪار نه سيٺ، نڪي ورتائو واڻيون
مـون پـڏي بيٺ، گـڏ گهـڻ آئيو.

اهو پڌي انيراءِ پنهنجي لشڪر کي حڪم ڪيو ته: چار توفون ڇوڙيو. انهن توفن جا نالا هئا: (١) ڪارو پٺاڻ (٢) بيجلي (٣) صفاً صفا ۽ (٤) ملڪ ميدان. اهي چارئي توفون نمبروار ڇٽيون. آخر ۾ ملڪ ميدان توف، انيراءِ جو سمورو لشڪر ماري ناس ڪري ڇڏيو.

---

(١) ڪير ٿو جهٽون ڏئي، يعني حيلا ڪري.

ڪارو ٻهاڙ، ٻيجلي، ملڪ ميدان، صفاً صفا
اهي چارئي توفون ڇُٽيون تـــڏ پڳو انيراءِ

انيراءِ لشڪر مارائي وٺي پڳو ۽ پنهنجي حد ۾ وڃي ساهه پٽيائين. اميرن وزيرن سان صلاح ڪيائين، جن چيس ته: راءِ ڏياچ سخي آهي، ڪو سوالي آمائينس ته صدا هٽي سر وٺي اچيس.

انيراءِ پڙهو ڦيرايو ته: جيڪو ماڻهو راءِ ڏياچ جـو سر وڍي آڻيندو، تنهن کي موتين جو ٿالهه ملندو ۽ پيو به جيڪي گهرنـدو سو ملندس. انيراءِ جي سڄي بادشاهي ۾ ڪنهن به هام نه جهلي، پر ٻيجل اهو موتين جو ٿالهه ورتو:

انيراءِ ٻيـڙو ڦيريـو، ٻـــره ڦٽي پريـــات
سپاجهـا سَـتـار، ٻيجـــل ٻـيـڙو جهليو.

پهريدار ٻيجل کي وٺي انيراءِ وٽ آيا. ٻيجل وٽ ڪرامتي ڪينرو هو، جنهن سان دل گهائيندڙ آلاپ پيا نڪرندا هئا. ٻيجل انيراءِ جي آڏو آيو ته ڪينرو به ٻُرڻ لڳو. انيراءِ حيران ٿي ويو، ۽ ٻيجل کان پڇيائين ته:

نڪو ڪاٺي وادي گهـَڙي، نڪو ڪاٺي ۾ گهاءِ
انيراءِ پڇي ٻيجليا! هـــي واڄـٽ ڪـيـاءِ؟

ٻيجل جواب ڏنو ته:

مليو ڦهر جو ڪينرو، مليو جـنـَـب جـي جـَڙي
ايندس ڪين مـُـڙي، ڏوريندس ڏيهه ڏياچ جو

ٻيجل موتين جو ٿالهه کڻي گهر ۾ آيو ته جوڻس پڇيس ته: تون ڪيئن راءِ ڏياچ کي ريجهائيندين؟ چيائين ته: ڪماچ سان. زال چيس ته: پهرين مون کي ريجهاءِ، جي مون کي ٿي نه ريجهائي سگهئين ته راءِ ڏياچ بادشاهه ڪيئن ريجهندو؟ اهو ٻڌي ٻيجل ماٺ ۾ اچي ويو. پوءِ ته وٺي جهنگ منهن ڪيائين، چئي: ڏسان تـه جانور ريجهن ٿا، جي آهي ريڌا ته پوءِ انسان به ريجهي ويندا. پـوءِ جهنگل ۾ ويهي ڪينرو وڄايائين ته ڪئين مرون ۽ جانور واڄي تي مست ٿي اچي مڙيا.

وڻهي وڳڙ وچ ۾، چارڻ ڪئي چينگهار(۱)
مرون مٿان ڪَڙا ٿيا، واسينگ ريڏائين ڏار
سهاڄها ستار، راءِ ريجهايان راڳ سان.

وڻهي وڳڙ وچ ۾ چارڻ چوري چنگ
مرو مٿان ڪَڙا ٿيا، روجهن لايا رند
ٻيجل سندو ٻنگ، تون خالق خالي نہ ڪريين.

ٻيجل جي زال، ڳولا ڪندي جهنگ ۾ آئي. ڏسي تہ ٻيجل جي ڪينري تي سيئي پکي پکڻ، مرون ۽ نانگ ڪنڌ نمايو ويٺا آهن. ڪينري جي واڄي ٻيجل جي زال کي بہ موهي ڇڏيو، سا بہ رڙهي اچي انهن جانورن سان گڏ ويٺي، واڄو بند ٿيو تہ سڀ ٽڙي پکڙي وياء اتي ٻيجل کي جوڙس چيو تہ: جانور تہ ريڏا پر آءٌ بہ ريڏيس: سو راءِ بہ توسان ريجهندو. پوءِ چارڻ چنگ ڪلهي تي ڪري روانو ٿيو.

آس ڪري الله جي هليو هٿائين(۲)
چارڻ ٻڌا چنگ کي جهوڙا ۽ جهائين
اڇا پهري ڪپڙا، مير لاٿائين
ڏُهلي راءِ ڏياچ جي ڏوران ڏٺائين
چئي: سهاڄها سائين، راءُ ريجهائين راڳ تي.

ڳرنار جي ڳڊ جو دروازو بند هو، چوڪيءَ وٽ اچي دربانن کي چيائين تہ:

درباني در کول، هي ڏوران آيو مڱڻو
ٻيا گهرن لک ڪروڙ، آءٌ سوالي آهيان سر جو.

تنهن تي چوڪيدارن چيس تہ: هت منگتا ايندا آهن ۽ جيڪي گهرندا آهن سو هٿائين در تان وٺيو موٽي ويندا آهن، جي توکي مال متاع نہ کپي تہ پوءِ ٻئي ڪنهن دُئار جو وڃي در ڪُڙڪاءِ.

درن تان دور ٿيو، ويهون ورڊو وڃن هٿان
رخصت بنا راءِ جي، کهڙي ڏاهه ڏيان
مڱڻا اي ميان، کول دري ڪنهن ٻئي دُئار جي.

---

(۱) وڳڙ = جهنگل (۲) هٿائين = (ڪچي محاورو) هٿائين

تڏهن ٻيجل ورائين تہ:

درن تــــان دور ٿين، ســـــي مڱڻائي منجهن
توڙي لکہ سڄن، توءِ آءٌ سوالي آهيان سر جو.

اهو ٻڌي چوڪيدارن ڪوٽ جو در کوليو. ٻيجل شهر ۾ اچـي ڏهليءَ لڳہ ويٺو ۽ ڪينرو ڪيڏي وڄائڻ لڳو.

جاجڪ جهونا ڳڙهہ مــٿــي عطائي آيو (١)
شهر مڙيئي سروز ســــان اچـــي تندن تپايو
دايـــون در مانديون ٿيون، ٻانهين ٻاڏايو
سورٺ سٿي ننڊ ۾، جنهن جي ڪنين آواز آيو
ڪوٺي وٺو منگتو، تہ ٻسان ويري ڪهو (٢).

سورٺ کي ٻڌايائون تہ منگتو آيـــو آهي، جيڪو راءِ ڏياچ جو سر ٿو گهري، تڏهن ٻيجل کي سڏائي چيائين تہ:

ٻلي آئـــج منگتا، تـــون ٻلي آئج منهنجا ٻاءُ
جيڪا وسندي گهر ۾، ســـــا تـــو مهنداءِ
الله لڳـــــ ادا، واڻي چـــــڏ وڻ جــــي.

ٻيجل جواب ڏنو تہ:

نياڻـــي ۽ منگتو، ٻئي ونهين در وڃـــن
او در سکـــــ وسن، جتان اچـــــن ورڻجي.

نياڻي ۽ منگتو، ويـــنـــا ڪٿين مـــــڃ
جيڏانهن سارين سچ، مور نہ وڃن اوڏهين.

تڏهن سورٺ چيس تہ:

ادا ٻنڪو ڏيئين ٻــٽ جو، جنهن تـي اونيهہ لکہ لڳا
ڪيمخواب جو ڪوٽ ڏيانءِ، ٻي پدم جي ٻا ڳيا
سيان راءِ ڏيـــاچ ڏيندوءِ، هـــاٿين هـــزارا
الله لڳہ ادا، واڻـــي چـــڏڻ وڻ جـــي.

---

(١) عطائي = وڏو فقير، ڪامل، قابل (٢) ڪهو = ڪهڙو

پيچل جواب ڏنس تہ:

اي تنبي جا داتا، مـون مورهين نہ مڱيا
جا ناڪَر مُنهن مٽيا، تنهن سوالي آهيان سِر جو.

وري سورٺ چيس تہ:

جهل تہ چارڻ تو ڏيان، پهر پٽولو هڪ (١)
ڪڙا، ڪيئَر، ڪُڙتيون، ساج سونيرا ڏيڪ (٢)
سندو راڻين حق، تنهن ڪي مٿو نہ گهر مڱٽا!

جهل تہ چارڻ تو ڏيان، پهر پٽولا ٻہ
سِر ڌاران، سورٺ چئي، ڪپڙي سو نـي
هاٿي ڏيانءِ هڪڙو، جنهن ڏني چٽي ڏيه
پر محب منهنجي ڪي، مٿو نہ گهر مڱٽا.

جهل تہ چارڻ تو ڏيان، پهر پٽولا ٽي
محب منهنجي ڪي، مٿو نہ گهر مڱٽا.

جهل تہ چارڻ تو ڏيان، پهر پٽولا چار
گڏ ڏيئين گرنار جو، پيو سيئين شاهوڪار (٣)
هڪڙو چڏ ڪنگهار، تہ سامي ٿيان سڄ جي.

اي پيچل! جي ڪنگهار جيئي تہ اسين بادشاهي ڇڏيون ۽ هو سامي ٿئي ۽ آءٌ سامڻ ٿيان ۽ ٻئي هليا وڃون:

جهل تہ چارڻ تو ڏيان، پهر پٽولا پنج
تازي طبيان ۾ سونا مٿن سنج
محب منهنجي هنج، تنهن ڪي مٿو گهر نہ منگتا.

سورٺ چيس تہ: ماڻڪ موڙيون ڪري ٻڌي ڪن، ۽ ڪڙن وارو قلعو (ڪوٽ) بہ تنهنجو ٿيو.

---

(١) پٽولو = سڄو ريشمي ڪپڙو (٢) ڪڙا ۽ ڪڙتيون جيڪي تون پايو ويٺو آهين، ۽ پڻ ڪينر تو وارو، اهي ڏيڪ. سوليرا = سونهرا، سون جا.
(٣) سيئين = سيئون

پڌ ماڻڪ، پڌ موڙيون، پڌ ڪڙين سندو ڪوٽ
گهٽين راڻين جو گهوٽ، تنهن کي ستو گهر
نه منگتا. (١)

بيجل سر کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه قبوليو ۽ راءِ ڏياچ سر ڏيڻ لاءِ تيار ٿيو. جڏهن پنهنجي ماءُ کان موڪلائڻ ويو ته چيائين ته:

امان! ڏوران آيو منگتو سو چنگيلو چوري
ڪوٽ مٿانهان ڪنگرا ويٺو جهانئين سان جهوري
"پٽ! ڪلهن تان ڪوري، سر ڏي نانءُ خداءِ جي."

راءِ ڏياچ کي سندس ماءُ خاتون راڻي چيو ته: ابا! سوالي کي وير نه وجهه ۽ سر ويٺي ڏي. تڏهن وري به ماءُ جو آزمودو لهڻ لاءِ چوڻ لڳو:

ڏهيسر مٿان ڏهين، تن جي هڄي مون
ته ويندي وير نه ڪريان "هون" نڪا تون"
هاڻي ڪريان ڪيئن، جو سر آهي هڪڙو.

تڏهن خاتون راڻي چيس ته:

سوين سما، سوين سومرا، ڪوڙين راءِ ڪنگهار
پيون پڻي پڪا ٿيا، ڪنهين نه چيا ڏاتار
سر ڏي راءِ ڪنگهار، ته جڳان جڳ جيئرو رهين.

تنهنجو ڪو پيءُ هو، تنهن جي ڪا خبر
نيئي لٿيائون ڏوڙ ۾، مٿي ڪيئون قبر
پٽ! هنيون جهلي صبر، تون سر ڏي نان خداءِ جي.

راءِ ڏياچ ماءُ جا اهي گفتا ٻڌي بيجل کي سڏايو ۽ مٿي محلات ۾ گهرايائين:

آءُ مٿاهين منگتا، تون چڙهي منجهه چوڏول

---

(١) گهٽين راڻين جو گهوٽ، انهي مان معلوم ٿو ٿئي ته سمون مسلمان هو.

توڪي کهوٽ ڪهرائيو، راجا منجهه رنول
آهي ٻيجل توسان ٻول، وهائيءَ وڻ جو.

متي آيو مڱڻو ساز ڪٺي سرندو
سُر جي صدا سُر ۾ ڪهور هٿي ڪهرندو
جهونا ڳڙهه جهرندو، پوندي جهانءَ جهروڪ ۾.

ڪنجهي ڪينءُ ڪينرو، ڪينءُ واڄٽ ولاتي
هنئي تند حضور ۾ پارس پيرا تي
ڏمندي راءِ ڏياچ کي ذڪر تنهو ذاتي
ڪيندي ٿي ڪاتي، وهائين ڪرت ڪپار ۾.

وهائين ڪرت ڪپار ۾، وانگوڙو واري
سؤ سؤ سورٺ سامهيون آڻيون اوساري
آيو ٻي تاري، رنيون رائيون رنگ محل ۾.

سر وڍيو، ڌڙ ڌڀيو، رت ٿو رسلا ڏي
وائي سمي وات ۾، "نهي ڙي ٻيجل نئي"

راءِ ڏياچ سر ڏنو، سو چارڻ کٽي هليو. انيراءِ چيو هو ته آءٌ ڪڏ جي ٻاهران بيٺو هوندس. سورٺ کي ٻيجل اهو ٻڌايو هئو، ساڻ وڏي اڳتي هلي ۽ انيراءِ کي اچي چيائين ته: تنهنجو دشمن مئو، پر مون ۾ وچن ڪيو هو ته مرندو ته ترار هٿ ۾ ڪري 'اوپر ڪوٽ' کي ست ڦيرا ڏيندس سو ترار مون کي ڏي ته وچن پورو ڪريان. ۽ پوءِ کهوڙي تي چڙهي ڳڏيا ٿا هلون. انيراءِ ترار ڏنيس ته سورٺ کيس انهي ترار سان پورو ڪري ڇڏيو. پوءِ راءِ ڏياچ جو سر کڻي آئي، ۽ هنجهه ۾ ڪري ڏاکهه تي چڙهي. ٻيجل جڏهن اهو لقاءُ ڏٺو، تڏهن پاڻ به کٺي سورٺ سان ڳڏ ڏاکهه ۾ ٽپو ڏنائين. اهو ڏسي سندس زال چارڻياڻي به ڏاکهه

۽ ٿيپي ٻئي، سورٺ ۽ چارلياڻي ٻئي ڀيڻ سان هيون. ڪنهن هڪڙيءَ جي ڀيڻ مان ٻار ٻاهر اچي پيو، سو مگربو ٿيو. ڳالهه جي انهي ٿالي بابت ڪنهن سگهڙ چيو ته:

هڪ مرنــــدي ٻه مئا، ٽيئن مرنـــدي چار
ڇٽين مرندي ڇهه مئا، سُـــرنيا ڪـر ويچار
مگر مان ٿيا مگربا، ســي ٻـــه ســي جا ٻار.

ٿرپارڪر واري طرف جو راڻڪ ديوي ۽ راءِ ڪنگهار وارو قصو

راڻڪ ديوي ۽ راءِ ڪنگهار جي قصي جون ٻه روايتون، هن کان پوءِ شامل ڪيون ويون آهن: ٿرپارڪر سان تعلق رکندڙ هڪ (ص ٢٤٧–٢٤٨) ۽ ٻي ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل ڪتاب مان (ص ٢٤٩–٢٥٣). انهن روايتن جا ڪي ٿورا نڪتا سنڌ واري قصي سان مطابقت رکن ٿا. هن روايت جو مدار البت سنڌ واري قصي جي مکيه نڪتن مطابق نه آهي، جنهن ۾ راءِ ڏياچ، ٻيجل جي ساز تي ريجهي سِر ڏنو. هن قصي ۾ ڪنگهار هڙميتي ڪنڀار جي ڌيءَ کي زوري کڻي ورتو، جنهن تي سدراج مٿس حملو ڪيو، ۽ ناڪام ٿيو. ٻيجل ۽ ڏيجل راءِ ڪنگهار جا پاليجا هئا، تن تي شڪ ٿيس ته راڻڪ ديوي ۾ ٻري اکِ اٿن، سو ڏيهه نيڪالي ڏنائين، جيڪي پوءِ سدراج جا مددگار ٿي آيا، ۽ ڪنگهار کي ماريائون.

هن قصي جو تعلق پڻ ٿرپارڪر جي سنڌ واري علائقي سان آهي، پر جيئن ته ڪردارن جي نالن ۽ قصي جي مرڪزي خيال ۾ گهڻا اختلاف آهن، تنهنڪري هن روايت کي، سنڌ واري قصي کان الڳ ڪري هڪ مستقل ۽ جدا روايت طور رکيو ويو آهي.

(الف) تعلقي ننگرپارڪر مان مليل ڳالهه*

راڻڪ ڪيڏسين آتري، جهانجهر ري جهڻڪار
ڏجي ڪيڏان را ڪونڪرا، ڏجي ڪيڏ ڪرتار
رنيا جهڙي راڻڪ، جائي ڪل سردار
ليک لکيو نا ٽري، قسمت ڪري ڪنيار.

ٿر جي ڏاڪڻي ڀاڱي کي اڳي ”پاٽر جو ٿر“ ۽ هينئر ”سامروٽي“ ڪري چوندا آهن. سامروٽي ۾ ”ڪيرٽي“ نالي هڪڙو ڳوٺ آهي، جو مٺيءَ کان چوڏهن ميل ڏکڻ ڏي آهي. اڳي ڪيرٽي کي ”ڪيرٽي ڪيڏ“ به ڪري چوندا هئا، ڇو ته ان جي چوطرف قلعو اڏيل هو. هتي ان زماني ۾ ”مڪوائڻ“ جي حڪومت هئي (١). تنهن وقت ڪيرٽي ۾ ”راڻو روپاڙ سنگهه“ حڪومت ڪندو هو. روپاڙسنگهه اولاد لاءِ سڪايل هو، تنهن لاءِ هن ڪيترو دان پُنُ ڪيو. نيٺ سڪي پني هڪڙي نينگري ڄايس. هو ويچارو نياڻيءَ کي ئي پٽ سمجهي، تمام گهڻو خوش ٿيو، ۽ يڪدم جوتشين کي گهرائي ٻالڪ جي جنم پتري جانچڻ جو حڪم ڪيائين. جوتشين ٻالڪ جو بخت جانچي، راڻي کي ٻڌايو ته: هن ٻالڪ جو گرهه تمام ڳرو آهي. هيءَ جنهن گهر ۾ ويندي، اهو تباهه ٿيندو. جوتشين جي اڳڪٿي ٻڌي راڻي کي ڏاڍي چنتا ٿي. آخرڪار ٻي واهه نه ڏسي، ڇوڪريءَ کي هڪڙي جهنگ ۾ ڦٽو ڪرائي ڇڏيائين.

اتفاق سان ان ڏينهن ”هڙميتو“ نالي ڪنڀار ان هنڌان ڪيچ ڏانهن پئي آيو، تنهن جهنگ ۾ ٻالڪ جي روئڻ جو آواز ٻڌو. وڃي ڏسي ته هڪ سدا سهڻو معصوم ٻالڪ پيو روئي. هڙميتو به اولاد کان محروم هو، سو خوش ٿي هن کي کڻي ڪيچ ۾ ويو ۽ پنهنجو اولاد سمجهي نپائڻ لڳو.

---

* هي روايت ٿرپارڪر (تعلقي ننگرپارڪر) مان منگهارام اوجها کان ملي.

(١) اندازاً ٻارهين صدي عيسوي ڌاري.

آنڱڻ آڻيو روپيو، ساڪ پڙي گهر ٻار
ديوي آپائي ديوڙي، ڪيئن پٽون ڪُنڀار

(انب جو وڻ اڱڻ تي پوڪيل هجي، اهڙيءَ طرح راڻڪ ٻه اوچي راجائي گهر ۾ پيدا ٿي هئي. پر قسمت سانگي هوءَ ڪنڀار جي گهر وڏي ٿي، تنهنڪري هن کي ڪنڀارڻ ڪيئن چئبو؟).

جيئن جيئن ڏينهن گذرندا ويا، تيئن تيئن راڻڪ جي روپ ۾ اضافو ٿيندو ويو. جڏهن سورهن سالن جي عمر کي پهتي، تڏهن هوءَ لاڏڪوڏ سان سينگار ڪري، گهر ۾ رهڻ لڳي. آخر پنچ جو راءِ هن جي سونهن تي موهت ٿي پيو، سو هڙميتي کي هر ڪائڻ اڳيو ته راڻڪ جو سڱ مونکي ڏي. هڙميتي کي اها ڳالهه نه وڻي، تنهنڪري ڪڇ ديس مان لڏي، جهونا ڳڙهه جي ويجهو "منجيوڙو" نالي ڳوٺ ۾ وڃي رهيو. ان وقت "پاٽڻ" ۾ "سنڌراج سولنڪي" راج ڪندو هو(١).

راڻڪ رمي هيت سان، پائي هار سينگار
پنجي پوپ موهيو، ڪڇي راءِ ڪنڌار

هڪڙي ڏينهن سڌراج جي شهر جا ڀٽ گهمندا منجيوڙي ۾ اچي نڪتا، ۽ اتي هڪڙي ڏينهن راڻڪ کي ڏٺائون. پنن، راڻڪ جو حسن ڏسي دل ۾ ويچار ڪيو ته ههڙو ملهائتو ماڻڪ ته سڌراج کي ئي سونهي. اها ڳالهه ڳٺي ڌڏهه واپس 'پاٽڻ' ۾ پهتا. تڏهن سڌراج کي راڻڪ جي سونهن سوڀيا جا سمورا سماچار سڻائي، ٻڌائون ته: ههڙو ماڻڪ هرمتيي جي ڪک مان ڪڏهن به پيدا ٿي نٿو سگهي. هي راجا ئي ڪُل مان آهي.

راڻڪ روپ اپار، سورٺ ۾ سوڀي نهين
پاٽڻ ري پرڏوار، ڦيرتي لڳي ڦٽري.

(اي سنڌ راج! سهڻي، راڻڪ، سورٺ ديس ۾ ڪانه ٿي سونهي، اها ته پاٽڻ ئي گهمندي سهڻي لڳندي).

---

(١) سنڌ راج ۾ وڏراج جو دور حڪومت ١٠٩٤ع کان ١١٤٣ع تائين آهي.

راڻڪ جـائي رات، او رات آڳـي ڪئي
سورج جوت پرڪاش، راڻڪ ڪيرو روپـڙو.

(جنهن رات راڻڪ جو جنم ٿيو، اها رات وري ڪاڻ ايندي. جهڙو سج جو سوجهرو آهي، اهڙو ئي راڻڪ جو روپ آهي).

کهم کهم پاڻي کهوکهرا، راڻڪ رمي ريٽ
ڪڙيئـي ڪيس رهه گيا، مٿو پريـو ميٽ.

(کهنگهرن سان جڏهن راڻڪ واريءَ تـي راند ٿـي ڪري، ۽ ٻـوه ميٽ سان مٿو ڌوئـي ٿـي، تڏهـن سندس ڪـڙين تائين ڌ کها وار ڪلي پون ٿا).

سڏراج به راڻڪ جي سونهن جـو بيان ٻڌي، هن تي اڻ ڏٺو عاشق ٿي پيو. پوءِ پٽن کي جهجهو انعام ڏيئـي چيائين تـه: هڪدم وڃي هرمتيءَ کان سڱ گهرو. پٽ وري منجيوڙي آيـا ۽ پنهنجي حاڪم جو حال اچي اوريائون، هرمتيءَ نيٺ سڱ ڏيـڻ قبوليو. ان ساڳئي سمي ۾ جهونا ڳڙهه تي راءِ کنگهار جـي سڳي ڀيڻ، سڏراج جي پاءُ سان پرڻيل هئي. پر ڪنهن ڳالهه تان ڪاوڙجي، پنهنجي ٻن پٽن "ڏيسل" ۽ "ٻيجل" سميت، جهونا ڳڙهه ۾ پنهنجي ڀـاءُ وٽ ويٺل هئي. هڪڙي ڏينهن اهي ٻئي ڇوڪرا رانـد ڪندي منجيوڙي ۾ اچي نڪتا. ڳوٺ ۾ تڏهن راڻڪ جي شاديءَ جـون تياريون ٿي رهيون هيون، ۽ ڇيج پاڻ کان اچي‌واري‌هئي. اها خبر انهن ڇوڪرن يڪدم وڃي پنهنجي مامي راءِ کنگهار کي پهچائي، ۽ چيائون ته: اها ڳالهه اڻ ٺيڪ آهي، جو اسان جي ملڪ مان سڏراج پرڻجي وڃـي. راءِ کنگهار يڪدم پنهنجا ماڻهو موڪليا، جن هرمتيءَ کـي چيو ته: راڻڪ جي پانهن راءِ کنگهار جي حوالي ڪر، نه ته چڱو نه ٿيندو. ماڻهن اچي هرمتيءَ سان حال اوريو پر هن انڪار ڪيو ته: راڻڪ جو سڱ اڳي ئي سڏراج کي ڏنل آهي. پوءِ تـه گهڻئي دلاسـا ۽ لالچون ڏنائون، پر ڪنيار نابري واري ويهي رهيو. نيٺ راڻڪ کي زوري ڪڍي اچي جهونا ڳڙهه ۾ راءِ کنگهار سان شادي ڪرايائون.

---

(۱) راءِ کنگهار چوڙو سمو راجپوت هو. سنڌس حڪومت جو دور ۱۰۹۸ع کان ۱۱۲۰ع تائين هو.

رالڪ راج دوار، جهوناڳڙهه جهڪ مڪ ڪري
ڪٽيو راهه ڪنگهار، سوڀي سورٺ ديس مان.

(رالڪ ۽ راهه ڪنگهار جي ڏاڍي ڏام ڏوم سان شادي ٿي، ۽ سندن روپ سان سارو جهونا ڳڙهه جهرڪڻ لڳو).

ويڏيءَ بعد رالڪ جڏهن قلعي جي دروازي تي پير رکيو ته ٿابو آيس. اهو بدسوڻ ليکيو ويندو هو، تنهنڪري ماڻهن ۾ اهو وهم اچي ويٺو ته يا ته هي سورٺ ديس سڄو ٿيندو، يا ته رالڪ ڏهاڳڻ ٿيندي.

پرٿم پوءِ ڙي پٽيان، ٿيو ٺڪو ۽ ٺيش
ڪا سُنو سورٺ ديش، ڪا رنڊاپو رالڪ کي.

سڌ راج کي جڏهن اها خبر پئي، سو زبردست لشڪر وٺي، جهونا ڳڙهه تي ڪاهي آيو، ۽ گهيرو ڪري ويهي رهيو. قلعي جي چوڌاري ٻارهن سال گهيرو هليو. جڏهن سڌ راج جو لشڪر جهوناڳڙهه وٽ اچي لٿو، تڏهن ميٺل (سڌراج جي ماءُ؟) چيو ته:

منهنجو ميندڙو لاڏڪو، آيو ڪيد ڪرنار
ماري راهه ڪنگهار، آڻاري رالڪ ديوني.

(منهنجو سڪيلڌو پٽ سڌراج، جهونا ڳڙهه تي چڙهي آيو آهي، راهه ڪنگهار کي ماري اسان کي رالڪ هٿ ڪرڻي آهي).
جهونا ڳڙهه وٽ لشڪر لهندو ڏسي رالڪ چيو ته:

اسان جي ڪيڏ هيٺ، ڪنهن طنبو ٿاڻيا
سڌرو وڏو سيٺ، پيجا سپ والڻيا.

(اسان جي قلعي هيٺان ڪنهن جو لشڪر اچي لٿو آهي؟ انهن ۾ پانڌجي ٿو ته سڌراج هڪڙو سيٺ آهي، ٻيا سڀ واڻيا آهن).
تڏهن سڌراج جي ماءُ جواب ڏنو ته:

واڻيا نا ويچار، جاني واڻي جا ٿسو
مارسون راهه ڪنگهار، اتارسون رالڪ ديوني.

(اي راڻڪ! تون اسان کي واڻيا ٿي سمجهين، پر اسان جي واپار جي تڏهن خبر پوندئي جڏهن راءِ کنگهار کي ماري توکي ماڙي تان هيٺ لاهينداسين).

پر جهونا ڳڙهه، ڪنهن جي جيتڻ جو هو ئي ڪونه. انهيءَ وچ ۾ راءِ کنگهار هڪ وڏي پل ڪئي. سندس گهر ۾ ٻه پاڻيجا ڏيسل ۽ پيچل رهندا هئا. سو هڪڙي ڏينهن پنهنجي وڏي پاڻيجي ڏيسل کي شراب ڏيئي چيائين ته: راڻڪ کي ڏيئي اچ. ڏيسل شراب کڻي راڻڪ جي محلات ۾ ويو، جتي هوءَ سورنهن سينگار ڪيو ويٺي هئي. راڻڪ شراب پي نشي ۾ چور ٿي ويئي. ڏيسل جو ته اڳيئي گهڻو شراب پيتل هو، ويتر وڏيڪ پي، ٻئي ڄڻا نشي ۾ اهڙا الوٽ ٿي ويا، جو هڪٻئي جي ڪابه سرت ڪانه رهين ۽ پوءِ ٻئي ڄڻا سينگاريل هندوري ۾ سمهي رهيا. راءِ به اتفاق سان اتي اچي نڪتو، ۽ ٻنهي کي بيحال ڏسي، پهرين ته ڪاوڙ ۾ پرچي ويو پر پوءِ ڪاوڙ کي جهلي، ٻنهي تي پنهنجي ريشمي چادر وجهي، سامهون ٿنڀ ۾ پنهنجي ڪٽار کوڙي هليو ويو. نشو لهڻ تي ٻنهي ڄڻن پنهنجي ڀل محسوس ڪئي، ۽ راءِ کنگهار جون نشانيون ڏسي راڻڪ، ڏيسل کي چيو ته:

ٿنڀ ڪٽارو ٿوهريو، ورهند پڳي پراڙ
اٿ تون پاڻيج ڏيسڙا، ڪونپيو راءِ کنگهار.

(راڻڪ، ڏيسل کي جاڳائيندي چوي ٿي ته: اي پاڻيجا! اٿ، ٿنڀ ۾ ڪٽار کتل آهي، ۽ هند تي ريشمي چادر پيل آهي، شايد راءِ کنگهار ڪاوڙيو آهي).

تڏهن ڏيسل پنهنجي غلطي جي معافي وٺڻ لاءِ راءِ کنگهار وٽ آيو، پر هن ساڻس نه ڳالهايو. اتي چيائين:

نه مون گهوڙا گڏيا، نه پاريا پنڌار
نه مون مالي ڌوڙي، اورانيا ڏي نه کنگهار

(اي کنگهار! نه مون تنهنجا گهوڙا ماريا آهن، ۽ نه وري خزاني تي ڌاڙو هنيو اٿم، ۽ نه وري راڻڪ تي ڪا بري نظر رکي اٿم. تنهنڪري احايا اولانيا مون کي نه ڏي).

پر راءِ کنگھار نہ مڃيو ۽ ڏيسل کي ديس نيڪالي ڏيئي ڇڏيائين۔

سڌراج جھونا ڳڙھہ فتح نہ ٿيندو ڏسي وچي ڌارانگري جي راجا جا ڪن پريا، پر ھن چيس تہ: راءِ کنگھار کان ڪٿھ ڪو سترو ڪم ڪونھي، تنھنڪري ھن سان دشمني نہ رک:

ٻاون ھزار ٻڌئا، گھوڙا گڏ گرنار
ڪيئن ھٿي سورٺ ڏٺي، ڪيھن ڏڙ کنگھار۔

(راءِ کنگھار وٽ ٻاونجاھہ ھزار گھوڙن وارو لشڪر آھي، اھڙي بھادر کان ڪير سورٺ جو ملڪ کٽي سگھندو)۔

پر نجومين جي اڳڪٿي سچي نڪرڻ واري ھئي، ۽ راڻڪ جو سوڻ سچو ٿيڻ وارو ھو۔ ڏيسل کي جو راءِ کنگھار ڏيھہ نيڪالي ڏيئي ڇڏي ھئي، سو پنھنجي ڀاءُ ٻيجل کي ساڻ ڪري، قلعي جي دروازي تي آيو، ۽ دربانن کي چيائين تہ: اڄ مالوا کان آڌيءَ رات جو ھڪ ماڻ ايندو، ان کي وڃڻ ڏيو نہ ڏيو. توھين ھوشيار رھجو۔ اٿين لشڪر سان ڏوھہ ڪري، سڌو آيا سڌراج وٽ، ۽ ان سان ڳجھي ملاقات ڪري چيائون تہ: اسان کي ھينئر سڌ پيئي آھي تہ تون اسان جو چاچو آھين۔ اڳ ۾ جي اھا خبر ھجي ھا تہ راڻڪ زوري ڪٿي کنگھار کي نہ ڏيون ھا۔ ھاڻي راءِ کنگھار اڻلندو اسان تي ڏوھہ مڙھيو آھي تہ توھان راڻڪ ۾ بري نظر رکي آھي۔ تنھنڪري اسين تو وٽ انھيءَ لاءِ آيا آھيون تہ جيڪڏھن راءِ کنگھار جو ملڪ اسان کي لکي ڏين تہ گرنار اسين تو کي وٺي ڏيون۔ سڌراج اھو قول ننن کي لکي ڏنو۔

ٻوءِ چونڊ پھلوان ساڻ ڪري، آڌيءَ رات جو قلعي جي دروازي تي اچي پھتا۔ دربانن کي تہ خبر ھئي تہ مالوا کان ماڻ اچڻو آھي، تن يڪدم قلعي جا دروازا کولي ڇڏيا۔ سڌراج جو لشڪر، قلعي جي دربانن تي وچي پيو، ۽ انھن کي ماري مات ڪري سڌو گرنار جي محلات تي وچي ڪڙڪيو۔

جھانپو ڀانگيو، جھوپڙي، پيڙيو گڏ گرنار
دودو ھمير ٻہ ماريا، سورٺ جا سينگار۔

(جھونا ڳڙھہ جو دروازو ڀڄي پيو، دشمن ڪوٽ ۾ ڪاھي پيا آھن۔

دودو ۽ همير سورٺ جا ٻہ سورهيہ دربان مارجي ويا).

راءِ ڪنگهار ڪي سدراج پنهنجيءَ تلوار سان قتل ڪري ڇڏيو. ان بعد هو راڻڪ کي وٺي پنهنجي ڇانوڻي ۾ آيو ۽ هن کي شادي لاءِ چيائين، پر هن صفا انڪار ڪيو. سدراج ڏاڍيون آزيون نيزاريون ڪيس، پر راڻڪ صفا جواب ڏيئي ڇڏيو. ڏيسل ۽ پيجل قول موجب جڏهن سدراج کان جهوناڳڙهہ جي حڪومت گهري، تڏهن هن چيو تہ: توهان نمڪ حرامن تي ڪهڙو پروسو! ڪلهہ مامي کي مارايو اٿو؛ سڀاڻي مون سان بہ اهائي تعدي ڪندئو. ائين چئي تلوار ڪيڏي، ٻنهي جو سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيائين.

پوءِ سدراج، راڻڪ کي زوري وٺي گجرات ڏانهن روانو ٿيو. راڻڪ، راءِ ڪنگهار جي موت تي روئندي ورلاپ ڪندي پٺي وئي.

اونچو گڍ گرنار جو، واڌڙ سان واتان ڪري
مرتان راءِ ڪنگهار، رانڊاپو راڻڪ ديوي نـي.

(گرنار جو ڪوٽ ايڏو اوچو آهي جو ڪڪرن سان ڳالهيون ٿو ڪري. پر راءِ ڪنگهار جي مرڻ کان پوءِ ان کي ۽ راڻڪ ديوي کي ڏهاڪ آيو).

هڪڙي هنڌ ڪوهہ تي بيٺل ٻڙ جي وڻ کي ساٿو ڏسي چيائين:

وڙ واوڙي تـــٽا، تـــون نڊڪو نيلوئـــيو
مرتي راءِ ڪنگهار، سڪوي ســـال نـــہ ٿيو.

(اي ٻڙا نڊڪو تي وئين تہ بہ ساٿو بيٺو آهين. راءِ ڪنگهار جي مرڻ بعد تون سڪي ٺوٺ ڇو نہ ٿي وئين؟).

ڪمو جهارا گرنار، وہ امڻ ويري ڪي ڪيو
مرتان راءِ ڪنگهار، ڪـــريڙي ڪانگهو نہ ٿيو.

(اي گرنار جبل! تون اوچتي ڳاٽ بيٺو دشمنن کـي ڏسين. پنهنجي پياري ڪنگهار جي مرڻ ڪري پڇي ڀرزا ڇو نٿو ٿين؟).

اهتري ۾ گرنار جـــا گنبذ ڏڏندا نـــظر آيس، تڏهن راڻڪ منع ڪيس تہ:

مَ پڙ منهنجا اوڏار، چـوسل کونڻ چڙاوَسي
گيا چڙاوڻـهار، جيـَو تـــان ياترا آوســـي

(اي گرنار! هيٺ نه ڪير، چاڪاڻ تہ جيڪو توکي نهرائي سگهي ها، سو مري ويو، هاڻي جي ڍهندين تہ ڪير نهرائيندئي؟ هاڻي جيڪو جيئرو هوندو سو تنهنجي ياترا لاءِ ايندو).

رستي تي سدراج ڪيس شادي لاءِ تمام گهڻيون منٿون ڪيون، پر راڻڪ انڪار ڪري ڇڏيو. تڏهن سدراج سندس ٻن پٽن جو پاڻي بند ڪري ٿو ڇڏي. معصومن کي اڃ ۾ ڦٿڪندو ڏسي راڻڪ چيو تہ:

ڪوئي ڀلي پاڻي پاءِ، ان کي گهڙي گهيءَ گهونٽا ڏيان
ڪونپلڙان ڪرماءِ، روپا راڻـڪ ديـــوي جا.

(منهنجا گلن جهڙا معصوم، پاڻيءَ بنان ڪو مائجي ويا آهن. هينئر انهن کي جيڪو پاڻي ڏيڪ پياري، تنهن کـي گيهہ جـو گهڙو ڀري ڏيان).

اڳتي هلي سدراج ڪاوڙجي، راڻڪ جي اکين اڳيان ٻنهي ٻارن کي ماري ڇڏيو. ننڍڙو ٻالڪ مرڻ وقت ماءُ کي سڏڻ لڳو. تڏهن راڻڪ ديوي چيو تہ:

ماڏيـــرا مَ روءِ، مَ ڪر اکـــيون رتيـــون
لڳي ڪـُر کي ڪوءِ، مرتي ماءُ نـہ سنڀارجي

(پٽ ماڏيرا! مرندي وقت نہ روءُ. مرڻ وقت ماءُ کـــي ياد ڪرڻ سان ڪـُر کي ٽِڪو لڳندو).

ٻارڙن جي مرڻ کان پوءِ بہ جڏهن راڻڪ، سدراج سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو، تڏهن هن ڪاوڙ ۾ اچي ڪيس ڪـُـڪـہ تي زور سان لت هنئي.

پاڻو پڙکا مـــانهہ، ڪنگهار جا ڪـاڏا نهين
موجڙيون ني مار، ســدراج نـــي سوڀي تهين.

(جنهن راڻڪ، ڪنگهار جي ڪڏهن چڙپ بہ نہ سٺي، تنهن کي اڄ سدراج موچڙن سان پيو ماري).

نيٺ هلندا هلندا اچي "وڏواڻ" جي شهر ۾ پهتا. اتي راڻڪ ديوي اڳتي هلڻ کان پڙڪڏي بيهي رهي، ۽ چئي تہ آءٌ ستي ٿينديس. پر سڌراج ماڻهن کي منع ڪئي تہ ڪوبہ هن کي ٻاهہ آڻي نہ ڏئي. قدرت سان ان وقت واءُ لڳو، جنهنڪري واريءَ جو ڍڳ تي ويو، ۽ ان کي باهہ اچي لڳي. راڻڪ ان باهہ ۾ سڙي ستي ٿي.

پدمڻي لـــي سات، پـــچو پالـــڻ آوتـــان
راڻڪ نـاٿ اناث، ستـــي ٿـــي وڏواڻ ۾.

انهيءَ جاءِ تي اڄ بہ هڪڙي ڏيوري اڏيل آهي.

(ب) ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل ڳالهه *

ڪنهن سمي سنڌ ڏيهه ۾ راڻو روڙ پارسنگ 'پاڙر' جو حاڪم هو. سڪي سڪي ڪيس هڪ نياڻي ڄائي، جنهن جو حسن ڏسي، سڀئي حيران ٿي ويا. پر سندس ستاري مان معلوم ٿيو ته جيڪو راجڪماريءَ سان لائون لهندو، تنهن جو تخت بخت تباهه ٿي ويندو. نجومين جي هيءَ اڳڪٿي ٻڌي، راڻي کي ڏاڍو ارمان ٿيو؛ سو هن نياڻيءَ نينگر کي ڪاري ۾ وجهي ڪٽي بن ۾ ڦٽو ڪرايائين. قضا سان؛ ڪڇ ملڪ جو هڪ ڪنيار، هرمتيڻي نالي، ان جهنگ مان اچي لانگهائو ٿيو؛ ۽ اوچتو سندس نظر وڃي ڪاري تي پيئي. ويجهو وڃي ڏسي ته هڪ سدا سهڻي نينگر منجهس ستي پيئي آهي. اهڙيءَ مز موهڻيءَ معصوم ڙيءَ کي هيڻن نڌڻڪو ڏسي، ڪٽي ڇاتيءَ سان لڳايائين؛ ۽ پنهنجي گهر آڻي، ڪيس وڏي لاڏ ڪوڏ سان نپائڻ لڳو. نينگر جا روش راجڪمارين جهڙا هئا، سو هن مٿس 'راڻڪ ديوي' يعني 'ننڍڙي راڻي' نالو رکيو. جڏهن عمر رسيدي ٿي، تڏهن سندس سوڀيا سڄ کي به شهه ڏيئي ويئي ۽ سندس حسن جي هاڪ ڪڇ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هلي ويئي. اتي جو حاڪم لاکو ڦلاڻي اڻ ڏٺي مٿس موهت ٿي پيو، ۽ هرمتيڻي کان سندس سڱ گهريائين؛ پر هن ناٻري واري. پوءِ ته لاکي جي دٻپ وچان ديس پرديس ڪري، جهونا ڳڙهه جي چڪ ۾، مجيوڙيءَ نالي هڪ وسيءَ ۾ وڃي وطن ڪري ويٺو.

ساڳئي زماني ۾ گجرات جو حاڪم راجا سڌراج هو، جنهن جو تختگاهه انهلواڙ پاٽي هو. هڪ لڱا سندس دربار جا چارڻ گهمندا ڦرندا، اچي مجيوڙيءَ ۾ نڪتا. اتفاق سان راڻڪ ديوي کي ڏسي ورتائون. سندس لاثاني جمال ۽ جوڀن پسي، سڀني جي دلين ۾ اها آرزو ٿي ته اهڙي پدمڻي اسان جي راجا جي ٿي راڻي سونهي. جڏهن موٽي ملڪ آيا، تڏهن راڻڪ ديويءَ جي حسن جي ڳالهه راجا کي سربستي ڪري ٻڌايائون. راجا پڇريائين ته ڪنيار جهڙي گهٽ ذات

---

* شاهه جو رسالو، (گربخشاڻي) جلد - ٣ تان ورتل.

جي ڏيءُ سان شادي ڪرڻ کان انڪار ڪيو، پر چارڻ کيس سمجهايو ته راڻڪ ديوي ڪنيار جي ڄائي نه آهي، مگر ڪنهن راجائي ڪل جو وياءُ ٿي ڏسجي. انهيءَ تي هر ڪجي، سندن رت قبول ڪيائين. پوءِ کين حڪم ڪيائين ته: وڃي ڪنيار کان سڱ جي گهر ڪريو. چارڻ موٽي مجيوڙي ۾ آيا، ۽ ڪنيار کان قبوليت وٺي، ٻن مهينن اندر شادي ملهائڻ جو ٺهراءُ ڪري اٿيا.

انهي وقت جهوناڳڙهه جو حاڪم راءِ کنگهار چوڙا سمو هو. سندس هڪ ڀيڻ سڌراج جي پاءُ سان پرڻيل هئي، جا ڪنهن ڳهرو اٽڪٽ ڪري، ڪجهه مدت کان پنهنجن ٻن پٽن ڏيجل ۽ ٻيجل سميت جهوناڳڙهه ۾ ٻيڪي گهر ٽڪيل هئي. هڪڙي ڏينهن ڏيجل ۽ ٻيجل شيل شڪار ڪندا، مجيوڙي جي ڳوٺ مان اچي لنگهيا. ڏسن ته ڳوٺ ۾ شادمانا لڳا پيا آهن. پڇا بعد معلوم ٿين ته راڻڪ ديوي کي سڌراج سان پرڻائڻ جا سانباها ٿي رهيا آهن. جڏهن جهوناڳڙهه موٽيا، تڏهن راءِ کنگهار سان اچي احوال ڪيائون ته: مجيوڙي جي ڳوٺ ۾ راڻڪ ديوي نالي هڪ حور جهڙي حسين نينگر آهي، جنهن کي سڌراج سان پرڻائڻ جون تياريون ٿي رهيون آهن. اهڙي من موهڻي مورت اسان کان ڇني، پرديس پرڻجي وڃي، سا ڳالهه اسان جي شان وٽان نه آهي. اسان جي اوهان کي استدعا آهي ته ڪيئن به ڪري انهي ڀانهن سان اوهين پاڻ شادي ڪريو. راءِ کنگهار کي اها صلاح ڏاڍي وڻي؛ سو پاڻيجن کي چيائين ته: ڪنيار کان وڃي منهنجي پاران سڱ گهرو. پوءِ ٻئي پاڻ موٽي مجيوڙي ۾ آيا ۽ ڪنيار کان سڱ جي تقاضا ڪيائون. پر هن انڪار ڪري چيو ته: ڇوڪري جو مڱڻو سڌراج سان اڳي ٿي چڪو آهي، سو هاڻي جي آءٌ ماڻٽي ڇنندس ته هڪڙو ته لوڪ ۾ لڄارو ٿيندس، ۽ ٻيو ته راجا سڌراج منهنجي ڪل لاهي ڇڏيندو. هنن کيس گهڻئي دم دلاسا ڏنا، پر ڪنيار نه مڙيو. آخر راڻڪ ديوي کي زوري کڻي، اچي کنگهار سان شادي ڪرايائونس.

جڏهن سڌراج کي هن ماجرا جي معلوميت ٿي، تڏهن وڏو ڪٽڪ سنيرائي، جهوناڳڙهه تي ڪاهي ويو. ساندهه ٻارهن سال 'اپرڪوٽ' تي گهيرو ڪري ويهي رهيو، پر وريو ڪين. انهي وچ ۾

راءِ کنگھار کي اچي شڪ جاڳيو ته سندس ياڻيجي ڏيجل جي راڻڪ ديوي ۾ بُري نظر آهي. ڏيجل کي انهي جي ڪڙڪ پئجي ويئي، سو پنهنجي ڀاءُ ٻيجل کي ساڻ ڪري راتو واهه اٿي ڀڳو. جڏهن قلعي جي دروازي وٽ پهتا، تڏهن دربانن کي چيائون ته: اڄ مالوا کان راءِ کنگھار جو هڪ سات اچڻو آهي، جنهن جي استقبال لاءِ اسان کي روانو ڪيو اٿس. آڌي رات جو سات اچي سهڙندو، سو اوهين هڪيا هوشيار رهجو. پوءِ سڌو آيا سدراج جي چانوٽي تي، جتي هن سان ملاقات ڪري، چيائونس ته "اسان کي ٻنهي هاڻ خبر پيئي آهي ته اوهين اسان جا چاچا آهيو. جي اها سڌ اڳيئي هجيئون ها ته راڻڪ ديوي زوري ڪڏهن کنگھار کي هرگز نه ڏيون ها. هاڻ ته اسان سان "نيڪي برباد گناه لازم" وارو قصو ٿيو آهي. کنگھار اسان تي الزام مڙهيو آهي ته اسان راڻڪ ديويءَ ۾ ٻڇڙي اک رکي آهي. انهي بهتان ڪري، اسين ڪانئس رُسي، اوهان وٽ اچهي لاءِ آيا آهيون. جي اسان سان گڏجي هلو ته کنگھار کي پورو ڪري، راڻڪ ديوي اوهان جي پلئه پايون. پوءِ سدراج سئو کن چونڊ پهلوان پالڪين ۾ وهاري، ساڻن گڏ قلعي ڏانهن وڌيو. دربانن پائرن کي سڃاڻي، سمجهيو ته شايد مالوا کان سات اچي سهڙيو آهي، سو قلعي جو دروازو کولي ڇڏيائون. سدراج جا سورما دربانن کي ماري، شاهي محلات ڏي ڌوڪيندا ويا، ۽ اوچتو وڃي کنگھار جي مٿان ڪڙڪيا. سدراج ڪيندي ئي ترار کنگھار جو سر ڌڙ کان ڌار ڪري ڇڏيو. پوءِ راڻڪ ديوي کي ساڻ ڪري، چانوٽي ۾ وٺي آيو. گھڻوئي ستايائينس ته: هاڻ تون منهنجي پٽ‍- راڻي ٿي ويهه؛ پر هوءَ بلڪل باز نه آئي، ۽ وڃي ڏاگهه چڙهي.

ڏيجل ۽ ٻيجل، سدراج کان انجام ورتو هو ته راءِ کنگھار کان پوءِ، جهونا ڳڙهه جي حڪومت جون واڳون کين سونپيون وينديون؛ سو هاڻ انهي انجام جي يادگيري ڏياريائونس. پر سدراج چين ته: اوهان جهڙن نمڪ حرامن تي ڪهڙو ڀروسو! اڄ پنهنجي مامي سان دوهه ڪيو اٿوَ؛ ڪهڙي خبر ته سڀاڻي مون سان ڇا ڪندا؟ ائين چئي ترار ڪڍي، ٻنهي جون سسيون لاهي ڇڏيائين.

ضميمو - ٢

ڪاٺياواڙ ۽ گجرات جي طرف جو قصو*

[هيءَ روايت، سنڌ جي لحاظ کان، سورٺ ۽ راءِ ڏياچ جي سنڌي قصي کان مختلف آهي. نالن جي اختلاف کان سواءِ، ڳالهه جي تاڻي ۾ اختلاف آهي. قصي جي هيءَ روايت ڪاٺياواڙ ۽ گجرات وارن علائقن ۾ رائج آهي، ۽ ڊاڪٽر گربخشاڻي جي ترتيب ڏنل "شاهه جي رسالي" ۾ شامل آهي. جزوي واقعات جي لحاظ کان، هيءَ روايت جيئن ته سنڌي قصي کان قدري مختلف آهي، تنهنڪري ان کي هڪ مستقل روايت طور هتي شامل ڪيو ويو آهي.]

سنه ٨٧٥ع ڌاري راءِ چوڙا، سنڌي سمي راجپوت، ڪاٺياواڙ ۾ پنهنجي حڪومت برپا ڪئي ۽ ونٿلي پنهنجي گاديءَ جو هنڌ ڪيائين. سندس پويان پاڻ کي "چوڙاسما" ڪري سڏائڻ لڳا. هن گهراڻي جو ڇهون ڄڻو ڪان هاڪارو حاڪم "گرهريو" ٿي گذريو. جهوناڳڙهه جو مشهور قلعو، جنهن کي هاڻ "اپرڪوٽ" ڪري سڏين ٿا، سو سندس ٺهرايل آهي. راءِ گرهريو ٩٨٢ع ۾ وفات ڪئي، ۽ ڪانئس پوءِ پٽس "راءِ ڪوات" گادي نشين ٿيو، جو ١٠٠٣ عيسويءَ ۾ گذر ڪري ويو. ان بعد سندس پٽ "راءِ دياس" تخت تي ويٺو.

ساڳئي وقت گجرات جو حاڪم "درلڀ سين" هو، جنهن جي گاديءَ جو هنڌ انهلواڙ پاٽڻ هو. انهيءَ ڪري کيس "انهلراءِ" به ڪوٺيندا هئا. راءِ گرهريو جي زماني کان ئي وڏي گجرات ۽ ڪاٺياواڙ جي حاڪمن جو پاڻ ۾ نفاق هو. جڏهن جڏهن گجرات جا راجڪمار ۽ راجڪماريون گرنار جي تيرٿ تي وينديون هيون، تڏهن ڪاٺياواڙ جا حاڪم ساڻن عقوبتون ڪندا هئا. راءِ دياس جي ڏينهن ۾، راجا درلڀ سين جي راڻي درلڀ ديوي ۽ سندس ڌيءَ چندرودتا وڏي اثالي سميت، هندستان جا مشهور تيرٿ ۽ تڪيا پيٽيندي اچي گرنار نڪتيون؛ ۽ جيئن پالڪين ۾ چڙهي، مندرن جي درشن ڪرڻ لاءِ مٿي جبل تي پئي ويون، تيئن هڪ گهوڙيسوار اچي سندن رستو روڪي بيٺو؛ ۽ هڪل

---

*شاهه جو رسالو - گربخشاڻي، جلد ٣ ٿان ورتل.

ڪري چيائين ته: خبردار! جي هڪ قدم به اڳتي وڌيا آهيو. قافلي جو اڳواڻ وڌي وٽس آيو، ۽ عرض ڪيائين ته: سائين! اسان اوهان جو ڪهڙو گناهه ڪيو آهي؟ گهوڙي سوار جواب ڏنو ته: سؤراشٽر جو حاڪم راءِ دياس آءٌ آهيان ۽ گرنار منهنجي حد ۾ آهي. پهرين ڏن ڏيو، پوءِ اڳتي وڌو. هن چيو ته: اسين ڏن ڏيڻ لاءِ تيار آهيون، مگر ڪيترو؟ دياس ورندي ڏني ته: هيءَ ناڻي جي ڳالهه نه آهي، اها راجڪماري جا اوهان ساڻ آهي، سا مونکي پرڻائي ڏيو، نه ته هتان وک به وڌڻ نه ڏيندوسانو. اڳواڻ ڏٺو ته دياس ڪان جند ڇڏائڻ مشڪل آهي، سو راڻي سان صلاح ڪري، دياس کي چيائين ته: اسان جا وڏا ڀاڳ چئبا، جو اوهان جهڙو هاڪارو حاڪم راجڪماريءَ تي هرکيو آهي. ويچار ڪري ڏسو ته راڻي ڪلهي نياڻي ڪچ ۾ ڪيئن پرڻائي ڏيون. ائين ڪرڻ سان نه فقط اسان جو منهن هيٺ ٿيندو، پر اوهان جو پڻ ننهڪري هيٺ. اسان کي رخصت ڏيو ته تيرٿ ڪري موٽي ملڪ رسون. آءٌ اوهان کي راڻيءَ پاران انجام ٿو ڏيان ته ورندي مهيني جي اچرڪي ڏينهن، وڏي ڌام ڌوم سان ڄڃ وٺي ايندا سون. ڳالهه ٻڌڻ بعد دياس موٽيو ۽ سنڌين ٺهراءُ قبول ڪيائين. پوءِ ته تڙ ڪڙ ۾ گرنار جو تيرٿ پڄائي، سارو سات اچي ماڳ پهتو. راجا درلڀ سين کي ساري حقيقت ٻڌايائون. سو پنهنجي ڪٽنب جي بيعزتيءَ جي خبر ٻڌي، باهه ٿي ويو، ۽ بدلي وٺڻ جون سٽون سٽڻ لڳو. آخر هڪڙي رٿ رٿي مقرر تاريخ جو انتظار ڪرڻ لڳو.

انجام واري ڏينهن وٿليءَ ۾ گهر گهر شادمانا لڳي ويا. هٽ بازارون سينگاريون ويون. جتان ڪٿان سازن سرودن جا آواز اچڻ لڳا. دياس خوشيءَ ۾ خزاني جا در کولي سوالين کي دل گهريو دان ڏيڻ لڳو. شام جو قاصدن ڄڃ جي اچڻ جو اطلاع ڪيو. امير امرا استقبال لاءِ اچي ڪوٽ جي در وٽ بيٺا، ۽ چاهين جي آجيان ڪري، کين اندر اماڻيندا ويا. پر پالڪين جون قطارون بس ئي نه ڪن. آخر درلڀ سين جي سالار هڪل ڪئي ته: پهلوانو! پالڪين مان نڪري قروار ٿيو. پوءِ ته پالڪيءَ پالڪيءَ مان چار چار جوڌا جوان هٿيارن سان نڪرندا، صفون ٻڌندا ويا. پوءِ ته رنگ ۾ ڀنگ پئجي ويو. دياس

جو لشڪر جيڪو شاديءَ جي ساناهيءَ ۾ رڌل هو، سو دشمن کي منهن ڏيئي نه سگهيو. انهيءَ ڪري ونڌلي آسانيءَ سان دشمن پنهنجي قبضي ۾ آندي. هاڻي راءِ دياس پڇڻ پيٺي نه ڏسي، ڪٽنب سميت محلات جي سرنگهه مان لنگهي اچي اپر ڪوٽ ۾ اچهو ورتو. درليپ سين هاڻي وري اپر ڪوٽ تي ڪاهه ڪئي. اميدون ته وڏيون ٿي هئس، پر ٿوريئي عرصي ۾ پتو پيس ته اپر ڪوٽ کي هٿ ڪرڻ ڪا سٿري ڳالهه ناهي. خيال ڪيائين ته ٿوري گهٽي ڏينهن نيٺ دياس جو ان پاڻي کٽي ويندو، ۽ پاڻهي پيش پوندو. پر اهو اجايو خيال هوس. قلعي ۾ اَن جا انبار لڳا پيا هئا، ۽ پاڻي به مٺو هو. هڪڙي ڏينهن درليپ ديوي، جا ڀڻ راجا سان گڏجي آئي هئي، تنهن لشڪر کي نراس ڏسي، پنهنجي ور کي چيو ته: اڄ ن ته ڪو بلو پيٽي ڪو نه ٿو ڏسجي. ڇو نه ڪو چند قند ڪري، ڪوٽ کي قبضي ۾ آڻيو؟ اڃا انهن ٿي ويچارن ۾ هئا ته ”ٻيجل“ نالي چارڻ، درليپ سين جي در تي صدا هڻي چيو ته: ڪو چڱو چوکو انعام ڏيو، ته دياس جو سر آڻي اوهان جي قدمن ۾ رکان. درليپ سين کيس گهڻو انعام ڏئي راءِ دياس جي سر آڻڻ لاءِ روانو ڪيو.

اپرڪوٽ ۾ اچڻ بعد راءِ دياس جي زال سورٺ، هڪڙو خوفناڪ خواب لڌو، جنهن ۾ ڏٺائين ته هڪڙي چارڻ اچي دياس جي سر جي سين هنئي آهي. ان ڏينهن کان وٺي ڪوٽ تي اهڙي ته چوڪسي رکائي هئائين، جو ڪٽنب جي ڀاتين کان سواءِ دياس جي ڪمري ۾ ڪوبه گهڙي نه سگهندو هو، ڪوٽ جي دروازي مان ڀڻ ڪنهن ڌاريي کي اندر اچڻ جي مجال نه هئي.

ٻيجل به درليپ سين کان موڪلائي، اپر ڪوٽ ڏي رخ رکيو. جڏهن چنگ ڪلهي ڪري، ڪوٽ ۾ ڪاهي آيو، ڇوته چارڻن ۽ ڀٽن کي ڪابه روڪ ڪانه هئي. هو ڪوٽ ۾ اچي سهڙيو. پر دياس سان ملڻ البت مشڪل هو، سو ڇا ڪيائين جو، دياس جي محل جي هيٺان چنگ چوري، وڏو سندس واڪاڻ ڪرڻ. پنهنجي ساراهه ٻڌي دياس دريءَ کان منهن ٻاهر ڪڍي، چارڻ کي چيو: گهر جيڪي

گهرڻو هجيس. ٻيجل وراڻي ڏني ته: مونکي ٻاڻ وٽ مٿي سڏايو، جو اوهان سان هڪ ڳجهي ڳالهه ڪرڻي اٿم. سنئين سڌي رستي ٻيجل کي مٿي سڏائڻ محال هو، سو دياس دريءَ مان رسي لٽڪائي، جنهن جي وسيلي چارڻ چڙهي ونس ۽ جي ٻهتو. اندر گهڙڻ شرط ٻيجل چيو ته: آءٌ گهران ته گهرڻي، پر قول ڏي ته تون اهو ڏيڻ کان انڪار نه ڪندين. دياس جي خاطري ڏيارڻ تي چيائين ته: تنهنجو سر دان ۾ گهرجي. دياس چيس ته: تنهنجي هرو ڀرو اها مرضي آهي ته آءٌ تو کي پنهنجو سر خوشيءَ سان وڍي ڏيندس.

اوڻتو ماڻهو جو آواز سڻي، سورٺ جو ساهه سڪي ويو، سا ڏوڪيندي اندر گهڙي آئي، ۽ چارڻ کي ڏسندي ئي هينئون هارجي ويس. ڀوءِ ٻيجل کي گهڻئي ويڙهيون ڪيائين، پر هو باز نه آيو. ايتري ۾ دياس جي ڀيڻ به لنگهي آئي، ۽ ساري حقيقت مان واقف ٿي، ويچار ڪيائين ته جي منهنجو ڀاءُ وچن کان ڦرو ڦري ته اسان جي ڪُل تي هميشه لاءِ ڪارنهن جو ٽڪو لڳي ويندو، سو چيائينس ته:

”وڍي ڏي تون ويـر، متو مگڻهار کي“

هيءُ ڏانڊل ٻڌي، دياس جي ماءُ به ڊوڙندي آئي. سارو حال سڻي، پٽ کي چيائين ته: شاباس! متان پنهنجي ٻول کان ڦريو آهين. سر ڏي ته سرهو ٿئين. سس ۽ ننان جي اهڙي ستيا ڏسي، سورٺ بـه مڙس کي خوشيءَ سان سر وڍي ڏيڻ جي اجازت ڏني. تڏهن راءِ دياس خوشيءَ ۾ ڀرجي سيني کان موڪلائي، ڪٽارو ڪڍي ڪٽي پنهنجي ڪنڌ تي هنيو ۽ متو ڌڙ کان ڌار ڪري، ٻيجل کي آڇيائين، جو سر کڻي درلپ سين ڏانهن روانو ٿيو.

اپر ڪوٽ ۾ چکيا تيار ٿي ويئي. سورٺ هار سينگار ڪري، ڳهه ڳٺا پهري، چکيا تي چڙهڻ لاءِ هڪي ٻمڻي هئي. اوچتو ٻيجل به هٿ ۾ راءِ دياس جو سر کڻي، ماڻهن مان ظاهر ٿيو، ۽ سر کڻي سورٺ جي جهوليءَ ۾ وڌائين. هوءَ به پنهنجي مڙس جو لاش جهوليءَ ۾ کڻي ڏاڍ چڙهي.

پاڳو ٻيو

هير - رانجهو

هير ۽ رانجهي جو سنڌ ۾ هلندڙ قصو

هي قصو موجوده صوبي پنجاب جي ضلعي جهنگ جو آهي، جيڪو اڳاڻي وقت ۾ سنڌ جي سرحد سان لاڳو هو. انهيءَ ڪري هيءُ قصو سنڌ ۾ به رائج ٿيو، پر سنڌ ۾ مڪاني طور هن قصي جي سٽاءَ ۾ البت فرق آيو. سنڌ ۾ هلندڙ هن قصي جون چار سنڌي روايتون هتي شامل ڪيون ويون آهن: (۱) مولابخش ميراثي جي زباني قلمبند ڪيل ”مسو پڙ ڳوٺ جي ميراثي فقيرن واري روايت“. (۲) سچل جي ڪلام مان هير-رانجهي جي داستان بابت چئن بيت. (۳) سيد حيدرشاه جـــي بيتن ۾ چيل ڳالهه ۽ (۴) سگهڙ شير محمد لغاري جـي ڏکهي بيت تان ترتيب ڏنل ڳالهه.

روايت [١]

فقير مولابخش ميراثي جي زباني قلمبند ڪيل ڳالهه

'الف' الله دا، 'ميم' محمد، 'عين' علي ڪرَ چائان
عرشئون لٿان چار ڪتابان، پڙهيان مسلمانان
"صُمٌ بُڪمٌ عُمي" چائان، مٿين رورو حرف سچائان
چارئي يار رسول خدا دي رتبي نال سڄائان
جيڪو قلم رباني مهتي مين مرضي آهين دي چائار*

تخت هزاري جو بادشاه، جنهن جو اول نالو "چام ڏيرو" هو، پاڻ ۾ ست ڀائر هئا. چام ڏيرو سڀني کان ننڍو هو. ميڻهن سان محبت هوندي هيس. بينسري وڄائيندو هو، جنهن کي وَنجهلي به چوندا آهن. گهڻو ڪري مال جي محبت ۾ ميهن سان گڏ رهندو هو. سندس ميهن جو وٿاڻ درياه جي ڪنار، ٻيلي جي ڪَس سان هو. انهي واري چار يار هئا: هڪ شيخ فريد شڪر گنج، درد نه رهي رنج. ٻيو غوث بهاءالحق، لٽائي لک، نه آئي شڪ. ٽيون شيرشاه حلال، قطب ڪمال، آچ شريف جو بادشاه. چوٿون قلندر ڪبريا، لنگ ثابوت، سنڌ جو مالڪ. قلندر ڪبريا وٽ سندس ڪشتي، جنهن ۾ فقر ڪندو هو. پنج پاءَ ان" جا پون، اما ڪشتي درياه ۾ رکندو هئو ته ٻيڙو ٿي پوندي هئي. هرهڪ ٻيڙي کان وڏي ۽ آچي. انهي ڪشتي ۾ عاشق سير ڪندا آيا.

جڏهن چام ڏيرو جــي وٿاڻ کي نزديڪ آيا. چام ڏيرو کي ڏٺئون، جيڪو سهڻو هو ۽ کيس حسن جي ذات مليل هئي. بارن ڏسي پاڻ ۾ چيو: انهي مهار سان ڪچهري به ڪريون، حسن جو ديدار به ڪريون. ٻڙي سان لهي اچي سلام ورايئون. چام ڏيرو آئـي محبت

* مولابخش پٽ فضل محمد ميراثي، ويٺل ٽڪ مسو پر ڳڙي، تعلقو حيدرآباد، ضلعو حيدرآباد جي زباني حيدرآباد ۾ مختلف وقتن جي ڪچهرين ۾ تاريخ ٧- سپٽمبر ١٩٦٥ع تي مڪمل ڪئي وئي. هرهڪ بيت جي آخر ۾ ورائي طور هيءُ سٽ چوندا آهن: "سمجهه قاضي نادانا، هير صدقي رانجهن تون".

سان ساڻن مليو. پنهنجو ڪنو فقيرن کي وڇائي ڏنائين. فقيرن پاڻ ۾ گفتار ڪئي ته فقط حسن جي ونجهه مليل اٿس، مگر ٻي حقيقت جي معلوم ڪيس ناهي. يارن منجهان هڪڙي چيو ته: ميهار! نالو ڇا اٿئي؟ هن چيو ته: چام ڏيرو. يارن چيس ته: ميهار آهن، ڪير پيار! چام ڏيرو چيو ته: سائين! سانجهي ٽڪو مون وٽ، ڏاڍا ڪير ڪارائيندس. هنن چيو ته: ترسڻ وارا اسين نه آهيون. اسان کي هيئر کير پيار. انهي مينهن جو کير پيار، جنهن کي سانُ نه سنگهيو هجي. چام ڏيرو ڪلي چوڻ لڳو: اها ڪرامت اوهان فقيرن ۾ آهي، مونکي اها هستي نه آهي. باقي هي وڇون ويٺيون آهن. سائينجن کي جا پسند اچي، اها اسان ڏني. تڏهن يار پاڻ ۾ چوڻ لڳا ته: هاڻي پنهنجي راز ڪان واقف ڪريونس. غوث بهاء الحق هڪڙي وڇ کي چوڻ لڳو ته: ماڻي وڇ! تون وڏي ٿيندئين تڏهين کير ڪندئين. اسان کي هيئر کير پيار. اها ڳالهه ڪري عاشق سندس مٿان ڪٿي رکي، وڇ کي اٿاريو ته وڇ ۾ ڪو ڪائي اٿي. مينهن جهڙي مينهن ٿي، کير سان اوهه ڀري، ڀرڪڻ لڳي. ميهار کي چيئون ته: ڏهي ڏي. ميهار چيو ته: حاضر سائين. سو اٿي ساڙهو ڪٺي ماڃڻ لڳو. يارن چيس ته: انهي ساڙهي ۾ مينهن نه ڏهجانءِ. چام ڏيرو چيو ته: سائين! ڇا ۾ ڏهان؟ قلندر چيس ته: اهو جيڪو ٻيڙو درياه ۾ بيٺو آهي، انهي ٻيڙي ۾ ڏهي ڏي. چام ڏيرو سمجهي ويو ته جن وڇ مينهن بنائي آهي، اُهي ٻيڙي کي ساڙهو بنائي سگهن ٿا. چام ڏيرو ويو ٻيڙي ڏي. قلندر ڪبريا، غوث کي چوڻ لڳو ته: مينهن ڀلاڙ آهي پر سڱ هيٺ ڀلا اٿس. هاڻي مينهن جا سڱ وري اڳ ٿو ناهيان. قلندر بادشاه مينهن جي سڱن ۾ هٿ وجهي، ورائي چوڙ ڪندي ڪئي. قلندر جي دعا جي ڪري، سنڌ ملڪ ۾ ڪنڊيون مينهون رهنديون آهن. ٻين ملڪن ۾ عار ڪري، هاليون ۽ ڀيليون.

چام ڏيرو وڃي ٻيڙي جي پرسان عبرت وٺڻ لڳو. هزارين ماڻهو ڪٺا ٿين، ته به ٻيڙو نه نڪري. پر فقيرن کي سڃاڻي بسم الله ڪري هٿ وڌائينس ته ڪستي ٻڌجي هٿ ۾ آيو. ڪٺي اچي مينهن کي ڏهڻ لڳو. مينهن ڏڏائين ته نڪي کير ڪٿي نڪي ڪستي ڀرجي. چام ڏيرو

دانهن ڪري چوڻ لڳو: سائين! ٽڪي پيو آهيان قلندر چوڻ لڳو: مائي مينهن! کير ڏئي دنگ ڪر. ڪستي! نون به پيرجي پئو. ڪستي پيري. کير کڻي آئي درويشن کي ڏنائين. چٽني کير پيتو. ڪجھ سرڪي کير جي بچائي چام ڏيرو کي چيائون:

تو اسان کي پياريو آهي کير مانجهو
تنهنجو نالو ٿيا رکون شهه رانجهو
تو اسان کي پياريو آهي ماهيو کير
اسان توکي بخشي جهنگ سيالن هير.

جيڪا درياء جو ديدار ڪندي، پيپل ملڪائي تي ڏسي آيا آهيون. پٽ جي پينگهن تي مست ساهيڙي سان لڏي ٿي. اها امانت وٺي هٿ ڪر، پر چام ڏيرو تي سڌ ڪڏهن نه ڏجانء. درويش اها ڳالهه ڪري وڃڻ جي سنبت ڪرڻ لڳا ته شه رانجهن کين چوڻ لڳو ته: مون وٽ سانجهي لڪڻ جي مهرباني ڪريو. يارن چيس: اکيون پور ته توکي ديدار ڪرايون. شه رانجهون اکيون پوريون. درويش پنهنجي راهه سان غائب ٿي ويا. رانجهن اکيون کولي ته درويش ڪين ڏٺائين، پر سندن روح آڏامي وڃي هير جي ملڪ ۾ پيو. پوء اها ٻين وڃائڻ شروع ڪيائين ۽ وٺان چڙي جهنگ ۾ لڪي ويٺو ته متان ڪو موڪي اچي چوي ته تون ڏيرو آهين. سندس ياءَ ماني کڻي وٽان ٿي آيو. چام ڏيرو جو نالو وٺي سڏ ڪرڻ لڳو. رانجهر ٻڌي پيو، پر سڏ نه پيه ڏني. ڏاڍيون داڙهون ڪيائين. جڏهن شه رانجهن سمجهيو ته هاڻي عجز ٿي پيو آهي، تڏهن پاڻ آواز ڪري چوڻ لڳو: شه رانجهو ڪري سڏيندين ته سڏ ڏيندس. چام ڏيرو جي موڪي خبر ناهي. سندس ياءَ چوڻ لڳو: رانجهن ته رانجهر ٿي ڪار، پر سڏ ته ڏي. وٺي آئي ماني کارايائينس. شه رانجهن، هير جي عشق کان ماني کهٽي ڪانه کاڌي. ياءَ چيس ته: چو تو تڏا ساهه پرين ۽ ماني کهٽي نٿو کائين؟ شه رانجهن چوڻ لڳو: هير جي عشق جي آداس ٿي اٿم. ياءَ چوڻ لڳس: ڪنهن ڏس ڏني. چوڻ لڳو ته: عاشقن جوت جاڳائي آهي. شه رانجهن کي سندس ياءَ وٺي گهر آيو.

شهه رانجهن کي سندس ڀاڄائي نپايو هو، جنهن جو نالو هو چتيءَ ۔
اُها ڏسي چوڻ لڳي ته: ڇو ڪُومائو ويٺو آهين؟ شهه رانجهن چوڻ لڳو:
جهنگ سيال وڃڻ وارو آهيان هير جي عشق ۾. تنهن تي سندس ڀاڄائي
چتيءَ، فرياد ڪري بيت چوڻ لڳي:

وڏي ڀَرڄائي تينون منت ڪريندي، جنهن دا نام هــي چتيءِ
ڪٿ ڪٿ تيڏا مين ڏاج رکايا، لاکي لايا سٽ پتي
جي چاڻان شهه رانجهن رُٺڙا ويندا، ڪيي ڪُرنا جيسين ول تتي

سندس ڀاڄائي چوڻ لڳي: اي شهه رانجهن! تو لاءِ قسم قسم جا ڏاج
تيار ڪيا اٿم. آهي آسيدن جي ڳُڙي تي رکيا آهن. تنهنجي شاديءَ
جي سعيي ۾ آهيان. تو کي ننڍڙو ڪري نپايو اٿم. تون مون کان
هليو ويندين ته اُن ڏهاڙي منهنجو پي موت آهي. جيي نه ڇهنديس.
ائين چئي شهه رانجهن جي ڀائرن کي چوڻ لڳي: اوهان سڀ پنهنجي
گهرن ٽڙن وارا آهيو ۽ شادي شده آهيو. اوهين هن کي پنهنجي
ملڪيت به ورهائي ڏيو ۽ شاديءَ جو راضي به پورو ڪريوس ته
پنهنجي هٿ سان ۽ هلي چلي ڪري.

اما ڪُالهه پڌي شهه رانجهن جي ڀائرن ملڪيت ورهائي ست
ڀاڱا ڪيا. مينهون ۽ مال، زر زيور ۽ زمين. پوءِ ست ڪٺا ڪيائون.
شهه رانجهن جي ڪُٺي ۾ مال آيو ٿڪو، ٿورو ۽ اپرو. زمين جا ٽڪا
آهي آيا، جن ۾ سَر، واريءَ جون پٽون ۽ دڙا. شهه رانجهن چوڻ لڳو:
ته جا ئي مونکي ملڪيت آئي آهي، اُنهي کان آءٌ اڳئي بيزار ۽ آهي
به سڀ ناڪام. ڪوبه هاري هر هڏيءَ زمين آباد نه ڪندو. سندس
ڀاڄائي چتي چوڻ لڳي: تنهنجو پو ڪو هاري نه ٿيندو ته آءٌ تنهنجو
هاري آهيان. پوءِ ڪوڏر ڪهاڙي کڻي شهه رانجهن کي وئي، جهنگ
ڪپڻ، دڙا چنبڻ ۽ لاهه ڪيڻ آئي. بادشاهزادي هئي، سو ٻن چئن
ڏڪن کان پوءِ هٿن منجهان رت سمڻ لڳس. شهزادو رانجهن چوڻ
لڳو: اي مائي جيجي! آءٌ وس کان ٻيوس آهيان. تون عورت ماڻهو
مون کي ڪٿن ڪمائي کار ڏيندئين؟ مونکي نينهن لڳو آهي هير جو،
انهي ملڪيت کان آءٌ لادعوي آهيان. سا مون تو کي بخشيش ڪئي.
ائين چئي بيت ڏيڻ لڳو:

اهي مينهن به تساڏيان، پوئين تساڏيان، وڌ وڌ گهڻو پائي
ڏوٿيان نــــون ڏٺ گهٽيري، پٽليان نــــون ڪپتي جائين
اسان نــــون تـــــر تولي نهين، ول جيڏي وچـــن تيڏاهين.

اهي ملڪيتون پنهنجون پاڻ وٽ رکو، مونکي نه گهرجن. ڏونگر ڏوري هير لهندس. اهـــا ڳالهه ڪــــري ونجهلي کڻي هلڻ لڳو. هو هير جي عشق ۾ ونجهلي اهڙي وڄائيندو هو، جو جهنگ جا پکي ۽ جانور ۽ ڏرڙن مان جيت نڪري سندس ٻين پوندا هئا. اهو سندس روح رهاڻ جو ساز هو.

تخت هـزاري ڪنون، شه رانجهن چليا ڀهلي رات مسيتي
اڳون مــــلا ٻهڙ نـــه ڏيندا، منهن نــــه ٻولـــي لذيتي
ڏکر ٻن ٻن فقيران تـــــي، شه رانجهن دي طلب لذيتي

شه رانجهن ڀهرين رات مسيت ۾ اچي ڏڪيو. چوڌاري ڳوٺ وڏو هجي، پر ٻئي هنڌ نه رهيو. مسيت ۾ اچي رهيو. مسيت جو ملو اکين کان نابين هو، لولا ۽ ڏڪيون کيس ملنديون هيون. ملي ٻچا کڻي شه رانجهن کـــــان: تون ڪير آهين؟ شه رانجهن چيو: آءٌ پرديسي مسافر آهيان. ملي چيس ته: اوطاقن تي وڃي ڏڪ. شه رانجهن هائو ڪري، وري به مسيت ۾ ويهي رهيو. سندس هـــــٿ ۾ ونجهلي هئي، اها فرش تي رکڻ ته کڙڪو ٿيو. ملي ٻچا کڻي تــــه: اهو کڙڪو ڪهڙو آهي؟ رانجهن چيو: ونجهلي آهي. ملي ٻچا کڻي: ونجهلي ڇا کي چوندا آهيو؟ رانجهن چيو: ساز آهي وڄائڻ جــــــو. ملي چيو ته: اها بدعت آهي، ڪڍ مسيت کان ٻاهر! پر شه رانجهن منٿون ڪرڻ لڳو ۽ ملي کي خيال هو ته ماني جهجهي ڪائيندو. پر شه رانجهن اڳئي چيس ته: آءٌ رات جي ماني ڪائيندو ئي ڪونه آهيان. ملي کي پڪ ٿي ته ماني نٿو ڪائي، ۽ وڃي به نٿو ته پلي نڪ تي پيو هجي. شه رانجهن هڪڙو الله ڪري ويهي رهيو.

چار چور به ڪي چوريءَ تي ويا هئا، تن کي چوري ڪانه لڳي. تن سنجهي مان اچي مسيت جي دروازي تي سوال ڪيو ته: مسافر آهيون، خدا ڪارڻ ڪو ماني ڪارائي. شاه رانجهن کي قياس پيو.

سندس ٻانهن ۾ سونو بازو بند ٻڌل هو، سو ٻانهن مان لاهي واٽ الله جي انهن چورن کي ڏنائين. تن وڃي دڪان تي ڏيئي، سيڌي جو سامان ورتو. دڪاندار کان پڇا ڪيائون ته: آهي ڪو اهڙو ماڻهو، جو اسان کي هي سيڌو پچائي ڏئي؟ دڪاندار چيين ته: هتي چار ٻناريون آهن، ماني پچائي ڏينديون آهن. چورن پڇا ڪئي ته: انهن جا نالا ڪهڙا آهن؟ دڪاندار چيو ته: هڪڙيءَ جو نالو آهي "ڪلڪل"، ٻيءَ جو نالو آهي "جڪڙ"، ٽيءَ جو نالو آهي "ڪسڪس"، ۽ چوٿين جو نالو آهي "ٻُڪي". چار ئي چور سوڻ ٻولائيندا هئا. تن دڪاندار کي چيو: ڏس ڏڻي پر نالا اسان کي نه وڻيا. دڪاندار چيو: ڇو؟ مسافرن چيو ته: ڪلڪل جنهن جو نالو آهي، سو پاراتي وارو نالو آهي. جڪڙ، سا به ٺيڪ ناهي، ڪٿي واري جڪ هڻندي. ڪسڪس جو مطلب، جيڪي ٿپڙ سامان هجي، سڀئي ڪسي وڃي. آهي ته ٻُڪي به ڏکي، خير، ٻڪين ڏڪين ٻڌبو، ڪم ڪيڏي وڃبو.

ٻڪيءَ جو ٻٽ پچائي اتي آيا. سڏ اچي ڪيئون. بيگاهه وقت تي ويو هو. هنن کي جواب مليو ته: ٻٽ نري ويا، دانگيون لهي ويون، هينئر ماني پچي ڪالهه ملندي. اهو جواب ٻڌي وري شه رانجهن وٽ مسمت ۾ آيا. شه رانجهن کي چيئون: جهڙي مهرباني ڪئي اٿئي، اسان کي مانيون به پچرائي ڏي. شه رانجهن گڏجي آيو ٻڪي ٻناريءَ جي دروازي تي ۽ اتي بيهي بيت چوڻ لڳو:

چار فقير تي پنجوان مخاديم، ٻڪي! تنهن گهر آئي
آئي وي ٻڪي ٻناري، تيڏا چڙهه چڙهه ديدا مايا.

ٻڪي ٻناري ٻاهيءَ کي ڏياري موڪليو. اها دروازي تي آئي. شه رانجهن تي نظر پيس. حسن ڏٺائين، حيرت ۾ پئجي ۽ اچي ٻڪي ٻناريءَ کي ٻڌايائين ته: اڄ هڪڙو مسافر آيو آهي، جهڙو حضرت يوسف ماه ثاني. ٻڪي ٻناري چيو: وڃي اچينس. ٻاهي آئي ۽ پنجنهي کي وٺي اندر وئي. شه رانجهن کي پنهنجي سيج پلنگ تي ويهاريائين ۽ پڇا ڪيائينس ته: مسافر! ڪير آهين؟ چوڻ لڳو: تخت هزاري جو آهيان. حج تي سنبريو آهيان. ٻڪي چوڻ لڳي ته: آءٌ به پر ڪان وٺي

سنڀريل آهيان، پر اوهان جهڙو ڪو راهه رفيق ڳولي ڳولي ٿڪو آهيان. الله ملايا آهيو. سڀاڻي اسان جي به تياري حج تي آهي. شهه رانجهن چيو ته: آءٌ مسڪين مسافر آهيان، راهه جو خرچ ناهي. ٻڪي چوڻ لڳي: اوهان جي حياتيءَ جو خير هجي، آءٌ اوهان جي غلام، اوهان جو خرچ پاڻ سان ڪيو هلنديس. شهه رانجهن چيو ته: مسافريءَ جون منزلون، اُڃون ۽ بکون، تون عورت ماڻهو، تڪلف تو کان ڪانه پڄندي. ٻڪي چوڻ لڳي: اعتراض ۽ عذر نه ڏي. ٻڪي جي ڳالهائڻ منجهان شهه رانجهن معلوم ڪيو ته هيءَ ڪا مڇڏ ٿي ڏسجي. تڏهن شهه رانجهن چوڻ لڳو ته: آءٌ هاڻي هلي ٿو مسيت منجهه رهان. توهان کي جو ڪجهه ڪرڻو هجي، هن مهل ڪريو. فجر واري نماز پڙهي، سفر جو رستو وٺو. شهه رانجهن اها ڳالهه ڪري ٻهر نڪتو. جيڏانهن جو هو تيڏانهن هليو ويو. سمجهيائين ته اها مونکي مسيت ۾ هوندس تــه نه ڇڏيندي.

ٻڪي ٻڌاري، رات جـي پيٽ ۾ اٿي پئي. لاڳاپي وارا ماڻهو، وڏا سيٺيون ۽ واپاري، انهن کي چيائين ته: فجر جو حج ويندس، مدد ڪرايوم. جن ڪ ن پئسا وٺي ۾ آيا تن کان پئسا ورتئين. جن وٽ پئسا نه هئا، تن ڪ ن زيور ڪنيئين، شاهوڪارن کان وٺي غريبن سوڌو اوڌر ورتئين. سون چاندي جي پري ٻڌي، کڻي آئي. اٿي فجر تي ويس. ٻانهيءَ کي اماڻيائين ته ڏسي اچ، مسيت ۾ مسافر آهــــي؟ ٻانهي ڏسي ورني آئي، چوڻ لڳي ته: مسافر ناهي. ٻڪي ٻڌاريءَ جي مڙس جو نالو هو "چيڙو"، ذات جو هو "دايو"، اڪين ۾ سور هئس. اکيون ٻڌيو ستو پيو هو. ٻڪي انهي کي به اچي اٿاريو تـه پنهنجو پرايو پئسو، ڳهڻو، زيور رکيل هو، چور کڻي ويا پڇا ڪيائين: چور ڪيڏانهن ويا؟ ٻڪي چوڻ لڳي: مسيت ڏي ويا. هن کـي ڪاوڙ لڳي. پنهنجو هٿيار کنيائين، جنهن هٿيار سان ٻٽ منجهان ٽا ٻڌا ٻاهر ڪڍندو هو. اهو لوهه جو هٿيار، جنهن جو نالو هو "ڪُنڍڻ". شاعر چوي ٿو:

آٿيا دايـــا چـــيڙو، چـــا ڪـــي ڪنڍڻ آيـــا
ڪنهن غريب دا پگس گوڏا، ڪنهن دا مار ٻٽارُ وڃايا.

اهو ڪنڍڻ ڪٺي آيو مسجد ۾. فجر واري نماز جو وقت هو، ڪي جماعتي نماز پڙهڻ آيا هئا. نماز ٻڌي پڙهيائون ۽ سجدا پئي ڪيائون. ڇڏوءِ ڪي ڀڪ ٿي ته چور اهي آهن. مونکي ڏنو اٿن، هاڻي ڀڄا لڪن ۽ ڀڄا اٿن ۽ ويهن. تنهن هڪڙي پاسي کان ٻيهي جماعت جي صف تي اهو ڪنڍڻ ٺڪاءُ ڪرايو، جو سمجهيائين تـــ، چور ٻه انهي صف ۾ هوندو. جماعت وٺي دانهون ڪيون. ماڻهو پڇي آيا ۽ فيصلو ڪري انهن مسافرن وارا پير ڪنيائون. پير پئي پاسي آيا ويا ۽ مار ٻه آئي وٺي. چوراڻو مال ڀڪي پاڻ ڪائي وٺي، ۽ افواه هلايائين ته چور ڦري ويا.

شه رانجهن سچ وڃي اپاريو درياء تي. ڏٺائين ته ٻيڙي دريـاه مان اڇي پئي. ٻيڙي واري کي سڏ نه ڪيائين جو پاڻ کي ٻي سـمرو پئي سمجهيائين. توڪل تي لٺا لاهي، درياءَ ۾ پيو گهڙي. ٻيڙيءَ واري ميربحر جو نالو هو "لُڏڻ جهـبـر". نالو لُڏڻ، ذات جهـبـر. ان جون ٻه زالون هيون: هڪڙيءَ جو نالو هو "موري"، ۽ ٻيءَ جو نالو هو "موراڪي". موري ۽ موراڪي شه رانجهن کي درياء ۾ گهڙندي ڏسي، لُڏڻ کي چيو ته: هيءُ ڪو مسافر چريو آهي، جو مولهاڻو ٻڏي درياءَ ۾ ٿو لهي. هڪل ڪري چوينس، ٻيهه ته ٻيڙي ڪاهي اچان، درياء ۾ ٻڏي ويندين. رات جو ميربحرڻين خواب ڏٺـو هو تـه چنڊ جهڙي صورت، درياء مان لڏي اٿيون. چوڻ لڳيون ته: خواب جي تعبير وارو اهو ماڻهو، سو هن کي سڏي ٻيڙيءَ تي وهاريائون. ٻيڙيءَ تي اڳئي سيج پلنگ تيار رکيا هئا. شه رانجهن سمجهيو ته ڪا بادشاهي کٽ آهي، ۽ ڀڪ ٿيس ته ٻيڙيءَ وارو سکيو ماڻهو آهـي. شه رانجهن کي چيئون ته: چڙهي پلنگ تي ويهه. رانجهن چـڙ لڳو: کٽ اوهان جي آهي، اوهين ويهو. ميربحر چوڻ لڳو: سائين! اسين انهي کٽ وارن جا غلام آهيون، کٽ اسان جي ناهي. شاه رانجهن چيو: ٻڌهن ڪنهن جي کٽ آهي؟ ڪلي چوڻ لڳيون تـــه: کٽ، هير شهزاديءَ جـي آهي. شاه رانجهن دل ۾ خيال ڪيو ته درويشن جو ٻول سـچـو آهي. جيئن کٽ ملي آهـي، اميد آهي ته پاڻ بـه ايئن ملي ويندي. بسم الله ڪري کٽ تـي چڙهي ويٺو. پڇا ڪيئونس تـه: ڪيڏانهن ويندين؟

رانجھن چيو: جھنگ سيال ويندس. پڇيائونس: اتي ڪھڙو ڪم اٿئي؟ رانجھن چوڻ لڳو: هير جي ديدار جو خيال اٿم.

ميربحر هن جون ڳالهيون ٻڌي ڪري حيران ٿيو. صدا ڪيائونس ته: ڪجھ الله جي ڏني مان اها ونجھلي وڄائي، اسان کي ٻڌاءِ! هير جي ڪٽ ملڻ جي خوشيءَ ۾ اهڙي ونجھلي وڄائين جو ٻڏيءَ جا جانور نڪري ڪپ نهارڻ لڳا.

اتي ميربحر به مبارڪون ڏيڻ لڳس ته: هير جي ماڳ جا نشان ڏسجن ٿا پيا اڇن. شاه رانجھن پڇيو ته: اهي ڪھڙا نشان آهن؟ چيائون ته: اهو پپل پيو ڏسجي. شاه رانجھن پڇيو ته: سندس ڪهڙو اهو پپل جي پرسان آهي ڇا؟ ميربحر چوڻ لڳا ته: اهو پپل سڏبو آهي "ملڪاڻا"، جنهن ۾ پٽ جون پينگھون پيون، سٺ ساهيڙين سان پاڻ لڏي ٿي. پيڙو به پهچي ويو ته پاڻ روبرو ڏٺئين ته چئي درويشن مان سبب ٿيو. جھنگو جھنگ ملاقات ٿي. هير به ڏسي حيرت ۾ پئجي وئي. ڪي سندس ساهيڙيون خوش طبيعت اڙٻرڙي هيون، جي چوڻ لڳيون ته: انهي سان محبت جي ملاقات رکجي ته ڏاڍو چڱو. هير خوش ٿي چوڻ لڳي ته: جنهن جي ڪٽ تي ويٺل آهي، اول حقدار اها سمجهي يا پيون سمجهجن؟ ته پيون ساهيڙيون ڪلي چوڻ لڳيون ته: جڏهن ڪا مرضي ڪٽ جي مالڪن جي. شه رانجھن کي ڏسي گھڻي حسرت ۾ آيون ۽ ميربحرن کان پڇا ڪيائين: ته هي ڪير انسان آهي؟ ميربحر چوڻ لڳا: مائي هير! تنهنجي محبت ڪٺي، تخت هزارو ڇڏي، اوهان جي ملڻ ۽ ملاقات نصيب ڪرڻ آيو آهي. ٻنا ڪنهن سنج، ترهي، ٻيڙي جي پنهنجو پاڻ کي درياء ۾ اڇلايائين. پر اسان سندس صورت ڏسڻ جي لحاظ ڪري، ٻيڙي تي کڻو ۽ بادشاه سمجهي ڪٽ تي وهاريو اٿئونس. وڌيڪ اوهان پاڻ پڇي ڏسوس ته ڪير آهي.

هير پڇا ڪئي: اي مسافر! ڪير آهين، ڪٿي ويٺو آهين؟ چوڻ لڳو: شه رانجھن نالو اٿم. تخت هزارو ڇڏي ونجھلي وڄائي، گدائي ڪري، تنهنجي زيارت نصيب ڪرڻ آيو آهيان. هاڻي ماريو توڙي جياريو. هير کلي چوڻ لڳي! سائينجن جي اچڻ جي احساني، ڪيئن سان ڳايان تورو نه لاهيان. پر هاڻي جي منهنجي صلاح وٺين ته

تخت هزاري جو بادشاهي نالو لهراء پاڻ تي نالو "چاڪ" رکائي، مينهن جو ڌراڙ ٿي هل. ڇٺو ته گذارو ڪندس ۽ مينهون چاريندو آهيان، اها حقيقت منهنجي بابي سان هلي ڪر. منهنجي پيءُ مهر چوچڪ وٽ ميهاڳڪ آهي، تون مينهون چاريندو رهندين ته هو توکي ڪڏهن نه ڇڏيندو.

ڏسيل هير جو، پسنديدي شهه رانجهن جي ته، مهر چوچڪ سان ملي، چاڪ سڏائي پنهنجا احوال سندس اڳيان پيش ڪر. شهه رانجهن رات رهي پيو. مهر چوچڪ رات جو هير جي محلي تي آيو ۽ حقيقت ڪيائين ته ڪو مسافر ويٺل تخت هزاري جو آهي. چوي ٿو ته مينهون چاريندو آهيان. مزوري لاءِ گذارش ڪندس. ته هير ڪلي پيءُ کي چوڻ لڳي ته: بابا! پيل ملڪائي ڪان پيڙيءَ سان مسافر لٿو، پڇا ڪيائين ته آهي ڪو پاڳيو؟ آءٌ مينهون چاريندو آهيان. مون ڏس ڏيئي تو ڏي روانو ڪيو. پر اهڙو سدورو ڏنار آهي:

ماڍو هڪ چاڪ لڌوسي، پليان منجهيان چاري
منڍي ڏنڍي ڪون ٽور آئيندا، لڪڻ مور نه ماري
جنهن پيلي وچ منجهيان چاري ول شينهن منجهين
ڪون نه ماري

منهنجي مرضي آهي ته اهو سدورو ڏنار پنهنجي ڏڻ ۾ رهي. انهي پارت تي شهه رانجهن مينهون پٺي چاريون. سج جي اوير کان اڳ پهرائي ويندو هو، وري سج لٿي ڪان پوءِ وٿاڻ تي ڪاهي ايندو هو. ٿوري ئي عرصي ۾ مينهون رت به وڌائي ويون ۽ کير به وڌائي ويون. مهر چوچڪ کي ڏاڍو پسند آيو ته هي ڏنار وڏي بخت ۽ پاڳ وارو صالح سدورو آهي.

شهه رانجهن جو به مينهن سان پيار هو، جو اصل پنهنجي پيءُ وٽ به مينهن سان شوق هئس، ۽ مينهن جي محبت ۾ هو ونجهلي اڳئي وڄائيندو هو. وري جو هير جي عشق مجاز جو روبرا رنگ ڏنائين، سو شوق فراق ۾ ونجهلي اهڙي وڄائيندو هو، جو مينهن جو ڏڻ، جيڪو ونجهلي تي ريڌل هو، سو شهه رانجهن کان هڪ گهڙي به پري نه چرندو هو. هوڏانهن هير به سندس انتظار ڪندي هئي، ۽ شهه رانجهن

کي چوندي هئي ته: سچو ڏينهن مٿي جاءِ تي چڙهي راهون تڪيندي آهيان. ڪا گهڙي سوير ايندو ڪر، جو اچي ڏسان ته منهنجي ڪا پياس پوري ٿئي. شهه رانجهن چوڻ لڳو ته: جيڪي مال جو عشق اٿم، سو مال سان پورو ڪندس، جا تنهنجي محبت اٿم، اها توسان نباهيندس. متان ڪو چوي ته هي چاڪ ڪم جو ناهي.

هير جي چاچي جو نالو هو "ڪيدو" جنهن جو گهر وٽان جي نزديڪ هو، ۽ هو به ستوپاهي (هر هڪ جنس مال جي) مال جو شوقين. هن وٽ مال جنس ڪڪڙ ۽ ڪتا، پولڙا ۽ باندر سندس ڏاريل هئا، هي سچو ڏينهن انهن کي بازيون ڪرائيندو هو. شهه رانجهن سان هير جون گفتارون ۽ اکين جا نظارا سمجهي، پاڻ کي حقيقت پيش ڪيائين ته: اهو چاڪ ڪيڏي چڏ، مال چارڻ جو رکو بهانو آهي پر آهي ڪو بادشاه، جيڪو هير جي عشق ۾ ميهون پيو چاري. اڄ سڀاڻي هير کي وطن پنهنجي وٺي ويندو. مهر چوچڪ چوڻ لڳو: تون گلاخور آهين، بادشاهي نسل مٿي باندر ۽ پولڙا ٿو ڪيڏائين، عقل به اهو ڳالهايو اٿئي. تنهنجي چوڻ تي مان پنهنجو ڌراڙ ڪيئي ڪو نه ڇڏيندس. پر آخرڪار هي دانهن ڏيئي ڪان مڙيوئي نه. هير کي خار لڳي تنهن ٺوڪي سندس جهڳي کي باه ڏني. ڪو نه رهيس ڪو ٽول. جيڪا ئي ملڪيت هئي سا سڙي ويس. روئي پنهنجي پاڻ کي وري به وجهي دانهن ڏنئين ته: هير مون سان ناحق ڪري ڇڏيو، منهنجي ملڪيت ساڙي پاري ڇڏيئين. هير جي پيءُ هن جو غور ڪو نه ڪيو، تڏهن وري سندس ماءُ کي دانهون ڏيڻ لڳو ۽ چيائين: هير کي پرڻائي ڇڏيو يا انهي ماڻهو کي ڪڍي ڇڏيو.

مهر چوچڪ انهن چغلين تي لڳي شهه رانجهن کي نه ڪڍيو، پر هير جي شادي "کيڙي خان" سان ڪرائي ڇڏيائين. کيڙو خان رنگپور جو بادشاهزادو هو. جڏهن هير سان شادي ڪري ڄڃ وٺي ڳوٺ وڃڻ لڳو ته سندس پيءُ ميهون هير کي ڏاج ۾ ڏنيون، جي شهه رانجهن جي محبت ۾ چرنديون هيون. اهي شهه رانجهن کي ڇڏي ڄڃ سان نه پيون وڃن ۽ هير جي عشق جا آثار سندس ماءُ کي ڏري نظر آيا، تنهن به هير سان ڏاڍا ڪي جهيڙا ڪيا. پر هير ماءُ کي

مڃينديون نہ هئي • آخر نتيجو هير ڏيکاريو تہ : ”ھي مال ڏنو اٿئي ڏاج ۾ تہ چاڪ بہ موڪي ڏي• مينهن بہ ايترو ضد ورتو جو شہ رانجهن کي ڦري بيهي رهيون •

جڏهن ڏٺين کي پڪ ٿي تہ مينهون چاڪ کي ڇڏي ويندڀون ٿي ڪين، تڏهن کيڙي خان چيو تہ: اهو چاڪ ڏي اسان کي نہ گهرجي• پلا ھي مينهون نٿيون هلن تہ آهي ڪُهي، اُنهن جي ھڏاون ۾ گوشت ڪٺي هلون. هير چوڻ لڳي تہ: ڏاج ۾ مينهون ۽ ويٺون نہ ڪٺيئيون آهن• اتي دنيا کي پڪ رهجي وئي تہ هير جي چاڪ سان محبت پڪي آهي• هاڻي اهڙو ڪو طريقو ناهيو جو چاڪ پاڻ ئي ازخود ڪاوڙ ھي هليو وڃي•

چاڪ کي اجازت ملي تہ: تون پلي جيچ سان گڏجي وڃ، پر هير چوي ٿي تہ چاڪ کي چئو تہ منهنجي شادي وارو دهل پاڻ ئي ٿي ڪٺي هلي، ۽ مڱڻهار ٿي وڄائيندو هلي• هو هير جي نالي اها جٽ منظور ڪري دهل ڪٺي هليو• هير ڪٺي ڏسي تہ شاهہ رانجهن دهل کنيو اچي، سندس جان سان پگهر نڪري آيو آهي• تڏهن گهوگهٽ کولي باآواز چوڻ لڳي تہ: ڪنهن دهل کڻايو اٿو؟ شاهہ رانجهن چيو تہ: تنهنجي نالي چيو اٿن، تڏهن کنيو اٿم• هير چوڻ لڳي: پيچ دهل• شہ رانجهن جي پاسہ سان هڪڙو وڏو لاهہ بيٺو هو، مٿي تي کنيل دهل، پاسيرو ڪري ڦٽو ڪيائين بند تي• دهل پيو تہ هير چيس: تون وڃ هليو، تنهنجي بيعزتي ڪندا• هير جي چوڻ مطابق شہ رانجهن پنهنجي تخت هزاري روانو ٿي ويو، جو همدم هير جي محبت ۾ روئي ونجهلي وڄائيندو، حالئون بيحال رهندو هو• هوڏانهن هير کي بہ بادشاهي سيج پلنگ، ڪاج طعام زهر هوندا هئا• کيڙي خان کي ڪٽر ڪيئي ڏال سواءِ الو نہ وٺندي هئي ۽ پنهنجي محلات تي اچڻ نہ ڏيندي هئس تہ ڪا گهڙي ويهي آساس ڪري•

هير جي حقيقت اها هوندي هئي ۽ هوڏانهن شہ رانجهن کي بہ ڪٿين فرق هوندا هئا• هڪڙي ڏهاڙي جوڳي ڏٺئين• جو ڪي پنهنج سپاهہ، فقراءِ ۽ طالبن سان گڏ هو، جن مرليون پئي وڄايون• شہ رانجهن سمجهيو تہ مون وانگي هي بہ درد جا ستايل آهن، جو

هڙئي ٻيا مرليون وڄائن. سو روئي ڪانئن پڇا ڪرڻ لڳو ته: ڪٿان اوهان کي درد لڳو؟ انهن چيو ته: اسان کي پيٽ جو درد آهي، جو مرلي وڄائي، نانگ نچائي، پيٽ جي پورت ڪندا آهيون. تون خبر ڏاءِ ته ڇو تو روئين؟ شه رانجهن چوڻ لڳو ته: مونکي هير جو عشق رئاڙيندو آهي. وري پڇيائونس ته: ڀلا هي هٿ ۾ ڇا کنيو اٿئي؟ شه رانجهن چيو : هيءَ ونجهلي آهي. جوڳي چوڻ لڳا: يارا ڪجهه ته ٻڌاءِ! شه رانجهن ونجهلي وڄائي، جوڳي سڀ خوش ٿيا. جيڪو سندن مک جوڳي هو، تنهن چيس ته: عاشق! ڪي چار ڏينهن مون وٽ رهه ته ڪي محبت جا منڊ سيکاريئين. اميد سان چوان ٿو ته هير توکي ملندي.

شه رانجهن اڳئي رتل فقيرن ماڙ هو، تنهن فقير جي شيوا ڪئي. ڪي محبت جا منڊ سکي پڪو ٿيو. اها ونجهلي ڦٽي ڪرائي مرلي سيکاريائونس، پوءِ پنهنجي جوڳي استاد ڏس ڏنس ته رنگ مٿاءِ ۽ ڪنن ۾ ڪنڊل پاءِ. اهو لباس لاهي پنهنجي ڳل ۾ الفي پاءِ ۽ مُک ۾ مرلي ڪر. پوءِ هليو وڃ هير ڏي! شه رانجهن ڪن ڦڙائي ڦيٽاوڏا، ۽ جوڳي جي رنگ ۾ ٿي رنگپور ۾ آيو.

شه رانجهن ڪوبه ڪم ڪندو هو ته عشق ۽ محبت سان ڪندو هو. جي صرف مينهون چاريندو هو ته به محبت سان چاريندو هو، جنهنڪري مينهون سائس ايترو ته ٻڌل هونديون هيون، جو سيڪو چوندو هو ته شه رانجهن، مينهن جو مرشد آهي. وري مرلي به ائين وڄايائين، جو ٻنان ڪنهن منڊ حساب جي نانگ ۽ بلائون سُر ۾ ٿي ريجهي، شه رانجهن وٽ ويٺي رهنديون هيون. انهن مان هڪ بلا هٿ ڪيائين، جنهن کي "چوڙ سگ" ڪري چوندا هئا، اهو ڪاري ۾ نانگ ڪٺي، هير جي دروازي تي ويهي مرلي وڄائڻ لڳو. ٻن پهرن جو وقت هو. هير جي ڪنن تي آواز پيو، تنهن جي عشق جا نار وهڻ لڳا ۽ ٻانهي کي چوڻ لڳي: وڃي ٻاهر ڏس ته ڪير ٿو مرلي وڄائي؟ ڀلا جي گداگر هجي ته خيرات ڏينس، چوينس ته هتي مرلي نه وڄائي، جو منهنجا ستل سُور جاڳايا اٿس ۽ بي آرامي اچي وئي آهي. ٻانهي ٻاهر نڪري آئي. خيرات ڪٺي فقير کي ڏيڻ لڳي ۽ چوڻ لڳي ته: فقير! مرلي نه

ويچاءِ. جوڳي چوڻ لڳو تہ: جيستائين خيرات نہ ملندي، تيستائين مرلي بند نہ ڪندس. ٻانهي چوڻ لڳي: خيرات آءٌ ڪڍي آئي آهيان. وٺ ٻڪيا، وڃ هلبو. جوڳي چوڻ لڳو: تو ڪان ٻڪيا نہ وٺندس، محلي جي مالڪاڻي پاڻ ٻڪيا ڏي. اها حقيقت ٻانهي هير سان اچي ڪئي، تہ:

مايوڙي! هڪ جوڳي آيا هـــي لال مرلي والا
ٻڪيا ڏيندياں، تهين گهندا، تئين هير سنداهي وڻجارا

اها حقيقت ٻـــڌي، هير پڙڪو ڪاڻي آٿـي، دروازي تي آئـــي ۽ شہ رانجهن کي ڏسي صحيح سڃاتئين، پڇا ڪيائينس: جوڳي! ڪهڙي ولات مان آيو آهين؟ ڏسي چوڻ لڳو: تخت هزاري جو آهيان. "هت ڇو آيو آهين؟" چئي: هير ڏسڻ آيو آهيان. اها ڳالهہ ٻڌي هير روئڻ لڳي ۽ شہ رانجهن کي چوڻ لڳي تہ: هينئر مون کان پري ٿـي ٻيهہ منهنجو هنيون ڦاٽي پوندو، جو منهنجي محبت ۾ تو اهڙا حال ڪيا آهن. شہ رانجهن چوڻ لڳس تہ: اهي سڀ تنهنجي ڪري، هاڻي جيڪا تنهنجي مرضي. هير چوڻ لڳي تـــہ: منهنجون مرضيون الله پوريون ڪندو، مگر جيئن تـــون چوين، تيئن ڪريان! شہ رانجهن پنهنجي گودڙي منجهان ڪاري ٻاهر ڪڍي، جنهن ۾ نانگ ويڙهيل هو، هير کي چيائيـــن: خـــوف نہ ڪجئين. ڪـــائيندو ڪونہ. سمجهہ تہ چرڻ مڇي ڪنهو وچ ن. پنهنجي محلات ۾ وڃي رک. آءٌ وڃي ٿو هيڏانهن پري وهان، پوءِ ڪيڙو خان اچي تہ ان سان ڪلي ڳالهائجانءِ. هير چوڻ لڳي تہ ڪيڙي سان دل ڪلي تہ منهن بہ ڪلي، پوءِ آءٌ ڇا ڪريان، ڪلڻ نٿو اچي. شہ رانجهن چيس تہ: نتيجو اهو ناهہ، پـــوءِ جڏهن ڪيڙو ٻاهر نڪري وڃي تہ پنهنجي جان کي هيڏ مڪجانءِ، ۽ پنهنجي هٿ جي چيچ کي پٽ ڄا سڱا ٻڌي، ٻہ ٽي سيون پنهنجي چيچ ۾ هڻجانءِ، جو ثابت رت سمي پوي. پوءِ نانگ ظاهري ڪولي ڇڏجئين ۽ ڪيڙي خان کي گهرائي چئجان تہ، نانگ ڪڍي ويو. ڪيڙو خان ايندو، روبرا نانگ ڏسندو، ڪيس پڪ ٿيندي تہ هن کي برابر نانگ ڪائي ويو جو رنگ بہ ڦري ويو اٿس. پوءِ تون چئجانس تہ اهڙو ڪو حوڳي آهـي جو منڊ رڪـــي، زهر ڪڍي. نـــہ تہ مري وينديس. اها صلاح ڪري، شہ رانجهن وڃي ڳوٺ کان ٻاهران، ڪنهن وڻ جي وسنديءَ

۾ ڏونهين ڏکائي ويٺو. هير نانگ ڪٽي پنهنجي محلات ۾ لڪائي رکيو. ڪيڙو خان به گهر آيو. هير جيڪا ڪيڙي کي منهن نه ڏيکاريندي هئي، سا اٿي ۽ رواجي طور ڪلي، چنو چمي ۾ ڏيئي کٽ تي ويهاريائينس. ڪيڙو خان، هير جي اها روش ڏسي ڪپڙن ۾ نه پيو ماپي، اٿي نچڻ ۽ ٽپڻ لڳو، ۽ خوشيءَ مان گهر جا ڪر پيچڻ لڳو. هير به ساڻس انگل ڪرڻ لڳي ۽ مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪرڻ لڳي. آخرڪار ڪيڙي خان کي هن ڪنهن بهاني سان گهر مان ڪڍي روانو ڪيو.

هيڏانهن رانجهن به هير سان صلاح مشورو ڪري پنهنجي جاءِ تي آيو. پنهنجا ويس وڳا، حال ڏٺا، گوڏڙي ۾ لڪائي ڇڏيائين، ۽ لڱ اگهاڙا ڪري ويهي رهيو. ۽ جيڪي هير جي عشق ۾ ڪن ۾ ڪنڊل پاتا هئائين، اهي ڪن لاٿائين، باقي لنگ هٿي جيٺا چوندڻ شروع ڪيائين. وڏو هڪڙو ڪرڙ ڪري، ان کي باهه ڏنائين ۽ ڏونهين واري پاسي پٺا ڪري، هير جي محبت ۾ ٻچ ٻاري ويهي رهيو.

ٻئي ڏينهن هير به پنهنجي عاشق جي ڏنل صلاح جو بندوبست ڪيو. ٻانهي جيڪا ساڻس اڳئي صلاحڪار هئي، تنهن کي چيائين ته: نانگ ڪنهن تس لوٽي ۾ وجهي، بند ڪري رک، متان ڪيڏانهن نڪري نه وڃي، پوءِ وڃي رنگپور جي شهر مان زردو رڱ وٺي اچ. پوءِ پنهنجي ساڄي ٻانهن جي ڏونري ۾ چڪي پٽ جا ڏاڪا ڏنائين، جنهن جي تاب ڪان ٻانهن سڄي رت ۾ ٻرجي ويس. تنهن ٻانهي رنگپور جي بازار مان هلي، زردو رنگ وٺي، هير جي حال کي مکڻ لڳي. هير، رانجهن جي محبت ۾ پنهنجي سڄي هٿ جي آڱرين ۾ سٽون هڻڻ شروع ڪيون. تنهن نه هٿ جهلياتين، جنهن سڄي ٻانهن جو رت خلاص ڪيئين. گهر جا ڪنڊون پاسا، اڱڻ ڀتي وسائي نشان بنايائين ۽ پنهنجي بستري تي به رت لڳايائين. پوءِ ٻانهي کي چيائين ته: هاڻي وڃي ڪيڙي خان کي چاڻ ڏي ته هير شهزادي کي ڪا بلا ڪاٽي ويئي، جنهن ۾ جيئڻ جو ڪو امڪان ڪونهي، ۽ "ڪيڙو خان، ڪيڙو خان" پئي پڪاريس.

اها خبر ٻڌي ڪيڙي خان جي جان مان ڇرڪ نڪري آيو ته

"يا الله سائين! تون ٻچائجنس، ڪالهہ ڪلي ڳالهائيندي ۽ اڄ جنهن کي بلا کائي وئي." اهي اَلڪا اوسيڙا ڪندو، پنهنجي جاءِ تي آيو. هير کي چيائين ته: ڪجهہ ڳالهاءِ، اکيون کولي مون کي ڏس، ڇا ٿي ويو؟ هير فرياد ڪئي: تنهنجي اک چڙهي وئي آهيان، نظر يو اٿئي. هاڻي ڪر ڪو بلو. باقي ڪنهن آفت جي ڪاڏل آهيان، ڪنهن جهوني جوڳي ڪان سواءِ ڪو مشڪل ڇاڙهو ٿيندو.

اهو حال ڏسي کيڙي خان پڇا ڪئي ته: ڪهڙي ضرورت تو کي پئي جو بلا ۾ وڃي پئين؟ اها بلا ڪيڏانهن وئي؟ هير وڏي ادب ۽ دلداري سان چوڻ لڳس ته: سائين! پنهنجي گهر جي ڪم ڪار ڪرڻ جي ارادي ۾ اٿي، پنهنجي گهر جي ٿانون ۽ ٿيڙن جي سنڀال پئي ڪيم. ٿانوَ ڪڍڻ مهل ڏک لڳو ۽ واڪو ٻہ ٿيو، انهي واڪي ۽ ڦوڪي ۾ آءٌ بيتاب ٿي ڪري پس. اها بلا ڏٺيم جيڪا انهن ٿانون ۾ ٺي لڪي ڪم ٿي وئي. پوءِ بيتابي ۾ آءٌ سڄي گهر ۾ ليٽي آهيان. جڏهن ڪجهہ هوش آيو اٿم، تڏهن پاڻهي کي چيم ته کيڙي خان کي وٺي آءٌ ته اها آفت ڪولي، سڃائي ۽ ماري. اها ڳالهہ ٻڌي کيڙي خان پنهنجا همراه گهرائي، لٺ کڻي اندر محلات ۾ ڪولا ڪئي. نانگ هٿ حو ڦڻو ڪيل هو، اهو نہ وڃارو منڊ ۾ ئي مجبور ٿيو هڪڙي جاءِ تي ويٺو هو. تنهن کي ڏسي، هٿي ڏنڊو، ماري ڪنهن ڪاري ۾ لڪائي رکيئون ۽ ڪنهن جهاڙ واري ماندي جي ڳولا ۾ جاچ ڪرڻ لڳا. پري ڪان ڏسڻ ۾ آين ته ڪو درويش دونهون دکيو ويٺو آهي. مرلي وڄو وڄ ائي، ۽ ڪنن ۾ ڪنڊيل پيا ڏسجن ۾ اچنس. سندس مٿان اچي سلام ورائيون ۽ ڏٺئون تہ جوڳي ڪو ڏڪارو ۽ درد جو گهايل آهي، جو اکين مان آب وهنو هاري. جوڳي ڪان پڇڻ ته: درويش! نالو ڇا اٿئي، ۽ ڇو پيو روئين؟ ڪو ڏک اٿئي يا دونهون آيو اٿئي؟ شاه رانجهن کين چوڻ لڳو: ادا! فقير جي جوڳ ئي انهي رمز جي آهي. سمجهئون ته درويش ڪو وڏو آڏوتي ٿو ڏسجڻ ۾ اچي. شاه رانجهن کي چوڻ لڳا ته: ڪنهن جهاڙ، سڳي ڦيٽي مان ڄاڻين؟ تہ شاه رانجهن چوڻ لڳو: تہ جهڙ واري جاءِ تي فقير جا دعا سلام ڪم ڪندا آهن. پيو ڪو ڪم ڪار ٻڌايو. جوڳي کي چوڻ لڳا تہ:

شهزادي هير ڪڪجي پئي آهي ، تنهن جي لاءِ ڪا مهرباني ڪريو ، سگهو ڦيٽو ڏيو ۽ ڪا جهاز هلي پڙهو . بچي ٿي بوي ته توکي سڀڪجهه ملندو. جوڳي پڇا ڪئي ته : اها هير ڪير آهي؟ ته چيائونس: رنگپور جي ڪيڙي خان جي راڻي آهي . اها ڳالهه ٻڌي، شاه رانجهن پنهنجي ڪنن جي ڪنڊلن تي هٿ رکي چوڻ لڳو ته : سائين! توبهه توبهه . اسان درويش اهڙو ڪم نه ڪندا آهيون . مون کي آلڪو ٿيو ته ڪو مسڪين آهي. بادشاهن جي ڪمن ۾ اسان فقيرن جو نڪي اچي نڪي وڃي . چيو ته هو لاغرض بيپرواه ۽ شڪ شبهي وارا ماڻهو آهن، ان ڪري ڪم نه ٿي سگهندو . شه رانجهن جواب ڏنو . انهن ماڻهن اچي ڪيڙي خان کي چيو ته : جوڳي ڏسي آيا آهيون، درويش آهي، ڪنهن پير استاد وارو، جنهن جو سگهو ڦيٽو سلامن تي ڪم ڪري، پر اوهان جي ڪم لاءِ انڪار ٿو ڪري. وري ڪنهن ٻئي ماندي جي ڳولا ڪريو.

ڳولا ۾ ڪئين ماندا هٿ ڪيئون، پر ڪنهن جي جهاڙ مان اثر ڪجهه ٿيوئي ڪونه. هير ڪيڙي خان کي چيو ته : آءٌ وڏي ڪنهن آفت جي ڪاڏل آهيان . هي ماندا ويچارا ، وڇون جي جهاڙ مان ٻه ڪونه ڄاڻن، اهي وٺي آيو آهين، ڪنهن جوڳي کان سواءِ هي جهاڙ اثر نه ڪندي ، متان تون منهنجي مرڻ مان راضي آهين. ڪنهن به ڪري ڪو جوڳي آڻ. ڪيڙي خان هير کي چيو : جوڳي هٿ ڪيو اٿئون، پر اهڙو بي مراد آهي جو ڪنهن وڏي ماڻهو ، آبرو ۽ عزت واري جو ڪم ئي نٿو ڪري . ته هير چيس: تون پاڻ ويو هئين؟ ڪيڙي خان چيو ته : نه، منهنجا نوڪر ويا آهن. هير چيس: جيسين وڃي نه پاڻ، ته ڪنهن نيابي نه ٿئي . ڪم تنهنجو آهي، نوڪرن جو ناهي، پنهنجي گتي لاءِ ڪر کي باپ ڪيو آهي . پيرين پئي ان مان ڪم ڪيڏيو آهي . ڪيئن به ڪري هٿين پيرين پئي وٺي اچينس ، جيئن جوڳي چوي، اهي ڳالهه جي پابندي ڪر . جي توکي اها ڳالهه پسند نه آهي ته آءٌ پاڻ جوڳي وٽ وڃان ! اها ڳالهه ٻڌي ڪيڙو خان شه رانجهن وٽ آيو . جوڳي کي چيائين ته : فقير! آءٌ توهان وٽ هلي آيو آهيان، رنگپور جي شهر جو والي. مهرباني ڪري منهنجو ڪم ڪر . شهزادي کي ڪا ٻلا ڪائي وئي آهي ، جنهن کي ڪو ماندو اثر نٿو آڻي جو فرحت اچي . اسان اول

توکي ڪهرايو، پر تو غور نہ آندو، هاڻي آءٌ پاڻ هلي آيو آهيان. مهرباني ڪري اوستائون هل. شاه رانجهن چوڻ لڳس تہ: ڪم ڪبو آهي ڪنهن مسڪين جو، غريب کي جيئن چئبو، تيئن ڪندو. ڇو تہ انهن ۾ ايڏي پرهيزگاري، رک ۽ شڪ شبهو ڪونهي. پوءِ اسان فقيرن مان اهي ڪم وٺيو وڃن. وڏا ماڻهو لاغرض هوندا آهن، جيڪي ڪم وٺي نہ چاڙن، انهي ڪري پنهنجو نيڪ نہ وڃائبو. ڪيڙو خان پاڻهون پڌي چوڻ لڳو تہ: الله سائين اوهان جي علم ۾ برڪت وجهي. اسان جا سائين آهيو. جيئن چوندا تيئن ڪنداسون. رکو قرب جا پير پيري هلي ڏسو. شه رانجهن چوڻ لڳس: ايتري جي تڪلف ڪٿي اٿي، ڏسڻ ۾ لهي آءٌ بہ ڪو نہ ويندس. پوءِ ڪيڙو خان جوڳي کي وٺي پنهنجي محلات ڏي روانو ٿيو.

جنهن مهل لکي دروازي تي آيا تہ جوڳي، ڪيڙي خان کي هڪل ڪئي تہ ٻيهہ سائين ٻيهہ! آءٌ ڪا خبر وٺان. ڪيڙو خان چوڻ لڳو: درويش! هتي ڪهڙي خبر پوندي؟ اندر هلو. جوڳي چوڻ لڳو تہ: ڪيڙا خان! جيئن توکي پنهنجي رنگپور جي خبر آهي، تيئن اسان درويشن کي بہ پنهنجي رنگ جي خبر آهي. اوهان ماڻهو پرهيزگار آهيو. منهنجي هلڻ مان متان اوهان کي ڪو غصو گمان پيدا ٿئي. سچي حقيقت اوهان کي آءٌ هن دروازي تي پڌايان ٿو. اهڙا ڳالهہ ڪري جوڳي دروازي جي چائنٺ تي سڄو هٿ رکي، ورائي پنهنجي اک تي سنگهڻ لڳو، ۽ ڪيڙي خان کي چوڻ لڳو تہ: ڇوڙسنگ نانگ جي ڪاڏل آهي، جنهن جو چاليهہ ڏينهن مُدو رهندو آهي. هي ڪم مون کان زور آهي، مون کي معافي ڏيو. باقي هير جو بچڻ محال آهي. ڪيڙو خان، جوڳي کي چوڻ لڳو تہ: پنهنجي پير اُستاد کي مڃ ۽ اندر هل. روبرا حال هلي ڏس. جوڳي چيو تہ: مون کي هتي ئي معلوم آهي. منهن سڄو ڦڪو ۽ زردو ٿي ويو آهي. جي ائين نہ هجي تہ آءٌ ڪوڙو جوڳي آهيان. ڪيڙي خان چيس تہ: سائين! اوهان جون ڏسيل ڳالهيون، سڀ ٻلي لڳيون. مهرباني ڪري روبرا اندر هلو. جوڳي چيو تہ: مون کي روبرا وٺي ماين جون ميڙون ڪري مون کي ڦاسائيندين. هي چاليهن ڏينهن جو چلو آهي، سائين جن

ڪي تڪليف ڏسڻ ۾ ايندي، تنهنڪري ڪو ٻيو بندوبست ڪريو. ڪيڙي خان کي پڪ ٿي ته فقير کي الله چڱي مڙ ۾ وجهي. فقير سچو ڏسڻ ۾ ٿو اچي. فقير کي ڪيڙي خان چيو: جيئن تون چوندين، تيئن ٿيندو. تنهن ۾ تون ڪو دليل نه آڻج. ڪيڙي خان، جوڳي کي مجبور ڪري هير جي روبرو آندو. هير ويچاري پاڻهون ٻڌي، جوڳي جو وڏو استقبال ڪري، اکين مان آب آڻي، سير نمائي، چوڻ لڳي ته: فقير! هن بادشاهي جو تون پاڻ کي مالڪ سمجهه ۽ مون بي نصيب جو نصيب کول. دعا ڪر ته فيض اچي. رانجهي جوڳي کلي چيو ته: سائين! هي چاليهه ڏينهن جو چلو آهي، وڏي محنت آهي، وڏي ڪمائي آهي، وڏي تڪليف آهي، جا اوهان کان شايد برداشت نه ٿي سگهندي. ڪو مسڪين غريب هجي، جيئن هن کي چئجي، تيئن ڪري. فقير جو ڦٺو دعا اثر ڪري. هيت جيڪي چيو، سو ڪلر ۾ ٻج هاريو. چوڙسنگ جي چڪيل آهن، آءٌ فقير بيوس آهيان. ڪيڙو خان پاڻهون ٻڌي چوڻ لڳو ته: پنهنجي الله ڏي ڏس، ۽ گُر پير ڏي ڏس. جئين فرمائيندين تيئن تائبا ڪباه جوڳي چوڻ لڳو: ڪيڙا خان! ايترو يقين ٿا پائيو ته پوءِ پنهنجي ڳوٺ کان پري، هڪ بند جاءِ، جنهن کي اسين ڪبوترخانو چوندا آهيون، اها جاءِ تيار ٿيندي، جنهن ۾ جوڳي ۽ مريض رهندو ۽ ٻيو انسان انهي ڪبوتر خاني کان سڏ پنڌ جو پري ٻهندو. چاليهه ڏينهن چاليهه راتيون ڪڙو چڙهي جهاڙ رکبي. تنهن ۾ مرض کي ۽ جوڳي کي ضروري شيءِ آڻي ڏيڻ وارو سڏ پنڌ تي رکي پاڻ هليو ويندو. انهي سڏ پنڌ دان جوڳي پاڻ ڪٺي انهي ڪبوترخاني ۾ مرض کي ڏيندو؛ ۽ جي مريض کي انهن ڏينهن ۾ ٻيو ڪو ماڻهو رڳو ڏسندو ته منڊ نه لڳندو، ڪيل ڪمائي برباد ٿي ويندي، مريض کي تڪليف رهندي.

جوڳي جي اها خبر ٻڌي، ڪيڙي خان يقين ڪيو ته جيڪا رنگپور جي بادشاهي ڇڏيو وٺي آهي، سا جوڳي سان ڪيئن نڀنهن لائيندي. ڪيڙي خان، جوڳي کي چيو ته: جيئن فرمايو ٿا، تيئن شڪر الحمد ٿا ڪريون. جوڳي چوڻ لڳو ته: چڱو، منهنجي چوڻ ۾ رهندين ته هير کي ڪائي تڪليف الله نه ڏيندو. هاڻي دير نه ٿئي، ڪبوترخاني جي

تياري ۾ ماڻهو لڳا. اڄ ڪم تيار ٿي وڃي، سڀاڻي ڏينهن نه گهرجي. کيڙي خان پنهنجا ڪامي حڪم ڏيئي گهرايا. انهن کي چيائين ته: هاڻي جيئن جوڳي اوهان کي چوي انهي فرمان تي پورا رهجو. جوڳي چوڻ لڳو ته: کيڙاخان، هتي ڪو اهڙو درياء جو پيٽ، ڪا ڍنڍ، ڪا ڪنڌي آهي يا نه؟ چيائونس: هائو سائين! هتي درياء جو ڪنارو آهي. چيائين: هتي لئي جي لاڪڙ گهرجي، جو ان مان وڏو پلوڙو تيار ڪبو. ان جي اندر هير جي رهڻ موافق جاء تيار ڪرايو. منجهس چنڪارون ڪرايو، اهو ڪم تيار ڪرائي اچو، ۽ اچي احوال ڏيو. تيستائين استاد پير جي ڏل دعا برڪت سان پاڻي پڙهي ٿو ڏيان، استاد کي سنڀاري، ۽ وڏي پير جي يقين جو هڪ سڳو ٿا ٻڌون؛ جي دل سڌير ٿي وئي، آرام اچي ويو ته فضل ڌڻي ۾ آيو. پاڻي پڙهي ڏنائين. ڪامي پنهنجي ڪم تي وڃي شروع ٿيا. ڪم ڏينهڪ تيار ٿي ويو. هير اهي ڳالهيون ٻڌي دل کي آرام ڪرايو. کيڙو خان به خوش ٿيو ته فقير وڏو ڪو ويرنات ڏسجي ٿو.

ٻئي ڏهاڙي تـــي پاڻ پنهنجي سر رانجهن جوڳي سان گڏجي، ٺهيل سرزمين تي آيو، جا رنگپور جي شهر کان جوڳي جي ڏنل ڏس موجب ميل پنڌ جو پري هئي. جڏهن سرزمين تي آيا، رانجهن جوڳي ڏسي چوڻ لڳو ته: ڪم سچو سچو آهي. پوء هڪڙو هنڌ ڏسيائين ته هتي هڪڙو ڏيئو ٺاهي ڇڏيو. بس اهو نشان پڪو آهي، ماڻهو جيڪو ماني کڻي اچي، مرد نه گهرجي، عورت هجي. شادي شده به نـه هجي، ۽ ننڍس ڪو نالو رکيل به نه هجي، اهو ماڻهو ماني رکي ڏيئي وٽ ٿي سڏ ڪري، پوء هلو وڃي. آءٌ پاڻهي ماني کڻي، پاڻ به کائيندس ۽ مريض کي به کارائيندس، وري ٻيءَ مهل تي اهو ساڳيو ماڻهو ڪاڏو کڻي ايندو ۽ اڳين جا ڏنل ٿانء واپس کڻي ويندو. هاڻي شهزادي هير کي با پرهيز کڻائي هن جاء ۾ داخل ڪريو.

کيڙي خان چيو ته: سائين! هينئر ٿي حاضر آهيون. جوڳي چيو ته: رات ماڻ جو پيٽ آهي. ڪنهن غير جي نظر کان ماڻهو محفوظ رهندو. ڪا تڪليف نه ايندي. پوء استاد جي حڪمت سان هڪڙو منڊ لهندو پيو چڙهندو، ڏينهان ڏينهن شفا ڌڻي ۾ ايندي. آخر سج لٿو، رات

پئي. شهزادي هير کي وڏي ڪوشش سان ۽ پرهيزگاري سان، آڻي انهي ڪبوترخاني ۾ داخل ڪيائون. رانجهو جوڳي اڳئي اتي پنهنجو مچ مچايو ويٺو هو. جوڳي پڇا ڪئي ته: شهزادي هيرا ڪجهه فيض ڏسڻ ۾ اچي ٿو يا نه؟ هير چوڻ لڳي ته: سائين! پاڻي پڙهي ڏنو اٿو، ان کان پوءِ سمجهان ٿي ته زهر جو ته خيال ڪونهي، پر نندي ٻار جيتري دل سڌير اٿم. کيڙو خان چوڻ لڳو ته: نِنڍڙي ٻار جي دل جو نمونو ڇا آهي؟ هير ورائي ڏني ته: ڀلا! تو کي خبر آهي ته ننڍو ٻار، بي ميار، نه اُلڪو نه اوسيڙو. تڏهن رانجهن جوڳي ورندي ڏيڻ لڳو: اهو استاد جي ڏنل علم جي هڪ ڪنهن سُرڪي جو فيض ٿيو آهي. اڃا سڄي جو ته ڦيٽو ڪونه پڙهيو اٿئون، نه ڪنهن جهاڙ جـو شوڪارو لڳو آهي، ۽ اوهان کي مبارڪون هجن، جـو انهي بلا جو زهر سڄو فقير جي قبضي ۾ قيد آهي.

بس، کيڙي خان کي موڪل ملي ته هاڻي هتي اوهان جو رهڻ يا ويهڻ ناجائز آهي، ۽ ٻاهران ڏنـل رک ۽ ڪـڙي جي اوهان کي پارت آهي. هن طرف ڏي ڪو ماڻهو ۽ مال پر ڪو ننڍو ٻار، سواءِ هڪڙي انهي ماڻهو جي، جيڪو ماني ٿو آڻي، سو ڪو جا بجاءِ ٿي ويو. شاهه رانجهن ته تخت هزاري جو صاحبزادو، استاد جو ڏنل ذڪر هو. جوڳي ڪونه هو، هير جي عشق ۾ پنهنجي ٻره جا باب گذارش ڪرڻ لڳو. خوش ۽ سکيو وقت ويٺي گذاريئين. انهي محبت جي مجلس ۾ عاشق ۽ معشوق صلاحڪار ٿـي، پهه پچائي، وڃڻ جي لاءِ ڪي ڏينهن ۽ تاريخون ٻڌڻ لڳا. توڪل جـو تـرهو اندروانـدر تيار ڪرڻ لڳا. اتي جيڪي لئيءَ جا لاڪڙ رکيل هئا، ٻيا انهن سان ڪک ۽ ڪانهن گڏ ڪري، نوڙ وٽي، وڏو هڪڙو ترهو تيار ڪيائون. ٻانهي کي امر هوندو هو ته هن ٽپي کان اڳتي نه وڃجانءِ. امر بجا ڪري، سڏ ڪري، ماني رکي، اڳـ وارا ٿانو واپس کڻي ويندي هئي. کيڙو خان هروقت پڇا ڪندو هو ته: حوڳي ملندو اٿئي؟ هير خوش آهي؟ ته اها ٻانهي چوندي هئي ته: سائين! آءٌ ويندي آهيان ته اتي صرف ڏسندي آهيان ته ماني جا ٿانو ٺلها پيا آهن ۽ هڪ انسان

جا پير ايندڙ ويندڙ جا واريءَ جي پٽ تي نيشان آهن، ٻئي ڪنهن حيوان ۽ ٻڪي جو پير ناهي.

اهي ڳالهيون ٻڌي، کيڙو خان نهايت خوش ٿيندو هو ۽ سمجهيائين ته جوڳي پنهنجي ڪم جو پورو پورو حفاظتي آهي. هن توڪل جو ترهو تيار ڪيو ۽ پاڻ ۾ صلاحڪار ٿي، بسم الله ڪري، سج لٿي واري ماني کائي، "پاڻ ڀل ٻيڙي، ڏٺي امان" ڪري اچي ترهو درياه ۾ وڌائون. عاشق ۽ معشوق ٻئي چڙهي ويٺا. سي جيڏانهن جا تيڏانهن روانا ٿي ويا. درياه جو بحر الائي ڪيڏانهن ڪٿي وڃن. ٻانهي هروقت ماني آڻيندي هئي. ٿي سڏ ڪندي هئي، سڏ ملندو هو، يا نه ملندو هو، ڳالهه جو ڪو اعتراض ڪونه هو. ٿلها ٿانو واپس ڪٺي ايندي هئي. انهي مهل به عاشق معشوق ٿلها ٿانو ڦٽا ڪري ويا هئا، جي ٻانهي ڪٺي آئي. ورائي جڏهن ٻئي وقت تي آئي ته انهي ٿڻي وٽ ٿلها ٿانو رکيل ڏٺي ڪين هئا. تنهن ۾ ڪجهه عرصو به گذري ويو. هي عاشق درياه جي بحر تي چڙهي ڪيڏانهن هليا ويا. ورندي خبر ٻانهي اچي کيڙي خان کي ٻڌائي ته: ماني ڏيئي آئي آهيان، اڳي خالي ٿانو ڪٺي ايندي هيس، هن وقت ٿلها ٿانو مون کي ڏسڻ ۾ ڪين آيا. ٻئي وقت تي ويندي پوءِ وري ٿانو کڻيو ايندي.

ٻئي وقت تي به ٻانهي وئي، مگر ٿانهي موٽي آئي. کيڙي خان پڇا ڪئي ته: ٻانهي! ٿانو ڪٺي آئين؟ ٻانهي چيو ته: سائين! اڳي ته ٿانو ملندا هئا، هاڻي ڪين ٿا ملن. جيڪا ڪالهه ماني رکي آيس، اها به واپس ورائي ڪٺي آئي آهيان. اتي کيڙي خان کي دل ۾ ڏڪ لڳي ويو، پڪ سمجهيائين ته رانجهو جوڳي نه هو، پر تخت هزاري جو رانجهن هو، جيڪو هير کي ڪٺي ويو. تنهن به پنهنجا ماڻهو چئني طرفن ڊوڙايا، ته رند راهون ڏسو، چارئي طرف نهاريو. هي جوڳي ڪيڏانهن ويو ۽ هير کي به پاڻ سان وٺي ويو. ماڻهن چيس ته: سائين! سالڪ چوندا آهن ته "هڏئون ڏيئي هٿاه ته مالڪ ڏيئي مجرا" تو کي خبر آهي ته زر ۽ زال جنهن وٽ رهي، ان جي آهي. هاڻي جيترو لڇنديسن پڇنديسن، بدنام ٿينديون. اسان تو کي چئي نه سگهياسين. اسان ماڻهن وٽ ڪي پينو فقير ڏاري وارا ايندا

آهن، جن وٽ وڃو ٿا ته ٻچا ميڙا ڪن، ڏارا ٻيا ٻڇندا ته ٻه اسان ماڻهو انهن مان نفرت ڪندا آهيون، ته متان ڪو اسان جي ٻارن جو هٿ ٻير ڏسي! تو ته، خاص هن کي جاءِ بند ڪري، آزادي سان درياءَ جي ڪنار تي وهاري، ڏاڍيون مهمانيون ڪارائي، ڏاج، خرچ پڪاڏيئي، روانو ڪري، وري اسان تي ٿو ٽڪليفون رکين! اڇا ٻه جهنگ سيال ڏي تاڪيد ڪريو، اوڏانهن ٻچا ڪريو ته ان جي ماڻهن کي خبر پوي، اهي ڳولا ڪن ته ٻلي ڪن.

اها صلاح ٻڌي ڪبڙو خان پاڻ تيار ٿي، جهنگ سيال هير جي پيءُ مهر چوچڪ وٽ آيو ۽ سڄي حقيقت پيش ڪيائين ته: هر طريقي سان بلا ڪاٽي وڌي، رانجهي نالي جوڳي ڇيو ته آءٌ جهاز رکندو آهيان، تنهن درياهه جي ڪنار سان هڪڙو ڪبوتر خانو ٺهرايو، آني جهاز جو ڪم شروع ڪيائين. اڄ ڪنهن کي ٻه ڪونه ڏيندو هو. هڪ هفتو ڪن رهيل هو، پوءِ خبر پئي ته جوڳي ۽ هير الائي ڪيڏانهن ويا هلما. دليل آيم ته متان ماڻهن ملي وڃي. تڏهن مهر چوچڪ چوڻ لڳس: توکي خبر آهي ته اهو رانجهو تخت هزاري جو صاحبزادو آهي، جنهن هير جي محبت ۾ منهنجون مينهون چاريون، هير سان نينهن لاتو. چاڪ سڏائي، منجهون چاريون، وقت گذاريائين. سو جوڳي ٿيو ويس پائي ته هن کي سولو هو. هير ان سان وڃي، يا تو کم ڪٽي، هاڻي وري اسان کي برڪت پرڻ آيو آهين. آءٌ ٻچا ڪري، توکي هيٺر پڪ وٺي ٿو ڏيان.

مهر چوچڪ جهنگ سيال جي ڪتاب جا ڇوڪرا گهرايا ته اوهان کي مهر چوچڪ گهرايو آهي. ڇوڪرا جماعت ڪري گڏجي آيا ته اڄ ڪا خيرات هوندي. ڏيا پيٽ ۾ مٺايون کائيندا سون. ڏٺئون ته مهر چوچڪ ويٺو آهي. ڇوڪرن ٻچا ڪئي ته: سائين! ڪٿي آهي پيٽ ۾ مٺائي؟ مهر چوچڪ چيو: هر روز نڪي آهن پيٽ، نڪي آهن مٺايون. اندر هڪڙو ڪر ڪيٺ شيطان نموني ويٺو آهي، ان کي ذڪر پڙهي ٻوڙائي ڪيو. الله ڏني ۽ بندو سهي. اڄ ڇوڪرن وارا ٻڌس ۽ ٻوهيارا ڪيائونس. ڪوچوٻس تون ڪر آهين. ڪو چوٻس هي ڪيٺ آهي ۽ ڪي چونس: هي شيطان آهي. ڇوڪرن ڪٽي

ڏنو. جتي ماڪي وانگي اچي پوڻان لڳا. ڪيڙو پڄندو ڊوڙندو ٻڪندو رنگپور ڏي روانو ٿيو.

هيڏانهن رانجهن بادشاه، جيڪي سندس حال ڏاڍا هئا، آهي درياه حوالي ڪري، بادشاهي تاج پائي، هير کي وٺي، تخت هزاري ۾ پنهنجي پاءُ جان محمد خان سان مليو. جن اڳي روئندي راتيون گذاريون هيون، شاه رانجهن جي ڏسڻ لاءِ متنائون باسيل هيون، سي وڻ واڏايون اچي ويون. محلي ۾ اندر خبر پئي ته شاه رانجهن شهزادي هير کي پاڻ سان گڏ وٺي آيو آهي. سندس ڀاڄائي، جنهن جو نالو هو چتي، جنهن وڏي هيج سان پاليو هو، تنهن سُرهي سيج وڇائي، ۽ شاه رانجهن جا ڏينهن ڪاٽيا هئا، پنهنجي وطن ۾ خوش پئي گذاريائين. چڱا چوندا آهن ته:

سڄڻ ۽ سائيهه، ڪنهن اٺاميءَ وسري.

سو شاه رانجهن کي هر چيو ته: مون کي پنهنجي وطن واسي هل. حياتي هوندي ته خير سان وري به هيت ايندا سون. مون کي مائٽن جي حُب ۾ هاڻ رات جو به بي آرامي آهي. شاه رانجهن چيو: هاڻو. مون کي پاڻ سن ۽ سهري جي سڪ آهي وڏي، پر ڪي چار ڏينهن پيهه ته ڪو هلڻ جو وار هٿ ڪريون. اها هير سان ڳالهه ڪري، هير جي مائٽن ڏي بي آرامي جو خط روانو ڪيائين ۽ ملڻ جي موڪل گهريائين. خط مليو. هر جي حيراني ۾ هو به هميشه هوندا هئا ۽ چوندا هئا ته رانجهن وٽ الله ڪري ته هير هجي ته ڀلو آهي، متان ڪيڙي ماري گم نه ڪري ڇڏي هجي. انهن کي جو خط مليو، سي بار بار خوش ٿيا. اجازت نامو لکي ڏياري موڪليائون ته: جي رات جو ملن ته ڏينهن نه ڪجاريءَ! اسان سڀ سهسائي ڇڏي هئي، پر چڱس وبچارن چيو آهي رنائي رهن پر هجن حياتي. اهو خط شه رانجهن کي مليو. ڏاڍو خوش ٿيو. شهزادي هير کي چيائين: اڄ پنهنجي هلڻ جو وارو آيو آهي. عاشق معشوق تيار ٿي، منزل بمنزل هير جي ڀيل ملڪائي وٽ آيا، جتي پينگهن ۾ لڏندي هئي، اتي رهي، پنهنجي ماءُ ۽ پيءُ ڏي ماڻهو روانو ڪيائين. خبر پڌي اچي مليا، شڪ شبها لهي ويا،

محبت پيدا ٿي. آتي چار ڏينهن رهي، سڀڪ حسب پوري ڪري وري پنهنجي وطن آيا.

پوءِ انهن زماني جي دستور مطابق وقت پٺي گذاريائون. جيئي جيئي آخر مرڻو آهي.

هير شهزادي پنهنجي مائٽن جي سڪ ۾ اداس ۽ بيمار ٿي پئي، ۽ پنهنجي عاشق رانجهن کي چيائين: سمجهان ٿي ته آخري وقت آهي. مون کي پنهنجي وطن ۾ هڪ دفعو وٺي هل. منهنجو بچڻ مشڪل ٿي سگهندو. شاه رانجهن به ڏٺو ته هن وفادار کي رنج ڪرڻ جائز نه آهي، سو سندس وطن ۾ وٺي آيو. پنهنجي مائٽن سان مليءِ، ڪجهه وقت زنده هئي، ان کان پوءِ وفات ڪيائين. شاه رانجهن پنهنجي هٿ سان تهراج ڪرائي، مزار ٺهرائي، ڏاڍا پڇر افسوس ڪري، پنهنجي وطن وارو ٿي آيو.

پنج پنج چار ڏهاڙي اي ديدار چمن
باهر پڦ نه نڪلي اندر مچ ٻرن
سچ جنهان دي دوستي، ڪامي قول ملن.

روايت [٢]

سچل جي ڪلام مان هير رانجهي جي داستان بابت بيت*

١- چڏي ملڪيت مال، رانجهو رڻ چڙهي هليو
قسمت ڪيس ڪنگال، نہ نہ حاڪم هو هزار جو.

٢- حاڪم تخت هزار هو، قسمت ڪيو ڪنگال
مسڪينيءَ جو مرد ڪي، خطرو نڪو خيال
محبت مستانو ڪري، هڙو ڪيڙس حال
ڇڏي جهنگ سيال، حسب نہ تخت هزار جي.

٣- مالڪ انهيءَ ملڪ جو رانجهن مان راجو
الفت ڪان عطا ٿيو، ڏکن جو ڏاجو
عشق ڪيم آجو، دنيا جي ڪل درد کان.

٤- مالڪ تخت هزار جو، رانجهو آءٌ راجا
ڪاني مون ڪي قلب ۾ قرب هڻين ڪاجا
ڏکن جا ڏاجا، لکيا هئم لوح ۾.

٥- شاهي هئم شان، دلبر پنهنجي ديس ۾
اتان آيس اوچتو، ڪٿي سورن جو سامان
ڇا منجهارون ڇا ٿي آيس، اهو اٿم ارمان
حيرت ۾ حيران، مون ڪي هير هتي ڪيو.

٦- رانجهو هس راءُ، مالڪ پنهنجي ملڪ جو

---

* رسالو سچل سرمست، مطبوع سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد ١٩٥٨ع تان ورتل. ”سچل سرمست جو اصل نالو عبدالوهاب هو، پنهنجي ڪلام ۾ ”سچو“ ”سچل“ ”سچيڏنو“ ۽ ”آشڪار“ تخلص ڪم آندا اٿس. درازن جي ڳوٺ ۾ سنہ ١١٥٢/١٧٣٩ع ۾ ڄائو هو. نوي ورهين جي ڄمار ۾ ١٤- رمضان ١٢٤٢هہ/١٨٢٩ع ۾ وفات ڪيائين، سندس درگاه ’درازن‘ جي ڳوٺ ۾ آهي.

اديون! عشق انڌو ڪيو، پيڙم ڪين سماءِ
گهورن ڪيم گهاءُ، هتي اچي هير جي.

٧- اچي اوڪو مون هيو، هاريون! آندم هير
پنهنجي لکئي پاڻ کي، ٻاڙڻ پئي تقدير
ڪام هلي تدبير، قسمت قيدالماء سان.

٨- جوڳيا ويس ڏڪي، لاٿم سڀ لباس
پٽ پنهنجي بافتا، نپٽ ڪيم ناس
ڪيو نينهن نراس، دنيا جي دردن ڪان.

٩- مون کي ماءُ ڪيو، چوچڪ ڏيءَ چريو
عقل هوش نيو، منهنجو محبت وارئين.

١٠- چوچڪ ڏيءَ چريو، مون کي ڪيو ماءُ
پيڙم ڪونه سماءُ، آيل عشق انڌو ڪيو.

١١- شاهه هزاري هوت کي، محبت ڪيو ميهار
عاشقن کي عار، ڏهڙو آهه قريب ڪان.

١٢- مور نه محبت کان مڙان، هتي اچي هاڻ
هڻ ڪينين جي ڪاڻ، ٻئون چار ٻندس ٻوٽ جون.

١٣- ٻئون چار ٻندس ٻوٽ جون، ڪاڻ ڪنين جي ڪاڻ
اها روح رهاڻ، مَن ٻي ميلي محب سان.

١٤- ڪاڻ ڪينين جي ڪاڻ، ٻليين ٽيس ڪنوار
من مون ملي ٻار، لهن ڏولاوا ڏيل جا.

١٥- نورنگ ندورو، ڪيڙو وجهان ڪوهه
رانجهو منهنجي روح، سدا وسي تو سرتيون.

١٦- ڪهڙي نا مهڙي، مولي مونکي جيڏيون
جهنگ سچو ڏهڙي، تنهن رانجهن منهنجي روح.

١٧- ڪيڙو وجهان ڪوهه، نورنگ ندورو
دل اٿم ديرو، هزاري جي هوت جو.

۱۸- واحد شال وجهين، چڱي چوچڪ چيت
پرور رکين پت، سدا سڪ وارثين.

۱۹- ريجهي روح رانجهن سان، ڪپڙو ڪپڙتال
وڏون وجهي وچ، چوچڪ ڏس چنڊال
مادر مٺا ڏئي جهجها، جهيڙي جهنگ سنڀال
مٺو مون ميهوال، مون کان مور نه وسري.

۲۰- هر هر ويٺو هير جي، رانجهو ڏسي راهه
ويٺو وڃائي ولجهلي، چاهون تي چناهه
سانڍيو وتي ساهه، سچل سور سڄڻ جا.

۲۱ لوڏي ڪيڏائون لوءِ مان، رانجهن رنزدار
جاڙي هليو جان تي، جوڳين جو جنسار
مرلي مٺيادار، چوريئون وتي چاهه مان.

۲۲- الستي آواز ڪو منهنجي ڪن پيو
هردي اندر هير جي، آهي ڪونه بيو
مرليءَ مست ڪيو، جوڳيڙن جي جهڏيون.

۲۳- ڪاريهر قتال، گودين وڏا گودڙئي
منڊيو وتي منڊسان، ناڳ اسورا نيل
رانجهن جي رسيل، مرليءَ مستانا ڪيا.

۲۴- مرليءَ تي تنهن مرد جي ڪنيا ڪاريهرن ڪر
ٻير چڏي ٻاهر ٿيا، نيلا نڪري نر
زهري منجهه زهر، جوڳيڙي جهتي وتا.

۲۵- جن کي اڏيون اوچتي، ڪاٽيو ڪاريهر
تن جي خاص خبر، ڄاڃيو جوڳيڙن کان.

۲۶- ڄاڃيو جوڳيڙن کان، تن جي خبر خاص
ناڳن ڪيا ناس، سنگهه سان سٺون متي.

۲۷- پر مان ٻاهر نڪري، ڪاري ڪنيا ڪر
ڏر انهيءَ جي ڏر، جهين ڏر نه ڏيهه ۾.

٢٨- سَپُ سُڄاڻون ڪينڪي، جو ڳين ماري جڪ
جنين سُنگهيو ڪڪ، سياڪا ميٺي ٿيا.

٢٩- ڪُنڌيل ڪنن ۾ وڌي، خان چڙي خاني،
جوڳيسر جاني، راويءَ طرف رَوِي هليو.

٣٠- راويءَ طرف رَوِيو، جوڳيسر جوان
هيڪر هير اکير ۾، مرد ٿيو مستان
سورن جو سامان، سچل ساڻ کڻي هليو.

٣١- چڙي چاهه چناب جو، راويءَ ڏانهن رَوِيو
مُرليون سُرليون وڄهليون، وڄائيندو ويو
ٿانيڪو ٿيو، سو نانگو نورنگ پور ۾.

٣٢- جوڳي آيو جوءِ ۾، مترڪٿو مَنڊار
مرليءَ مستانا ڪيا، جنهن جي لک هزار
ڪاريهر ڪردار، نيلا نات نوائيا.

٣٣- مَنڊڙا مڙهي، جوڳي آيو جوءِ ۾
پڙهيو سو پڙهي، مَنڊڙا محبوبن تي.

٣٤- ٽنبڙيون تن تنڱي، جوڳي آيو جوءِ ۾
ڪنهن جي قرب ڪٺي، رانجهو روليو رڃ ۾.

٣٥- نيٺيءَ نورنگ پور ۾، ويهڻ وهه ٿيو
ڏوراپا نه ڏيو، جنهن جو چاهه چناهه سان.

٣٦- نيٺيءَ نورنگ پور ۾، ويهڻ ٿيو وهم
قسمت ڪاريا ڪمڙا، مانڊيءَ لڳو مينهم
ورهئون ڪيڊي وهم، ورهه سندي واسينگ جو.

٣٧- هاريءَ پڌي هير، مرلي ڪٺي مَتگن
”سچو“ وسري ڪينڪي، ويچاريءَ وچن
لانگوٽيءَ لڳن، ليکيو جنهن جو لوح ۾.

٣٨- هتي ڪير هئيس، هتي آهيان ڪير
سالم اهو سيرُ، ”سچل“ سڪ ڪرائيو.

روايت [۳]

سيد حيدر شاه جي بيتن ۾ چيل ڳالهه*

ڪنهن زماني ۾، ”هزارا“ شهر تـي هڪڙو رحمدل ۽ انصاف پسند بادشاه حڪومت ڪندو هو. امير توڙي غريب هن مان خوش ۽ راضي هئا. ڌڻي تعاليٰ هـن کي هر ڪا نعمت عطا ڪئي هئي. کيس چار پٽ هئا، جي پڻ نهايت سورهيه، سهڻا ۽ سچار هئا. انهن مان ”رانجهو“ ٻين کان سرس هو. جهڙو هو سهڻو تهڙو الله عقل عطا ڪيو هئس. انهيءَ ڪري پٽس جو به مٿس گهڻو راض هو.

هڪڙي ڏينهن رانجهو، پنهنجي محلات انـدر مهمانخاني ۾ ويٺو هو ته هڪڙو نهايت ڪمزور ۽ ضعيف مسافر اتي اچي نڪتو. رانجهو مسافر جو ضعيف حال ڏسي مٿس رحم کاڌو ۽ پنهنجي پر ۾ ويهاري پڇيائينس ته: اي مسافر! ڪر خبر، تو کي ڪهڙي ڳڻتيءَ ڳاريو آهي جو نه اٿئي ماس ۽ نه اٿئي رت. ڪهڙي تڪليف اٿئي، مونکي سڻاءِ، من ڪا تنهنجي واهر ڪريان! مسافر چيس ته: سائين! ويجهو اچ ته پنهنجي حال جي حقيقت ڏسيانءِ. اسان جي شهر ۾ ”هير“ نالي هڪ سهڻي نينگري رهي ٿي، ان جي حسن جي آءٌ ڪهڙي ڳالهه ڪريان! جهڙي سهڻي آهي، تهڙي ئي عقلوند. سندس اکيون هـرڻ جي اکين جهڙيون ۽ ڳچي هنجهه جي ڳچيءَ کان به سهڻي آهي. ڪلهه وقت سندس موتين جهڙا ڏند، سندس سهڻيءَ صورت تـــي، هيرن وانگر چمڪندا آهن. سچ نه پڇين رانجهو، ته آءٌ ائين چوندس ته هير جي سونهن اڏو سج به شرمسار آهي. آءٌ ته سندس هڪڙو ادنيٰ عاشق آهيان، پر مون کان وڏا سردار ۽ بادشاه به هن جي حسن تي حيران آهن. هير جي

---

* سيد حيدرشاه ولد مٺن شاه حيدرآباد شهر جو رهاڪو هو. هيءُ قصو ۱۲۹۰ع هه / ۱۸۷۳ع ۾ جوڙيائين. قصي جي آخر ۾ قصي جوڙڻ جو سنه هن شعر مان نڪري ٿو:

هير رانجهو واه جوڙيو آهه حيدر هن حقير
چئو ادا تاريخ ”آهي هيءَ ڪهاڻي بي‌نظير“.

حسن جي حقيقت ٻڌي، رانجهو بيتاب ٿي ويو. دل ۾ اچي آنڌ مانڌ ٿيس، ۽ مسافر کي چيائين ته: ادا، انهي انهيءَ سهڻيءَ جون ڪي ٻيون خبرون به ٻڌاءِ ته ڪير آهي، ڪنهن جي ڌيءَ آهي ۽ سندس گهر گهاٽ ڪٿي آهي؟ مسافر رانجهو جو حال ڏسي سمجهي ويو ته هن جوان کي به عشق پنهنجي قبضي ۾ قابو ڪيو آهي، سو چيائينس ته: رانجهو، تنهنجي بيتاب حالت ڏسي منهنجا ڦٽ اٿلي پيا آهن. اها ڳالهه ته ڏاڍي ڏکي ڪيئي، پر خير هاڻي هير جون سربستيون خبرون ٻڌ. هير جي پيءُ جو نالو چوچڪ آهي، جو ذات جو سيال آهي ۽ چناه (چناب) جي ڪپ تي جهنگ نالي ڳوٺ ۾ پنهنجي راڄ پاڪ سان گڏ رهندو آهي. اها ڳالهه ٻڌندي رانجهو کي عشق جو ڦهري تير لڳي ويو، چئي: ميان مسافر! ٻڌاءِ ته اها حور مونکي ڪهڙيءَ طرح نيهه، ٿيندي؟ ٻڌي مسافر چيس ته: رانجهو تڪڙ نه ڪر، هرويرو اتاولو نه ٿيءُ. اٿين روئڻ پٽڻ ۽ ڦٿڪڻ مان ڪي به ڪين ورندو، تون پنهنجو ڪو قاصد پرين پار اماڻ، متان تنهنجي من جي مراد پوري ٿئي.

هن اڃان قاصد ٿي ڪونه موڪليو ته انهيءَ وچ ۾ خدا جي قدرت سان سندس پيءُ وفات ڪئي. هاڻي هڪ ته هير جو عشق ٻيو پيءُ جي وفات، سو ڏکن ۾ ونجي ويو. رانجهو جي اها حالت ڏسي سندس ڀائرن فيصلو ڪيو ته رانجهو پيءُ جي پرڙهي ڪونه اجاريندو، تنهنڪري هن کي ماڳهين ڀاڱون ڌار ڪري ڇڏجي. سو ٽنهي ڀائرن مال ملڪيت ورهائي، رانجهو جو حصو سندس حوالي ڪيو؛ پر هن ڀائرن کي مال ملڪيت موٽائي ڏني، چئي: مونکي ملڪيت ڪانه گهرجي، آءٌ ماڳهين هي ملڪ ئي ڇڏي ٿو وڃان. ڀائرن گهڻو ئي روڪيس، پر هن سندن هڪ ڳالهه به ڪانه ٻڌي ۽ مانڙيڪري، فقيراڻو ويس پهري، جهنگ سيال جو پتو پڇي اتي پنڌ پيو.

هلندي هلندي نيٺ اچي چناب نديءَ جي ڪناري تي پهتو، اتي هيرجو محلات ڏسي سندس جسم ۾ ساهه پيو. مسافر وارا ڏنل اهڃاڻ دل سان لڳس. هلندو اچي ڏسي ته درياءَ جي ڪنڌيءَ تي هڪڙي نهايت سهڻي ٻيڙي بيٺي آهي. رانجهو ميربحر کي سڏي چيو ته: ميان ميربحر! مونکي انهيءَ ٻيڙيءَ ۾ چڙهي پيءَ پر وٺي هل ته وڃي

محبوبن سان ملان. مير بحر چيس ته: ميان مسافر! تون ڪو هتي نئون آيل ٿو ڏسجين، جو توکي خبر ڪانهي ته هي ڀيڙي هير جي آهي. اها ڳالهه ٻڌندي ئي رانجهو پاڻ کي ڪٽي پاڻيءَ ۾ اڇلايو، ۽ غوطا ڪائڻ لڳو. اهو حال ڏسي مير بحر کي رانجهو تي رحم آيو، سو کيس پاڻيءَ مان ڪڍي آڻي ڀيڙيءَ تي ويهاريائين ۽ چيائين: تون خوشيءَ سان مٿي ٿي ويهه.... ڪجهه ڪل ۽ ڳالهاءِ ته من تان مونجهارو لهيئي. رانجهو ورنديس ته: ادا، مونکي معاف ڪج جو روح ۾ ڏر جيتري به خوشي ڪانه اٿم... انهيءَ ڪري نه ڪلڻ ٿو وڻي نه ڪائڻ؛ باقي توکي هڪ نياپو ٿو ڏيان، جيڪڏهن هير تائين پهچائين ته تنهنجو احسان ٿيندو. وڃي چئينس ته تنهنجي محبت ۾ هڪ مسافر الائجي ڪيترا ڪشالا ڪري، هتي تنهنجي در تي آيو آهي. هاڻي الله ڪارڻ ان جي آس پڄاءِ. مير بحر چيس ته: ميان! آءٌ انجام نٿو ڪريان، پر ڪوشش ڪندس ته تنهنجي من جي مراد پوري ٿئي.

انهيءَ ڏينهن خدا جي قدرت اهڙي ٿي، جو هير پنهنجن سٺ سهيلين سميت باغ گهمڻ آئي. جڏهن اها خبر مير بحر کي پئي، تڏهن ڏاڍو ششدر ٿيو ته متان هير ٻيڙي گهمڻ اچي ۽ ان نوجوان کي ڏسي مون تي ڪاوڙجي، تنهنڪري اٽڪل اهڙي ڪريان جو اءٌ سزا کان بچي وڃان. سو زال کي چيائين ته: تون وڃي هير کي سچي حقيقت ڪنهن اٽڪل سان ٻڌاءِ، جيئن پنهنجو ڏوهه ظاهر نه ٿئي. مير بحر جي زال يڪدم دانهون ڪوڪون ڪندي هير وٽ ويئي ۽ چيائينس ته: سائڻ! ٻهڙيءَ طرح هڪ شخص تنهنجي خاص ٻيڙيءَ ۾ اچي ويٺو آهي... چئي ٿو آءٌ هير جو عاشق آهيان... هاڻي تون پاڻ هلي کيس ٻيڙيءَ مان ڪڍ، باقي اسان کان ته زور آهي. اها ڳالهه ٻڌندي ئي هير ڪاوڙ ۾ ٽپي ٻاهر ٿي وئي، چئي: آءٌ ان کي اڄهو ٿي گهڙي ڪن ۾ پورو ڪريان. کيس اهڙي سزا ڏينديس جو سڄي دنيا جا ماڻهو عبرت ڪندا. اتي ڪا ڪراڙي دائي به ٻيٺي هئي، تنهن خيال ڪيو ته متان هير اجايو ان شخص کي ماراڻي وجهي، سو هير کي چيائين ته: سائڻ! ڪجهه ڌيرج ڌار، تڪڙ ڪم چڱو نه آهي، ڪا گهڙي ويهه، پالڪي گهراءِ ته ان ۾ چڙهي هلون. آخرڪار

پالڪي آئي، هير ان ۾ چڙهي ويٺي، ۽ ٿوريءَ دير ۾ اچي ٻيڙيءَ وٽ لٿي.

هير ٻيڙيءَ تي چڙهي ته رانجهو کي پنهنجي خاص هنڌ تي مٿل ڏٺائين. سندس حسن ۽ جواني ڏسي هير جا هوش خطا ٿي ويا، عشق پنهنجو ڪم ڪيو. گهڙيءَ ۾ سندس سموري ڪاوڙ لهي وئي. اکين ۾ لڙڪ تري آيس ۽ رانجهو جي پير ۾ ٻيهي نهايت پيار سان چيائين ته: منهنجا مٺا! اٿ، ننڊ مان سجاڳ ٿيءُ. رانجهو جي ڪن تي اهو پڙلاءُ پيو ته يڪدم اٿي ڪڙو ٿيو. پنهنجي آڏو محبوب بيٺل ڏسي حيران ٿي ويو. پوءِ ته ٻئي ڪڏجي ويٺا ۽ هڪ ٻئي کان خبرون چارون پڇڻ لڳا. ڪجهه دير کان پوءِ هير، رانجهو کي چيو ته: مٺا سائين، هل ته هلي باغ جو سير ڪريون. پوءِ ٻئي ڄڻا پالڪيءَ ۾ چڙهي باغ ۾ آيا، اتي هير چيو ته: رانجهو، مونکي هن ڳالهه ڏاڍو حيران ڪيو آهي ته جيڪڏهن منهنجي پيءُ کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پئي ته، پاڻ ٻنهي کي مارائي ڇڏيندو. هاڻي اهڙي ڪا صلاح ڪريون جو 'لعل به لبي ۽ پريت به رهجي اچي'. رانجهو چيس ته: مونکي ته ڪا ڳالهه ڪانه ٿي سجهي، آءٌ ڪهڙي تدبير ڏسيان؟ آءٌ ته تنهنجي وس ۾ آهيان، جيئن چئين تيئن ڪريان. انهيءَ تي هير چيس ته: هاڻي پنهنجي ملڻ جي فقط هڪڙي واٽ آهي ته تون اسان جون مينهون چار. انهيءَ بهاني سان تون اسان وٽ رهيو پيو هوندين، ۽ آءٌ روزانو رات جو وجهه وٺي تو سان پئي ملنديس. رانجهو جواب ڏنس ته: جيڪڏهن انهيءَ نموني آءٌ تو وٽ رهي سگهان ٿو ته پوءِ تنهنجون مينهون چارڻ لاءِ آءٌ تيار آهيان. اها صلاح ڪري هير گهر موٽي آئي. ماني ٽڪي کائي وڃي ماءُ جي پير ورتائين. سندس خوشيءَ ۾ ٻهڪندڙ منهن ڏسي، ماڻس پڇيس ته: ڙي هير، اڄ ڪهڙو پارس هٿ آيو اٿئي جو ائين خوشيءَ ۾ پئي ٽڙين؟ هير ورائيس ته: امان، اڄ هزاري شهر مان هڪڙو ميهار آيو آهي، سندس نالو رانجهو آهي. منهنجي صلاح مڃين ته پنهنجون مينهون ان کي ڏي ته وڃي چاري. ماڻس سندس اها ڳالهه مڃي ۽ چيائين ته: وڃي ان کي هزار مينهن جو ڌڻي ڏي ته پيو چاري. پوءِ ته يڪدم ڊوڙي رانجهوءَ وٽ آئي، ۽ کيس چيائين ته: هاڻي مينهون ۽ سرسبز ويءُ آهن تنهنجي ٻلي، پيو چار.

چوندا آهن ته عشق ۽ مشڪ لڪا نه آهن، سو هير جا ٻــــ، روزانا رانجهوءَ ڏي پنڌ ڏسي، مائهن کي شڪ جاڳيو. ’لوڪ منهن موڪ‘، سو هلندي هلندي انهي قصي جي خبر وڃي هير جـــي چاچي ”ڪيدو“ کي ملي. سو ڀوڙندو پاچائي وٽ ويو، چئي: پاچائي! قهر ٿي ويو. هير وڃي ميهار کي پنهنجو محبوب بڻايو آهي. اهــا ڳالهه ٻڌي هير جي ماءُ سڙي وئي ۽ ڪاوڙ ۾ هير کي سڏائي چيائين ته: هير، هي ڳالهه ڪيئن آهي؟ هير يڪدم ڪاوڙجي ماءُ کي چيو ته: امان! تو کي ڪنهن ڪوڙ ٻڌايو آهي. تنهن تي مائس ڪيدو واري ڳالهه ٻڌايس. اتي هير کان سڀ بهانا ڇڏائجي ويا. ماءُ کي آزيون نيزاريون ڪرڻ لڳي ته: امان، هاڻي خدا کي مڃ منهنجو ڍڪ ڍڪج. مائس چيو ته: هير! انهي کان ته وڃي ٻڏي مر. تو هڪڙي خسيس ميهار سان وڃي پيچ پاتو آهي. هير چيس ته: امــان! مونکي جيڪي وڻي سو چئو، پر رانجهو جي نالي ڪجهه نه چئو. رانجهو ته منهنجي جيءَ جو جياپو آهي. انهيءَ تي مائس ڏاڍي ڪاوڙي. پر هير سندس ڪا ڳالهه ڪانه مڃي. ڌيءَ جو اهو حال ڏسي، هوءَ يڪدم پنهنجي مڙس ’چوچڪ‘ وٽ وئي ۽ چيائينس ته: ميار! ويل ٿي ويو ۽ هير لڄ ڇڏي وڃي رانجهو سان پيچ پاتو آهي. اها ڳالهه ٻڌي چوچڪ جو اندر ئي سڙي ويو. خيال آيس ته اتي جو اتي ماري ڇڏيانس پر وري ٻه دل ۾ ڌٽيءَ جو خوف ٿيس، سو نماڻو ٿي ڌيءَ کي سمجهايائين ته: هير، هو اجايو ڪڙم تي ٽڪو ٿي لائين. هير ورائيس ته: بابا سائين، انهيءَ ۾ منهنجو ڏوه ناهي، اهو ته ازل جو انڪ لکيل آهي. اها ڳالهه ٻڌي چوچڪ ڪاوڙ ۾ ٽپي باهه ٿي ويو، يڪدم ترار ڪڍي هير کي مارڻ لاءِ اٿيو، پر زال روڪيس ته: خدا جي واسطي منهنجا آنڊا نه وڍ. چوچڪ چيس ته: سياڻي! ڇڏ تـه هن ڪني اڱر کي ٽُڪر ٽُڪر ڪري ويدي ڇڏيان. تنهن تي هير ورائيس ته: بابا، مونکي مــارڻ مان تو کي ڇا ورندو، آءٌ ته اڳي ئي ڪٺي پئي آهيان، سو تنهنجي ترار مونکي ڇا ڪندي. انهيءَ تي مائس ڪاوڙجي چيس ته: نياڻي ندوري، اهڙا اولا گفتا نه ڪر، متان پائر نه ٻڏي وڃئي ۽ هٿي سسي لاهي رکنئي، تنهنڪري امان جي نصيحت هنئين سان هنداءِ، انهيءَ ۾ ئي ڀلو آهي.

هير جواب ڏنس ته: برابر، آءٌ سمجهان ٿي ته اوهين منهنجي ڀلي خاطر ائين ٿا چئو، پر آءٌ ڇاڪريان، جو منهنجو پاڻ تي وس نٿو هلي. انهيءَ تي پٽس ۽ ماٽس ڪاوڙجي اٿيا ۽ کيس ڏاڍي مار ڪري، ڪوٺيءَ ۾ بند ڪري ڇڏيائونس. قيد ۾ هير روئڻ پٽڻ لڳي. سندس آه زاري تي چوچڪ کي دل ۾ ڪهل پئي، پر وٽس ڊر ڪنهن جي ڪانه هئي، سو پٽ پڇي، هير کي آزاد ڪيائين ۽ چيائينس ته: مون توکي اجايو بند ڏنو آهي... هاڻي هتي نه ويهه، تون آزاد آهين. پوءِ ته يڪدم اٿي، هار سينگار ڪري رانجهوءَ ڏانهن رواني ٿي.

هوڏانهن رانجهوءَ جو حال خراب هو. هير جي جدائيءَ ۾ روئي روئي ماندو ٿي پيو هو، چئي: اڳي ته هير سويل ايندي هئي، اڄ الائي ڇو اوير ڪئي اٿس... هاڻي هير کان سواءِ مون کان حياتي ڪانه ڪٽبي. اتي هير به اچي پهتي ۽ رانجهو کي روئندو ڏسي چيائين ته: مٺا! اٿ، سڌير ٿيءُ. ڪنڌ کڻي رانجهو نهاري ته هير بيٺي آهي. پوءِ ته پاڻ ۾ ملي ته ڏاڍا خوش ٿيا.

انهيءَ ڳالهه جي ڪا ڪيدو کي ڪڙڪ پئجي وئي. تنهن چاڪيو جو ويس مٽائي، فقيراڻا لٽا پائي، رانجهوءَ جي وٿاڻ تي اچي سين هنيائين. رانجهو وٽ جيڪا ماني موجود هئي سا کڻي سندس جهولي ۾ وڌائين. ڪيدو اتي هير کي ڏسي ورتو هو، سو يڪدم سڄي راڄ ۾ هير ۽ رانجهو جي عشق جو پڙهو ڏيئي، چوچڪ وٽ آيو ۽ چيائينس ته: ادا، هاڻي ته زهر جو ڍڪ پي وڃي مر. هلندي هلندي اها خبر هير جي ڀائرن کي به ملي. پوءِ ته ڪاوڙجي ترارون کڻي اٿيا ته انهي رانجهو کي پورو ڪريون، جنهن اسان کي خلق ۾ خوار ڪيو آهي. وڻ تي آيا، جيئن ئي رانجهو تي جلهه ڪيائون، تيئن اهو به لوڙهه کڻي بيهي رهيو. سندس ڏيا ڏسي هير جا چارئي ڀائر بيهي رهيا ۽ اڳتي وڌڻ جي طاقت نه ٿين. پوءِ موٽي اچي پيءُ کي ٻڌايائون ته: رانجهو انسان ڪونهي، ڪا آفت آهي. ان تي چوچڪ کلي چيو ته: هو به اوهان جهڙو انسان آهي، پر بهادر ۽ وڏ گهراڻو آهي. سندس اهي حال هير جي نينهن ڪيا آهن، جو اڄ مهار ٿيو آهي. هاڻي منهنجي صلاح وٺو ته ان کي کڻي هير جو سڱ ڏيو.

اها ڳالهه ٻڌي هير جا ڀائر چپ ٿي ويا. نيٺ سوچي ويچاري اهو فيصلو ڪيائون ته هير کي مارجي ته سڄو معاملوئي ختم ٿي وڃي. سو ترارون ڪڍي سڌو هير وٽ آيا. هير جو ڀائرن کي ترارون ڪڍي ايندي ڏٺو، سا سڌي وڃي ماءُ ڏي ڊوڙي. تنهن ورڪ چوچڪ کي هوشيار ڪيو ته: ميان، ڏس متان چوڪرا منهنجي هير کي نه ماري وجهن. تنهن وري پٽن کي سمجهايو ته: پٽ! ڪجهه خيال ڪريو، هن ويچاريءَ ڪنهن کي هرويو و چو ٿا ستايو؟ هيءَ ته پنهنجي وس ۾ ئي ڪانهي، ۽ پنهنجو حق ٿي گهري، ناحق نٿي گهري. پٽن جواب ڏنس ته: بابا، تون ڳالهيون ڪهڙيون ٿو ڪرين. هن کي مارڻ مناسب آهي. تو کي ڪو ڪونه ٿو چوي، پر اسان کي ماڻهن جي طعنن ۽ ٽنڪرئي ساڙي ڇڏيو آهي. تڏهن چوچڪ چين ته: ڀلا جي اوهان جي اها ئي مرضي آهي ته پوءِ اوهين پنهنجي خيال سان هير لاءِ ڪو ٻيو گهر جانچو ته اتي پرڻايونس. اها ڳالهه هنن به قبول ڪئي، ۽ پيءُ کان موڪل وٺي جهنگ سيال سان روانا ٿيا. خيال ڪيائون ته هير لاءِ ”نورنگ پور“ جو حاڪم ”کيڙو“ تمام لائق ور ٿيندو. سو چارئي ڀائر، نورنگ پور پهتا. کيڙو انهيءَ مهل ڪچهريءَ ۾ ويٺو هو. هي چارئي ڀائر سلام ڪري، هڪڙو پاسو وٺي ويهي رهيا. آخرڪار کيڙي کانئن حال احوال ورتا، تنهن تي هير جي هڪڙي ڀاءُ چيو ته: کيڙا، اسان پنهنجي ڀيڻ هير، جنهن جي سونهن ملڪان ملڪ مشهور آهي، تنهن جو سڱ سيالن ۾ ڏيڻ پنهنجي بيعزتي ٿا سمجهون، ڇو جو اسين سردار آهيون ۽ هو اسان جي رعيت. هتي سواءِ تنهنجي ٻيو ڪو به اسان جو ثاني شريڪ ناهي. اسين تو کي اهو سڱ آڇڻ آيا آهيون. اها ڳالهه ٻڌڻ سان کيڙو اخان خوش ٿيو. هير جي ڀائرن جا شڪرانا ٻيو مڃي. چئي: اهو ته توهين مون سان وڏو وڙ ٿا ڪريو. بس پوءِ اها ڳالهه سڄي ملڪ ۾ مشهور ٿي وئي ته ’چوچڪ خان، کيڙي کي پنهنجو ناٺي ڪيو آهي‘. يڪدم شاديءَ جون تياريون ٿيڻ لڳيون، ڏينهن تيار ٿيو، ۽ هڪڙي ڏينهن کيڙو، ڄڃ وٺي جهنگ سيال آيو ۽ مڱڻو ڪري موٽي ويو.

هير کي اها ڳالهه قبول ئي ڪانه هئي، تنهن زر زيور ۽ ڪپڙا لٽا، ماءُ کي موٽائي ڏنا، چئي: مون پنهنجو ور رانجهو چونڊيو آهي،

رانجهو ري پئي ڪنهن سان ڪين پرڻبس. مائس گهڻو ئي سمجهايس پر هير ڪابه ڳالهه نه مڃيس. نيٺ جهڙي هئي تهڙي، رکيو دڙڪا ڏيندي وئي ته: جيئن اسان کي وڻندو تيئن ڪنداسين.

هڪڙي ڏينهن هير وڃي هڪڙي نجوميءَ وٽ وئي، ۽ چيائينس ته: ڏارو ڏاري ڏس ته آءٌ رانجهوءَ سان ملنديس يا نه؟ جوتشيءَ ڏارو ڏاريو، ڏارو سولو پيو، چيائين ته: مائي، تون الڪو نه ڪر، پس پيش تنهنجو ميلاپ رانجهو سان آهي. ٻه چار ڏينهن ڏکيا اٿئي، سي گذري ويندا. اها ڳالهه ٻڌي هير سرهي ٿي، ۽ گهر موٽي آئي.

جڏهن رانجهوءَ کي هير جي شاديءَ جي خبر پئي، تڏهن منهن مٿو پٽي ۽ روئڻ لڳو. اهي ٿاڪ، جتي محبوب سان ورهه وندليندو هو، سي ڪانءَ ٽپي آيس، پوءِ ته روئيندي پٽيندي رڻ منهن ڪٿي ڪيائين. نه ماني کائي نه پاڻي پيئي. رات ڏينهن هير جي فراق ۾ هنجهون هاريندي پيو گذاريندو هو. هڪڙي ڏينهن رانجهو اٿين هير لاءِ روئي الله سائين کي پئي پاڙيو ته: اي رب، مونکي پنهنجو محبوب ملاءِ! ته اوچتو هڪ الهامي آواز ڪنن تي پيس ته: اي رانجهو، دل نه لاهه، اٿي سڌير ٿيءُ. تون نيٺ پنهنجي محبوب سان ملاقي ٿيندين، ۽ تنهنجا سمورا گوندر لهندا. اهو آواز ٻڌي رانجهو سرهو ٿيو ۽ ڌڻي تعاليٰ جا شڪرانا بجا آندائين. هوڏانهن کيڙو، نٿ تي چڙهي وٺي اچي جهنگ سيال ڪان نڪتو. چوطرف رنگ لڳي ويا، ڪٿي دهل پيا وڄن ته ڪٿي ناچ ۽ ڳائڻ جي محفل لڳي پئي هجي. راڌارن طرحين طرحين جا طعام تيار ڪري مهمانن ۽ غريب غربي کي پئي کارايا.

خيرن سان رات ٿي ته سهاڳڻيون، کيڙي کي مينديءَ جو ساٿ ڪري، هير وٽ آيون؛ پر هير ته ڪاوڙ ۾ ڀري ويٺي هئي، تنهن مينديءَ جو پيڙو ڪڍي سهاڳڻين کي اڇلائي هنيو. اهو حال ڏسي هو سڙي ويون. تڏهن کيڙي جي مائٽياڻين چيو ته: چوچڪ جي ڌيءَ چري ٿي پئي آهي. تنهن تي هير جي ماءُ کي سڏايائون. مائس ٻه ڪيترو

ٿي سمجهايس پر هير چوي ته: آءٌ اصل ميندي ڪانه لائينديس... مونکي سواءِ رانجهو جي ٻيو ور قبول ئي ڪونهي. وري ٻئس چوچڪ آهو ان ٻه کهٽوئي مٺو هنيس، پر هير پنهنجيءَ ڳالهه تان اصل نه لٿي. اتي چوچڪ دل ۾ خيال ڪيو ته ائين ڪونه سمجهندي، چونه قاضي کي سڏايان ته اهو سمجهائيس. گهڙيءَ ۾ قاضي به اچي حاضر ٿيو. تنهن نهايت قرب سان هير کي چيو ته: ڌيءَ، ڌڻيءَ ڪان ڊڄ... اهڙيون ڳالهيون ڪري ماءُ پيءُ کي ڇو ٿي لڄائين؟ هير وراڻي ڏنيس ته: اي قاضي، تنهنجي نصيحت اکين تي، آءٌ پاڻ عقل ۽ بالغ آهيان، آءٌ پنهنجي چڱائي برائي چڱي ريت ڄاڻان ٿي. مونکي سواءِ رانجهو جي ٻيو ور قبول ڪونهي. قاضي به پنهنجون هدايتون ڪري وڃي دنگ ڪيو، پر هير به سندس ڪابه ڳالهه ڪانه مڃي. جڏهن قاضي ڏٺو ته هي ائين ڪانه سمجهندي، سو وڏي واڪي چيائين ته: منهنجي اها فتوا آهي ته هير جو نڪاح نورنگ کيڙي سان ٿي چڪو. اتي هير دانهن ڪئي ته: قاضي! ڪُفر نه ڪر. پر قاضي ڪوبه خيال نه ڏنس، ۽ سيالن کي سڏي چيائين ته: هير جو نڪاح نورنگ کيڙي سان ٿي چڪو... وڃي لائون ڏيون. پوءِ ته سڀ سان سڳهه زوريءَ ٿيا، ۽ ڪيڙو، هير کي وٺي اچي نورنگ پور پهتو.

رانجهو، هير جي فراق ۾ جوڳي ٿيو، رلندو رلندو هڪڙي ڏينهن اچي نورنگ پور ۾ پهتو. انهي مهل هير پنهنجي ماڙيءَ جي ڇڄهري ۾ ويٺي هئي، تنهن جي نظر وڃي رانجهو تي پئي. پر هاڻي رانجهو سان ملي ڪيئن! سو مڪر ڪري اتي ڪري پئي، چئي: گهوڙا ميئس، مونکي ڪاري نانگ ڪاڌو آهي. بس پوءِ ته چوطرف ماڻهو ڊوڙي ويا، هزارين حڪيم ۽ طبيب اچي گڏ ٿيا، پر بيماري هجي ته علاج ٿئي... نيٺ ڪنهن صلاح ڏنين ته: هتي هڪڙو جوڳي آيل آهي، ان کي سڏايو متان ان جو منڊ ڪو فرق ڪري. گهڙيءَ کن ۾ همراهن جوڳيءَ کي آڻي حاضر ڪيو، جنهن هير کي سڃاڻي چيو ته: زهر پنهنجو اثر ڪري چڪو آهي، پر آءٌ ڪوشش ڪريان ٿو. هاڻي اوهين هن کي ڪنهن اهڙيءَ جاءِ تي ويهاريو، جتي ڪو ٻيو ماڻهو نه هجي. يڪدم هڪڙي ڪوٺي خالي ڪري هير کي ان ۾

ڇڏيائون. ماڻهن کي ڏيکارڻ خاطر رانجهو ڪوڙا سچا منڊ منتر پڙهڻ لڳو. جڏهن لوڪ لقاءُ ٿريو، تڏهن هير بہ اٿي ويٺي. پوءِ تہ وڏي ڏک سور اوريائون. آخرڪار هير چيس تہ: رانجها، هاڻي هل تہ هتان ڀڄي نڪرون. پوءِ اڌيءَ رات جو وجهہ وٺي ٻئي ڇٽا نورنگ پور مان نڪتا. ٻہ ٽي ڪوهہ ڪيائون تہ هير ٿڪجي پئي. خدا جي قدرت ان ڏينهن نورنگ کيڙو شڪار تي ويل هو. سو جڏهن موٽيو ۽ هير جي حال بابت پڇاڳاڇا ڪيائين، تڏهن چيائونس تہ: اوهين هلي ڏسو. وڃي ڏسن تہ ڪاريءَ وارا ڪک لڳا پيا آهن. نہ آهي هير نہ جوڳي. ڪٽي گهوڙن تي لانگون ورايائون. ميهن واءُ ڪندا اچي هير ۽ رانجهو کي رسيا. پوءِ تہ ٻنهي کي ڏاڍي مار ڏنائين. ماڻهو اچي مڙيا. تن کيس مارڻ کان روڪيو ۽ چيو تہ: تو ظلم ڪيو آهي، هل قاضي وٽ. نورنگ کيڙي چيو تہ: هير منهنجي نڪاح ٻڌي زال آهي ۽ هيءُ شخص کيس ڀڄائي وٺي آيو آهي. قاضي شاهد پڇيا، جن ٻہ اهڙي شاهدي ڏني. تنهن تي قاضي اهو فيصلو ڪيو تہ: هير نورنگ کيڙي جي زال آهي. اهو ٻڌي رانجهو آهون ۽ دانهون ڪرڻ لڳو. جنهن جو نتيجو اهو نڪتو جو سڄي شهر تي ٽانڊا وسڻ لڳا. ماڻهو اچي رانجهو جي آسپاس گڏ ٿيا. ڪيئين منٿون آزيون ڪيائون، پر رانجهوءَ چيو تہ: جيستائين هير نہ ملندم تيستائين ماٺ نہ ڪندس. پوءِ کيڙي جي پٺيان ماڻهو ڊوڙ ٻڌون، جن کيڙي کان هير وٺي اچي رانجهو جي حوالي ڪئي. پوءِ تہ ٻئي عاشق معشوق ملي خوش ٿيا. هوڏانهن نورنگ کيڙي، جهنگ سيال ڏانهن ماڻهو موڪليو تہ توهان جي هير سمورن سيالن ۽ کيڙن جا نڪ وڍي ڇڏيا آهن، سي بہ روئي پٽي ماٺ ڪري ويهي رهيا.

رانجهو هير کي وٺي تخت هزاري پهتو، جتي ڀائرن ۽ يارن سان مليو. چوطرف خوشيون ٿي ويون. نيٺ هڪڙي ڏينهن هير ۽ رانجهي جي شادي ٿي، ۽ حياتي جا باقي ڏينهن خوشين ۽ شادمانن ۾ گذاريائون.

قصو هير رانجهي جو*

١- اول چئو الله، پوءِ قصو ڪن قرب جو
هئو هزاري، شهر ۾ هڪڙو بادشاهہ
عدل عدالت اڳرو، دولت جو درياهہ
سيڪو چئي وهواهہ، ڏسي شجاعت شاهہ جي.

٢- ڏسي شجاعت شاهہ جي، ٿيو ڪشمير قرار
پرور تنهن کي پٽ ڏنا، چوڪا ڪٺي چار
سهڻا سورهہ سپرين، وڏيءَ سرت سچار
اڙين جا آڌار، چارئي چوڪا چاڳلا.

٣- چارئي چوڪا چاڳلا، پر رانجهن رمزدار
سورهيہ سهڻو سپنيان، سچلو ۽ سچار
محب موچارو موڙنيان، محبتي منٺار
هو تان ٻيءَ جو آر، مٿس موڙني ڪان گهڻو.

٤- مٿس موڙني ڪان گهڻو، راجا سندو راض
نوڙت ۽ نماز، هوس علم عقل ڪان اڳرو.

٥- علم عقل جو اونگ هو، ۽ ڏين جو ڏاتار
مشفق مسڪينن تي، سندو مسافر يار
جڏن جي جيار، آڌر ڪري اڙين جي.

٦- آيو مسافر اوچتو، رانجهن وٽ مهماڻ
عالم عاقل سوگهڻو، محبت پريو ماڻ
پر ايرو اندامن ۾، هو سو نينهن نياڻ
رانجهن ڇهو مون ساڻ، ڪر حقيقت حال جي.

---

*ڇپيل ڪتاب "قصو هير رانجهي جو" ڇاپو پهريون، سنه ١٨٨٠ع، ڪمشنر پريس سنڌ، ڪراچي تان ورتل. هن قصي جو ٻيون ڇاپو سنڌ گزيٽ ۽ ڪمرشيل پريس ڪراچي ۾ سنه ١٩٠٢ع ۾ ڇپيو ۽ ٽيون (سرڪاري ڇاپو) البرٽ پرنٽنگ پريس سکر ۾ سنه ١٩١٥ع ۾ ڇپيو.

٧ حقيقت پنهنجي حال جي مون سان ڪر ڪري
ڏهرو تنهنجو ڏيل ٿيو، جيئن ناهي ماس ذري
مرض تنهنجي من ۾، يـــا مستي يا مري
متان پانڊي پنڊ ۾، ڪنيئي پريـــل پري
منهنجو ڏيل ڏري، پيو تنهنجي پسڻ ڪان.

٨- چئي: نڪا پري بار جي، نڪا مستي مرض
نڪا مري مـــن ۾، نڪـــو ڏيئو قرض
اوڏو آهہ ته عرض، سائين! ڪريان سڪ مان.

٩- آهي اسان جي شهر ۾، هئي هئي 'هير' ڪنوار
سهڻي سينيان ســونهن ۾، عـــاقل عقلدار
هرڻ آکيي، هنجهه گچي، ڪويل جي ڪڪار
اچا اچائيءَ کهـــٽو ڏنس ڏند ڏاتـــار
پاپو هيندي پـــڌرا موتي منهن مـــوچار
هادي ڏنس حسن جـــا، اڻ ميـــا انبار
سورج تنهن جي سونهن ڪان، سچهن شرمسار
مورت تنهن جي مات ڪيـــا هزارين هزار
سيئي سردار، مشتاق تنهن جي مُنهن جا.

١٠- حقيقت هي پڌي ڪري، ٿيو ماڳهين سو مستان
حسن منجهايس هير جي، هينئڙو ٿيس حيران
برهہ باهيون لائيـــون، ورهہ ڪيس ويران
ملوڪ چيو مهمان کي: ادا! ڪر احسان
حال پڌائينم هير جو، سائين لڳي سجان
ڪنهن جي آهي ڌيءَ سا، ڪٿي سندس مڪان
ڪمر آهي ذات جي، سا ڪرتون بـــات بيان
آهہ ڪنواري ڪي پرڻيل، ڪهڙو سندس شان
جند جئو قربان، ميان مسافر! تـــو متان.

١١- چئي: راجل! هيءَ رهاڻ، ڪيئي ڏاڍي ڏک جي
مونکي پيهر پـــوڙيئي، انـــدر نينهن نياڻ

چنّا ڦــت چــڙي پيا، پلي نــہ سگهان پاڻ
ســڻ سيڻي هير جــا، اصــل کـــؤن اهڃاڻ
ڪنواري ڏيڙي قرب پري، سهڻي سا سڃاڻ
'چوچڪ' نــالي چــاڪلو، پڻس پــاڻ پرياڻ
رئيس پنهنجي راڄ جـــو، وڏي سرتن ساڻ
محبت سندو مهراڻ، سخي سخاوت اڳـــرو.

١٢- سو چوچڪ 'چناهہ' ڪپ تي، پنهنجي راڄ رهي(١)
جيڪو آڪي ان سين، تنهن ساعت تان نہ سهي
تابع تنهن جو جـــو ٿئي، لائــق سو لهي
هيٺان درياهہ وهي، مٿان محل ملوڪ جــا.

١٣- ذات تنهن جهونجهار جي، سڏجي 'جهنگ‌سيال'
رکي پنهنجي راڄ ۾، خاصو خـــان خيال
ڪمي نہ ڪهين ڳالهہ جي، مـٿـو تنهن وٽ مال
سو سائـو مڙس سال، مشهور آهي ملڪ ۾.

١٤- سنڌي تيس ســور، ورهـــہ ويچارو واڳيو
اچيو لـــوچيو آئيي، پلپل پـــونس پـــور
ميان مسافر، مــاريو مونکي هـن مذڪور
ڪنهن پر اها حور، ڳنڍبي هن غريب ڪي؟

١٥- چئي: چڱ تڪڙ، ڪر آرام، سيڪا سري صبر ڪان
روئي پٽڻ، پٽ پوڻ، اِيءَ تان ڪچو ڪام
پاڌي موڪل پانهنجو، ڪر پرينءَ ڏي پيغام
مـــانَ قبولي سپرين، الله لڳـــ عـــلام
حسن جو هڱام، آهـــي اڳـــاهون ڳهڻو.

١٦- وڏئين آس الله تـــي، سٺي ڳـــالهہ ڳـــري
نڪو پـــانڌي موڪليئين، نڪا خبر ڪـــري
محبت جي ميدان ۾، تنهن تـــان دل ڏري
برهہ باهہ پري، ڏس "حيدر" حيرت واڳيو.

---

(١) چناهہ = چناب ندي.

١٧- حڪم سائين حڪيم جي، جو قادر رب قهار
حاڪم هزاري شهر جو، لڌو دار قرار
رانجهن آيو روج ۾، ڏيئي پيشڙ بار
هڪ منجهان هزار، ورهه ويچاري ٿيو.

١٨- پرچانءَ ۾ پيءُ جي، سو زور ور جو زور
نڪو درد دل تي، نڪو هنئين تي هور
سڀڪو سلامي تنهن جو، نه ڪو شر نه شور
گهٽ ۾ پيس گهور، ته ڪيئن ڪريان
ڪاڏي وڃان؟

١٩- پر نينهن نهوڙي ڇڏيو، هر هر چوي هير
ويس حڪومت وسري، ٿيو طالب سچ سير
پرپٽ پرت پرين جي، چاڪ وڌس ۾ چير
ڪيڏ پيڙ تنهن وسريو، ڇڏيائين ڪنڊون ڪير
رت ورنو روئي گهڻو، منجهان آس اکير
نيڻين نديون نير، اندر آڳيون آڌميون.

٢٠- اندر آڳيون آڌميون، ٿيو مجازي وارو سچ
رڻ وٺي پٽ پيو، سو سونهارو سچ
"العشق ناريحرق ماسوي المعشوق" ڪوڙ ويو
سڀ ڪچ
هڪڙوڙائي جو ڦچ، پيون برهه باهيون پاريون.

٢١- برهه باهيون پاريون، چاهيون متيون چوڏار
هن جو حال ڏسي ڪري، پاڻ ڪئي پڪار
ته ڦري پيڙهي پيءُ جي، ڏڪي ڪريوس ڏار
ويهي اهي ويچار، ڪيا تنهي پاڻ ۾.

٢٢- ڪيا تنهي پاڻ ۾، لاهي لڙ ڇڏيائون
اچي هٿ ڪڏيائون، ملڪ، ميڙ ۾ پاءُ جي.

٢٣- عاشق آجلو مال، هنز ڪي ڏني هٿن سان

چئي : سلطت نه نهرجي مال مون، تيم حيراني حال
سندو قرب قال، وڃي نڪتو پاڻ سان.

٢٤- هليو هزاري شهر مان، پچي جهنگ سيال
رويو رڙيو پند ڪري، لڳس خوب خيال
وري واءُ وصال، ته سگها ملنم سپرين.

٢٥- سگها ملنم سپرين، محب متا منثار
ساريان، سڙان ٿو جن لئي، سي جانب جيءَ جيار
چناهه سندي ڪپ تي ٿيم غمگسار
سانئيم سي ستار، سگها ميڙينم سپرين.

٢٦- سگها ميڙينم سپرين، جنهن ڪيم نسنگ
پڌر جن پانڌاڻ سين، رنگو وجهي ونگ
پڻن پير پٿون ڪيا، ڦيريو رانجهن رنگ
ڏکن هينس ڏنگ، ته ته رانجهن راجا ملڪ جو.

٢٧- هو تان راجا مُلڪ جو، پر ڦري ٿيو فقير
ڏکن ڏيرو ڏبل ڪيو، حيرت ڪيو حقير
ڪيو عشق اسير، پڻن ۾ ٿو پند ڪري.

٢٨- پڻن ۾ پند ڪري، آيو ندي ڪنار
ماڙي محبوبن جي، ڏٺائين هن پار
مثل ڪي ساهه پيو، جاءِ ڏسي جنسار
ويهي ڪيئين ويچار، ته ڪنهن پر ملان پرينءَ ڪي.

٢٩- ڪشتي ڏٺائين قرب جي، بيٺل منجهه درياهه
اولا سندس عاج جا، موڙيو اچن ملاح
سڏ ڪري چيو شاهه، ته ناکئا! چاڙهه نذر ڪي.

٣٠- ناکئا! چاڙهه نذر ڪي، ته وڃي وٽ پرين
ويهي سگهان ڪينڪي، آءُ ريءَ عجيبن
هاديءَ لڳي "حيدر" چوي، نماڻا نيجن

آڏر ڪجي تن جي، جي ڦوڙائي ڦٽجن
مونکي محبوبن، سکيو سڄڻ ملاح! تـون.

٣١- چنڀي: ڪير آهين، ڪٿي وڃين، ڪهڙي
ڪرين بات؟
هيءَ پيڙي آهي هير جي، جا جهنگ سيالڪ ذات
ڏاڍو تنهن ڏڪار ٿيو، ات نه ٽڪج رات
هٿ ڪاني، گهڙو رات، ڪنهن گهٽي قرب سين.

٣٢- پڌندي ڳالهه ڳنڀير، ڪري پيو ڪـن ۾
لڙهي پيو لهرين ۾، جت سونڪا ڪري سير
پڏيو اپڙيو تار ۾، هـر هـر چوي هير
مهاڻـي ڪـي مهر پئي، آيـو وٽ امير
ترت ڪري تدبير، ڪڍيائين تنهن کي ڪـن مان.

٣٣- ڪڍي تنهن کي ڪن مان، پيڙيءَ تـي آيو
محبت ڏسي مير جـي، ناڪئي سـر نايو
پڏي هـٿ هيٺ سـان، اڳيان الايـو
ويهو خوشيءَ سين ڪٺ تي، گوندر غم لاهيو
ڪـانئو پيئو، خـوش ٿيو، ڪلو، ڳالهايو
پلي نچ آيئو، جيءَ جيءَ ويهو هن حوء ۾.

٣٤- چنڀي: ادا اچي اورهون، منهنجو حال سڻيج
ڪاڻ ڪاڻي نه آڇهي، مونکي معاف ڪريج
جيڪو ڏيانءِ منيهڙو، سو ايٺي پرين کي ڏيج
چوچڪ ڏيءَ چنيج، سائينءَ لڳي وڃي سيگهه ماڻ.

٣٥- تـه آهـو اڄ هيڪڙو نماڻو نـڌر
محبت جنهن کي مات ڪيو، اوهان جي اپر
وطن ڇـڏي ولات تي، آيـو انهنجي در
ملڻ لئي مشتاق سـو ويچارو ويتر

اُس پچايو ان جي، پرين اڳ پرور
منجهان مهر نظر، ڪريو ڪو آئين ان تي.

٣٦- ڪرم ساڻ ڪريم جي، لکين جنهن احسان
هير آئي ان ڏينهن هئي گهمڻ منجهه بستان
باغ بهاري هير جو، جت گلن ڪيا گهمسان
ڪڙيا ڪنڌهار هئا ۽ سنڌورن ڪيا سامان
سٺ ساهيلي ساڻ، ٿي گهمي ڦري لاڏڪي.

٣٧- مهاڻي ڇيو جوءِ ڪي، ڪيوسون ڪڇو ڪم
ڏاريون ڏسي ٻيڙيءَ تي، هير ڪندي هم غم
ٻوڙي سيگهي باغ ۾، وڃي ٻيڙ ڪو ٻم
مٿان چوڇڪ ڇم، لاهي پنهنجن لڱن تان.

٣٨- ٻوڙي ٻڪي باغ ۾، آئي مهاڻي
ڏنهون ڪيائين درد مان، من سٺي سياڻي
هير سڏي پڇيو تنهن کي، ڇو ڏانهن ڪيٺي ڇاڻي
چئي: نرمل نياڻي، سڀ فرياد فقير جي.

٣٩- ٻيڙيءَ چڙهي آئيو، زوراڻ هيڪ جوان
ويٺو تنهنجيءَ جاءِ تي، جت گادين جو گهمسان
عاشق چاڙهي پاڻ کي، چئي هير ڪيس حيران
دانهون ڪري درد مان، ورهه ڪيو ويران
سائو! اسان ساڻ، ايڏو اڄ انڌير ٿيو.

٤٠- ڏمري ڏاڍي ڏمر مان، جوش ڪيئين جولان
چئي: آئيو پالڪي منهنجي ۽ ڪٿو سڀ سامان
نماڻيون تنهن مڙس کي، جنهن هيڏي ڪئي حيوان
مر عبرت ڪن انسان، ڏسي ڏمر منهنجو.

٤١- دائي هئي داناهه، هيڪ اکيان هير جي
تنهن ترسايو هير کي، چئي ويهه نه هلون تا ماهه
مانَ ڏيريس ڏمر ڪيي، ڪري نه تنهن ايذاء
متان عاشق جي آه، اکهي در الله جي.

۴۲- ڪٿي آندائون پالڪي، ويٺي مجهس وار
اڇي سا امير، چُست ٻيڙيءَ تي چڙهي.

۴۳- جابر هي جوان، سٺل ڏنائين سچ تي
پوندي اک اُنهيءَ تي، ٿيس من مستان
لڳيس ٻڙڇي برهه جي، هيڻڙو ٿيس حيران
ڏمر لهي ويس ڏيل مان، قربون لڳس ڪان
ڳوڙها ڳڙيس ڳلن تي، ڏس پرور جا پرياڻ
اڳيان اچي ان ڪي، ڪيا سڏ سُڃاڻ
چئي: مٺل اڄ مستان! ڪيئن نند ڪرين ناز مان.

۴۴- پيس ڪن پڙلاءُ، عاشق اٿيو ننڊ مان
ڏٺئين منهن محبوب جو، گهُورن هنيس گهاءُ
عاشق ۽ مشعوق کي، صحبت ڏنو ساءُ
هو رانجهن وڏوراءُ، ٻر گهُور ٻهرين گهائيو.

۴۵- گهور ٻهرين گهائيو، ٿيس چت چريو
برهه باهيون ٻاريون، ٻارڻ ڪر ٻريو
نيڻين نديون نير جون، جهَر جهَر پون جهريو
چپن چپ ڏريو، تا ٻرين ٻچارين پاڻ ۾.

۴۶- چئي اٿي سرهو ٿيءُ، هل تہ هلون باغ ۾
ساجن سرو سڪ جو، مون سان گڏجي پيءُ
جانب! تولاءِ جيءُ، اندر ٿو اڌما ڪري.

۴۷- پرينئم پالڪي ۾، مون کي ويهه، اوڏو
ڏيئي گڏ گوڏو، ڪي سور ڳرهيون سڪ مان.

۴۸- هلي آيا باغ ۾، ڏٺي صورت جا سينگار
گلن گلزاريون لائيون، ڪڙيا ڪنٺهار
سبزن لاهون ساوڪون، ڪليا باغ بهار
چتُن ڪئي چونگار، بلبل ڳائڻ ڳائيا.

٤٩- پنهي اکيون اڙائيون مينهن محبوبن
ساعت نظر نه ڪري، ننڊ ڇڏي نيڻن
تير، تفنگ، ترارين، هڪبئي کي هڻن
ڪڪر نه ڪريا قرب جا، واسو ٿا وسن
محبت جي مينهن، پريا ٽل ترائيون.

٥٠- هير ڇيو حيران، مونکي هڪڙيءَ ڳالهه ڪيو
پوندي خبر پٺهر کي، جو آهي اعليٰ شان
ته مارائيندو پنهي کي، چڙي ۾ چوگان
ميان مهربان! ڪا ڪريون صلاح سرت جي.

٥١- روئي رانجهن تنهن چيو: هتي هتي منهنجي هير
لکي لوح قلم ۾، سا پارڻ پئي تقدير
ڪهڙي آهي تدبير، ڪريان جانب سپرين.

٥٢- ڪريان جانب منهنجا، ڪهڙي آهي صلاح
واڳ اوهان جي هٿ ۾، آهي نوڪر، اوهين شاه
لالڻ! لڳ الله، جيئن چئو تيئن ڪريان.

٥٣- هتسي تنهن کي هير چيو، اي جاني منهنجا يار!
مينهون، ڳائيون ويءُ ۾، چارڻ ڪر اختيار
دقت ٿيندي دلبرا، مٿل مون مختار
انهيءَ پر الله هار، ٿيندو گڏجڻ پاڻ ۾.

٥٤- چئي: دقت ناهي ان ۾، ايءُ نان خود احسان
آهي دربان تنهنجي در جو، تون سائين وڏي شان
پلن جي پلائيءَ جو، ڪهڙو ڪريان بيان
وهوهه هٿ وٺاڻ، مٿل! ڪندس مال جو.

٥٥- اتان هلي هير، آئي پنهنجي گهر ۾
ڪائي ڪندون ڪير، خوش ٿي پنهنجيءَ ماءُ سين.
٥٦- چيائين پنهنجيءَ ماءُ کي، امان! اڄ مهار
آيو هزاري شهر کان، رانجهن نالي دار

مينهون ڏيون تنهن کي، تنهنجي تيِن متار
چئي: وڃي هير هزار، ڏي ڳالهه تون تنهن کي.

٥٧- هلي آئي هير، پري پهر پرت مان
چئي: هي ويهه، هي مينهون، وٺ ورنهه
منهنجا وير
هي پيلا، هي ڀنيون، هي واهڙ هيءَ سير
محبت مان موون مير، چارج پهو چاڳلا.

٥٨. راتيان ڏينهان رانجهن ڏي، ايندي هير هٿي
سڻ سڻ ڳالهه سٽي، ته آهي هن پر حال ٿيو.

٥٩- سڻ سڻ پٺي شهر ۾، پڻ پڻ منجهه بازار
چئي چوچڪ سندي ڌيئڙي، وڃي وٺ مهار
ڪيڏو چاچو هير جو، تنهن پهو سماچار
پڇي پاچائيءَ کي، آتائين اظهار
ته وڃي هير ڳنوار، سينڌو ڪيو ٿئي پانهنجو.

٦٠- سڙي چوچڪ جوءِ، حال سڏايو هير کي
چئي: ههڙي بڇڙي ڳالهڙي، حيف تنهين کي هوءِ
چئي: ناهه لاهين تي پنهنجو، ڪيي ڪٿان امڙ موءِ
چئي: چاچهين آيو چوءِ، سڻ ته سٽائين ڳالهڙي.

٦١- تڏهن ويچاريءَ وريا، بلڪل بهانا
نيو نيزاريون ڪري، پيا جال پري جانا
چئي: تنور هٺدم طعنا، نه تم مادر! ڏيک
ڏيکج تون.

٦٢- چئي: پڏي مرين شال! تون هڏي ٿي وڃين هر
تون سچهن ڪايو ڪير، ڪلين ڪڏين کر سين.

٦٣- چئي: مٺيس چئوم ماءُ، ڪر منهنجي مير کي
وڙهين گيرين مون سين، ونين نرمل نانءُ
آهي جيءُ جڙاءُ، سو دلبر منهنجي دل هو.

٦٤ چئي: آئيل، ايءَ اسان جو، نياڻي! ناهه نيم
ڪنو ڪيئي ڪڙم کي، ڪڇو ڪري ڪم
ڇڙيو تنهنجو چت ڪيو، بدوءِ ٻڏي ڪو ٻم
پي لڄايئي پنهنجو، جنهن جو شاهي دم
اٿئي ڏاڍو ڏمر جو، جابر جهڙو جم
هڏ پڃنديءَ هير ڙي، ڇيري ڪيڏنئي ڇم
رکي خوف خدا جو، ڪني ڪڻ قدم
نينگر! ڪي تون نم، مڃي منٿ ماءُ جي.

٦٥- چئي: امڙ! جا تون آڇين نوبهه جي تدبير
سا سچهن آهي سڳري، پر هنئيون هٿ نه هير
متيون منجهايون منهنجيون، قضا رب قدير
لکيو لوح قلم جو، ورسائي ٿو وير
پڙهيا توڙي پير، مڙئي محتاج ڏٺي جا.

٦٦- سڙي ماڻس سور ۾، وهلو سڏيو ور
چئي: ميان! مڻاسون، لڄ ويئي، ڦٽو پنهنجو گهر
هاڃو پوي هير کي، جنهن ڪوليءَ ڪنيو ڪر
چئي: ماءُ وڃي تون مر، آءٌ رانجهوءَ سندي آهيان.

٦٧- سڻي پيو سور، ڇوڇڪ سندي چت ۾
ڪاڻي پچي هير ڏي، وڌائين ڏاڍو گهور
پيس اهو پور، ته ماري ڇڏيان مئي کي.

٦٨- ماري ڇڏيان مئيءَ کي، تـــه رهي لڄ ڀرم
پر پيس خوف الله جو، ٿيو نـــماڻو نرم
چيائين: ڌيءَ! شرم، آڻي ڪونه الله کان.

٦٩- آيوهه ڪون الله کان، ڇوري! ڪو شرم
ڪو ٿان ولبهي ڪڙم جـو، م چائي مرم
ٿيندءِ ڏوهياڻي ڏاتـــر جي، ويندي دين ڌرم
ڪچو ٿيئي ڪرم، نه تم هنين ته اهڙي ڪئنڪي.

٧٠- چئي : ڏوهه منهنجي ڏيئهن، بيشڪ بـــابا آهه
واڳون والي هٿ ۾ ، جو ٻاري بـــيپرواهه
ويس پنهنجي وس ڪان، سائينءَ هٿ صلاح
چائي هڪ الله، هنيئون نه منهنجي هٿ ۾ .

٧١- چوچڪ چڙي اٿيو ، تـــرت ڪڍيـــئين تلوار
جوڙس جهليس هٿ مان، چئي آندا مون م ساڙ
چئي: چڏن ڪيئي ڪاڙهه ڪُهي اڇليان ڏيرتي .

٧٢- چئي بابل! ڪهينم ڪوهه، آءٌ اڳهين ڪئي آهيان
محبت جي ميدان ۾، لـــڪين لڳم لوهه
ڪهڙو منهنجو ڏوهه، انگ ازل کان لکيو .

٧٣- چڙي چيس ماءُ، چئي : اڪر چئـــو نه آبتا
متان سمجهلو تنهنجو پيءُ اچي پـــاءُ
ويندءِ سگهو سري ، جو رانجهو چوهن راهُ
چٽ ٻٽ لهندءِ چيت نان، سندو چرڙي چاهُ
سندو سورن ساهُ ، بيحد چڪيندين بند ۾ .

٧٤- ٻڌيو ٻوليون ماءُ جون، رت ورنـــو روءِ
چئي : پوري! پاءُ منهنجو ، مر چگائي چوءِ
نصيحت ڪان نرجو، ڪنڌ ڏکيندو ڪوءِ
آءٌ ٻن سمجهان سيڪي، ٻر وس نه رهيم ووءِ!
وسان ـ وهن تي ڪهڙو هئي هئي حـــرف هوءِ
مونکي نينهن ندوءِ، لکيو وهئي لــــوڙيان .

٧٥- ماءُ ٻي منجهي اٿيـــا ، تتا گهٽو تاءُ
چياڙون : چري تي، تنهن کي سور چڪايو ساءُ
هڪ گهائي هٺوس گهاءُ ، پيو ڪريوس قيد
ڪرڻ ۾.

٧٦- ڏسو عجب الله جا، جو قادر رب قهار
ڪڏهن وچڙيل ميڙي سهرين، ڪڏهن ميڙيل
وچوڙي يار

قيد ڪيائون هير کي، جت اونداهو اپار
اپر عاشقن سين، ايذو ٿيو انذار
هت روئي رانجهن رج ڪ، هت هير ڪيو آزار
"حيدر" هنجهون هار، پسي حال هنين جو.

۷۷- پسي حال هنين جو، روئجي راتو ڏينهن
هاڃو ٿيو هنن سان، جي نهوڙيا پئي نينهن
سندا محبت مينهن، ويچارن وسائيا.

۷۸- ويچارن وسائيا، برهه جا باران
بادل برسي آئيا، سارنگ ڪيا سامان
وڄون جي ورهه جون، سي جهلڪا ڪن جولان
گوندر گوڙيون لائيون، گڙ گڙ ڪن گهمسان
"حيدر" ٿيا حيران، پسي عالم ان کي.

۷۹- رانجهن رويو پٽ پوي، چئي اڄ نه آئي هير
ساريو تنهن سڄڻ کي، نيڻ وهايان نير
ڏيندي متيون مون هئي، ترت ڪيو تدبير
چئي سور لڪائڻ سڄڻا، متان مور ڪ سڻن مير
جيڪس جانب جهليا، ڪنهن زوراور زنجير
ڦوڙائي جا فقير کي چوچڪ وڏا چير
داور دستگير، واهر ڪر ولهن جي.

۸۰- واهر ڪر ولهن جي، صاحب رب سچا
تون لائق لطفن پريو، منهنجا ڪرت ڪچا
مون ڇڏيو ملڪ پنهنجو ۽ پيو بار بچا
هتي پيو هيڻن ٿيو، متي ڏوم ڏچا
هن هنيل جي هچا، شال م ڪڙڪي ڪنهن تي.

۸۱- جو چوي سورن سانئي، سو عجب نه آئيو
پرهه پرين اچڻا، متان ڏسي ورانئي
وهه تي مونکي وانئي، هت ڪيئن ڪٽيان هير ري.

٨٢- ڪريو ٽير ھڪل، ڪريو ٻوڙي ٻٽ ۾
ھٿي ھٿي ھاڃو ھي ٿيو، جيئن ٽيم پرين ڪان پل
ھڪ ڪيئي ٻار پرين جا، ٻي اڪين آب اڇل
جھنگ سيالن جھل، ڪٿي رانجھن جي رھاڻ ڪان.

٨٣- رانجھن جي رھاڻ، ڏل سانئيم! تون سيکھي ڪرين
جنھن لئي ٻيو پار ڪيان، سو مولي! مون وٽ آڻ
نہ تہ اڄ ڪي منجھہ سياڻ، مرندس انھيءَ ماڳہ ۾

٨٤- دانھون ڪيئين درد مان، چڙھيون چوڪ چٽ
ٻيئي ڪھل قريب ڪي، ترتئون آيو تت
ڏسي حال ڏکيءَ جو، ويس ماھ سرت
ڪنجي نہ ھيس قفل جي، ٻيگئين ٻيري ٻت
روئي چيائين قرب مان، چئي ھاڻ نہ ويھہ، تون ھت
امڙ! تو ڪي ات، ڪيم قيد ڪھر مان.

٨٥- نرمل نڪري نر مان، ڪيو ڪاج تيار
ھيجان ھلي حبيب ڏي، ڪري ھار سينگار
ٻٽ ۾ ٻيل سو ڏٺئين، جانب جيءَ جيار
اچي تنھن عجيب ڪي، ڪيئن پرت مان پيار
چئي: اٺي آڌر منھنجا، تون محب مٺا منٺار
ور تون دلبر دل جو، ڪٿہ سجوڻي منسار
تون آڳانيو آڌار، جانب! منھنجي جيءَ جو.

٨٦- ٻس ڪن پڙلاء، مشفق تنھن معشوق جو
ڪچھ قريبن جو، ڏنس سونھارو ساھ
جان نھاري نيڻ ڪٿي، تان ڪھورن ھنيس ڪھاء
عجيبن آھاءُ، ٻسي اچت انيو.

٨٧- اچت آئي آٻو، اچت ڏٺئين ڪاج
سريو سيوئي ڪاج، جانب ڪڏيا جيئري.

٨٨- جانب ملايا جيئري، صاحب ڏٺيءَ سبحان

ڦٽ ڦوڙائي جـا چٽا، ڏس آڳي جا احسان
ڪوڙين ڪرم ڪريم جا، جو مولو مهربان
لِلهِ غير ڳمان، ٿـا ڳان ڳين خوشيءَ مان.

٨٩- ڳليئون ڳاڏون خوشيءَ مان، ويٺي منجهه وٿاڻ
ڪيدوءَ ڪٽان ڪل پيئي، ھرين جي پڇاڻ
ڪري ڦـالـل ڪپڙا، مـٿـائـي اوسـاڻ
سين هنيائين سور مان، جين عاشق رهن اڇاڻ
چئي: مولي ڪارڻ مون ڏيو، اي محبت جا مهراڻ
ڏس رانجهن رحـم ڪري، سيوڻي سڄاڻ
ڪيدوءَ ڪـڙ ڪـڄاڻ، ڏيکاريو نئي ڏيهه کي.

٩٠- ڏيکاريئين سڀ ڏيهه کي، چئي: ھاڃو ٿيو هيءُ
ڏارئي ساڻ ڳـڏ ويهو ڏي ڪائي ادي ڏيءَ
چوڇڪ کي چڙي چيئين، وهه پيالو پيءُ
جڳ ۾ هاڻ م جـيءُ، ادا! ٿيو اوڙاهه ۾.

٩١- پڌري پيو پوڪـرو، سـڙيا سـڀ سـيال
پـائو پڇي اٿيا، سٽي چـرڻي چـال
چئي ماريون انهين مڙس کي، ڪوڙيءَ ڪنگال
جنهن ڪرڻي اسان کي خوار ڪيو، چهڙيءَ چنڊال
ڪري خام خيال، آيا تنهن عجيب تـي.

٩٢- آيا تنهن عجيب تـي، ڪري جلهه جوان
عاشق آتـي آيئو، منجهي سـو مستان
لوڙهه ڪنيائين لوهه جي، چئي آچو منجهه ميدان
ڏمي دهشت ديـو جـي، ٿيو هرهڪ حيران
پيري پيڳا ڳـوٺ ڏي، سڀ خوراڪي خان
چئي: آهه نه هيءُ انسان، اهڙي آفت آهه ڪا.

٩٣- ڇوڇڪ چيو تن کـي، آهه لـ ايءُ اسـرار
آهي اشراف قـوم جـو، مرڪو مـرد مٽيار

نڪي ڏيو، نه سج سو، نڪي اڌ خوار
حاڪم صاحب حڪم جو، مان پڙهيو مهندار
انهي اٿين نيڻهن ڪيو، جيڻن منجهي ٿيو ميهار
عاشق آهي اصل کان، سو رهيو سو به سچار
مارڻ اوکو آن کي، جنهن سائي رب ستار
مون کي پيئي من ۾، ته ٿئي نائي مون نروار
گهٽ نه اسان کان گهوٽ ڪيي، نرمل نامدار
وڃي ايءُ ويچار، ڪرهو پنهنجيءَ ماءُ سين.(١)

٩٤- سڻندي ٿين شور، ڳري لڳين ڪلهوڙي
ڪچيائون پچيائون ڪينڪي، وڏئون ڏاڍو گهور
جلي ويا جوش ۾، چيت ۾ ٿيا سي چور
چئي: ميهر ڪاٿي مانيون، ٿيو مانڻ اڄ مزور
پڻ اهو پور، ته هينئڙي ماريون هير کي.

٩٥- سيڻي سنهي آيا، تيز ڪٺي تلوار
چئي: ماري وجهون منيءَ کي، جا ڪريل ٿي خوار
ڦيڪن آلاريو ڦاڙ کي، مٿي کهنگ ڪنوار
پچي پٺي خوف کان، مادر جيءَ ڪنار
مالس چڙهو ور کي، چئي: ڦيڪن کي ڦٽڪار
متان مون منٺار، ماري وجهن اوچتي.

٩٦- چڙي چوچڪ خان چيو، ڪرهو پٽ پروڙ
ڏکيءَ ڪهڙو ڏوهه ڪيو، جو وجهو گهايل گهور
ويچاري وس نه پانهنجي، ورهه ڪٺي وهلور
حق گهوري هيءَ حور، ناحق گهوري ناه سا.

٩٧- چئي: بابا ڪرين باتيون، پٺي منجهه بهور
مارڻ مناسب هن کي، جيڻو ناهه ضرور
هن جي حال ڏسو ڪان، مريو وڃون ٿا مور
اسان طعنا ڏئي تور، تو کي چڙهيو چوي ڪونڪو.

---

(١) ڪرهو = ڪريو

۹۸- چئي: پنڙا اهو ڳهوريو، اوهين ڏسو پيو يار
سهڻو، سورهيه، سڱڙو نائي نسبدار
جو هيڇي هيئين هير جي موچارو مٺار
ته آسان تان آزار، وڃي هن ويچار جو.

۹۹- سارهه جڳائي سائينءَ کي، جنهن جا عجب آٿ
قدرتون گلنار جون پسيو منجهي مَت
بلبل ڏيکاري پنهنجي، حڪمت جي هلت
جا چوچڪ پٽن چِت، سا پڻ پٺي ڏِسڻي.

۱۰۰- مڱي موڪل هليا، ڇڏيئون جهنگ سيال
مڙني پيو من ۾ کيڙي جو خيال
جو نرمل 'نورنگ پور' جو حاڪم چڱي حال
پٽس خوب خصال، نورنگ نالي نامڪيو.

۱۰۱- ويا نورنگ پور ۾ چارئي ناليدار
ڪامي ڪچهريءَ آئيا، کيڙي ڪين ڪينڪار
چئي: يلي ڪري آيئو سيالن سردار
مون سان مٺي ٿي وهو مڙيئي موچار
ڪم ڪهڙي آيئو، مون وٽ مرد مٺيار
آهو ڪريو اِظهار، مقصد پنهجي من جو.

۱۰۲- کيڙي مين خلوت ۾، ميڙئي سماچار
ڪيائون قرب مان وهم ڇڏي ويچار
چئي: آهه اسانجي عاجزه، سٽي شرمدار
تنهن جي سڱ ڪان سيالن ۾، اچيئون ٿو عار
جيئن اسين اعلىٰ مرتبي، هو سڀ تابعدار
پيو مَت اسان جو نام ڪو، تو بنان تڪرار
اهو قول قرار، ڪرڻ آيا آهيون.

۱۰۳- کيڙي آت خوشيءَ مان، ڪيا شڪرانا سوَ وار
ڪيائين گهڻيون ڪرنشون، بيحد بيشمار

چئي: اوهين اسان جا آهيو، بيشڪ پليرا پار(۱)
وڏو وڙ اسان سان ڪيو قربدار
پيئي مبارڪ ملڪ ۾، خوشيءَ جي خنڪار
هلي هر ڪنهن هنڌ ويئي، ڳمس پنڌ هيءَ گفتار
ته نورنگ ٿيو نروار، ناني ڇوچڪ خان جو.

۱۰۴- نوڪر سڀ نوازيا، مسڪينن ڪيا سو
طرحين طرحين طعام پڪا، بکين ٿيا ڍو
قيدي ڪڍيائون قيد مان، لٿيون پاڪارون پيو
شاديون ٿيون شهر ۾، وڌيون تابشون ۽ توَ
ڇڪاٺو ڇيڙي هليا، هنڌ نه گذري هوَ
ويهون وڳا قيمتي، مٿن روپي روَ
ٻيا سونا زيور سوَ، جڙيل سان جواهرن.

۱۰۵- رسيا جهنگ سيال ۾، اچي جابر سي جوان
نوڙت ۽ نياز سين گڏيا ڇوچڪ خان
ڇوچڪ چيو سيني اچو مهربان!
سرها سڀ سيال ٿيا، ملي شاديون شان
سيڌا ۽ سامان، حاضر ڪيائون هوَ ۾.

۱۰۶- حاضر ڪري هوَ ۾، جوڙيئون ترت طعام
ڪاٺي ڪاچ خوشيءَ مان، ڪيئون شاديءَ جو انجام
نورنگ وڏي نام، مڱڻو ڪري موٽيو.

۱۰۷- مڱڻو ڪري موٽيو، رکيو ڳالهين ڳچ
سو سڀوئي سچ، جو لکيو لوح قلم ۾.

۱۰۸- ڇوچڪ چيو زال کي: چئي: ڪٺي سڀ سامان
رکو اکيان هير جي، ته مرڪي مثل مانَ
ونئي تنهنجو ور ٿيو، والي وڏي شان
ڪپڙا ڏيک قرب مان، مچ آڪي جا احسان

---

(۱) پار = پاٿر

وٽ هيرا، زمرد، هير! تون، موتي ۽ مرجان
لاهــــي غير ڪمان، پٿر پياري منهنجي.

١٠٩- چئي: ڳهلي! رک ڳهن کي، اَيل! وڃي ڳهر
منڊيون مٽيون ڪڍ تون، ڪڍ ڀاڪوريون ڀاهر
آلوٽ وجهہ تون اَڳي ۾، ڇلا آڇل ڇر
جهومڪ وٺ مون ڪينڪي، جهالا ۽ جهالر
ڌُعريون، دستيون ڳهوريون، ڏاڻي وڃي ڏر
ڪڻ ڪڙيون، ڪنمال تون، بولو ۽ بينسر
بازو، بينڪ، چوڙيون، ڪڻ چوتي-ڦُل تون ڇر
هائي وجهان هار ڪي، ذري نہ وڻي مون زر
وڃي ڏيلا ڏر، امڙ! آڻ عجيب ڪـــي.

١١٠- امڙ! آڻ عجيب ڪي، جو هيين منهنجو هار
سڙان جنهن جي سڪ ۾، سو ملي محب ميهار
ڪيڙي تنهنجي خان ڪان، بلڪل آهيان بيزار
رانجهن منهنجي روح ۾، پتو آهــ پتار
پيولوڪ سچولڪوار، ڳهوريو ڳهوريان ڳهوٽتان.

١١١- چئي اماں! عقل ڪر، ڄجهان ڀهر نہ پٿو تون
سمجهي ڪُج تون سچلي! ڪوڪئي ڏيان ڏر
چوين ڪيئن ٿي چاڳلي! اِيءَ اجايو اڪر
نورنگ نيٺن ٺار جو، ڪنهن پر سو ڪمتر
جو نڌر نوڪر پنهنجو، آهو چوين ٿي افسر
ٻَر ٻَر ٻُڏي مر، چري! تون چنام ۾.

١١٢- چري تون چنام ۾، ٻڏي مرين ڇو نــہ
نڌر، نياڳي تو وڻيو، جو جوڙ سيالن جو نہ
ڀاڄي، ٻوڙهيت پيٽ جو، سل تہ آهي سو نہ
سُنوهيءَ تانمئو نہ، جنهن ڪياسون خوار خلق ۾.

١١٣- چئي: ڏريو مون ڏيان، امڙ! ايڙهہ نہ آک تون

لوڪر نيهي نيهن ڪيو، نہ تہ رانجهن ڪرو خان
کوجهو، ڪُوڙو لاھہ سو، آھہ سونهارو سلطان
ھورھيت ناھي پيٽ جو، ھو قرب ڪيو قربان
سو محبتي مستان، مون کي آيل آڏڙيو.

١١٤- چئي: وس نہ آھين پنهنجي، تون چوين ڪنهن پر ايئن
آونهين ٿيندو هيرڙي! اسان وٺندو جيئن
تون پڻ ڪندينءَ تيئن، چو وانئون ٿي وڃائين.

١١٥- آتان آئــــي هير، آئي نجوميءَ گهر ۾
چئي: ڏارو ڏاري جوتشي، ڏس پنڊت منهنجا پير
تہ ملنديس پنهنجي مير، ڪِ مرنديس وڇ ورھہ جي.

١١٦- ڏارو ڏارو جـــوتشيءَ، ڪري فـڪر فـهيم
سيئي آيـو سولو، سچيءَ لاھہ سـليم
ڪلي چيس خوشـيءَ مان، سڻ تـون هير حليم
ڪاھل تجيئن ڪيم، ملندينءَ ايٺ مهار ڪي.

١١٧- ملندينءَ نيٺ مهار ڪي، جو جانب تنهنجو يار
سدا تنهن سڄڻ لاءِ، ڪجئين هـار سينگار
ڏکيا ٻاتـي ڏينهـڙا، ڏاڍو جـن ڏهـڪار
پوءِ ورندو واءُ وصال جو، ٿيندو برھہ بهار
ورھہ وينـدو وڃ مان، ٿينـدو عيش اپار
ڏکـن ھـئيـان سکـڙا، آکي چيو اظـهار
”حيدر“ چئي هزار، چلو هرهر حمد حڪيم جو.

١١٨- ٻڌي دلاسو دوست جـو، ٿيس دل سڌير
ڏکہ لهي وڃس ڏيل مان، ٿي سرھي منجهہ سرير
ڏکيا لنگهنـدا ڏينهـڙا، ڪرم سـاڻ قديـر
واهڙ وھن ورھہ جا، ڪري سـؤنڪا سير
سي سکهئي سانگهارا ڪندا، سُڪندڙون نديون نير
پر ”حيدر“ منجهون هير، اڄان هارهندي حبيب ري.

١١٩- سارہ ڪجي سبحان جي، جو قادر ۽ ڪلتار
قدرت ڪي قدير جي، ڪنڊي نڪو پار
سائين سڀاجهو مون ڏٺي، آڳو سڀ اسرار
پرور پروڙي پاڻ ڏٺي، آڙين جو آڌار
پيئي خبر رانجهن کي ته آهي هي آچار
سُر پُر سيالن ۾، آهه وڏو هي٭ ويچار
جين^ شادي ٿا ڪن هير جي، نورنگ سين نروار
"حيدر" ٿيو هزار، وره ويچاري وير ڪي.

١٢٠- وره ٿيو وير کي، سٺي ڳالهه ڳري
دانهون ڪيائين درد مان، پيس ڏيل ڏري
روئـي رميو رڃ ڏي، وٺي ذوق ذري
ڪري پيو پٽ ۾، منجهان بره بري
هڪ عقل ويو اندر مان، بي همت ٿي هري
هيت چوچڪ ڏي چري، هُت رانجهن روئي رڻ ۾.

١٢١- رانجهن روئي رڻ ۾، ڪيون فريادون فقير
سائين! منهنجا سڏڙا، سڻ قادر رب قدير!
پاجهائتا! پاجهه پئي، ڏس تون حال حقير
هڪ رڻ ۾ آئٔ رلي ويو، بي اپر آس اڪير
ان پسر چيو اميرء پٺيو پنهنجي پر ۾.

١٢٢- ٿي پٺيو پنهنجي پر ۾، عاشق مان آزار
چئي ويندم ورنه هتهين، جيڪس جيءَ جيار
هٿي هٿي ڪيو هٿ هٿي، هاري هنجهن هزار
محب مٺا منٺار، موليٰ! مونکي ميڙئين.

١٢٣- موليٰ! مونکي ميڙ سو، جنهن نرمل ڪري ناز
ماريو هن مسڪين کي، جيئن تتر ماري باز
عاشق کي الدوه ۾، ٿيو الهامي آواز
ملنديءن تون محبوب کي، وڻندو سورن ساز
سٺي رانجهن راز، سرهو ٿيو سرير ۾.

١٢٤- سرهو ٿيو سرير ۾، وڃس ڏنجهو ڏک
ويو سور سنڌو ڪري، لڳس مرڪڻ مک
سپيڻي ٿيو سک، وريو وير وڻاڻ تي.

١٢٥- امر ساڻ الله جي، جو چاڙي پنهنجو چاڻ
آڳي جي اسرار ڪاڻ، عالم سڀ اڄاڻ
نرتئون پوري تت تي، جا ٻڌل سيالن ساڻ
خوشيون ڪيڙن ۾ ٿيون، وهوه ٿيو وچاڻ
هت ڏمرن ڪيو ڏانڊاڻ، هت جهڳ مڳ
جهنگ سيال ۾.

١٢٦- جهڳ مڳ جهنگ سيال ۾، سنبهي ڪي سردار
چاڙهي آيا چام جا، چناه ڪي چوڏار
گهوڙن جو گهمسان ٿيو، حشر ڪيو هڪار
لکين پيادا آئيا، پيا هاٿين تي هسوار
طنبو ڪتا تسرت ۾، ٿيا چڱن ۾ چڪار
واڄٽ واڄا وڄيا، دهلن ڪيا ڏمڪار
نچيا، پٽنبيا ناز مان، چيرين ڪيا چمڪار
لک لنگهن ڪي مليا، مرڪيا مگڻهار
ساز وڄايئون سارنگيون، پياڏونڪن ڪيا ڏمڪار
اوتن عطر عنبير جي، هنڌ هنڌ ڪيا هبڪار
نورنگ ڪيا نروار، لکين تماشا لوڪ ۾.

١٢٧- لکين تماشا لوڪ ۾، نورنگ ڪيا نروار
ڪيا چوچڪ خان جي، بئين آوج آهار
ٻهون ڪئيون ڪريون، سيڌن ڪانهي سار
بيحد آيا بورچي رنڌڻ جا هوشيار
ڪوڙين هٿا ڪونجڙا، سندي ڪمين قطار
ٻهون ٻوڙ پلاو ٿيا، ڪيون عميرليون سردار
ديگين ۾ دم - پخت هٿا، ڪيا چاشني چشڪار
چٽ پٽ جڙيون چٽنيون، مربا ۽ آچار

هڪ پڪائون ڪباب ڪوفتا، ٻيو حلوي ڪيا هڪار
ڪوڪ ٻه پڪائون قورما، سڀ جنس ڪيا جنسار
ٻيا پڙهسا ملڪ ۾، ٿيا ڪاج تيار
”حيدر“ لک هزار، ڪانئي چڙهيا خوشيءَ مان.

۱۲۸- ڪانئي چڙهيا خوشيءَ مان، سڀ شاديءَ سندا شان
مينديءَ سندي مهل تي، سهسين ٿيا سامان
سنبهي سهاڳڻيون آئيون، ڪيڙي اڳيان خان
مرڪي مينديءَ لائين، گهورن ڪيا گهمسان
گهڻن جي ڳاڻ جا، عجب ٿيا الحسان
وري آيون وير ڏي، مينڌي لائي مان
تان اڏي آئي آن ڪي، جوش ڪري جولان
مينديءَ ڪي مستان، اڇليو ڪنهن اوڙاهه ۾.

۱۲۹- سڙيون سڀ سيالڻيون، ڪيڙن چيو ڪري
جلي ڇپائون جوش مان، ٿي چوچڪ ڌيءَ چري
جنهن لاهي لڄ ڌري، سا هيڏي ٿي مري هير ڙي.

۱۳۰- ٿيو سيالن سور، سڏيائون مادر هير جي
چئي: ڪهڙو تنهنجي ڌيءَ کي، ٻيو اڃي ٻور
تنهن هڪل ڪري هير ۾، وڌو ڏاڍو گهور
منئي! مينڌي لاهه تون، متان ڪيڏئين نيڻن جو نور
چنڊي ڦيندين چور، نه ته ٿي سيالي تون سيڪهه مان.

۱۳۱- چئي: مادر مون قبول ڪئي، مينل ڪارڻ مار
سر منهنجو صدقي ٿيو، متان ميهر يار
آهه آنهيءَ جي آهيان، مسران لٿي منثار
ميندي لايو آن لئي ته لايان آءٌ لک وار
ٻيڻيءَ ۾ ٻتار، ٻئي قبوليندس ڪينڪي.

۱۳۲- ٻڌي پيون ٻوڙاهه ۾، چيائون چوچڪ خان
چئي: ڪهڙي تنهنجي هنر تي، تون ڏس پنهنجو شان

تنهنجي سمجهائي سمجهي، من چڙي ميءَ جولان
ڇوڪر ڇيو دل ۾، مون ڪان سمجهي سا نہ
ورهہ ڪيم وينتيون، پر ڪن سين لڳيس ڪا نہ
ڪوليوُن قاضي شهر جو، موٽي مٺيي مانَ
ڪڍي مان قرآن، من ڏٺي جواب جـڙيءَ ڪي.

۱۳۳- ڪوني قاضي آئيا، مولوي موچار
آئي ڪيائون هير جو، اڳيان تنهن آچار
قاضيءَ ڇيس قرب مان، سڀ سُوڙي سماچار
ڪجي ڏيپ الله ڪان، جو قادر رب قهار
توڪهڙو ڪيو ڪار، جيئن ماءُ پيءُ لڄائي لوڪ ۾.

۱۳۴- چئي: قاضي خوش ٿياس، مرڪيس پنهنجي من ۾
تون پلين پلارا آئين، تنهنجي نصيحت نياس
منصف آئين ملڪ ۾، اڄ مثل آءٌ جياس
”حيدر“ هير هنياس، طعنا ڏاڍي طور مان.

۱۳۵- چئي: قاضي! ڏيپ قهار جو، سچهن اڄ ويو
پڪڙي پيو ملڪ ۾ رڳو وٺي رنيو
آءٌ عاقل بالغ آهيان، تو تان سڀ سمجهيو
ادب تنهنجي اندر مان، سيڻي نينهن نيو
مونکي پهہ پيو، تہ ٿيان رانجهن سندي راڄ ۾.

۱۳۶- چئي: عاقل بالغ آهيين، سچ سچي هير
پر آهي شرط آن ۾، ڪرڻ هيءَ تدبير
جيئن هجي قبيلو هيڪڙو، تير نہ هوئي تقصير
ڪنهن پـر ڪڍيا پـاڻ ۾ ابتر ۽ امير
اوهين ماڻهو مير، سي نهندئو ڪيئن مسڪين سان.

۱۳۷- چئي: قاضي ڪلادارا! تون عالم، عاقل آهئين
ميان! منصف تي بہ تون عرضيائيءَ جو اظهار
تہ آءٌ ڏيءَ ڇوچڪ خان جي، جو سيالن سردار.

۾ رانجهن راجا ملڪ جو، جنهن ڳادي تخت هزار
اهڙي امل ڪان عار، ڪهڙو اسان جي ڪُر ڪي؟

١٣٨- چئي: ميٺي سچ چيوءِ، اسا ڳهٽي عقل سين
رانجهن راجا ملڪ جو، سچيهن سڃاتوءِ
پر شاهيءَ سان ميهار سو امڙ! هاڻ ٿيوءِ
"الماضي لايذڪر" جيڪس ڪنين نہ سڻيوءِ
جنهن جو ڀهہ ڀيوءِ، سو وير وساري ڇڏ تون.

١٣٩- چئي: قاضي! ايئن نہ ڪهہ، تون، پيٽ نہ مونکي پير
دلبر وساري دل تان وڃهندي هاڻ نہ هير
راجا ڇڏيو تخت کي، مونُهيي ڪارڻ مير
ڦورائي فراق جي ڦٽيو تنهن فقير
آءٌ نہ ڇڏيندي اُن کي، اهڙي حال حقير
هاڻ وير مرڪر م ويرا پڙهہ، تون نڪاح پرين ءَسين.

١٤٠- ڏمر مان ڏهڪار، قاضيءَ چيو ڪنوار کي
چئي: سڙي! ڇڏ سوداءُ کي، ڪر عقل جا آچار
موڳي! مائٽ تنهنجا سيالن سردار
ڪيئن ٿي لڄائين لوڪ ۾ مڙيئي موچار
محڪم ڪيندين ءَ مار، نہ تہ مائٽ ڪري ويهہ ماڳهين.

١٤١- چئي: قاضي! مائٽ ڪيام، تون ڪاوڙ نہ ڪر ڪنهي ءَتي
قاضي وٺي ڪوڪ ڪئي، چئي: فتويٰ هيءَ ڏنيام
هڪل ايئن هنيام، تہ نورنگ سين نڪاح ٿيو.

١٤٢- دردئون دانهيو هير، چئي: قاضي! ڪر نہ ڪُهر تون
۾ ناحق ڪر نہ لڏر سين، وٺي وڌي وير
هيءَ تان سڪوت خطاب جو، جو مون ڪيو مير
هو تان سڪوت حياءَ جو، ڏس فقه منجهہ فقير
ڪنز قدوري ڪوڏ مان، پيو ترنئون ڪليتنوير
ٿي خائف ڪئون خبير، حڪم هلائج حق تي.

۱۴۳- قاضي ڪچهو ڪينڪي، مذهبين سڀ سيال
چئي: نورنگ سين نڪاح ٿيو، پيا ڇڏيو سڀ خيال
ڪَڏبو وني ور سين، ڏبو لاڻون وڃي لال
هاڻ مٿيءَ نام، مجال، جو ڪُڙيو ڪري ڪهوٽ سين.

۱۴۴- وني هليا ونيءَ کي، سنبهي ڏُهاڻ سڀ
دمون آت ڌمڪار ڪيا، ڇيرن ڪيا ڇڇ
هاري هير هنجهن کي، ڪيا پونءَ مٿي پڇ
چئي: ور پرين ڳڏ پڇ، ڪُهه هي ڪباب، ڪوفتا.

۱۴۵- ڪُهه هي ڪباب، ڪوفتا، ڪُهه ڪيڙا، ٻن سيال
جن چوري چئي پرين ڪان، مي چڙ هجن چال
ڳڏ ته ويئي ڪهوٽ سين، ڪيئين فريادون في الحال
چئي: لاڻون اٿم لال سين، ٻئي جي نام مجال
"حيدر" اهڙا حال، هئي هئي ٿيا هير سين.

۱۴۶- پـالا برهه بهار، تون سدا ڪيئن سائيهه،
ڏين ڏنجها ڏکين کي، عجب ايءَ آچار
ڪيا سوريا تون ڪرين، شاهن مان پنار
سمئي رُلائي سچ ۾، جت ڏونگر جا ڌمڪار
سهئي لوڙهيئي سير ۾، جتي جر وهي جالار
رانجهن رُنائڻي رڃ ۾، ڦري تخت هزار
هير رُئاڙهئي حب ۾، ڏيئي نورنگ کي ما نار
هوت ۾ "حيدرشاهه" کي، ڪيئي جيڏن جو جنسار
سدا سماچار، ڪري تنهنجو قرب مان.

۱۴۷- ڪري تنهنجو قرب مان سدا سماچار
ته چڙهي چوچڪ خان کي، نورنگ چيو نروار
ويهه مون کي وره ٿيو، ڪونهي دل قرار
موڪل ڏيهون (۱) محبت مان، تون محبت
پريا مهندار

(۱) ڏيهون = امان کي ڏي.

مان حهونـــي سمجهي، چـــڏي سڀ آزار
رخصت ملي راوَ کي، ٿيو هاٿيءَ تي هسوار
چاڇي موتيا چام سين، ٿيو ڏان^ ڏنڌوڪار
آيـــا نورنگ پور ۾، سرهـــا سين ســـالار
ونيءَ کـــي ويچار، رهيو محب ميهار جو.

١٤٨- "حيدر" دل ۾ هير جـــي، رهيو محب ميهار
هت رانجهن روج ڪيو، ٿيو سامي سو سردار
گدا، گبريون، مراليون، ڪٺي تنبيون ٿيو تيار
لال لانگوٽو ڪيو، ٿيو ڪاپـــڙي ڪلادار
نڪري ٿيو نـــروار، نرمل نـــورنگ پور ڏي.

١٤٩- نرمل نورنگ پـــور ۾، سامي ڪيو سُهاءُ
مـــاڙيءَ ويٺي هير جـــو، هتس پيو آهـــاءُ
ويو ڏُرت ڏهـــاءُ، جوگي ڏٺين^ جوءِ ۾.

١٥٠- جـــوگي ڏسي جـــوءِ ۾، نرمـــل ٿـــي نهال
ہر ملق تنهن محبوب جـــو، مورهين ٿهو محال
"حيدر" ڏٺي حال، ٿي واهر ويچـــاريءَ جي.

١٥١- ٿي واهر ويچاريءَ جـــي، نڪري تون نروار
آهه سوداگر سُور جو، ڪر ورهه جو واپـــار
تـــه اکيو ڪندو هير کي، ڪر هيبتي هٿيار
ڪيري پيٺي پـــٽ ۾، ہرہر ڪري ہـــاڪار
چئي: ڪاري نانگ قهر مان، چستؤن ڪيو چهڪار
رويـــو پٽيو پـــٽ پـــوي، لايائين ڦتڪار
ماڻهو ڊوڙيـــا ملڪ ۾، آيو حڪيمن هـــزار
فرق نـــه ڦڪيءَ مان ٿئي، پيٺو ٿيو آزار
وبتر راڙو روج ڪيئين، سورن ڪيو شڪار
هڪڙي حاڪم کي چيو، سڻ سائينءَ! سماچار
جـــوگي آيـــو جـــوءِ ۾، مرڪڻ مٺيادار
جي اچي سو اظهار، ته وڃي سور سڻدو ڪري.

١٥٢- حڪم ٽيو حاڪم جو، آيو جوڳي جوان
ڏسي ڏنگيل نانگ جي، عجب ڪيئين الحان
ته ٻنهي گهڙيون گذريون، زهـــر ڪيو زيان
هاڻي ويهاريو هـــن کي، جت مهڙ مٿي مڪان
اُت نــــه پيو انسان، آءٌ هجـــانُ آنُ سين .

١٥٣- جوڳيءَ ڪارڻ جاءِ، الڳ ٺاهوڪي ٺاهيئون
ماندي پڙهيو منڊ کي، لوڪ ڏيکارڻ لاءِ
هتؤ متؤ تري، هيڪ ٿيا، هٿي هٿي ڪيائون هاءِ
گهوڙها ڳاڙي ڳلن تي، چيو عاشق کي الاءِ
چئي: ڪاڏو وٺيم ڪينڪي، نڪي سمهن سُهاءِ
ساجن تنهنجي ساءِ، ٿي ڪاٽيس پڪيس پر ۾ .

١٥٤- ٿي ڪاٽيس پڪيس پر ۾، توهي ڪارڻ مير
هاڻ پيچ ته پيچون پاڻ ۾، ورنهه، منهنجا وير!
چئي: دلبر منهنجي دل جا، چوڪي ايءَ تدبير
نڪتا نورنگ پــور مان، آڌيءَ رات امير
ڪري پنج ست ڪوهه سي، آيا ٻئي دلڏير
ته هٿي هلي ڪنان هير، "حيدر" هلڻ نه ٿئي .

١٥٥- ويو اُنهيءَ ڏيـــنهن، نـــورنگ لاءِ شڪار
اچان آيو تان پڇئين، ته ڪي هير آهي هشيار
چئي: خبر نه آهي ان جي، آهين هلو ات هيڪار
اچي ڏناڻون جاءِ سا، سڄي ريءَ سردار
ٻڌي ويا بوڙاهه ۾ ٿيا گهوڙن تي هسوار
اچي ڏناڻون اوچـــتا، منل ٻنـــي منثار
هتا هڪڙي شهر ۾، مـــچلا ٻني سچار
محڪم ڏناڻون مار، اپر عاشقن کي .

١٥٦- اپر عاشقن سين، ايڏا ڪيائون انڌار
جو ماريائون مسڪينن کي، ڏ ڍي مان ڏهڪار
مائهو مڙيــا شهر جا، اچي لک هزار

ڪيائون ڪيڙي خان جي ڪنواري اٽ ڪوار
چئي: مارين مسڪينن کي، تون مٿاڇو مٿون ڪار
تون ظالم زبردست آهين، پر ڊڄ ڪان رب قهار
قاضيءَ وٽ آچار، ڪوني ڪيائين قهر جا.

١٥٧- قاضيءَ پڇيو هنن کان، ڏيو سماچار
ڇو ماريو مسڪينن کي، ايڏو ڪري انڌار
چئي: منهنجو نڪاح هير سين، آهي سندس پتار
هيءُ پڇائي نڪتو نڌر سو نڪار
قاضيءَ شاهد پڇيا، قسم ڏيئي قرار
ٿان نورنگ سندي جوءِ تي، ڪيو عاشق اٽ آزار
ڪٺي ڪيڙو، هير کي، نڪري هليو تي هسوار
رانجهي راڙو منڊيو، پر پر منجهان پاڪار
پڙڪي پاهبره جي، تنهن جهل جهل ڪيو جهلڪار
ٿيا ٿانڊا گهرن م، ٿيو دونهون ڏنڌو ڪار
”حيدر“ تي هوشيار، شهر شوڪاري ساڙيو.

١٥٨- شهر شوڪاري ساڙيو، آيا رانجهن وٽ
چئي: هئي هئي مونکي هير ڏيو ت، جهلڪاوجن جهٽ
نڪريا نورنگ پنيان، پهري پيا پٽ
وڃي گڏين وات تي، چستوُن سي چٽ پٽ
هوءِ لڳا پاڻ م، تي سڏڙن جي سٽ سٽ
آت نورنگ پيو گهٽ، هڪدم نيائون هير کي.

١٥٩- هڪدم نيئي هير کي، آيا رانجهن وٽ
گڏيا پرين پاڻ م، گوندر پيو گهٽ
پيا پڙها پٽ، تہ نيهيءَ نرمل کي نيو.

١٦٠- نيهيءَ نرمل کي نيو، لٿو ڏنجهو ڏک
سيوٺي ٿيو سک، گوندر ويو گس ڪري.

١٦١- گوندر ويو گس ڪري، وريا سهڻا سک
لڳن مٺرڪي مک، مولي مٿن مهر ڪئي.

١٦٢- موليٰ مٺي مهر ڪئي، ڏنس سانگهارا سور
نورنگ سوٽيو ماڻيون، ٻاري تيس ٻهور
رنئون، پٽيئون ڀاڻ ۾، ويا سيئي وهلور
پيس اهو پور، ته آچلجان اوڙاهه ۾.

١٦٣- آچلجان اوڙاهه ۾، جان ٻڌان منجهه مهران
ماڻهو مڙيا شهر جا، اٿيان ڪيڙي خان
چئي: سمجهه سهو تان سپرين، مشفق مهربان
هوءَ ڪوٺي، ڪريل ڪڏ پوي، تون هجين منجهه جهان
سدا شاهن شان، ڪم نه تيندا ڪڏهين.

١٦٤- نورنگ نوڪر موڪليو، ڏهان جهنگ سيال
چئي: هوڙي اوهان جي هير تي، مري وڃي شال
جنهن ڪيڙا سڀ خوار ڪيا ۽ لڄايا سيال
چوچڪ ڏيءَ جي چال، سٺي سڀ سرها ٿيو.

١٦٥- روئي ٻٽي پر ۾، ويٺا ويچار
هو سچي مليا سڄڻين، ڏٺا سوپارا
نيهي نرمل ڪڍيا، مٺا موچارا
جيءَ جا جيارا، هليا هزاري شهر ڏي.

١٦٦- آيا هزاري شهر ۾، مثل سي موچار
روئي رانجهن ڪڍيا، سڀ پاٿر ۽ يار
چئي: سڙي وياسون سڪ ۾، محب مٺا منٺار
تخت تابيني تنهنجي، ويهه سهڻا تون سردار
ادا اکين ٺارا! خبرون ڏي تون خير جون.

١٦٧- ڪيائين حقيقت حال جي، تان رُنائون زارون زار
چئي: ڏاڍا ڪيڏيئي ڏاڪڙا هئي هٿي هنئين هار
پر ڪوڙين ڪرم ڪريم جا، هادي حمد هزار
جيئن موپاروٽي سالار، تون سلامت آيون سپرين.

١٦٨- ماڻهو آيا ملڪ جا، ٿيون خيراتون خير
اڳهاڙا سڀ اوڏيا، ٻکيا ڏيا ڍير

ويــو ڏولائو ڏيهه تـــان، پرين پاڻا پهر
سونهن، آهي سير، جن تان جانب آئيا.

١٦٩- جن تـــان جـــانب آئيا، وٺن سي واٽون
سدا وسن تـــن تي، شل چمن چاڙون
لطف جون لاٽون، ڪن سدا سهائو تن تي.

١٧٠- ويٺا پرين پاڻ ۾، وهـــوه آهـــا وير
هير وڏائي همت ڪئي، ٻي شابس رانجهن شير
محبت جي ميدان ۾، عجب ڪيائون آهير
سرسا سڀئي پانهنجي، هٿا ٻئي دل دلبر
"حيدر" هڏ نه هير، ساعت وسري سگهجي.

١٧١- ويٺا پرين پـــاڻ ۾، مٺي آوءِ مهل
سندي قرب ڪهل، "حيدر" حبيبن کي.

١٧٢- ويٺا پرين پاڻ ۾، اوءِ چگـــا پهر پل
گهوريون گهڙيون ڏک جون، ڇپر هجر ڇل
مٿي عاشق ال، شال نه هجي سور جي.

١٧٣- ويٺا پرين پاڻ ۾، سي ڏسن جهڙا ڏينهن
سدا وســن تــن ۾ سندا محبت مينهن
فيض منجهان نينهن، "حيدر" هاديءَ کي گڏيا.

١٧٤- ويٺا پرين پاڻ ۾، سي ســونهن ستارا
قرب جا ڪاڙها، وارين واهُ وصال جو.

١٧٥- ويٺا پرين پـــاڻ ۾، موچـــارا سي ماهه
عاشقن الله! سدا ميڙ "ســيد" چئي.

١٧٦- ويٺا پرين پاڻ ۾، سونـــهن سڀئي شال
سدا ورهه وصـــال، هجن حبـــيبن تي.

١٧٧- هجن حبيبـــن تـــي، سگـــهه جـــا سماچار
"حيدر" حمد هزار، سدا ڪري سبحان جا.

١٧٨- سدا ڪر سبحان جا، "حيدر" حمد هزار
پڙهه تون ڪلمون ڪوڙ مان، محمد تي موچار
صلي الله عليه وآله، ايءَ پريـــن جي پچار
مجلس ۾ مهندار، مولي مون مرڪائيين.

لا اِلـٰه اِلا الله محمد رسول الله

روايت [٣]

سگهڙ شير محمد لغاري جي بيت تان ترتيب ڏنل ڳالهه*

رانجهن بادشاهه تخت هزاري جو ويٺل هو. هو ڀور جوانيءَ ۾ هو ته هڪڙي ڏينهن شڪار جو شوق ڪري سفر تي هليو، ۽ وڃي جهنگ سيال ۾ نڪتو. ان وقت اتي جو بادشاهه ”چوچڪ“ نالي هو. اونهاري جي موسم هئي، ڏينهن تپي ويو هو، سو رانجهن، چوچڪ جي باغ ۾ لهي منزل ڪئي، ۽ طنبو هڻي ويهي رهيو.

شام جو طنبو جي دروازي تي ڏندڻ بيٺي ڏنائين ته ڇهه ست ڇوڪريون، راند ڪندي ان باغ ۾ گل چونڊڻ لاءِ آيون. انهن ڇوڪرين ۾ شهزادي ”هير“ به هئي. رانجهن بادشاهه جي اوچتي نظر وڃي هير تي پئي. ڏسڻ شرط ديوانو ٿي پيو. پوءِ ته يڪدم طنبو طولان پٽائي پنهنجي ملڪ موٽي آيو، ۽ خيال ڪرڻ لڳو ته، ڪهڙي ريت منهنجي ملاقـــات هير سان ٿـــي سگهندي؟ نيٺ چيائين ته شاهي ڇڏي گدائي ڪٺڻ سان ئي هير سان ملاقات ٿيندي. پوءِ شاهي پوشاڪ ترڪ ڪري ڀڪي الفي پاتائين، ۽ ڏانگ هٿ ۾ ڪئي، تخت هزارو ڇڏي، جهنگ سيال ڏي هليو، ۽ اچي چوچڪ بادشاهه وٽ مينهن جو ميهار ٿيو.

پهرئين ڏينهن جهنگ مان مينهون چاري موٽيو ته هير تي ديد پيس، سو درد مان دانهن ڪري ان کي چيائين ته: اي شهزادي! مون مسڪين مسافر جي تو کي پارت هجي. هير پڇيس ته: ڇاجي پارت؟

* شير محمد لغاري، ڳوٺ غلام شاهه لغاري تعلقي سڪرنڊ ۾ ١٢٩٨هه/١٨٨٠ع ۾ ڄائو. سندس ڪلام گهڻو ڪري ڏکڻ بيتن، مداحن ۽ ڪافين تي مشتمل آهي. ٦٥ ورهين جي ڄمار ۾ سنه ١٩٤٥ع ۾ وفات ڪيائين.

جواب ڏنائين تہ: خاص تنهنجي سر لاءِ ديس ڇڏي تو وٽ اچي نوڪر ٿيو آهيان. تڏهن هير حيران ٿي ويئي. پوءِ هن جي سهڻي صورت ۽ مٺي گفتار ٻڌي هن کان احوال ورتائين. رانجهن بہ سندس عشق ۾ گرفتار ٿي بادشاهي ڇڏڻ جو سمورو احوال کيس ٻڌايو. اتي هير کي بہ هن جي سچي عشق اندر ۾ الفت پيدا ڪئي، سو چيائينس تہ: رانجهن! جي تو منهنجي لاءِ ايتري سختي سٺي آهي، تہ هاڻي منهنجو سر بہ تو تان فدا آهي. ائين چئي ٻئي ڏيــنهن ملڻ جو انجام ڪري هوءَ هلي ويئي.

پوءِ ٻئي عاشق ۽ معشوق روزانــو رستي پنڌ، لوڪ کــان لڪيو ليا هڪٻئي ســان ملندا هئا، ۽ روح رهــائيــون ڪندا هئا. هر ڪنهن جا چار دوست چار دشمن ٿين، ۽ عشق اهڙي ڳالهہ آهي جو لڪڻ مشڪل آهــي. هير جــي ڪن سرتين کي انهيءَ ڳالهہ جي خبر پئجي وئي ۽ پڪ ڪرڻ خاطر هن کي اک ۾ رکيائون. نيٺ جڏهن سرتين ساهيڙين هنن ٻنهي کي پاڻ ۾ ڳالهائيندي ۽ هنجهون هاريندي ڏٺــو، تڏهن ڊوڙي وڃي سندس ماءُ کي ٻڌايائون تہ: هير، ميهار سان هن قسم جي قيل ـقال ٿي ڪئي. ماڻس يڪدم هير وٽ ويئي ۽ ڪانئس پڇيائين تہ: تو ۽ ميهار ڪهڙيون ڳالهيون ٿي ڪيون؟ تڏهن هير نسنگ ٿي، ماءُ کي رانجهي جي محبت جو مذڪور ٻڌايو. ماڻس جا تپ ٺري ويا. هير کي گهڻئي سمجهايائين تہ خلق ۾ خواري ٿيندي، پر هن رانجهن کي ڇڏڻ کان انڪار ڪيو. اتي سڄي محلات ۾ چوٻولو ٿي ويو. مڙئي مائٽياڻيون مڙي کيس سمجهائڻ لاءِ آيون، پر هير سڀني کي جواب ڏيئي ڇڏيو ۽ رانجهن جي فراق ۽ مائٽن جي مهڻن طعنن کان روئڻ لڳي. اتي سندس ڪي همدرد سهيليون وٽس آيون، ۽ کيس دلداري ڏنائون تہ: اسين تو کي رانجهن سان ملائينديون سين. تڏهن انهن کي چيائين تہ: جي رانجهن مليوَ تہ ان کي منهنجي سچي عشق جي مبارڪ ڏجو.

هير ۽ رانجهن جي عشق جي ڳالهہ ماڻهن ۾ مشهور ٿي وئي. چوچڪ بادشاهہ بہ هير کي گهڻو ئي سمجهايو، پر هن پيءُ کي بہ جواب ڏيئي ڇڏيو. تڏهن هن لوڪ جي خواريءَ کان بچڻ لاءِ رانجهن

کي ملڪ نيڪالي ڏني ڇڏي، جيڪو وڃي جوڳين سان مليو، ۽ دردر ڀٽڪندو، مرلي وڄائيندو رهيو. تان جو ٻارهن مهينا گذري ويا. هڪڙي ڏينهن رانجهن وري هير جي شهر ۾ آيو، ۽ مرلي وڄائي هن جي دَرَ تي اچي سڏ هنيائين. هير خيرات کڻي در تي آئي ته رانجهن کي هن حال ۾ ڏسي اکين مان ڳوڙها ڳڙي پيس. پوءِ چيائين ته: رانجهن! اهڙي ڪا اٽڪل ڪريون، جيئن هڪ ٻئي کي ڏسي ڏيُ ته ڪريون. هاڻي هڪڙي اٽڪل آهي ته آءٌ پاڻ کي مغز ۾ سوڄو مٺي بهانو ڪري چونديس ته نانگ ڪاٽي ويو اٿم. پوءِ تو کي منڊ جي بهاني وٺي ايندا. انهيءَ بهاني سو ملاقات ڪري سگهنداسين. رانجهن تجويز موجب شهر کان ٻاهر دونهين دکائي ويهي رهيو. هير بهانو ڪيو ته مونکي نانگ ڪاٽي ويو آهي. ماڻهو ويا، سي منڊ پڙهڻ لاءِ رانجهن کي وٺي آيا. ٽي ڏينهن لاڳيتا رانجهن منڊ پڙهيا. خوب هڪٻئي سان رهائيون ڪيائون. آخر صلاح ڪري چوٿينءَ رات ڀڄي نڪتا.

قدرت سان هنن کي پيڇندي ڪنهن ماڻهوءَ ڏسي ورتو، جنهن ڪري ٻئي جڻا پڪڙجي پيا. رانجهن کي چور ڪري ٻڌائون، پر هير نڪري نروار ٿي، ۽ ماڻهن کي چيائين ته: ڪنهن به رانجهن جو نالو ورتو آهي ته آءٌ پاڻ کي ماري ڇڏينديس. هير موٽي محلات ۾ آئي، ۽ رانجهن وري به درياءَ پار وڃي ويهي رهيو. اتي هير جي پيءُ چوچڪ خيال ڪيو ته متان هير کي سندس سوٽ کيڙي سان پرڻائي ڇڏيان! سو شاديءَ جا سانباها ڪيائين. هير کي جڏهن اها خبر پئي، تنهن کيڙي سان شاديءَ کان انڪار ڪيو. تڏهن چوچڪ، قاضيءَ کي ڪي گهرايو ته من ان جي سمجهائڻ سان هير هائوڪار ڪري. قاضي به گهڻو ئي مٿو هنيو، پر هير جي اکيان سندس هڪ به نه هلي. اتي قاضي اٽڪل ڪري چيو ته: مائي هير! تنهنجو عاشق رانجهن درياءَ تي اوپارو ويٺل آهي، تنهنجو گهوٽ کيڙو لهوارو ويٺل آهي. تون دريا ۾ ٻيڙيءَ تي ويهه، پوءِ جنهن پاسي ٻيڙي هلي، اهو تنهنجو گهوٽ ٿيندو. هير جواب ڏنو ته: اي قاضي! تو مڪر ڪيو آهي. پر الله ۽ اسد آهي ته تو کي ۽ کيڙي کي شرمسار ٿيڻو پوندو. مونکي تنهنجو

شرط قبول آهي • پوءِ ملاحن پرڏدي پوش سان هڪڙي ٻيڙي ڪاهي آڻي ڪنڌيءَ تي جهلي • ٻانهين شهزادي هير کي وٺي آڻي ٻيڙي تي ويهاريو • ڪيترا ماڻهو انهي تماشي ڏسڻ لاءِ اچي گڏ ٿيا. دهلاري ۽ چاچي سڀ وچي ڪيڙي وٽ ويٺا، ته ٻيڙي ضرور لهواري ايندي، ۽ ڪيڙي ۽ هير جي شادي ٿيندي. نيٺ ملاحن رسا ڪولي ٻيڙي ڇوڙي پر قدرت خدا جي جو ٻيڙي اتان اڳتي چريئي نه. نيٺ هير خداتعاليٰ کي سوال ڪيو ته : اي رب منهنجا! منهنجي ٻيڙي اوپاري هلاءِ • ماڻي هير جو سوال قدرت وٽ اگهاڻو، ۽ ٻيڙي اٿي اوپاري هلي، ۽ انهيءَ هنڌ ڪنڌي سان لڳي، جتي رانجهن ويٺو هو. آهو به ٻيڙيءَ ۾ چڙهي ويٺو •

ڪيڙي کي جو اها خبر ملي، سو ڪرسيءَ تان ڇوطاق وچي هيٺ ڪريو • دهلاري ۽ ڪِاڻا اٿي رانجهن ڏانهن پنڌ پيا، ۽ ان کي گهوٽ ٿيڻ جون مبارڪون ڏنائون • اهڙي طرح هير رانجهن کي ملي •

رانجهن تخت هزاري ۾، ڪا گهڙي عمر جي گهاري هئي
رمز لڳي ڪا رانجهو کي، جنهن ڇڏي حڪومت ساري هئي
ڪاهي آيو جهنگ سيالين، جاڻي هير ڪنواري هئي
صورتوند سيالڻ ڏاڍي، وهوا گل آناري هئي
نشي نينهن جواني جي ۾، جنهن کي ڪيپ خماري هئي
نظر پين جا هڪٻئي آتي، ماري عشق ڪناري هئي
آزاد اگي جا هير هئي، سا هاڻي صحبت ساري هئي
رانجهي کي ڪا رمز لڳي، هاڻي ميخ محبت ماري هئي
محبت ڪاڻ ميهار ٿيو، جنهن مهر ميهاڳ به چاري هئي
هير لنگهيو ٿي پيلا آئي، جيت ڪاري رات انڌاري هئي
عاشق ۽ معشوق اتي ڪا ساعت گڏ گذاري هئي
عشق لڪڻ جو سوران ناهي، خلق بڌي ته خواري هئي
پيءُ پراهون پرڻي خاطر، ترتوڻ ڪئي ته تياري هئي
نورنگ نيئي رنگپور اندر، ونى ور وهاري هئي
رانجهي جا احوال آنهي جهي، سڻي حقيقت ساري هئي
گيڙو رتا ڪپڙا پائي، هٿ ۾ مرلي ڌاري هئي

جوڳي ٿي منجھہ رنگپور رھو، در در ٻيک ٻڪاري ھئي
سين سجائي ساجن سندي، دل ۾ باغ بھاري ھئي
ڀلا ڀانئي، خوب خلاصي، سھڄئون سيج سينگاري ھئي
راتو واھ پئي ويا نڪري، سٽن مار نہ ساري ھئي
پرھ نھاري پيرن پنيان، پيئي خلق چوڌاري ھئي
پھچي پنڌ ۾ پيادا پڪڙي، ڪئي تن قيامت ڪاري ھئي
قاضي ڪوٺي ڪاڻ عدالت ساري خلق ٻيھاري ھئي
ھيڙي آئي سير آتي، تنھن ۾ ھير وھاري ھئي
ربّ رضا سان جتر تي ھيڙي ھلي ھير اوياري ھئي
آئي بيٺي عاشق اڳيان، ڏاتر جنھن کي ڏياري ھئي
سچا عاشق سچن سان، تارڻ واري تاري ھئي
ملي عشاقن شير محمد، ڪلمي وائي واري ھئي .

POPULAR FOLK STORIES

SORATH-RAO DIYACH
&
HIR-RANJHO

Compiled & Edited

by

N. A. BALOCH

M.A., LL.B. (Alig.), M.A., Ed. D. (Columbia)

Director, Sindhi Folklore and Literature Project.

SINDHI ADABI BOARD

HYDERABAD SIND

PAKISTAN

1976

PREFACE

This is the thirty-eighth book, in serial order, compiled under the Sindhi Adabi Board's Folklore & Literature Project, approved in 1956 for the collection, compilation and publication of Sindhi Folklore.

The work on this Project was started in January 1957, and the first two years were devoted mainly to the collection of the oral tradition and the written record. The oral tradition was reduced to writing through a net-work of field workers, one stationed in each *taluka* area. The compilation and publication work commenced from 1959. So far, 32 volumes have been published and this is the thirty-third of the forty volumes proposed to be published under this Project.

This book belongs to the series of volumes pertaining to the most popular and time-honoured folk stories which have captured the imagination of the people of the Lower Indus Valley of Sind for more than one thousand years. Of the ten volumes in this series, seven (Books 29 to 35) are devoted to the stories of love and romance; one (Book 36) recounts the story of personal valour and the inventive technique by which the hero killed a sea monster by diving deep in a specially built "Glass-Capsule"; one more (No. 37) recounts the story of a village girl who resists the overtures of king and the temptation to rule as a queen in the palace and prefers to live in the simple rural environment with her village folk; and this volume covers two stories, one of a munificent chief who sacrificed his life at the altar of music and the other of the two lovers who defied the custom and stood by each other to the very last.

SORATH—RAO DIYACH

Through field research, a number of versions of this story, current in oral tradition, were recorded, and these reveal at least six main versions[1] from the point of the more significant

1. Text, pp. 43,77,104,124,132 & 145.

differences in details. It would appear that two entirely different stories—the one of *Sorath & Rao Diyach* and the other of *Sorath & Binjho*—were mixed up in the oral lore because of the common name of Sorath (the heroine) in them, thus giving birth to other mixed versions of the story. Also the story of *Ranak Devi & Rao Khanghar* current in the Nagarparkar area of Sind[1] is a distinct story though with parallels in the names of Rao Khanghar and Bijal.

Rao Khanghar, also known as Rao Diyāch, of the Chora Samma dynasty was the powerful ruler of Junagadh. Sorath was the beautiful maid born of a miracle wrought by the wandering saints, in the house of Raja Bhoj of Sankaldip (or Ambal Des), but was brought up by a potter named Ratan (or Pall). She was given in marriage to one Raja Ani Rao (of Ajmer). The marriage ceremonies were held in his absentia, and as the bride was being taken to her prospective husband, Rao Khanghar intercepted the procession and married Sorath who then became devotedly attached to him.

In vengeance, Ani Rao attacked Junagadh but found himself helpless due to the invincibility of Rao Khanghar's stronghold, the fort of 'Upper-Kote'. To avenge the insult, he planned to take advantage of Rao Khanghar's known personal weakness, viz. his munificence and magnanimity not to refuse anything that was demanded of him by the traditional bards and his devotion to music.

There was a wandering bard, a Charan by caste named Bijal, who had incidentally come across the intestines of an animal in the bush, which on being moved by the wind were producing sweet superb music, enchanting even the animals of the bush. He took gut strings of the entrails for his stringed instrument — remembered differently as *Kamāch*, *Keenaro*, *Chang*, *Surando* or *Tunbo* (a sort of lute, guitar or tanbur) — and soon became known for the power of music that he played on it.

---

1. Text, p. 132.

Now, Ani Rao sent his men who tempted Bijal's wife to accept a rich reward on the condition that she would persuade her husband to use the power of his superb music with Rao Diyach, influence him to give anything that Bijal asked for, and then insist upon Rao Khanghar to demonstrate his traditional generosity and give him his own head as a reward.

When Bijal came home, he was informed by his wife that she had accepted the deal at the risk of their lives. So, there was no choice left for him but to accomplish the mission. Also it was a challenge to his art and he determined to meet it.

Bijal then set out for Junagadh, and on reaching the gates of the fort, he took out his instrument and sat down to play upon it with all the talent and technique at his command. The news spread around that a great musician had arrived, and soon the whole city fell under the spell of his powerful tunes. Rao Khanghar invited him up in the fort, listened to him with admiration and offered to give him anything he asked for.

Bijal: I am no beggar, oh Sire! Hearing of your proverbial generosity, I have travelled a long distance to seek something which no one else could give.

Diyach: You will get anything you want.

Bijal: Your head, Oh generous Sire!

Diyach: I wish I had a thousand of heads on my shoulders so that I could cut one by one as a tribute to each one of your sweet tunes! Alas! I have but only one head which is hardly worth anything. Please consider again if this empty head will be of any use to you!

Bijal: I will have nothing else but your head, Sir!

Diyach: Then, you will have it.

When Sorath came to know of it, she pleaded with Bijal not to deprive her of her dear husband. She begged him to ask for anthing else—horses, elephants, silver, gold, everything and all that they possessed, but spare her husband's life.

Bijal did not yield. Then at the appointed time, Rao Diyach cut his head to him. Bijal took it to Ani Rao who

was much pleased, but he also hated Bijal for his cruelty. Sorath proclaimed that she would become a Satti and prepared to burn herself. Bijal and his wife repented and rushed to Junagadh to join Sorath in her mourning. When they arrived, the fire was already lit with Sorath sitting on the *Dāgh*. As the flames rose, conscience stricken Bijal jumped into the fire followed by his wife who also became a *satti* with him.

In the local cultural context, the *key points of impact* of this story are as follows:

— Bijal's discovery of the gut strings, and the power of his music.

— Rao Diyach's willingness to reward Bijal with his own head.

— Sorath's pleadings and entreaties with Bijal to take everything else but to spare the life of her loving husband.

— Rao Diyach's unexcelled munificence and his complete identification with the spirit of music—a spiritual communion with the divine.

HIR—RANJHO

It is a well-known love story of the present Jhang and the Muzaffargarh Districts of the Punjab, which became popular both in the Punjab and Sind. The early account of the story by Dāmodar of Jhang (1512 A.D.), who claimed to have witnessed the events of the story himself, and the Persian Masnavi composed by the poet Baqi (1580-1605 A.D.),[1] would indicate that the romance had originated earlier (before 1512 A.D.) and became well-known during the reign of Akbar (d. 1605) to have become a theme for poetic compositions.

1. The manuscript preserved in the National Museum, Pakistan, Karachi, and noticed for the first time by the late Hafiz Hoshiarpuri in his detailed and valuable Introduction to *Masnaviyyat-i-Hir-wa-Ranjha* (composed by the poets of Sind during 1776-1876), published by the Sindhi Adabi Board, Karachi/Hyderabad, 1957, pp. 31-35.

Most of the poets who versified the romance in Persian, belonged either to the Punjab or Sind. It was during the reign of the Kalhoras and the Talpurs that the following works were composed in Persian in Sind:

1. *Mahabbat-Namah*, a work in stylistic (rhythmic) prose, by the poet Shevakram of Thatta (1771-1776 A.D.).
2. *Masnavi Hir-wa-Ranjha*, composed by Azimuddin of Thatta in 1214 H/1799.
3. *Masnavi Hir-wa-Ranjha*, composed by Ziauddin 'Zia' of Thatta in 1215 H/1800.
4. *Masnavi Hir-wa-Ranjha*, composed by Munshi Saheb Rao 'Azad' (1801-1811).
5. *Masnavi of Hir-wa-Ranjha*, composed by Nawwab Wali Muhammad Khan Leghari 'Wali' (1811-1820).
6. The romance versified in a long Qit'ah by Qadir Bakhsh 'Bedil' in 1876.

In the native languages, 'Hir' composed by Waris Shah (1180 H/1776) in Punjabi gained wide popularity. His version translated into English by C.F. Usborne sometime before August 1917, has been recently published.[1]

A number of poets have composed verses in Seraiki, which (in its 'Jhangwali' dialect) was the mother tongue of Hir herself, but a complete version of the romance in Seraiki has not yet come to light. The *Si-Harfis* (thirty stanzas each commencing with one of the thirty letters of the alphabet), composed in Seraiki by the two renowned poets of Sind, Khalifo Nabi Bakhsh Leghari and Hamal Khan Leghari,[2] stand unexcelled thus far. In Sindhi, the romance was composed in the *bait*

---

1. *The Adventures of Hir & Ranjha*, a translation, into English prose by C.F. Usborne, edited by Mumtaz Hasan, Lion Art Press Ltd., Karachi, 1966.
2. In the two works, *Khalif-e-Nabi Bakhsh jo Risalo* and *Kulliyat Hamal*, published by the Sindhi Adabi Board, Hyderabad Sind, in 1953 and 1966 respectively.

poems by Haider Shah in 1290/1873.[1] In Sind, the story also came to be recited in the artistic form of narration by the wandering bards and minstrels. One version in this form which was recorded from the talented bard Maula Bakhsh of Hyderabad district has been included in this volume.[2]

Hyderabad Sind.
15th February, 1976.

N.A. Baloch
Director

---

1. Text, pp. 181-221.
2. Text, pp. 152-176.